

Шарқ юлдузи

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN'AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK



Sharq yulduzi

ISSN 0131 – 1832

8 / 2020



Жамол СИРОЖИДДИН
(1955-2015)

Шарқ юлдузи

Адабий-бадий, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Икбол Мирзо
Қахрамон Куронбоев
Минхожиддин Мирзо
Жумакул Курбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адхамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудир – Икром Отамурод

Наср бўлими мудир – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудир – Ориф Ҳожи



НАСР

Хуриид ДЎСТМУҲАММАД

ЎМИН

Роман



Дунёда энг ёкимсиз нарса нима деб сўраб кўринг, бутун дунё болаларининг жавоби битта: намозшом, қош қорайган, ўйинлар айна кизиган маҳал уйдагиларнинг чақириб қолиши! Қош қорайса қораяр, овқат совуса совур, қорни очикса очикар, илло буларнинг ҳеч бири окшомги ўйинларни тўхтатишга арзийдиган сабаб эмас. Қувламачоқ, беркинмачоқ, қутқармачоқ ўйнаётган боланинг қорни очармиди?!

Шу-ундай завқли ўйинлардан ҳам чарчайдими, бола?!

НАЗМ

Гўзал БЕГИМ



БАХТИ БАҒРИМЧА ҚИРДИНИ
ЎҚСИНМАЙ

Ва, кутдим, титроқлар кўкаришини,
Мажруҳ баҳор каби чопдим қирма-қир.
Қўлларимни тўлғоқ тутганда ҳар кеч
Кучдим тиканларнинг бўйнида занжир.

Қисмат ўриб қўйган сочимни ёйсам,
Сочилиб кетади орзум тескари.
Кел, ахир, келмасанг, сувга суйкалсам,
Жонимни чангаллар гирдоб гавҳари.

ПАҲЛИЛ

Абдурашул ЭШОНБОБОВ

ПАСАВВУФ ВА ЎЗБЕК МАМНУОЗ

АДАБИЁТИ

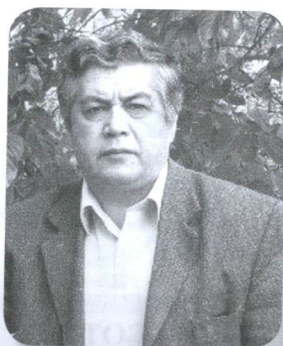


XI ва XII асрларга оид ёдгорликлар “Қутадғу билиг” ва “Ҳибатул ҳақойиқ”нинг муаллиф нусхаси сақланмаган ва бу асарлар бизгача XV асрда кўчирилган нусхалар (шунга эътибор беришингизни сўрадик А.Э.) орқали етиб келган. Кўплаб туркийшуносларнинг фикрича, ҳар икки асарнинг тили қорахонийлар даври адабий тилига мос келади. Қўшимча равишда шунини айтиш жоизки, ҳикмат жанри XV асргача яшаган шоирлар ижодида учрамайди. Адабий жанр тарихий категория бўлиб, адабиётдан жой олиши учун маълум бир шаклланиш босқичини босиб ўтиши, анъана ҳосил қилиши, қолаверса, унга нисбатан адабий эҳтиёж бўлиши шарт.

ТУМАНЛАРНИ ҚУЧОҚЛАГАН ТЮН

Англамоқ оғирдир кеча сўзини,
У кимни чақирар кундуз ичидан.
У кимга бермоқчи, ахир, ўзини
Сув ичирган каби бўш ҳовучидан.

Хей, кўксим асири, қушча, алданма,
Бу олов ўзгадир, бу сас ўзгадир.
Сен уни тинглама, унга тиланма,
Сен қора дунёни чиқиб ўзгартир.



Нилуфар ЮЛДАШЕВА

МҲТЮЛАА

АДАБИЁТНИНГ ТАЪСИРЧАН ҚУЧИ

Бугунги кун ўқувчиси ҳақида гап кетар экан, уларнинг ўтган аср 60–70 йилларидаги китобхондан тубдан фарқ қилиши ҳеч кимга сир эмас. Демак, адабий нашрлар ва матбуот ходимлари мана шу тезкор, асосий вақтини тўғри тақсимлаб, оқиллона фойдалана оладиган ўқувчи дунёқарашига ҳамоҳанг фаолият олиб бораётгани, кўзланган мақсадга эришади. “Шарқ юлдузи” журнали айни паллада ана шундай мақсад орқали ёшларини ҳар томонлама қизиқтириб, уларнинг таълим-тарбиясига ҳос тарзда, замонавий ранг-барангликка мос ёндашув билан асарларни чоп этмоқдаки, бу бизни фақат қувонтиради.



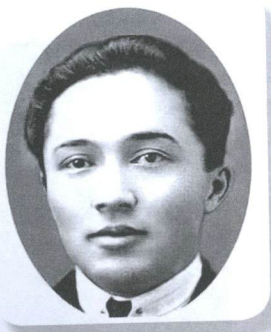
Насим ОЧИЛОВ

ТАДҚИҚОТИ

ТАРИХИЙ ШАХСЛАР ОБРАЗЛАРИНИНГ ЭТИК ТАЛҚИНИ

“Ойчинор” достонидаги бир қатор эпизодлар “Шайбонийхон” достонидаги воқеаларга ўхшаш. Масалан, “Шайбонийхон”да Шайбонийхон Бобурни Сиёб бўйига чақириб, уч мартадан ошиқ ташлашга, кимнинг ошиғи умма тушса Самарқанд унинг қўлига ўтишига рози бўлиши шарт мавжуд. Шайбонийхон ва Бобур ўртасидаги ошиқ ташлашда Шайбонийхоннинг омади чопади. Бобурни Самарқандни ташлаб кетишга мажбур қилади.





БОТУ

...Сирли дунё кўнглидан бир дарак

Кичкина армуғоним

Қора турмуш чангалидан кутулиб,
Эрк чечаги тақа олган кучли қиз.
Эски одат санамларин парчалаб,
Эрк Тангрига сажда қилган руҳли қиз.
Йўлинг тўғри, ортга боқма, кетавер,
Илгарилаш ашуласин айтавер.

Тўғри йўлинг нурли, узун, улуғдир,
Улуғ йўлинг тармоқлари чексиздир.
Тармоқли йўл тажрибасиз, соф-содда
Кўзлар учун хатар билан тўлуғдир.
Ишонаман, сенинг кўзинг ўткир кўз,
Миянг кучли, керак эмас бошқа сўз.

Тор кафасдан қочиб, кўкда ўйнаган,
Эркинликнинг кучоғида дам олган
Гўзал қушнинг овчилари кўп бўлар,
Пайт келса, қуш тубанга тортилғай.
Бу ҳақиқат, учар эсанг, қараб уч,
Эҳтиётсиз юксалишдан умид пуч.

Сенга қарши бу кун кўкка юксалган
Лаънат, қарғиш – “ҳеч”дан чиққан “ҳеч”гина.
Келгусида йўлларингга тўшалган,
Раҳмат, олқиш қаршисида кичкина.
Илгарила! Йўл сўнггида ёруғлиқ,
Югуришга зарар этмас оруғлиқ.

БОТУ – Маҳмуд Ҳодиев – (1904–1938). Москва давлат университетининг иқтисод факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Умид учқунлари”, “Тўлқин товушлари” шеърӣй тўпламлари ҳамда ҳикоялари нашр этилган.

Кўклам

Гўзал куёш ўртукдан
Чиқиб юзин кўрсатди.
Жилмайиб у юксакдан
Ерга ёғдулар сочди.
Ер юзин қоплаб турган
Оппоқ, ялтироқ қорлар
Иссиқда туrolмасдан:
Эридилар, окдилар.

Эринчоқлик кўрпасин
Ёпиб ётган табиат,
Ёш боладек суюниб,
Эркаланиб тебрани.
Куёшнинг нур қўллари
Унинг бошин силагач,
Эрка, нозли табиат
Гўзал куёшга қараб,
Нозик жилмайиш билан
Ювошгина кўзгалди.

Нурли куёш, ўртилгач,
Бу боёқиш ёғочлар,
Йўқсил, ўқсизлар каби
Яп-яланғоч бўлмишди.
Совуқларга чидамай,
Хушсиз бўлиб қолмишди.
Чиқиб куёш ўртукдан
Ҳар томонга нур сочгач,
Унинг нурлари билан
Бу ёғочлар эмланди,
Турли чечаклар билан
Безанди, гўзалланди:

Сувлар юксак тоғлардан
Ҳайқиришиб, қувлашиб,
Йўлларида учраган,
Тўсиқларни ағдариб,
Тубанларга тўшалар.
Тубан тушгач, тубанда
Бўлганлардек сусланиб,
Ялқовланиб қоларлар.
Қалъалардан, боғлардан
Узун-узун йўл топиб,
Ювош-ювош сўзлашиб,
Аллақайга борарлар.

Сахарда

Сахар пайтида уйғониб қолдим,
Ойдин кечага бир назар солдим.
Оқлик-покликдан меҳрни олдим,
Сўнгра, чин теран ўйларга толдим.

Чин ўйларимни яратган нарса
Мухташам турмуш, мухтарам турмуш.
Турмушдан кимса қочолмас нари,
Ҳар йўлга турмуш ўз инин қурмуш.

Ёлғон ўйларнинг ёвман ҳамон,
Ёлғон кўзларнинг қараши ёмон.
Ишқим шу кўзга берилган замон,
Тубанлик қўлида менга йўқ омон.

Айтади, мағрур борлиғим ҳар чоқ,
Ишқнинг ўтига чидолмас тузоқ.
Ҳар замон, ҳар чоқ эмассан сен тоқ,
Кетавер, Каъбанг бўлсада узок.

* * *

Кучли борлик, сирли дунё кўнглидан бер бир дарак,
Кўпми ғавғо, кўпми савдо менга бахш айлар фалак.
Қайси тоғда, қайси боғда, қайси чоғда сайр этар,
Эрка кўнгил эркини тун-кун қўриқловчи малак?

Истагимнинг каъбасинда айланар бахт найласам,
Ким сўқар, ким шодланар аршимда жавлон айласам.
Осийманми, кўкрагимда қайнаган куч амрига
Бўйсуниб ёв бахтини чўлларда сарсон айласам.

Мен яшаш майдонида кўрқиб курашданми қочай,
Ёвга ёр бўлган аламга мен ўзим нурми сочай?
Қанча ғавғо, қанча савдо кулса-кулсин, бир кўрай,
Кўнглига кўнглимни қайд этган тилакдан ўргилай.

Денгиз бўйида

Яна яшайман денгиз бўйида,
Яна суюнчлар тўлган куйида.

Фикрим, умидим нурлар ичида,
Ҳар қайси куннинг эрта-кечида.

Денгизга қараб чуқур ўйлайман,
Тўлқинларини суйиб куйлайман.

Чунки, тўлқинда кўзни очганман,
Чунки, торликдан мангу қочганман.

Менинг кундузим

Тонг отди, жаҳон зулмати битди,
 Мунгли кеча, мунг дардила ўтди.
 Ҳар ён югуриш фурсати етди,
 Ўнг-сўлни ҳаёт тўлкини тутди.
 Тонг нурина тўрт кўз ила кутган,
 Учмоқ, яшамоқ ишқини тутган
 Қушларда севинч шеърини куйлаб,
 Турмушдаги истакни улуғлаб,
 Тарк этди бугун тор, қора инни,
 Ўйнади, учди, қарғади тунни.
 Мунгли кечанинг мунгли чоғинда,
 Бир қоп-қора ҳайкал тусин олғон
 Тоғ гавдали уйларда оқарди.
 Ёлғиз кечанинг ёш қучоғинда,
 Дардлар ила ўртоқ бўлиб олғон
 Шоирдаги кайфларда йўқолди.
 Борлиққа гўзаллик бературғон,
 Дунёга умид бахт этатурғон,
 Инсонда туриб, ишга йўл олди.
 Музлам кечанинг мунглари курсин,
 Кундуздаги борлиқ юзи кулсин.
 Кундуз... ҳамма ер нурга кўмилган,
 Ўнг-сўл ҳамма ёқ ишга берилган.
 Инсон кучи тоғларни эзишда,
 Инсон қўли жаннатда тузашда,
 Кундуздаги руҳни севаман, мен,
 Кундуздаги ишда бўламан, мен...

Аланга

Аланга ҳар ёнда
 Ўйнайди, учади.
 Қарашни ҳар онда
 Илмайди, кучади.

Аланга дам олмай,
 Кенгайиб боради.
 Зулматнинг кўксини
 Аямай ёради.

Аланга юксакдан
 Тўлкинлар отади.
 Аланга қўйнига
 Кенг фазо ботади.

Эскилик ёнади,
 Аланга қонади...



Хуршид
ДЎСТМУҲАММАД

Ўйин

Роман



“...ЛАНДИ-ЛАНДИ...”

1.1

- ...ланди-ланди — ўйи-ни-миз бош-лан-ди!..
- ...ланди-ланди — ўйи-ни-миз бош-лан-ди!..
- ...ланди-ланди — ўйи-ни-миз бош-лан-ди!..

Еттинчи берк кўчадаги кўни-кўшни болаларнинг ҳамма ўйини мана шу “ланди-ланди”дан бошланади. Фазли ё тўп тепамиз дейди, ё кутқармачокка тортади, Яхё чиллак ўйинини хуш кўради, Мираҳмад менга бари бир деса, Лутфулла Кайковузга бориб чўмиламиз деб туриб олади. Хўжанинг энсаси қотгани-қотган, ўртоқларининг орасида энг бетоқати ҳам у. Намунча чўздиларинг, бошласак бошладик-да, дея пешонасини тириштиради, депсинади. Унда-мунда сўкинишини-ку, тақрорлашнинг ҳожати йўқ. Нафақат ҳожати йўқ, балки айтишга тил бормади, тил!

Каллаи саҳарлаб дейсизми, айни саратон, қуёш тиккага келган жазирамада ҳам ўйинсиз ўтиришмайди бу кўчанинг болалари. Кун қайтгандан то-о қош қорайгунча эса ўйинлар роса авжига минади. Ҳар бир хонадондан оналар, опалар, акалар, янгалар чиқиб ҳар ким “ўз” боласини чақириб қўймади.

- Ҳай фалончи-и, уйга кир, кеч бўлди!
- Пистончи-ю, қатта юрибсан, дайди, ярим кеча бўп кетди-и!
- Ҳой, ўғлим, қоронғида югуришмаларинг, йиқилиб-сукилиб, бир палакат орттирмаларинг!
- Овқатинг совуб қолди-и!..
- Ҳо-озир аданг чиқадилар! Кўрасан, кунингни!..
- Қаёқларда санғиб юрибсан, яшша...

Дунёда энг ёқимсиз нарсa нима деб сўраб кўринг, бутун дунё болаларининг жавоби битта: намозшом, қош қорайган, ўйинлар айни кизиган маҳал уйдагиларнинг чақириб қолиши! Қош қорайса қораяр, овқат совуса совур, қорни очикса очикар, илло буларнинг ҳеч бири оқшомги ўйинларни тўхтатишга арзийдиган сабаб эмас. Қувламачок, беркинмачок, кутқармачок ўйнаётган боланинг қорни очармиди?!

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД — 1951 йилда тузилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Ёзувчининг “Ҳовли этагидаги уй”, “Жажман” каби ҳикоялар тўпламлари чоп этилган. У “Паноҳ”, “Ҳижроним мингдир менинг”, “Оромқурси”, “Чаёнгул” каби қиссалар, “Бозор”, “Донишманд Сизиф” романлари муаллифи.

Яҳё ўртоғининг отаси – Жўрим амаки нима сабабдан чап кўлини узун енги ичида тутиб, орқасига қайириб юради? Чунки амакининг кўлидан бедана тушмайди. Бедана чўчиб кетмасин деган ниятда уни енги ичига яшириб, орқасига тутиб юради. Бошқа беданабоз амакилар билан гурунглашиш мақсадида Сағбон гузаридаги чойхонадан бери келмайди. Бедана уриштиришлар роса кизийди чойхонада.

Раззоқ амаки кўринди дегунча юрагининг така-пукаси чикмайдиган бола йўк, амакининг бирон марта кулганини ҳеч кимса кўрмаган, эшитмаган. “Тош ташлама!”, “Чўп ташлама!”, “Шиша синдирма!” дегани-деган, оёқ остида ётган нимаики бор, кўлида йиғиб юради. Болаларни сидирғасига: “Уволингга мошхўрда!” деб қойигани-қойиган, лекин буни ҳеч ким тушунмайди. Фазли шу “Уволингга мошхўрда!”ни ўйлагани-ўйлаган – нима дегани бу? Раззоқ амакининг қарғишими, қойишими, эркалашими? Хуллас, бу каби саволу жумбоқларга жавоб топмай қўймайди у, ўйлай-ўйлай жавоб топса бирон ҳадя оладигандек, мактов-олкиш эшитадигандек севинчдан ўзини қўярга жой тополмайди.

Кўшни туپикда Самад чол, унинг кўшниси Зиё дўхтир, ундан сал берида Фаттоҳ амакиси, амакисининг тепасидаги болохонада Расмия ани, болалар боғчаси ёнидаги туپикда Зухри амаки, Фотма кинначи, унинг ўғли Жамил, ана, Миржалол мерганни унутибди! Ахир Миржалол амакининг лақаби – мерган, у киши урушда душманларни битта-битта отиб қирган, огир ярадор бўлиб касалхонада ҳушига келиб қараса, икки кўли йўк! Кесиб ташлабди, дўхтирлар! Амаки: “Мен икки кўлимдан жудо бўлдим, қайтиб борсам уйга киритасизларми?” деб хат ёзибди... Эҳ-хе-е, маҳалла-қўйда ўзи билган-нетганлар ҳақида бир чеккадан айтишга киришса борми, айтар гапи тугамайди Фазлининг! Сира тугамайди!..

Минов опоки нега шаллакилик қилаверади? Ўйнаймиз деган болаларга кун бермайди? Ғалати-ғалати гап-сўзлари, қилиқлари нима сабабдан ўзига эриш туюлмайди? Буларнинг ҳеч бири бесабаб эмас, сабаби шундаки, Ҳасан бобой фашистларга қарши жангда дом-дараксиз кетган, бир ўғил-бир қизи билан қолган опоки тик этса эшикка термилиб неча йиллар кутган, кўзлари тўрт бўлиб. Қаерда, қачон урушдан гап кетса: “Маъмиримми отаси герой бўп келади, кўрасанлар!” деб кўксига гурсиллатиб урадиган одат чиқарган. Гитлер енгилиб, уруш тугаганидан ўн етти-ўн саккиз йил ўтибми, бир ҳолатда оиласи бағрига қайтган Ҳасан бобойни “герой”лардек қарши олиш қаёқ-да, шу-унча йил фронтда беиз-бедарак кетган одам... Кўчага бош кўтариб чиқолмай қолган! Нима эмиш, Ҳасан бобой немисларга аср тушганмиш, шу-унча йил уларга қиргин келтириш у ёқда турсин, ўшаларнинг ош-овқатини еб, хизматини қилиб юрганмиш! Энг даҳшатлиси, Сталин бунақанги сотқинлар кўринган заҳоти сўрамай-суриштирмай отиб ташлансин, деб буйруқ чиқарганмиш! Э-энди ўша буйруқни адо этиш ниятида милтиқни ўклашаётганда Сталиннинг ўзи ўлиб қолганмиш!.. Ҳай-ҳай-ҳай, бу гап Минов опокининг қулоғига етмасин, нақ Иккинчи жаҳон урушини қайта бошлашдан тоймайди-я!..

Давомли соғинч ва таҳлика устига келиб тушган бу шармандалик Минов опокини савдойи қилиб қўяёзган. Булар ҳақида онасининг ҳикоялари орқали хабар топган Фазли дам Ҳасан бобойдан жирканиб кетар, дам унга ачинар, Минов опокининг жазавалари беваж-бесабаб эмаслигини ўзича тушунишга уринарди.

Ҳасан бобойга девор-дармиён кўшни Ҳусан бува, у кишининг мусичадай мулойим кампири Мехри буви деярли кўчада кўринишмайди. Ҳусан бува Ҳасан бобойдан юз ўгирган, дейишади, уларнинг орасида кирди-чикди йўк. Туғишган оғанин ўртасидаги юзкўрмаслик уларнинг кампирлари – овсинларга ҳам қозоннинг қорақуясидек шундоққина юқа қолган...

Ўт ўчирувчи Толиб аканинг эса турган-битгани сир. Чунки у кишининг ўт ўчирувчи эканлигини ҳамма билади-гапиради-ю, аканинг ўзи бу ҳақда лом-мим демайди. Фазли бу кўшни билан гаплашишни, гаплашганда ҳам ўт ўчириш воқеаларини барча тафсилотлари билан ҳикоя қилиб беришини жуда-жуда

истайди. Қизик-да, Толиб ака “пажарний” ўртоқлари билан ёнғин чиққани ҳақида қаердан хабар топади – у Чорсу бозорига кираверишдаги ўт ўчирувчилар ишхонаси чеккасидаги баланд минорани ўз кўзи билан кўрган, ўша миноранинг тепасидаги супачада доим бир ўт ўчирувчи тўрт томонга кўз-қулоқ бўлиб туради, соқчи у. Ўша соқчи қайси томонда тутун ё аланга шарпасини пайкаса, дарҳол замбарагини даранглатиб уради ва катта-катта қизил машиналар чинқириб, оламни бошига кўтариб бирин-кетин ғизиллаганича йўлга тушади. Ўт ўчирувчилар ёнғин чиққан жойга қандай етиб боришади, айниқса, аланга олиб ёнаётган оловни қандай қилиб ўчиришади – ака бирон мартаям булар ҳақида оғиз очмаган. Толиб ака Фазли тенги кўни-кўшни болаларни атрофига йиғиб, ана шуларни ҳикоя қилиб берса асакаси кетадими?!

Фазли: “Пажарний” нима дегани?” деб сўраганида: “Ўтда ёнмайдиган одамни пажарний дейилади”, деган эди Шукур акаси бир сафар. Бундан чикди, Толиб ака ўтда ёнмайдиган одам экан-да! Ана энди саволнинг туғилишини қўяверасиз Фазлида: “Толиб ака қандай қилиб оловда ёнмайдиган одам бўлиб қолган? Бошқалар ҳам оловда ёнмайдиган одамга айланиши мумкинми? Мумкин бўлса, нега бошқаларга ўргатишмайди?” Қизик-да! Қизик бўлгач, савол жавобсиз қолмаслиги керак.

Олтинчи берк кўчадаги Убай қассобникида ижарада яшайдиган ёш жувон ёниб кетибди деган хабарни эшитган заҳоти Фазли, Хўжа, Яхё, Лутфулла олдинма-кетин югуришди. Аланга олиб ёнаётган одамни ўз кўзлари билан кўришмоқчи эди – насиб қилмади, тириклайин ёнган жувонни аллақачон “скорий” машина олиб кетибди. Кўни-кўшни хотин-халаж, кап-катта эркаклар, бола-чақа, ит-мушуккача дувва кўчага кўчиб чиққан экан ўзиям – ҳамманинг оғзида ёниб кетган жувон! Шўрлик примусда овқат пишираётганида керосин – лампамай сачраши оқибатида олов лоп этибди-ю, этагига ёпишибди. Ўт этагидан баданига, сочига ўтибди – алангага айланибди, гуриллаб ёна бошлабди. Олдинига ўзи ўтни ўчирмоқчи бўлибди, эпини қилолмабди. Кўйлагини ечай деса куппа-кундуз, шарманда, талвасада кўчага югуриб чиққан – у ёқдан, бу ёққа югургани сайин тирик алангага айланибди жувон – югурганидан ҳосил бўлган шамолда ўт кутирибди. Қани, бирортаси ёрдамга етиб келса!

Фазли ичидан оловдай гуриллаб отилиб чиққан саволлардан ўзини қўярга жой тополмай қолди ўшанда: Толиб ака билади ёнмаслик сирини, ижарачи аёл билмайди. Унга ҳеч ким ўргатган эмас ёнғиндан омон қолиш сирларини. Оқибатда...

Бир ҳафтагача маҳалла одамларининг оғзидан тушмади ижарада яшаган ёш хотиннинг ёниб кетгани:

- Олов сачрамаган, ўзи атайин елкасидан керосин куйиб, примусга яқинлашган!..
- Пов этиб ёниб кетган!..
- Жонҳолатда кўчага қараб қочган!..
- Дод солган – фойдаси бўлмаган!..

Қиш эди, совуқ эди, қор эмас, ёмғир шивалаб ёғаётган эди Фазли ўртоқлари билан олдинма-кетин югуриб чиқишганида. Мелиса келган, дўхтир келган, Шомалик тўра Убай қассобни Чорсу бозоридан чақиртирган ва барча айб... примусга ағдарилган! Ваҳима кўтарган, миш-миш тарқатган кимса борки, Раиса раис уларни биттама-битта рўпарасига ўтқазиб қўйиб тушунтирган, уқтирган, оғзини ёпган. Нима ёмон – примус ёмон! Фалокатнинг бош айбдори – примус! Примусси уйи куйсин, матоҳ бўлмай!

Фазлидин примусни ўйлаб чиққан одамни ёмон кўриб кетди. Оловини одамга қараб пуркайдиган шу савилни ишлаб чиққан ихтирочи яхши одам эмас-да! Душман у, бошлаб жазосини бериш керак у одамнинг! Топиб келиб, Кайковузга бўқтириш керак!

– Примусни ким ўйлаб топган? – деб сўради Фазли Иззат акасидан.

- “Примус” деган одам топган.
 - Одамми фамилияси ҳам шунақа бўладими?
 - Немис ё жуҳуд бўлса керак...
 - Ҳм-м... Одамларни ёндириб юбориши ёмон экан-да, ака.
 - Пирмусда айб йўқ, у керосин билан ишлайди, ёнилғини ҳаво пуркаб хайдайди.
- Ишлатишни билмаган одам, машинақа, ёниб кетиши ҳеч гапмас.
- Одам атайин ўзини ёқиб юбориши ҳам мумкинми?

Иззат акасига ёқмади бу саволи.

- Э, бор, кўчага чиқиб ўйинингни ўйна! Бошимми қотирма!

Шунақа, кўндалангрок савол қотсанг, ўйинингни ўйна, деб қутулишади катталар. Бошқа пайт ўйинингни йиғиштир, деб чақириб олишади.

Хуллас, шу билан Фазлининг примусга доир билимини ошириш иштиёқи ниҳоясига етди. Етишга етди-ю, лекин Фазли примусни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ одамга айланди. Яхёнинг, кейинроқ Мираҳмаднинг уйига кирганида кўрди примуснинг олови пориллаб ёнишини. Шунда эътибор берди – примуснинг олови қизғиш-кўкимтир-оқимтир очилган гулга ўхшаб кетаркан. Чиройли, ноёб гул дейсиз! Бирок, гулми-оловми, кулдирадими-куйдирадими, шундан фойдаланмасликнинг иложи йўқмикан? Фазлининг далада яшайдиган Ҳафиз тоғасиникида ёниб турган примус қозон-позони билан ағдарилиб кетганди. Қозондаги шўрва тўкилиб, оловни ўчириб қўйган. Убай қассобникидаги ижарачи хотин оловни ўчирилмаган, шунинг оқибатида қўйлагига қўшилиб ўзи ёниб кетган, кўчага қочиб чиққан. Югурган, зир югурган... Уйда, дастурхон тевадарида шу ҳақда гап очилди. Айтилаётган гапларнинг кўпини яхши англаб етмади Фазли. Айниқса Шукр акасининг чўрт кесиб айтган сўзлари ғалати чиқди:

- Ёпиғлиқ қозон ёпиғлиғича қолди!

Фазли акасининг оғзига анграйди, тушунмади: қайси қозонни назарда тутди акаси? Ёниб кетган жувонга нима дахли бор ёпиғлиғича қолган қозоннинг?!

Фазли энди оғиз очмоқчи эди, отасининг қиёфаси тўсатдан тундлашди, тагдор томоқ кирди. Оилавий “машварат” келган жойида тўхтади.

- Бало-қазоларни юзини тескари қил, Парвардигор, – деди онаси пичирлаб, ёқасининг учини тишлаб қўяркан...

1.2

Иланг-биланг илонизи Тош кўча кунчиқар томондан Сағбон, кунботар томондан Чигатой шоҳ кўчаларини туташтирган, тошкўчаликлар қайси шоҳ кўчага яқинлигига қараб ўзларини сағбонлик ёхуд чигатойлик ҳисоблашар, Тош кўчанинг бир томонига дарахтнинг шохига ўхшаб “ўсиб” чиққан олтита, иккинчи томонига аччиқ ичакдек ичкарилаган еттита тор ва охири берк кўча Шомалик оқсоқолнинг лаҳжасида “тўпик” бўлиб кетган. Оқсоқол аҳолига тураржой ҳақида бериладиган маълумотнома – справкага ҳам “тўпик” деб ёзади.

“Тупик” дейдиларми, “тўпик”ми – нима фарқи бор, “охири берк кўча”, “халта кўча” десалар, ундан нарига, бу ёғини сўрасангиз, “Тош кўча” дея аталувчи катта кўчадан нишаблани-иб тушган ўйдим-чуқур еттинчи рақамли тор кўча – икки томони лой девору эшик-дарвоза, дов-дарахт у ёқда турсин, бир тутам гиёҳ ҳам кўкармайдиган кўча қўни-қўшни болақайлар учун нақд дунёнинг ўзича кенг, ҳисоби, бепоён яланглик, майдон! Тўп тегиш ҳам шу ерда, сокқа қувлаш ҳам шу ерда, қувламачок, беркинмачок, кутқармачок дейсизми, чиллак ўйини... Фақат чиллак ўйинида ютқазган бола нафас узмай “ҳаккалакам-дуккалакам, зууувввв”иллаб югуриши учун кўча калталиқ қилади, шуниси бор... Етти хонадон аҳли айни неча йил-неча замонлардан буён аҳил-иноқликда умргузаронлик қилиб келишини эса ҳеч ким билмайди. Чунки бу кўчалик ҳеч бир кимсани кўпда ўтмиш

қизиктирмайди, қизиктирмайди эмас, бу кўча одамлари бугун билан яшайдилар, қорин тўк – қора қозон қайнаб турибди, ҳунармандчилик ортидан бири – олдинда, бошқаси – кетинда ҳаёт давом этмокда, бўлди-да! Одам боласи учун ортик яна нима керак?

Еттинчи халта кўчада етти қўшни – аёллар, аёлларга қўшилишиб-эргашиб болалар бири-бириникига кириб чиқаверишади. Кимнинг уйида нима гап-сўз, ким уйидан қаёққа йўл оляпти, бозорга нима кўтариб-қўлтиқлаб бориб, у ёқдан нималар ташмалаб келяпти, нимани қанчадан сотгани-ю, сабзи, картошка, пиёзни неча сўм, неча тийиндан харид қилганича, қайси қўшни гўштни давлат дўконидан олади-ю, қайсилари Каллахонадаги кассобларга мижоз тушганигача – ҳамма ҳамманикидан бохабар. Кимнинг ошхонасида қайси таомнинг жиз-бизи тайёрланаётгани мўридан кўтарилаётган тутун аралаш анвойи ҳидлар фош қилиб туради. Тўрт хонадон қўшни майда ҳунармандчилик ортидан рўзгор тебратса, бешинчиси боғбон, олтинчиси ҳайдовчи, еттинчиси эса ўт ўчирувчи.

Хуллас, энгил-бошлардан тортиб орзу-ҳавасларгача шу маҳалла-қўй, шу тупик кўча, шу халта кўча, паст-баланд уй-жойлар, тупроғи тўзгиган йўлларга қуйиб қўйгандай, олтин узукка қадалган марварид кўздек ҳа-ар мақомда мос, муносиб!

Ҳо-озир, айни шу жойда айтмаса бўлмайдиган янгилик бор – Чигатой маҳалласи бузиладиган! Ҳа-а, шундай – ҳадемай қадим ва мўйсафид Чигатой маҳалла инига чўп суқилган чумолизорнинг кунига тушай-тушай деб турибди – буз-буз, кўч-кўч бошланадиган. Баъзан эса чумоли эмас, арининг уясига қўл суқилаётгандек, арининг!..

Буз-буз, кўч-кўчни айтмаганда, бу кўча-бу маҳаллада йил ўн икки ой – кишин-ёзин, баҳору куз – эрта-ю кеч икки томчи сувдай бир хил, бир хил, бир хил осойишта кунлар, кунлардан-да осойиштарок тунлар алмашаверади-алмашаверади, зеро, осойишталикдан улуғроқ неъмат йўқ бу маҳалла, бу тупик аҳли наздида. Асрлардан қолган мерос туйғу, мерос орзу-ҳавас бу. Қарияларнинг дуоларига сингиб кетган: “Тинчлик-хотиржамлик бўлсин, илоҳим!” тамом, вассалом! Ҳаётнинг жамики орзу-ҳаваси, савобу гуноҳлари, пасту баланди, ўнлаб ва юзлаб авлод вакилларининг ҳаёти – яшаш тарзи, қисмати асрлар мобайнида оғиздан тушмаган, тушмаётган ва бундан кейин ҳам зинҳор-базинҳор тушмаяжак ушбу дуода мужассам!.. Ақл-шуурларнинг, поёнсиз орзу-ҳавасларнинг, осмону заминни забт этиш истакларининг, инсон зотининг ақлу ҳушини тонг қолдирувчи, лол қолдирувчи жасоратларнинг тариқча ҳужайраси-ю, қилча толасини бир баҳя бўлсин яқинига йўлатмайдиган, зинҳор-базинҳор эмин-эркинликка йўл қўймайдиган эзгу дуо... Мана-ман дея осмонларга сапчийдиган ўтюралар учун занжир дуо... Оёқдаги кишан дуо...

1.3

“Ёмғир-ёмғир” ўйини бошланай деган бир пайтда катта кўча томонда жуссаси бесўнақай, дароз эканига қарамай бошини елкалари орасига тортиб, букчайиб юрганидан бўйи паст ва букри кўринадиган афти таниш киши пайдо бўлди. Болалар ўйинни бошлай олишмаётганига гўё Фазли айбдордек унга норозиланиб, ўкрайиб-мўлтайиб қарашди. Ваҳоланки, бу киши Фазлиларникига кунора қанда қилмай танда қўйишидан унинг ўзи ҳам ҳайрон бўлаётган, ўзи қолиб, отаси истар-истамас қарши олаётганини сезгач эса, янаям ҳайронлиги ортган, бунинг устига, бети катта, бурни сўлоқмондай, бадқовоқ ёқимсиз киши, шу иссиқда қора камзул кийиб олганини қаранг – баттар бадбашара туюлаётганди.

– Доданг уйдами? – сўради у Фазлининг рўпарасида ҳорғин тўхтаб. – Чакиргин. Фазли югуриб уйларига кирди. Отасини сўраб келишганини опаларидан бирига айтди чоғи, ўша тезликда йўлакдан изига қайтди. Амакига: “Ҳозир чиқадила”,

деди-ю, ўртоқлари даврасига қўшилаётиб, Лутфулла билағоннинг одатдагидек янгилик тарақатаётганини эшитди:

– Гузардаги йиғинга фақат ота-оналар, ёши катталар чиқсин, дебди Шомалик амаки. Болалар аралашмасин, дебди!..

1.4

Шунақа, нафақат Фазлиларнинг оиласида, бутун Чигатой маҳаллада катталарнинг ишига аралашмайдиган, ким нима деса ўйламай-нетмай “хўп бўлади” дейдиган болалар “яхши бола” ҳисобланадилар. Лутфуллага ўхшаб хаёлига келган нарсани сўраб-суриштираверадиган, ўзича тўкиб-бичиб гап таркатадиган болаларни маҳмаданага чиқаришади, ҳатто, “Кексақарилик килма!” деб оғзига уришади.

Фазлининг Лутфулладан фарқи – у хаёлига тирғалиб келадиган саволларни айтавермайди, ичига ютади, катталарнинг авзоига қара-аб, ўйлашиброқ сўрайди-суриштиради, билар-билмас гап сотмайди. Оила даврасида бевакт-бемаврид узиб қўйилган мавзу одатда Фазлининг ичида давом этади. Ахир унинг ичида пайдо бўлаётган саволлар камайиши ўрнига болалай-болалай кўпайгандан-кўпаяверади, урчийди. Афсус, уйда отаси бас дедими, ҳар қанча кизиқтирмасин, ҳар қандай муҳокама-мунозарага чек қўйилади. Отанинг сўзи икки бўлмайди бу хонадонда. Темир интизом дейдилар, буни, теми-ир! Бироқ бундай тарбия Фазлига оғир ботади, ичи ўртанади, дили оғрийди, ҳатто шуурида бош кўтараётган ғалаён таъсирида ака-опаларининг, онасининг, ҳатто отасининг темир амрига ҳам бўйсунгиси келмайди – саволлар кетидан саволлар туғилаверса, у нима қилсин ахир?! Туткич бермас саволлар Фазлининг хаёлларини аллақачонларга олиб қочаверса... Фазли ёлғиз қолиб саволларга ўзича жавоблар излайди, ахён-ахёнда эса ўйлаганларини тилига кўчиришдан ўзини тиёлмайди.

Қўшни кўчадаги нотаниш жувоннинг ёниб кетиши туфайли Фазли қиёматли кўшниси Толиб акани ёқтирмай қўйди. У аниқ билади – Толиб ака ўғил-қизларига аллақачон ўргатган ўт-оловдан омон қолиш сирларини, тўнғич ўғли Комил ҳам билади, билади-ю, писмиқ-да, қўни-қўшниларига айтмайди. Дадаси оғзини пишиқлаб қўйган.

Фазли шу ўй-хаёлларда юрганини сезгандек Фаттоҳ амакиси бир гапни айтди-ю, баттар Фазлининг ҳафсаласини пир қилди.

– Бе-е, Толиб пажарний эмас, пажарнийхонада қоровул, – деди мазах қилиб. – Юраги йўқ, гугурт чақсанг, эҳсонаси чиқади. Курк бўлган товукдай уйида биқинволиб, косибчилик қилади.

Ҳа, Фазлининг ҳафсаласини пир қилди шу гап. Тинимсиз ўйларга толдирган, қизиқишлари-ю ташвишга чирмаб ташлаган хаёлларини тўзғитиб юборди.

Хуллас, бу туپикда яшовчи қўшнилardan яна бири – Вазиз посоннинг хонадони. Ўзи азал “такси”да киракашлик қилган бу қўшнининг хонадониди юз берган воқеа ўн кундан ошяптики, оғиздан-оғизга кўчиб юрибди. Лекин у ҳақда болаларга лом-мим дейишмайди, болалар ёнида ундан оғиз очишмайди. Гўё Бахти ака ҳеч қаёққа қочмаган, у – уйида, тахмондаги кўрпалар орасига яшириниб олган, тамом-вассалом! Ваҳоланки...

Фазлининг кўз ўнгидан Бахти аканинг чехраси сира кетмай қолди. Унинг катта кўча ёқасида чўк тушганича деворга суяниб хаёл суриб ўтиришлари неча бор кўз ўнгиди гавдаланди. Ахён-ахёнда гуриллаб ўтадиган машиналар ортидан узоқ термилиб қолар, афтидан елиб бораётган ҳар бир машинага чикиб олишдан ўзини базўр тийиб ўтиргани сезиларди. Болалар боғчасининг ёнидаги туپикда яшайдиган Зухри амакининг “Зим”и кўринса, Бахти акага жон кирар, чехраси чарақлаб ўрнидан туриб кетар, гўё “Зим”ни ҳайдашга шайлангандек

тараддудланиб қоларди. Қоп-қора машинанинг ойнасидан унинг ичида ўтирганларни яхшилаб кўриб олиш умидида кафтидан пешонасига “айвонча” ясар, ҳатто улар ортидан қўл силтаганича қолар эди... Унча-бунча одам билан саломлашавермайдиган Бахти ака Зухри амакига ўзгача мулозамат кўрсатарди. Бир сафар айтди у ўйлаганларини.

– “Зим”ни манга берса, Ирка-Ирода ёнимда ўтирса, ҳайдасам, ҳайдайверсам, юзга қўярдим, бензини тугаб, ўзи тўхтаб қолганича ҳайдардим!

– Нега Ирка ёнингизда ўтиради?

– Сани ақлинг етмайди! Ман хоҳлагач, ўтиради-да!..

– Бензини қаергача етади? – қизикиши сўнмай сўради Фазли.

– Бу ердан кўринмайдиган, жуда-а узокларгача етади...

Бахти акага кизини қўшиб, “Зим”ни ҳайдатиб қўядиган анойи бормикан?! Илло, “Зим”сиз ҳам кетиб қолди-ку, Бахти ака аллақаерларга, бу ердан кўринмайдиган жойларга! Ке-етди қолди-и...

Нахотки қочиб кетган у? Қаёққа қочади, нега қочади? Ҳеч кимга ёмонликни соғинмайдиган, мулойим, камгап йигит. Тўғри, бирортаси билан гап талашиб қолса ўзиникини маъқуллашмаганича тинчимайдиган хилидан. Лекин қочдими, йўқолдими? “Зим” ҳайдаш орзуси армонга айлангач, кетган-қолган...

Уйда отаси бу ҳақда гаплашишга рухсат бермагач ҳам Фазли Бахти акани кўп эслади, у ҳақда роса ўйлади. Ҳар сафар Тош кўчадан “Зим” ўтганида унинг ичида Ирка-Ирода бор-йўқлигини билгиси келиб, аланглаб мўралайдиган бўлди.

Ана, тор кўча бошида Шомалик тўра, бир қадам ортда Раиса раис, сўнг милиция кийимидаги икки киши кўринди. Улар жимгина тушиб келишди-да, Вазиз посоннинг дарвозаси ёнига боришди, ўйинни тўхтатиб, ўзларини чекка-чеккага олган болалар бу тарз келувчилардаги хавотир, ташвиш аломатини пайқаб, жим бўлиб қолишди.

Демак, Бахти акадан дарак йўқ – кўнглидан кечирди Фазли. Бундан чикди, кимдир йўқолса, мана шунақа изидан излаб келишади, маҳалла оқсоқоли, фаоллари мелисалар иштирокида йўқолган боланинг уйига келиб суриштиришади, нималарнидир ёзиб-чизишади. Борди-ю, тунов куни Фазли Кайковузда чўкиб кетганида, танасини тўғоннинг остидан топишолмаса, мана шу одамлар уларнинг уйларига ҳам келишарди-да, вазмин-вазмин одимлаб, ўзаро гаплашиб-гаплашмай, қовоқ солиб-мотам тутиб, дафтар-қалам кўтариб...

1.5

Жўжабирдек оиласи билан шу жойларга етиб келгунига қадар неча шаҳар, неча қишлоқ, неча овулни босиб ўтмади Каромат. Кўчиш-кўчиш қурибгина кетсин, ўйинга ўхшамай, ижарама-ижара кўчманчиликнинг оти ўчсин. Эсласа кўнгли кетади, ҳушидан айрилаёзади. Одамлар кўним топиб яшаган жойида туп қўйиб-палак ёзади, рўзғорига қут-барака киради, мансаб-мартабаси ортади. Каромат эса – келгинди! Тўрт ўғил, бир кизининг исм-шарифи бир хил – келгинди, кўчманчи, қишлоқи! Исм-шарифми бу, тавқи лаънатми, қора тамғами, нима ўзи, нима, нима, нима?! Емаган турткиси қолмади унинг, ургандан туртган ёмон, ахир, озмунча турткилашдими унинг болаларини?! Озмунча таъна-маломат ёғдими, Каромат онанинг тул бошига?! Беш болани амал-тақал қанотининг остида асраб-авайлаб юрган кўчманчи, келгинди, қишлоқи мусофир она шаънини не шарманда сўзлар билан булғашмади – Каромат чидади. Шаллақи дедилар – шаллақилик қилди, лўлидан таркаган дедилар – жўгиликни ошириб ўрнига қўйди. Бирон жойда қароматини кўрсатмай қўймади Каромат. Таъна-дашном аралаш майна-эрмак ўйинига шаллақи-шаллақи, лўли-лўли ўйини билан жавоб қайтарди. Келгинди-келгинди ўйинига тортишди унинг қора кўзларини, Каромат бир нафас бўш

келмади – келгинди бўлмаган ким бор, кетгинди бўлмаган ким бор, дея дуч келган кекса-ю ёшни ўйинқароққа айлантирди. Ҳа-а, уни ўйнатмоқчи бўлганларнинг ўзларини ўйнатди, рақсага туширди, чунонам сакратди-ирғишлатдики!..

Оқа-оқа қирғокка чиқиб қолган тарвуз пўчоғидай сирғала-сирғала, қувила-қувила Тошкентнинг биқинига келиб қадалди. Қўйликдан берирокдаги хотинқамоқ ёнидаги жин кўчадан ижара олди. Товуқ боқишга ярамайдиган каталакдан паноҳ топди! Қўни-қўшнилари раанг-баранглигини айтмасинми – на миллатининг, на ёшининг, на-да турки-тароватининг тайин-тутириғи бор махлуқлар! Махбусликдан озодликка чиққанларнинг олислаб кетмаслик ирими бор эканми, нима бало, ҳар ёқдан туртиниб-суртиниб, дайдиб-улоқиб келиб қолган, аллатовур қаланғи-қасанғи, ирkit-ивирсик, тубан тоифа “гулу гулдасталар” бари.

Сабр қилмоқчи, тоқат қилмоқчи эди – бўлмади. Ўғилларига кун беришмади. Кунда-кунора мушталашув, кунда-кунора қув-қув, қоч-қоч. Ўлдираман, ўт қўман, осаман, синдираман-н!.. Каромат орага тушавериб, қозилик қилавериб, нечасининг қўлидан тигдор пичокларни тортиб олмайди, маст-аластлар билан ёқалашмади – тинка-мадори қолмади. “Биз қатори ҳамманг келгинди”, деди маҳалладошлар издиҳотида, икки тўнғичи ҳимоятига киришди. “Ҳай, биз бош олиб кетамиз, бироқ оёғини узатиб кетмайдиган ким бор, уруғинг куйгур тириклар, одамсифат, инсонсифатлар?! Сенлар устунмисанлар, бу кўчага, бу шаҳарга, бу юртга, – деди қони гупуриб, жони ҳиқилдоғига қадалиб. – Худо ҳаммангни битта-битталаб олади, ахир, битта-битталаб. Ўшанда биласанлар, келгинди эканликлариингни!..” Йиғлаб юборди. Бақо бола эди, иккала акасига қараб ўтирмади, волидасининг кўзёшига чидолмай аясининг рўпарасида ғўдайиб турган пак-пакана, шоп мўйлабли, қорни юмалоқ амакининг афтига чанг солди. Каромат ҳай-ҳайлаб интилди-ю, Бақонинг йўлини тўсишга улгурмади. Пакана амаки Бақога қўл кўтармади, аксинча уни қучоқлаб олди. Бошини ҳам қилганича йиғламсиради:

– Тўғри айтдинг, Каром, бу дунёда ҳамма келгинди... Бу кўчадаги махлуқлар тушунмайди буни, Каром. Тушунганга эса кун йўқ, кун...

Пакана амаки фаҳм-фаросатли мўйсафид экан, у тушунди Каромат хотинни. Тушунди-ю, бу ердан кўчишни маслаҳат берди:

– Тўрт ўғлинг шуларни радига кириб қолмасидан бурун кўзингни оч, – деди.

Каромат бир ҳовуч кўч-кўронини эшак аравага ортиб, тўрт ўғил-бир қизини эргаштириб хотинқамоқ ортидаги шамол йўламас жин кўчани тарк этди...

1.6

Тош кўчадан кимлар ўтмайди дейсиз!

Ора-чора оқсарикдан келган, мўйлабли, туки сийрак, яккам-дуккам ўсган эчки соқолли амаки катта мис тоғорасини қўлтиклаб пайдо бўлади. Катталар уни “Охун” дейишади.

– Маззали-маззали! Думбали-думбали-и-и! Маззали-маззали! Думбали-думбали-и-и!

Бу амакининг келиши болаларга ёқмайди, чунки сомсасининг ичида ёнғокдек-ёнғокдек оппоқ карт думба бўлади. Кўрсанг, кўнглинг кетади! Фақат сомсафуруш амакининг овози эшитилди дегунча Ҳасан бобой тишсиз оғзини чапиллатиб “Маз-за!” дегандек бош тебратишга тушади.

Охун амаки паранжили ёхуд очик-сочик кийинган қиз-жувонларга кўзи тушиб дегунча шоирлиги тутиб кетар, мис тоғорасини чертиб, “Маззали-думбали!” сига “Ҳандалагу дўнгалак, энди бўлди чорпалак!”ни қўшиб хиргойи қилишга тушар болалар тугул, катталар ҳам “Ҳандалагу дўнгалак”нинг нима эканини фарқи

боришмасди.

– Сара бодро-оқ! – деб келади шоп мўйлабли, новча амаки. Биттаси бир шиша бутилка ёки ўнг тийин. Роса ширин. Талаш бўлиб кетади, бодрок!..

Ўртоқлари катори Фазли ҳам уйга югуради.

– Ўн тийин беринг, ўн тийин! – деб ё онаси, ё опалари, ё акаларини қистовга олади. Сўраганини ундирган захоти кўчага отилади – кўчада бодрок сайли бошланади!..

Чегачи амаки соқов, шу сабабдан у хамиша неварасини эргаштириб келади. Невараси Фазли, Яхёлардан ёшроқ, лекин гапга чечан. Ким уйдан қандай чинни олиб чиқади, бобоси уни неча жойидан чегалайди, хизмат ҳақи учун неча тийин олади – ҳаммасига ўша бола воситачилик қилади. Тупикда яшовчилар олиб чиққан чинниларни ямаб-бутламагунича чегачи амаки бир чеккада ўтириб олиб, камончасини “ғир-ғир”латиб чиннини тешади, сўнгра унга бармоқдек келадиган болғачаси билан чегга қоқади. Бошланишига уста амакини куршаб ўтириб олган болаларнинг тоқати узокқа етмай, улар бирин-сирин туриб, тарқаб кетишади.

– Ҳо-о-о-о, шарра-барра-а-а! Шарра-барра-а-а!..

Бу бошқа гап! Узок-яқиндан бу овоз келганда Тош кўча-ю, тупикларда байрам бўлиб кетади, байрам! Ҳар қандай ўйин тўхтади.

– Бутилка топамиз!

– Бутилка опчиқамиз!

Барча болалар уй-уйларига югуришади, шиша бутилка топганлар бирин-кетин келиб, аравани куршаб олишади. Фазли топган шишасини аввалдан оғилга кираверишдаги эшикнинг орқасига яшириб қўяди, “шарра-барра” келган захоти улардан биттасини олиб чиқади. Мираҳмад билан Лутфулла ҳам пухта – ҳар сафар топмай қўйишмайди. Яхё эса қачон қараманг, кимдандир қарз сўрайди. “Шарра-барра”чи лўлилар шишани битта-битталаб кўздан кечиришади, оғзи учганини қайтариб беришади. Бир марта Хўжа лаби учган шишанинг оғзига сақич эритиб бутлаган экан, лўли хотин шунақаям сўқди, қўлидаги қамчин билан Хўжанинг бошига солмоқчи эди, яхшиям у қочиб қолди.

Эшак-аравадаги ёнма-ён қўйилган икки жомадон ё кутининг ичида одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор – ўйинчоқлар, лойхуштаклар, ранг-баранг пуфаклар, чўзмабоп резинкалар, оқ-қора сақичлар, рангли қаламлар, қоғоз гуллар... Ҳа-а, шара-бара арава келишининг энг завқли жойи шунда, яъни ким нимани истаса шуни танлайди, олади. Уни ол-буни олма деган танбеҳу кўрсатмалар бўлмайди, кўтариб чиққан шишани тутқазасан – истаганингни танлайсан, олам гулистон! Ўйинчоғу ҳоказолар дунёсидан кўнгли тусаганини танлаш боланинг ўз ихтиёрида! Ана шу танлаш ихтиёри болалар учун байрамга, нақ шодиёнага айланади! Эшак арава жилиши ҳамоно ҳар ким ўз қўли билан танлаган матоҳни бир-бирларига кўз-кўз қилишга тушади!

Вакти-вакти билан Тош кўчадан иккита-иккита ёки бир нечалаб кўзи ожиз одамлар ўтишади – эркаклар, аёллар. Бир-бирларини етаклаб олишади, ҳаммаларининг қўлларида ҳасса. Кўзи ожиз одамлар баланд овозда гаплашадилар. Фазлилар яшайдиган еттинчи тупикдан чиқиб кунботардаги Чигатой гузари томон юз-юз йигирма қадамлар юрилса, ўнг томонда эски масжид биноси бор, кўзи ожиз одамлар ўша масжидга жойлаштирилган цехда ишлашади.

Масжид номигагина масжид, у бир замонлар жомеъ масжиди бўлган дейишади, кейинроқ ишчилар ётоқхонаси, лимонад омборхонаси, хонаки ҳайвонлар дўхтирхонаси, яна кейинроқ кўзи ожизлар ишлайдиган цехга айлантирилган. Фазли ҳар сафар уларнинг ҳассаларини тарақлатиб, ерга уриб-уриб юришларини кўрганда юраклари ачишиб кетади. Айниқса бирортаси якка-ёлғиз келаётган ё кетаётган бўлса, дарров ёрдамга ошиқади, анча жойгача етаклаб-кузатиб боради, кўзи ожиз одамнинг ўзи раҳматлар айтиб, бўлди, боравер, дегачгина изига

кайтади. Кўзи ожиз одамнинг кўзига сира-сира тиккасига қаролмайди Фазли!..

ТАВАККАЛ

2.1

– Ланди-ланди, ўйинимиз бош-лан-ди!

– Нимани бошлаймиз? – ҳаммага қарата савол қотди Лутфулла, гапнинг қисқасига кўчиб.

– Чўмилиш-чўмилишни! – деди шу заҳоти ўйлаб ўтирмай Яхё.

Болалар бараварига Фазлига қараб “ҳо-ҳо”лаб кулиб юборишди. Фазлининг юзи кулса-да, ичидан қиринди ўтди.

– Чўмилиш-чўмилиш эмас, чўкиш-чўкишни бошласак-чи?! – деди тиззасига шапатилаб, Хўжа. – Яки, энди сани лақабинг ўзгарди.

Ана, сизга янгилик! Ҳамма Хўжанинг оғзига қаради. Хўжа “хушхабар”ни эълон қилди:

– Энди сани “Пўки” деб қакираимиз! Пўки-Сўки, топдимми-и? Зўрми-и? Яқини калласига сўқай-й! Айлантириб урай-й!

Болалар кулишдан ўзларини тўхтатолмай туришган бир пайтда Яхё Хўжага хезланиб келди.

– Нима дивоссан? Мани айбим нима?!

Хўжа бўш келмади.

– Биринчидан Фазлини бошини айлантирдинг, иккинчидан, ман эмас, ўзингни жонажон лўли ўртоғинг Пардо айтди – сани Пўки деди. Учинчидан, Фазлини ишонтирдинг-да, ёрдам бермадинг!

– Ёрдам бериш учун изидан сакрадим-ку! – бўш келмади Яхё.

– Сакрадинг, тўғри, лекин ёрдам беришга ярамадинг! – гапга қўшилди Лутфулла. – Ёдгор ўрис бўлмаганида, Фазлини тўғонни тагидан топишарди!

– Уч кундан кейин! – луқма ташлади Хўжа.

– Нафасингни иссиқ қил-е, совуқ! – дея жеркиб ташлади уни Яхё. – Ман... Ёдгор ўрисдан аввал ман сакрадим сувга, Фазлини қўлидан тутай деганимда ўзи мани икки қўллаб қучоқлаб олди. Ёдгор ака шундан кейин сакради.

– Фазли, энди Яқини уйингга телевизўр кўришга киритма! – минғирлади чеккада қўққайиб турган Ибод ярим ҳазил-ярим чин оҳангда.

– Сан аралашма, писмиқ! Санга ким қўйибди, ақл ўргатишни?! Телевизўр бошланмай туриб кириб, жойлашиб оласан-да, ўзинг!

Яхё Лутфулланинг афтига мушт тушургудай вазоҳатда унинг рўпарасига яқинлашди.

– Бўлди қилинглар! Чўмилиш-чўмилиш ҳам, чўкиш-чўкиш ҳам тугади! Ёмғир-ёмғир ўйнаймиз! – баралла эълон қилди Фазли. Ўртоқлари унинг раъйини қайтаришмайди, одатда у нима деса – шу бўлади. Бу сафар ҳам шундай бўлди.

– Ёмғир-ёмғир ўйнаймиз!

– Ёмғир-ёмғир ўйнайми-из!

– Ёмғир-ёмғир-р!

– Ёмғир ёғалок, эчки чақалок!..

Болалар уйларида атайин шу ўйинга ҳозирлик кўриб чиқишгандек ҳаммалари чўнтакдаги тошчаларнинг ҳисобини олишга киришиб кетишди. Ҳар боланинг чўнтагида камида етти-саккизтадан – нўхотдан йирикрок, данаги қотмаган довуччадек жимит тошчалар ўйинга ҳозир у нозирлиги муқаррар. Бундай тошчаларни катта кўчадан, кўпроқ эса суви ҳафта сайин саёзлаша бораётган Кайковуз соҳилидан танлаб-танлаб, териб-териб кўпайтиришади. Силлик-думалок тошчаларнинг ранг-туси турлича, тўрт-бештаси, нари борса, бир кафт чиқади холос. Бироқ шу тошчалар қиёматли ўртоқларни не кўйларга солмайди дейсиз!

Мираҳмад мен чуқурча кавлайман, деганча девор остини бармоқлари, кафтлари билан таталашга киришди. Ўйин бошланаёзган бир лаҳзада Лутфулла бирдан овозини пастлатиб, қўли билан имлаб ўртоқларини атрофига чорлади.

– Бу ёққа келинглар! – деди у шивирлаб, ён-верига аланглаб олгач. Болалар уни қуршаб олишди. Лутфулла айтмоқчи бўлган янгиликни айтди: – Эшитдиларингми?..

– Нимани?

– Бахти ака қочиб кетибди!

– Вой-й! – деди кимдир.

– Қаёққа қочибди?

– Қочмаган, йўқолган!

– Биздан катта-ку, йўқоладими?!

– Бир сафар мани Хадрага обборган!

– Хадра-га?! Ўзингни ёлғиз қолдирса, уйингни топиб келолмайсану!

– Бахти ака ундан ҳам узоқларга бориб келаверар экан!

– Бўлди, бошлайлик, – деди Фазли, бу мавзудаги олди-қочди чўзилишини истамай. – Бахти ака кемай қаёққа борарди, келади-да. Мирах, чуқурча тайёрми?

– Тайёр! Ким бошлайди?

– Санашамиз.

– Топишмоқ айтишамиз!

– Тош яширамиз! Охири топган бола биринчи бошлайди.

Фазли қўлларини ортига букиб, тошчани кафтига яширди, иккала муштини рўпарасидаги ўртоғига чўзди.

– Топ-чи?

“Топ-чи-топ” ўйини зумда адоғига етди. Ғолиб аниқланди. Ўйин бошланаётганди ҳамки, бели букчайган, сувоғи кўчиб-ўйилиб гувалаклари кўриниб қолган девор ортидан шанғиллаган овоз қулоқларни батанг қилди:

– Ху-у, овозларинг ўчсин, оламми бошларингга кўтармай! Ёмғирри бездирган ўзларинг-ку! Ёмғир-ёмғир ўйнашни кўрсатиб кўяман санларга! Ман сенларга кўрсатаман!

Минов кампир! Минов опоқи! Минов шаллақи! Болалар энг кўп тўқнаш келадиган, тўқнаш келавериб бетлари қотиб кетган катталардан бири!

– Қарға! – деб бақирди Мираҳмад.

– Қирғовул! – унга жўр бўлди Яхё.

– Читтак!

– Зағча!

– Чумчук!

– Ким қарға? Ким чумчук?! Ху-у, ҳаммангни оғзингга чи...

Минов опоқи ҳар қандай ёмон сўзни тап тортмай оғзига олаверади. Фазли ҳам, ўртоқлари ҳам тушунишмайди уни сира. Нега шундай? Болаларнинг ўйнаб-кулишлари, қувонишлари сира ёқмайди унга. Унга нима, уйда ўтиравермайдими, чоли билан нон кавша-аб?! Йўқ, болаларнинг шовқини эшитилди дегунча югуриб-халлослаб чиқади, кўчанинг ўртасида қаққайиб туриб олади. Оғзига келганини қайтармай увиллайди, уввос тортади. Гоҳида эса кўзлари куп-қурук – бозиллаб йиғлаб беради.

– Яшшамагур гирмонни уйигача қувиб борган чолим! Чолим жонини аямаган! Чолим...

Болаларнинг ўйинига Ҳасан бобойнинг урушда кўрсатган қахрамонликларининг, Гитлерни уйигача қувиб борганининг нима дахли бор?! Гирмонни уйигача қувиб борган бўлса, жонини тикиб жанг қилган бўлса, еттинчи туپикда яшайдиган кўшни болалар ўз кўчаларида эмин-эркин ўйнамасликлари керакми?! Бунинг устига биронта орден-медали, елкасига юлдуз тикилган кўйлаги ҳам йўқ! Фазли хайрон, Мираҳмад хайрон, Яхё билан Лутфулла эса кампирни, чолни калака қилишдан

толмайди. Болалар – Минов опокига, Минов опоки – болаларга ўчакашгани-ўчакашган. Тўп тепиш бошланса – тўпга, чиллак ўйини бўлса – чиллакка, тош иргитишса – тошга човут солади кампир. Қани, ўйнаб кўрларинг-чи! Бутун Чиғатойни бошига кўтаради. Чиғатой кўрмаган-нетмаган ғалвани бошлайди. Баъзан болаларни тирақайлатиб кува кетади, унинг тушунуксиз ва беваж пўписаларидан кўркмай қўйган болалар кампирнинг жигига тегишга, баъзан уни очикчасига калака қилишга тушадилар.

Минов кампир кўчанинг ўртасига ғўдайиб туриб олган заҳоти Мираҳмад: “Бизлар билан ўйнайсизми?” дея савол ташлаб қолди-ю! Кампирнинг кўзлари олайиб, ўзи шайтонлаб қолаёзди. Худди биров уриб ағдаргандек “тўп” этиб ерга ўтириб олди – шу қадар ўзини аямай ташладики, остидан тупрок тўзиб кетди.

– Шу ёшга чиқиб калака бўлдимми?! Ҳаммангни онангдан каттаман-а! Чолим билан шумшук бўлдимки, сан, зумрашаларга?! Чолим...

Минов кампир аввал ўзини зўрлаб, мажбурлаб “ҳик-хик”лаб олди-да, сўнг баралла ўкраб юборди. Болалар ҳиринглаб кулгига зўр беришди, Фазли эса кампирга ачинди. “Қўйларинг, қарамаларинг!” деди овозини баландлатмай.

– Шу кетишда, – деди бирдан Минов кампир овозини пастлатиб, – шу кетишда ҳамманг Бахтини кунига тушасанлар! Ҳа-а, мани айтди дейсанлар ўшанда!

Лутфулла кампир томон бир қадам ташлади-да:

– Сиз Бахти акани биласизми? – деб сўради ўсмоқчилаб.

– Биламан! – жавоб қилди кампир.

– Қочган? – савол қотди Лутфулла.

– Ойша холангникига қочган! Ҳу, бетингдан олсин, сан безбетни! Бети қаттиқ, кўзи қаттиқ бола билан ўртоқ бўмаларинг, Пазли! Санларга гап уқдиргунча, ху-у, баданим кичишиб ўламан!..

– Қарғаманг! – деди Лутфулла кампирнинг атрофида айлана ясаб. – Баданийз кичишса, нега бизни қарғайсиз?! Биз қашиб қўяйликми?!

– Нима, урасанми? Чолимга қўшиб маниям душманга, соткинга чиқармоқчимисанлар?!

Даҳанаки ёқа бўғиш қизий бошлаган бир палла эшик ғийқиллаб очилиб, Ҳасан бобойнинг ҳассаси, кетидан оқ иштон-оқ ятак кийган жуссаси кўринди. Бир қўлида ҳассани маҳкам тутса, иккинчисиди чап елкасига ташланган оқ, гулли қийиқчани қўйиб юбормасди Ҳасан бобой. Фазли эшитган – айтишларича, Ҳасан бобойнинг сўл кифтида, билагидан тепароқ, елкасидан тўрт энлик пастга муҳр босилган, муҳрни ўз кўзи билан кўрганларнинг шохидлик беришича, унда немисча сўзлар битилган эмиш! Кунлардан бир кун илғиз қолишганида Лутфулла билагон айтиб қолди бу ҳақда. “Ҳасан бобойни елкасиди немисларни печати бор!” деди. Фазли ишонди бу гапга, катта ақаси билан катта опаси пичирлашиб гаплашганини ўз кулоғи билан эшитганди, ўша-ўша Ҳасан бобойнинг чап елкасидан қийиқча тушмаслиги боисини ўзича тахмин қилар, бунга сайин бобойнинг қийиқчаси махфий ёзувни беркитиб тургандек туюлаверарди.

Лекин Ҳасан бобой жуда беозор, ғоятда ёқимтой чол. Ундан ҳеч ким, ҳатто болалар ҳам ҳайиқишмас, бобойнинг ўзи эса ҳеч кимсага аралашмас, қачон қараманг, Минов кампирнинг етовида уйидан чиқар-ховлисига кирар, қўшни болаларнинг қўярда-қўймай немислар қандай одам, ўшалар ҳақида ҳикоя қилиб беринг деб сўрайверишгач, “Айтиб бераман” деган ваъдаларининг устидан чиқишни галга солгани-солган эди.

Ҳасан бобой галдир-салдир қадам ташлаб, кимнидир калтаклашга чоғлангандек ҳассасини ерга урди. Минов кампир тантиғланиб, йиғига зўр берди.

– Манга кучийз етмаса, манави зумрашаларга бас келинг, чо-ол!

Кампир шундай дея зорлана-зорлана ўрнидан турди, этагининг чангини коқа-коқа ховлиси томон юрди. Яхё Минов кампирнинг ясама йиғи ва дийдиёлар аралаш

қарғиши эшитилиб турган девор томон ўқрайиб қўйди-да, овозини пасайтириб
ғўлдиради:

– Бошлайверамиз...

Кампир бу шивирни эшитмади албатта, лекин шаштидан ҳам тушмади.

– Тор қўчани тупроғини тўзитгунча, гузарга чиқиб ўйналаринг!

– Гузарга кетдик! – деди баралла Мираҳмад ёлғондакам.

– Шу кўчада ўйнамаганимиз бўлсин! – унинг гапини маъқуллади Лутфулла ҳам атайин овозини баландлатиб.

– Тилингга шакар! – қувониб кетган Минов кампирнинг овози келди девор ортидан. – Ҳу, чимилдикқа киргурлар!

– Шовқин солмай ўйнаймиз, – дея шивирлади Фазли, ҳовли томон имо қилиб қўяркан, энгил тортиб. – Опоқини ўпкаси босилди.

2.2

Офтоб куйдираман дейди. Катта-ю кичикнинг жонига Кайковуз ора кираётган қунлар. Навбатдаги “ланди-ланди” ҳам чўмилишга бошлади уларни.

– Калковузда қувламачоқ ўйнаймиз! – дея жар солди Яҳё. Лутфулла қўнди. Хўжанинг индамагани – қўнгани. Бако рози ё норозилигини очиқ айтмади, Фазли эса...

– Ман қандоқ қилиб сувда қувламачоқ ўйнайман? – деди бўшашиб.

Яҳё унга далда берди:

– Юравур, Пази, ўзим ўргатаман сузишни, кетдик.

Фазли қўнди, ўртоқларига қўшилиб, қўшни тупик орқали Кайковузга йўл олди. Ичакдек тор олтинчи берк қўчанинг охири – Миржалол мерганнинг уйи ёнига етганда йўл бир киши аранг сиғадиган даражада тораяди, жони ичига сиғмаган болалар шу жойдан қўйлак-иштонни ечиб, қўлтиқлаб, анҳор ёқасига югуриб боришди. Қўлтиқдаги энгил-бошни ирғитиб-улоқтирганча, олдинма-кетин сувга ташланишди. Бако одатдагидек шошилмади, аввалги келишганида ҳам шундай қилган, лекин сузишда чапдастлигини кўрсатганди.

Анҳорга биринчи бўлиб шўнғиган Яҳё анчагача сув юзида кўринмади. Унинг изидан югуриб келиб оёқларини тиззадан букиб анҳорнинг қоқ ўртасини мўлжаллаб сакраган Лутфулла зумда пўкакдек қалқиб чиқди-да, юз-кўзидаги сувни қафтлари билан сидирганича аланг-жалаглаб дўстларини излашга тушди. Мираҳмад сузишда ҳам ҳеч кимдан қолишмайди. Росаям чапдаст. Унинг айни шу тобдаги заррача чўчимаслиги Фазлига айниқса оғир ботди. Мираҳмад Яҳёдан, Лутфулладан кўра шитоб билан югуриб келди-да, қирғоқдаги дўнгликка оёқ тираб чунонам ирғидики, ҳавода чир айлана ясаб, тиккасига сувга шўнғиди! Ёши катта одамлардай анҳор ёқасида бадани совуши учун ечинганича индамай ўтирган Хўжа: “Қойи-ил-л! Бало бу, бало!” деб юборди ҳайратини яширмай. “Онасини қорнидан сузишни ўрганиб тушган!” деб қўйди ўзича тўнғиллаб. Тўғондан куйида анҳор ўзани ёйилиб оққанидан сув саёзлашган қирғоқда қийқиришиб сувсепар ўйнаётган қип ялонғоч, қора-қура лўли бачалар бараварига қийқириб юборишди, қай бирлари Бақонинг сув бетига қалқиб чиқишини, бошқалари Мираҳмадни томоша қилиш илинжида югуриб келишди, Фазлиддин эса... Унга ёмон алам қилди. Ҳар қачонгидан ўзгача оғир ботди алами. Ўртоқларига қўшилишиб сувга туша олмаслиги, шу чоққа довур сузишни қунт қилиб ўрганмагани алам-армони ўртаётганди уни.

– Қо-ойил-л, – деб Хўжанинг айтганини такрорлади у беихтиёр.

– Қайси бири? – ўсмоқчилади Хўжа.

– Мираҳ, Бако – иккови.

– Қачонгача қойил-мойил деб юрасан, сўтак! Маши қишлоқичалик йўқмисан?!

Юрак борми, ўзи?! Тап этиб ташла-қўй-да, ўлмасанг, ўрганиб кетасан!

Айни дамда Фазлига ичидан ўтаётган алами озида. Хўжа баттар қилди. Унга жавоб қайтаришга сўз тополмай турганида ўртоғи танбех-мазахни давом эттирди:

– Ану лўли болаларни қара, зиғирдай-зиғирдай. Ит балиққа ўхшаб сузишини қара!

Хўжанинг устма-уст маломатидан Фазлининг нафаси ичига тушиб кетди. Ичини алам-армон кемираётган одам биров билан гап талашиб, бирор нарсани укдириши осонми?!

Фазли ўз хаёли билан бўлиб, Мираҳмад ортидан келиб, икки қўллаб унинг елкасидан сувга томон итара бошлаганини сезмай қолди.

– Анҳорри ўртасига отиб юборайми?

– Ҳазиллашма, – деди Фазли чўчиётганини яширишга уриниб.

Яхё пайдо бўлди. У Фазлининг ёнини олди.

– Қўй, Мираҳ, бундай қилиб сузишни ўргатолмайсан.

– Ўзинг ўргат!

– Ўргатамиз, кўплашиб ўргатамиз. Оввол тушунтирайлик.

Яхё шундай деб оғаларча меҳрибонлик кўрсатишга киришди.

– Манга қара, Пази, – деди у шошилмай, дона-дона қилиб. Сувдан чиққани боис у қунишиб, совуққотганидан бутун бадани дир-дир титраётган эди. – Анҳорри кирғоғига, мана, шу жойга оёқ кўясан-да, қўлларни жуфтлаб чўзганча ў-ўртасини мўлжаллаб калла ташлайсан. Чуқур шўнғима, икки қулоч отсанг, нариги кирғокқа чиқволасан, тушундингми?

Шу пайт “устоз – шогирд” сузувчилар ёнида Пардо пайдо бўлди. Фазли ўзларига тенгқур лўли болани яхши таниса-да, у билан ортиқча гаплашмас, ош-қатик бўлмаганди. Унинг қадами етган жойда жанжал чиқар, шундан лақаби Ишқал эди.

– Чўчокка тушунадими?! – дўк қила кетди у ҳе йўқ-бе йўқ Яхёга кўзини олайтириб. – Сан айтқондаки шўнғиса сувдан қайтиб чиқмайди, чўқади-кетади! Тушундингми, Яки?

– Қўрқитма, буни! – дея Пардо ишқалга ўдағайлади Мираҳмад. – Ўзинг ҳам шунақасига ўргангансан.

– Ман бир ёшимда йиғлайверганимда апам анҳорга улоктириб юборган, ўзим сузиб чиққонман, – деди Пардо мактанчоқлик билан кўзларини ола-кула ўйнатиб.

Икки одим нарида баданидаги сув зарралари селгишини томоша қилиб турган Бако Пардога чимирилиб бир нигоҳ ташлади-ю, “чирт” этиб тупирди. Яхё Бақодан мадад кутаётганди.

– Ана, Бақоям сузишга уста экан, қараб турмайди, тўғрими? – сўради у.

Бако яна ерга “чирт” этиб туплади-да, ҳеч гап эшитмаган одамдай, индамай нари кетди.

Хуллас, бўғилиб тушунтиришлар, қўярда-қўймай укдиришлар, далда беришлар кор қилмай қолмади.

– Таваккал, – деди Мираҳмад Фазлининг кифтига шапатилаб.

– Таваккалли боши кал, – пишанг берди Лутфулла.

– Ҳаммага қулоқ солавурма, – дея ўз йўл-йўриғини укдиришдан тўхтамади Яхё. – Ман ўзим қараб тураман. Аввал шўнғиб, кейин сув бетига чиқасан, айтдим-а, икки қулоч отсанг, нариги кирғокқа етасан, толни илдизи бор-ку, хўв, ана, кўрвоссанми, қизариб-оқариб кўриниб турибди. Ўшани ушлаб олсанг – бўлди, лип этиб кирғокқа чиқиб оласан! Ман ўзим тайёр тураман, кўрқма, оғайни!

Фазли гўдаклик чоғларидан ёнма-ён ўсган дўстининг жон қойитиб укдиришларига қанчалик қулоқ солди, уларни нечоғли илғади, нечоғли тушуниб етди – аниқ ёдида йўқ. Нафас олиш, таомни чайнаб ютиш, қадам ташлаб юриш-югуриш ўргатилмайди-ку, ҳеч кимга, нима сабабдан сузишни ўрганиш бунчалик маҳол? Қорамолга, қўйга, итга биров ўргатмаган-ку, сузишни, одамга эса шу-

унча тушунтириш, далда бериш зарур. Бундай қараса, ана, қанчадан-қанча бола-бақра сувдан чикмай сузиб-чўмилиб-қувалашиб юрибди. Нега энди Фазли юрак ҳовучлаб, таниш-нотанишлар кўз ўнгиди калака бўлиши керак?! Йўқ, у бўш келмайди, ўртоқларининг, анави қора-кура, бири-биридан қилтирик, иштончанг лўли бачаларининг қувалашиб сувга сакрашлари, ирғишлари, шўнғишларини кўра-била туриб алаmidан қочгани жой тополмай турадим, қакқайиб?! Мусибат шунақа бўладими? Таваккал қилишга кучи, иродаси етмаса Қайковузнинг бўйига келмай туриб ўйлаши керак эди. Келдими, бўлди-да, ортиқча гап-сўздан не фойда, бу ёғи данғалига...

– Таваккал!..

Унинг пичирлаганини Яхё эшитди, Мираҳмад эшитди. Бақо ва бошқалар эшитишди.

– Э, яшшавор! – деб юборишди бараварига Яхё билан Мираҳмад жўр овозда.

Фазли беш-олти одим ортга тисарилиб югуриб келди-ю, йўқ, югуриб келаётиб, қирғокқа икки қадам қолганида қадам олиши сустлашди, қирғокнинг лабига келганида эса такқа тўхтади, анҳорнинг суви лиммо-лим тўлиб оқаётгандек кўринди кўзига, кўринди-ю, турган жойида михлангандек қимир этолмади. Тиззаларига сезилар-сезилмас қалтироқ югурди. Ўн беш-йигирма қадам нарида бу манзарани кўз узмай томоша қилиб турган Пардо бошчилигидаги лўли бачалар бараварига қийқириб юборишди. Масхарага тўла бу қийқирик жон-жонига ботди Фазлининг, бу етмагандай Мираҳмаднинг: “Ўл, сўтак!” деб масхаралаши, Бақонинг беписанд нигоҳи кўксининг аллақарига устма-уст тигдек санчилди. Фазли учун ортга йўл қолмаганди. У Яхё дўсти тушунтирганидай қилиб қафтларини жуфтлади, қўлларини олдинга чўзганича ичида яна бир қарра таваккал деди-ю, ўзини тезоб оқаётган Қайковузга ташлади.

2.3

Фазлиларнинг дарвозахонасидан чикқан бурундор киши ердан бирор нарса излаётгандек бошини солинтириб, жимгина катта кўча томон юрди. Болалар Фазлига имо-ишора қилишди. Фазли уларни кўрмаганликка олди.

– Амакинг билан хайрлашмайсанми? – дея жиғига тегди Лутфулла, нотаниш киши пича узоқлашгач.

– Ўчир! – деди Фазли овозини пасайтириб, ўқрайиб. Сўнг елкасини қисди. – Танамасам!..

Бурундор киши такқа тўхтади.

– Менга қара, – деди у қовоғини уюб, орқага ярим-ёрти ўгирилиб.

Фазли айб иш қилиб қўйган боладек чўчиб, нафаси ичига тушиб кетди.

– Ҳм... – деди базўр.

– Бери ке, – деди нотаниш киши.

Фазли кўрка-пуса икки-уч қадам яқин борди.

– Анувинди уйда яшовчи бобой ўлмаганми? – сўради қўлининг учини Минов опоқининг уйи томон чўзиб.

– Й-йўқ... – деди Фазли янаям овозини ютиб юборгудай шивирлаб.

– Кўчага чиқаятурми?

– Ҳар куни чиқади, – деди Фазли энди бироз ўзини тутиб олиб. У нотаниш киши яна нимадир сўрайди деб кутганди, бироқ у бошқа лом-мим демай Тош кўча томон юрди, қораси ўчди...

2.4

Ёзги таътил бошланганида онаси янги гап айтиб қолди:

– Уч-тўртта кўзичоқ оберсак, Тўхтавой акангга қўшилиб боқиб юрасан, кузгача

катта-катта қўйга аланади, ширин-ширин қўзичоклар туғиб беради.

– Умри жарма-жар қўй қувлаб ўтадим, ундан кўра китобини ўқисин, – деди отаси, онаси бошлаган маслаҳатни маъқулламай.

Онаси отасини кўндирди.

– Китобиниям ўқийди, подавон болаларга қўшилиб сал-палгина гап-сўзини эплаштириб ҳам олади, додаси, – деди. – Ҳар қалай, Тўхтавой қараб юрар.

Фаттоҳ амакиси Кўктерак мол бозоридан бир она-бола, яна бир жуфт қўзичок олиб келди. Байрам бўлиб кетди. Икки акаси биргалашиб ҳовлининг этагидаги кўмирхонанинг бир бурчагига устма-уст уч қатор тахта қоқишганди, оғилхона пайдо бўлди.

Фазли ишли бўлди-қўйди. “Тўхта ақамга шогирд тушдим!” деб ўртоқларига роса мактанди.

Орадан кўп вақт ўтмай, онаси атмоқчи, ўйин деса ўзини томдан ташлайдиган, лекин қувлик-шумликдан йироқ Фазли Тўхтавой акага қўшилиб Хотин кўприк жарларида қўйчивонлик таёғини тутди-ю, онаси айтганидай, унча-мунчага бўш келмайдиган-сўзини бермайдиган, оёқ тираб ўзиникини маъқуллашни эплайдиган болага айланди-қолди. Илло бир ожизлиги ўзига аён – ёз бўйи далама-дала, боғма-боғ, тўқайма-тўқай қўй-қўзи, қорамол қувалаб юрган кезларида бошқа тенгқурлари қатори сузишни ўрганиб олмади. Бўлмаса, Қичқириқдан оқиб чиққан анҳорнинг бир тутам ариғи Сағбон кўчани кесиб ўтгач, жарлик оралаб Хотин кўприкка қадар оҳиста оқиб борар, саёзгина, тип-тиник сувда истаганча чўмилиш, шу орада сузишни ўрганиб олиш росаям қулай эди. Дам ўзининг юраги дов бермади, дам Тўхтавой акаси йўл қўймади, хуллас...

Фазли сузишни билмаслигини ахён-ахёнда эслаб қўяр, ҳар сафар ёдига тушганида юраги бир увишар, алами жонини ўртар, сузишнинг аллақачон ҳадисини олган ўртоқларига ҳасад қилар, қиларди-ю, тилини тишларди. Тўғри-да, биров сенинг қўлингдан тутдими, йўқ, сузишни ўрганмайсан, деб сувга туширмадимми? Йўқ!

Бир куни жарликдаги ариққа қўйларни атайин ҳайдаб, туртиб-суртиб туширишди ўртоқлари билан. Қўйларга ким ўргатган сузишни?! Учинчи туликдаги Хайри қуруқнинг ола говмиши тушиб кетди ариққа. Ариқнинг ўша жойи чуқур экан, хайҳотдай говмишни кўмаёзди сув, болалар қўркиб дод солишди, молнинг кўзлари косадай-косадай олайиб кетди, жониворни тортиб чиқарадиган мард полвон қайда! Хайри уввос тортиб, жарни бошига кўтарди. Дод солди. “Олабош чўквотти!” лаб зир югурди, сўкинди, сигир эса... Беш-олти қадам жойга оқиб борди-да, сузишга тушди, апир-тапир, шалоп-шулуп қилиб, қирғоқларни кўпориб-ўпириб ҳеч қандай ёрдамсиз эсон-омон қуруқликка чиқиб олди.

Фазли эса ўзича сувга тушолмайди, тушса, чиқолмайди. Хўжа айтмоқчи – сўтак! Ҳа, сўтак у, сўтак!

2.5

Такдир тасодифнинг ичидами, тасодиф такдирнинг қаъридами, унга қоронғи, бош олиб кетган қишлоғидан узоклашгани сайин минг бир синовга йўлиқди, юз бир чиғириқдан бус-бутун чиқди. Тўхтамади, тўхташ нима эканини билмади, чекиниш тугул, тўхташ нелигини билмаслигидан топди топганини. Борди-ю, беш етимчасини эргаштириб бошпана излаб сарсон юрган яккақўл бева хотинга ҳамдардлик кўрсатишмаганида, борди-ю, тили тигдай, кўзлари оловдай ялмоғизни шахри азимнинг қоқ марказидаги попопчилар артелига ишга олишмаганида, артелга ишга қабул қилишгани ҳам бир нави, ўша даргоҳда у донг таратган чевар попопчи Расмия анига рўпара келмаганида – ўша хотинга шогирд тушмаганида, такдирнинг шодон қулиб бокқанини қаранг, борди-ю, умри ушбу артелда попоп тариллатиб ўтган бу қартайган татаргина хотин Кароматга она, унинг қиз ва

ўғилларига туғишгандан-да аълороқ бувижонликни ихтиёр этмаганида!..

– Иски шаҳар маҳалласинда мин бир узем тирам, бари бален сиғар! – дея Расмия ани уйига чорлади Кароматни. Астойдил чорлади. Хижолат-истихолага ўрин қолдирмайдиган қилиб чорлади. Аслини суширтириб келганда, хижолат, истихола, камсуқумлик дея аталмиш туйгулар қолармиди мусофирчиликда! Аллақачонлар унут бўлиб кетган, Кароматнинг наздида дахмаза майлларга айланганди улар. Шундай эса-да, у на кўзига, на қулоғига ишонди, бамисоли каттиқ уйқуга кетган-у, уйқусида болаларига қўшилишиб қандайдир ўйин ўйнаётгандай эди. Ўзи туғилиб, вояга етиб, оила куриб, пала-партиш гоҳ ердан-гоҳ осмондан бола орттириб дегандай... Бако шўртумшук дунёга келди-ю... шумқадам келди, бало-қазони бошлаб келди унинг оёғи. Маломатга қолди Каромат, маломат чангалзорига ташлади Кароматни Бако манглайи қора! Кимга айтсин, не деб, нелар деб бўзласин Каромат? Қай тошларга урсин каттиқ бошини, Каромат?..

Бош олиб кетди Каромат. Қишлоғи, уруғ-аймоғи, хешлари билан юзқўрмас бўлди Каромат! Сарсонлик-саргардонлик! Кўчадан кўчага, маҳалладан маҳаллага, қишлоқдан шаҳарга қувилиб-қувилиб, ҳайдалиб-ҳайдалиб шамол қувган хас-хашакдек кетаверди-келаверди, келаверди-кетаверди, Каромат. Неча марталаб ана жойлашдим, ана қўним топдим, қўноқ топдим деганда кун, ҳафта, ой ўтмай бош олиб яна карвон тортишга мажбур қилишди. Шамол шамолни қувгандек қувишди одамлар унинг оиласини. Худога нима ёзганман, дея тонготар не-не таваллолар қилмади Каромат, беш етимчадан раҳменгни бегона тутма дея озмунча ёлбормади Каромат, илло-билло... кўчиш, муқим ватанлик бўлиш илинж-истаги чиппакка чиқаверди. Беш жўжаси очидан ўлмади, бирортасини ит ё пишакка олдирмади, холос. Қаҳратонда совукдан, саратонда иссиқдан ўлмади, холос. Қўл урмаган қора-кура иш-юмуши қолмади илло Кароматнинг. Ва ниҳоят, ва алҳол икки дунё ташвишларидан бир зумгинага қўли бўшаган Парвардигори олам қайрилиб қиё боқмоққа фурсат топди унга – йа-а, Раҳмон, йа-а, Раҳим! О-о, Хабир!.. оҳ, соҳиби Карам!.. Шайхонтоҳурда жойлашган артелга ишчи аёл, ишчи аёл бўлганда ҳам – серфарзанд, кимсасиз-камбағал аёл керак экан, ёлғиз ўзи, яъни эрсиз бўлса янаям айти муддао экан – бошидан сув ўгириб ишга қабул қилишди-қўйишди. Ҳадемай уй-жой берамиз деганлари-чи! Ит эгасини, мушук бекасини танимайдиган шу-ундай шахри азимда омонат ижара уйи ташвишини ўйлаб-нетиб улгурмасидан Расмия анининг ҳиммат кўрсатгани айтарга тил ожиз – мўъжизанинг мўъжизаси бўлди! Бунисига не дейсиз?! Худо қўшқўллаб берди! Худованди карим ўз қўли билан эмас, раҳмдил-серҳиммат, серсаховат бандаларининг изни-ихтиёри билан паноҳига олажак, деганди мирзачўллик пирсиён хотин. Ўша башоратнинг тасдиғини кўрди Каромат!..

2. 6

Достон ая кўча эшик томонда кимдир чакираётганини эшитгану, “Лаббай-лаббай”лаб, “Ҳо-озир-ҳо-озир”лаб югургилаб чиққан. Эшикни очиб Раиса раисга кўзи тушган, “Вой, айналиб кетай, Раисахон, нечук-нечук?” деб қарагану, ён томонда икки эркакнинг қорасини кўриб капалаги учаёзган. Шомалик тўрамни таниган албатта, иккинчиси қора Унар эканлигини кўриб “Йўғ-э?!” деб юборган азбаройи овозини чиқариб, кути ўчиб.

– Шу ерда гаплаша қолайлик, – деган Шомалик тўра ёнидагиларга ер остидан нигоҳ югуртириб.

– Йўғ-а, Маликжон ука, уят бўлади, ана, супада жой тайёр, – деган ая.

Раиса раис: “Келдикми, кирайлик-да, аядан ҳол-аҳвол сўрайлик, ичкарида гаплашайлик” деган, “Беламор” папиросининг қулини оёғи остига чертиб. Қора Унар ортиқча илтифот қутмай ичкарига йўналган. Супага етмай: “Ариқча қурипди-ку!” деган тўнғиллаб, гўё бунга Достон ая айбдордек.

– Калковуз куриганда, ариқчага сув етиб келармиди, – деган кўрпача тўшай туриб, ая.

– Армиядан хат-хабар борми? – дея мавзуни бошқа томонга бурган Шомалик тўра. – Солдатиззи оти нимаиди?

– Ғолиб!

– Армияда нима иш қилади, танка ҳайдайдими? Достон аянинг назарида қора Унарнинг афти у берган саволдан-да совуқ туюлган.

– Танкаси куриб кетсин, ўғлим тушмагур топган ишини сиз сўраманг – ман айтмай. – Ая меҳмонлар ўзига саволназари билан қараб туришганини кўриб, сўзини давом эттирган: – Айропланда осмонга чиқиб парашўтда сакраётганмиш!

– Ў-ў! – деб юборибди қора Унар, оҳангидан айни муддао деган маънода, тақир бошини шапатилаб. – Юраги бутун йигит экан, ўғлиз, ая.

Шомалик тўрам чақалоқнинг билагидек ингичка ва қилтирик бўйнига кўндириб қўйилгандек кўринадиган хум калласини лапанглатишдан нарига ўтмаган. Шу пайт кўча эшик тарақлаб очилгану, толнинг навдасини от қилиб, миниб олган бир болакай “Ур-ра-а!” деб ҳовлини бошига кўтарганича югуриб кирган.

– Меҳмон келди, меҳмо-он!

У шундай деб супага яқинлашган жойида авзойи бузилиб, такка тўхтаган. Салом беришни унутиб, ер остидан нотаниш одамларга хўмрайган.

– Ҳа, Жамол ўғлим, саломингни еб қўйдингми? – деган ўнғайсизланиб Достон ая. – Меҳмон келса дўпписини осмонга отадиган бола-я!..

Жамол шунда ҳам юмшамаган, бегона итдан кўркқан боладай қўлларини орқасига яширганича, тисарила-тисарила ичкари уйга кириб кетган.

– Бола-да, бола, – деган Шомалик тўрам аянинг кўнгли учун ва дарҳол ошхона томон йўрғалаб кетаётган кампирни йўлдан қайтарган. – Гап бор, ая, маслаҳатли, келинг, ўтиринг.

– Ҳовлингиз хайҳотдай экан, – дея гап бошлабди қора Унар ая изига қайтиб, супанинг қирғоғига омонатгина кўнар-кўнмас. – Лекин қаровсиз.

– Эркаксиз уй-да, қандок қилай?

– Жамолбой-чи?

– Қизимми ўғли, ҳали гўдак...

– Турмуши ўхшамади... – дея савол-жавобга қўшилган Шомалик тўрам бош чайқаб. Аядан тасдиқ ишорасини олгач, тутақиб, очикчасига кўчган: – Куёв баттол бола чикди! Бадбахт!

– Баттол бўлса, нима қиларкан, хотин олиб?! Гаплашмадингизми? – тўнғиллаган Раиса раис, ижирғаниб.

Яқин-орада Чиғатой маҳаллада бирон кимсанинг оиласи бузилганини кўз кўриб-қулоқ эшитмаганди. “Умида онасиникига қайтиб кепди” деган овоза шилликкуртдек ивир-шивир ўрмалаб, оғиздан-оғизга кўчиб улгурганди. Миш-мишнинг на қулоғи-на думини боғлаб бўлса денг!

– Шу-у... Номусдан ўлиб бўлдим, барака топгур, кўчага чиқолмай қолдим.

Қора Унар билан Раиса раис енгил нафас олиб, ўтирган жойларида кўзғалиб қўйишган.

– Ман ўзим... маҳалла ташлаб қўймайди...

Шу билан Шомалик тўранинг гапи тугаган, қора Унар тилга кирган.

Тилга кирганда ҳам ая билан оқсоқол боғдан дардлашаётган бўлсалар, у тоғдан келган.

– Чолингиз болшовой бўлган-а? – сўраган у томдан тараша ташлагандай. Илло унинг одати маълум – бировга савол бергани билан жавобини кутмас, жавобини кутишга тоқати етмасди. – Болшовойлар тўғри одам бўлишган. Қувлик-шумликни билишмаган. Юқоридан қандай топширик тушса, ўлиб-тирилиб адо этаверишган. Давлатти одами-да, улар...

– Ҳа-а... – деган чўзилиб ая, бу одамнусха коравой марҳум чолини алқаб гапиряптими ёхуд майна қиялптими, фарқламай.

– Жонини аяшмаган...

– Шунда-ай-й...

– “Кўчага чиқолмай қолдим” дедингизми? – дея қора Унар аяни гангита бошлаган. Савол берибоқ гапдан тўхтамаган. Мақсадга кўчган: – Шаҳарри баҳаво жойидан дом оберсак...

Орага оғир жимлик чўккан. Шомалик тўрамнинг калласи кўксига осилиб қолган. Раиса раис нигоҳини олиб қочиш мақсадида ҳовлига аланглаган, бармоқлари орасида тутган “Беломор”идан кўзини узмаган. Қора Унар чамбараги катта, сарғиш тусли шляпасини қийшайтириб тақир қирилган бошини қартиллайтиб қашлаган.

– Манави ҳовлининг дахмазасидан ҳам, майда-чуйда миш-мишлардан ҳам бир йўла қутуласиз-кўясиз. Домда яшашни яхши томони – биров билан бировни иши йўқ.

– Ҳовли-чи? – Базўр тилга кирган ая, бўлаётган гап-сўзларга ишониб-ишонмай, қора Унарнинг офтоб нурида кўзни қамаштиргудай ялтираётган калласига зимдан назар ташлаб. – Ҳовли кимга қолади?

– Айтдилар-ку, – мулойимлик билан деган, бошқа важ тополмай, Раиса раис.

Достон ая каловланиб елка қисган. Қора Унар ҳомуза тортган.

– Ҳовли-ҳовли деб элбурутдан ўтакангиз ёрилмасин, ая, – деган гўё ҳамдардлик изҳор қилаётгандек бир оҳангда. – Шошилинч эмас, ваҳима кўтарманг ҳам. Давлат сизга яп-янги уй бермоқчи, давлат! Тушуняпсизми? Эрта-индин бутун маҳалла кўчади. Дом деганлари отликқа йў-ўқ, сизга амаллаб турибмиз, сизга. Тушунтиролдимми?! Чолингиз давлатти одами бўлган-а? Тўғри айтяпманми ё адашдимми?

– Т-тўғри...

– Тем более, ўғлиз... Оти нимаиди?

– Ғолиб...

– Э, яшанг, ая, кам бўлманг. Отаси раҳматли бекорга шу исмни қўймаган ўғлизга. Ҳамиша ғолиб бўлиб юрсин деган ниятда... Ана, ўзиз айтдингиз, осмони фалакка кўтарилиб сакраётганмиш парашютда!.. Бу ерга Досааф кўчиб келади, шу, холос!.. Досаафчиларнинг ҳам каттадан-кичиги парашўтчи, айропландан сакрагани-сакраган.

2.7

Фазли уйда – опалари даврасида сўз ўйини ўйнашни яхши кўрар, айтилган сўзнинг охириг қарфидан бошланадиган сўзларни дарҳол айтиш, бузиб айтиладиган сўзлардан мисоллар келтириш ўйини қизғин тус оларди. Малоҳат, Мунира ва Мастура опачаларини қўярда-қўймай, қўярда-қўймай бузиб талаффуз қилинадиган мисоллар излашга ундар эди. Бу ўйинни кўчада ўртоқларига ҳам юқтирди.

– Охири берк кўча асли нима деб аталади? – деб савол ташлади ўртага.

– “Тўпик” – деди бирови. – Ҳамма “тўпик” дейди-ку.

– “Ту-упик”, – дея тузатиш киритди Фазли.

– Шомалик амаки “тўпик” дейдилар...

Мираҳмад ҳам шундай деб улгурмай, Фазли унинг сўзини бўлди:

– Шомалик амакининг айтиши хато.

Ҳамма жим бўлиб қолди. Кимсан Шомалик оқсоқол хато сўз айтишини ҳеч ким тасаввурига сиғдиролмади. Фазли дарҳол бошқа мисолга кўчди.

– Хўп, айтинглари-чи, Лути “бўлмаса”ни қандай айтади? Ким эътибор қилган?

Бошқалар тугул Лутфулланинг ўзи ҳам нима дейишни билмай тараддудланиб қолди. Фазли ҳаммани бирма-бир саволназари билан кузатиб атайин индамай

кутди. Бирдан Мирах шарақлаб кулиб юборди.

– Ҳа, топдингми? – сўради Фазли.

– “Мўмаса”, “Мўмаса” дейди, тентак Лути! Каттан топгансан бунака сўзни?!

Лути вазиятдан чиқиш учун дарҳол сўзларни бузиб айтишда “устаси фаранг”

Мирахга “чанг” солди:

– Ўзинг “суяк” деб айт-чи?.. Хўжа, сан айт, Мирах суякни нима дейди?

Хўжа жавоб бермади, унинг ўрнига Ибод айтди:

– “Сувак”!

– Яша! – деди Фазли Ибоднинг синчковлигидан мамнун бўлиб. – “Машина”ни “мўшина”, “келганди”ни “кевувди”, “чўнтак”ни “чўмчак”, “қўрқинчли”ни “қўрқимчли”, “озгина”ни “азгинча” дейдиганлар қанча!

ИСНОД

3.1

– Қайтадан санашамиз, – деди Фазли ва ўртоқларидан розилик кутмай санокни бошлади:

– Му-шук кел-ди кў-чага. А-рава-си бузил-ди. Унга нечта мих керак бў-ла-ди?

Санок тўхтаган бола дарҳол, ўйламай оғзига келганча михнинг сонини айтиш керак. Бу сафар санок Яхёда тўхтади.

– Ўнта! – деди у.

Фазли санашга киришди:

– Бир, икки, уч... тўккиз, ўн!

Санок тўхтаган бола даврандан четлашади. Шу тариқа “Ёмғир-ёмғир” ўйинини ким бошлаши аниқланади. Аниқлангунига қадар ҳам болалар неча тортишиб-неча аразлашиб, неча марталаб тумшайишади, пўм чиқишади. Пўм чиқиш баъзан газак олади, газак олганида эски гина-кудуратлар ёдга тушади, уларнинг бари бирма-бир “кун тартиби”га қўйилади. Шундай пайтларда Фазлининг мурасачилик борасидаги топкирлиги роса асқотади. Унинг кўярда-қўймай – гоҳ укдиришлари гоҳ пўписалари, гоҳида эса сўқинишлари пировардида яраш-яраш ўйини билан якун топади. Энг яхшиси, ўртоқлари қанчалик аразлашмасин, ҳатто муштлашмасинлар орадаги гина-кудуратлар узок чўзилмайди, қирқ йилга, тўқсон йилга ўртоқлашамидея чинчилоқ боғлашади. Болалар ярашган-қайта дўстлашган дақиқада ўйин келган жойидан давом этади.

“Мушук келди кўчага” саноғи Лутфуллага етганда ниҳоя топди.

– Лути, бошла!

– Яхшилаб айт, оғайни, “Баҳор келди”ни!

– Бўшашма, ҳаммани ютсанг ютақол, лекин ёмғир ёғсин!

– Ёмғи-ир-р!

– Ёмғи-ир-р!

Ҳар бола ўзича тош теради, ўзича сақлайди, топилмас матоҳдек асраб-авайлайди уни. Катта кўчанинг чеккаларида, Кайковуз соҳилларида истганча териб олиш мумкин бўлган жимит тошчалар болаларнинг кўлига, чўнтаги, иштонбоғига кўчи ўтгач, айниқса чуқурчага тош ташлаш ўйини чоғида қиммати ошадики, шу қада арзандага, шу қадар нодир-ноёб матоҳга айланадики, вақти келса, бир дона тошча талашуви росмана ёқалашув, муштлашув тусини олади.

Фазли ҳар куни ётишдан аввал арзанда тошчаларини ювиб-қуришиб санайди да, қуруқ чойдан бўшаган қоғоз қутичага солиб қўяди. Ҳозир чолварининг икк ён чўнтагида учта-учтадан тошча бор, бир чўнтагига кўпроқ тош солса чўнтаг тешилиб қолишидан чўчийди. Лутфулла тўрттасини чўнтагида сақласа, учтасини иштонбоғига химариб-қистириб олган. Мирахмоднинг чўнтаги чолварининг

почасида – узун ва энсиз чўнтагидан тошчаларни чиқариш учун у ҳар сафар почасига қадалиб тикилган чўнтагини ағдаради. “Катта бўлганимда шимимнинг шундай чўнтагида пичок сақлаб юраман!” дейди, нуқул.

Бепарволик борасида Хўжага тенг келадигани йўқ ўртоқларнинг орасида. Тошни қалаштириб солаверганидан – баъзан ўйинга ярамайдиган йирикрок тошчаларни ҳам йиғиб олаверар, ўйин чоғида ўртоқларининг “Йўқ, бунақа йирик тош билан ўйнамайсан!” қабилидаги эътирозлар зўрайсагина, кўтариб юрган тошчаларининг бахридан ўтар – чўнтаги нўхатдай тешилган, шунда ҳам парво қилмаган, оқибатда ҳозир тошчаларни солса, дувуллаб почасидан тўкилади, шу сабаб у тошчаларни чангаллаб олган. “Оғзингга солиб юрсанг, йўқолмайди!” деб калака қилгани-қилган уни Мираҳмад.

Яхё дуч келган тошчани йиғиб келавермайди, чертиб-чертиб танлайди – силлик, синмаган-нетмаган ва “сержилва” тошчаларга ишқибоз. Тошдаги кўз илғар-илғамас чизикларни томоша қилиб ўтиради, ноёб гулдор тошчаларни азбаройи алоҳида асраб-авайлаганидан, улар билан зинҳор ўйнамайди. “Ман топган бир дона тошчам санларнинг ўнта тошчаларингдан ноёб, қиммат!” деб туриб олади баъзан. Ўзининг айтишича, ҳар оқшом ётар чоғи тошчаларни эринмай саралайди, обдон томоша қилади, сўнг дадасидан олган, оғзига иштонбокқа ўхшаш ип ўтказилган бедана халтачага жойлайди-да, ёстиғининг остига яширади. Тошчалари ҳамманикидан кўп, лекин ўйинга беш-олтитадан ортиқ олиб чикмайди.

Ҳамманинг кўзи бешта тошчани сиқимлаганича оғзига тутиб куф-суф қилаётган Яхёда. Унинг шу одатига ўртоқлари кўникиб кетишган – тўп тепаётган бўлса югуриб келишидан, анҳорга калла ташлашидан, ланкани – тепишидан, ҳатто қувламачок, яширинмачок ўйини бошланмасидан аввал ё ўзича куф-суф қилиб олади ёки яна алланималарни пичирлаб дуо ўқийди. Далда олармиш шундан!

Яхё бутун диққатини йиғиб, тўрт кадам нарида девор остида каттарок пиёладек қилиб ўйилган чуқурчани мўлжалга олди.

– Баҳор келди-и!..

Ирғитилган тошчаларнинг учгаси чуқурча оғзига етиб-етмай тўхтади. Яхё: “Э-эх!” деганча тиззасига муштлаб, чўнкайиб қолди.

– Яхшилаб куф-суф қилмадинг-да! – кулгига олди Лутфулла.

– Нафасинг ўткир эмас экан, – унга қўшилди Хўжа.

– Ўчирларинг! – аламини ичига ютолмай ўшқирди Яхё.

Чиндан ҳам у астойдил ният қилганди, ирғитган тошчаларининг бешови чуқурчага тушганида борми, бу йил одамлардан юз ўгирган баҳор бунчалар кечикканлигини бўйнига олиб саратон иссиғининг ўртасида бўлса-да, дунёни сувга тўлдириб-тўлдириб етиб келиши муқаррар эди! Аттанг-аттанг!..

3.2

Минов кампирнинг эшиги тарақлаб очилиб, опоқининг орқа ўгириб тисарилиб чиқаётгани кўринди. Кўчага орқаси билан чиққан одамми иши юришмайди, дерди Фазлининг онаси. Бисмиллони айтиб, ўнг оёғи билан остона ҳатлаш зарур деган Яхёнинг онаси. Минов опоқи Фазлининг, Яхёнинг оналаридан ёши катта, уйдан ҳовлига, ҳовлидан кўчага қай тарзда чиқишда ҳикмат кўплигини яхши билади, факат унинг бошқа иложи йўқ – фронтвик чолининг икки қўлидан тутиб, авайлаб-эҳтиётлаб кўчага қараб етаклайди, эшикнинг ёнгинасида, пахса деворнинг остидан туртиб-ўсиб чиққан қовокқа ўхшаш тош курсига шапалокдек кўрпача ташлайди, офтоб тиккага келгунига довор Ҳасан бобой қаҳратонда совуқотаётган одамдек остки жағини тутолмай, соқолини селкиллаб қунишиб ўтиради, тошкурси устида. Баъзан шу қадар қаттиқ дийдирайдики, суяклари остидаги харсангтошга урилиб “шарақа-шуруқ”лаган, “тарақа-туруқ”лаган

шовқин Тош кўчагача эшитилади. Ҳасан бобой харсангтошдан ўсиб чиққандек, тош-одам бўлиб кўринади караган кўзга. Офтобнинг тафтидан дунё ёниб кетгудек қизиса-қизийдики, болалар, қўй-қўзилар, қалдирғоч, мусича-ю чумчуқлар нафас қисиб юролмай, учолмай, ғимирлолмай қолсалар қоладиларки, “тош-одам”нинг эти жунжиккани-жунжиккан – қоқ суяк елкалари, тиззаси, узун-узун қўллари, тук босган бармоқлари дийдирайверади, қалтирайверади.

Чолини харсангтошга миндириб кўнгли жойига тушган Минов опоки етти-саккиз кадам нарида ўйин бошлаган болаларга қарата нималардир деди. Афтини бужмайтириб, кўзини олайтирганидан маълум – яхши сўз айтмаган.

– Қарчиғай! – дея бошлади Лутфулла.

– Қаруқуноқ! – қўшилди унга Фазли.

– Бедана!

– Жиблажибон!

– Ким жиблажибон? Ким бедана?! Ҳаммангни оғзингга қарчиғайни пў...

Опоки тушмагур бундан баттарроқ қўланса сўзларни айтади, дўқлайди, болалар эса чўчишмайди, улар опоки пўписадан нари ўтмаслигини билиб қолишган.

– Опоки, Ҳасан бобой ҳайкалга ўхшаб ўтирибдилар, йиқилмайдилар! – деб қолди Лутфулла.

Унинг қочириғидан негадир Минов опоки ғазабга минмади, аксинча унинг гапи кампирга ёкиб тушди.

– Ҳа-а, кўрасанлар, Чиғатой маҳалла ҳали Ҳасан бобойга ҳайкал қўядиган пайтлар ҳам келади-и! Ўшанда ҳаммага – дунёга кўрсатиб қўяман Ҳасан бобойни гиройлигини!

Фазли қўшни кампирнинг дилини оғритишни истамайди, унинг кўнгли учун: “Хўп, опоки, шовқин қимаймиз, Ҳасан бобойга қараб турамиз” деб қўяди-ю, опоки уйдан вайсаб чиқиб-вайсаб кириб кетгунича, эшик очилиб ёпилгунича эшикнинг ёнгинасига боғланган Олапар лайча тинмай акиллаши жигига ёмон тегади.

– Сан эсли боласан, Пазли, анавиларни қулоғига гап кирмайди, сан чолимга кўз-қулоқ бўлиб тургин, айнанай, хўпми?

– Хўп опоки, Ҳасан бобойга қараб турамиз, биз Ҳасан бобойни яхши кўрамыз, – деб тинчлантиради у опокини ҳар сафар.

– Вой, тилингдан айнанай! – дейди опоки. Фазли “айнанай” деган сўзни тушунмайди, тушунмаса-да, унинг яхши сўзлигини англайди, англаб-нетиб улгурмай Минов опоки яна алланималарни жаврайди, эшик тарақлайди, лайча акиллайди, эшик ёпилиб, опокининг қораси ўчган заҳоти нафақат болалар, улар қатори... боядан бери тишини-тишига босиб ўтирган Ҳасан бобой ҳам енгил тортади. Ҳассасини ҳаволатиб, боши узра тебратиб болаларни ёнига чорлайди.

Биринчи бўлиб Фазли келади Ҳасан бобойнинг ёнига. Ҳар доим у бобойнинг кўзига тикилиб қарашга ҳаракат қилади, лекин чолнинг ўсик, қордай оппоқ қошлари остидаги нигоҳи... кўзида ҳеч қандай маъно тополмаганидан ҳайрон бўлади. Фазлидан сўнг Мираҳмад, кейин Лутфулла. Хўжа охирида, истар-истамас яқинлашади. Фақат Ибодгина ортиқ рўй-хуш бермайди, “Мен эшитганман” дея қўл силтайди.

Ҳасан бобой “Ўтирларинг” деган маънода қўллари билан ишора қилади. Болалар тақир ерга давра қуриб ўтиришади.

– Совуқ-к... Отлар, итлар, одамлар тириклайин музлаб қ-қолди. Соллат болалар югуриб бораётган жойида х-ҳайкалдай қ-қотди. К-команда келди – “Дарёдан сузиб ўтилсин! Бўйсунмаган соллат жойида отиб ташлансин!” У-у-у, совуқ-к! Йигирма йилдан ошди, ҳали баданим исимайди... Дарёни муз қоплаган, Пазли, сани бўйингча келади, музни қалинлиги! Танкани дарёга қаратиб ҳайдадик. Кетавердик, кетавердик. Гумбур-гумбур бомба ёғди! Қочишга жой йўқ! Бирда-ан тарака-туруқлаб муз ёрилди-ю!.. Танка-манка, одам-подам, қурол-яроғ – баримизни оким

чирпирак қилиб, ю-ютиб ю-юборди!... Чирок йўқ, мотор ўчган, зимистон! Кўзимни очсам!...

Эшик тарақлаб очилиб-ёпилди-ю, Минов опоқи кўринди. Кампир катта-катта кадамлаб етиб келмасидан Ҳасан бобой мавзуни ўзгартириб улгурди.

– Маниям ўйнатасиларми? – сўради у кути ўчиб, зўраки тиржайиб.

– Сиззи опоқи ўйнатади, – жавоб қилди Лути очикдан-очик кесатиб.

– Кимми ўйнатишимми кўрсатиб қўяйми?! Кўрсатайми?! Ҳу-у, еган-ичганинг бўғзингда...

Минов опоқи шундай деб турган жойида гир-гир айланди, гўё ҳозир айланишдан тўхтади-ю, ҳамманинг кўз ўнгида ниманидир кўрсатиб қўядигандек тараддудланиб.

– Ҳасан бобой алдоқчи, – деди Лути ўзини нари олиб. – Дарёга чўккан танкадан ҳеч ким тирик чиқолмайди-ку, алдадилар!

– Немислар ҳақида гапириб берсинлар-да! – деди Яҳё норозиланиб.

Минов опоқи энди чолига тармаша кетди.

– Яна танкани гапирдийми?! Ҳу, танкани тагида қолгур! Шу зумрашалар танкани тушунадими, чо-ол?!

– Маҳаллани танкада бузармиш...

Ҳамма жим бўлиб қолди. Ҳасан бобойнинг кўзи олайиб, оғзи ланг очилиб, анграйди, рангида ранг қолмади. Кўксига тушган қалин, қордай оппоқ соқоли дир-дир қалтирай бошлади.

– Танка... бузади, вайрон қилади, в-вайрон...

– Нимани? – сўради юрак ютиб Мираҳмад.

– Д-дунёни...

3. 3

Вазиз посон билан Марварид кеннойини гап қилмаган одам йўқ ҳисоби маҳаллада! Ким ҳавас қилади, ким ҳасад қилади, яна ким майна қилади – ўзига аён, лекин – гапиради! Айтишларича, айрим эринмаган-нетмаганлар тонг сахарлаб, ғира-ширада атайин эшиклар тиркишидан, гувалак деворлар, лойсувоқ томлар устидан томоша мақсадида кўча пойлашармиш... Тор, ўйдим-чукур, овлоқ бир тупик кўчанинг адоғида нима томоша, қандай томоша денг?!

...Кўча эшик ғийкиллаб очилиб, Вазиз посон пайдо бўладилар. Ёкалари оҳорланган, пахтадай оппоқ кўйлак, соқол-мўйлаб обдон киртишланган, арчилган тухумдай силлик. Вазиз посон асли оппоқ, икки яноғи қизилтоб, бурни чимчилагандай бежирим, киррадор – ҳаққирост хушрўй йигит. Тор кўчани хушбўй атир хиди тутати, посон босайми-босмайми қабилида, танлаб-танлаб кадам ташлайдилар, гўё муборак изларидан эргашиб чиққан Марварид кеннойи томонларидан жиндек ишорат бўлса бас, посон ўша заҳоти ортга қайтадилар-қўядилар. Йўқ, ҳайтовур, посон олдинда, ярим одим ортда ва ёнбошда кеннойи – кўрган одамнинг назарида никоҳ ўқитишга бораётган келин-куёв азбаройи! Жимлик, сукунат. Лекин бу жимлик ва сукунат ичра не айтиму изҳорлар давом этаётгани бу икки вужудга аён, холос. Ҳар одим ташланганида Марварид кеннойининг чап кўкси билан Вазиз посоннинг ўнг билагига фавқулудда тўқнаш келар, бу тўқнашувдан на эр, на хотинда малоллик туғилар, аксинча Марварид кеннойи фарзандларининг отасини олис сафарга кузатаётгандек маъюс, Вазиз посон эса ёзнинг бу узундан-узун кунини қандайига кеч қилиш ва оила кучоғига эсон-омон қайтгунига қадар тоқати етишига кўзи етмаётгандек... ҳа-ҳа, шу тобда бир қудратли сўз топилса-ю, Вазиз посон олис сафар жабдуқларини оёғининг остига улоқтириб, шу жойнинг ўзидан ортга қайтиб, уйга кирсалар. Оҳ-хо-о, қани у қудратли сўз? Қаерда у мўъжизакор лутф?!

– Адаси-и-и!..

Мана, ўша сўз, ўша лутф, ана сизга мўъжизанинг кони, қудрати, нашъу намоси! Осмонда эмас у сўз, ичингизда, дилингизда, тилингизда! Сири-синоати битта – Марварид кеннойидек нозланиб-эркаланиб, кишисезмас тантиғланиб-ороланиб айта билсангиз оила сизники, олам сизники, дунё сизники, эр ўз-ўзингизники, жон аёлжонлар!

– Жонидан, онаси...

Мана жавоб, мана меҳр, мана муҳаббатнинг қаймоқ боғлаши, эркакжонлар!

Вазиз посон шундай дея бир қур атрофга назар-нигоҳ ташлайдилар, туйнук-тирқишдан кузатаётганлар айтилмаса – қараса қарар, ҳаваси келса келар, суки кирса кирар, алами келса, қайтамиз?! – ҳали ҳеч зоғ йўқ кўчада, бундан дадилланган бу муборак жуфт нигоҳ жамики синоатини жамлаб жуфти ҳалолига, жуфти ҳалолига бўлганида ҳам унинг нақ куралай ва ишва шарбати чакиллаб томишга тайёр кўзларига термилади. Кўзлар, назар-нигоҳлар, меҳрлар боғланади, қовушади, чирмашади, ачомлашади.

– Эртароқ келасиза-а-а?..

Марварид кеннойи шоҳи ипакдан тўкилган майин-мулойим сўзини тугатмай Вазиз посоннинг муборак кифтларига ғубор инганми-инмаганми – фарқи йўқ, битмас-туганмас меҳр-муҳаббат ва эҳтиром ила қокиб-суртиб-сийпаб қўядилар – хуллас, эрни хизматга кузатиш онлари бамисоли самовий хос лаҳзаларга – бу маҳалла-қўй Чиғатой деб аталган замонлардан буён кўз кўриб-қулоқ эшитмаган шоён маросимга айланади. Хотин киши эрининг кифтига қокқани – бетидан ўпич олгани-да, деган, Фаттоҳ амакининг қариган чоғида топган хотини Сано опоқи шанғиллаб, Фазлининг онасига. “Сано тушмагур-эй, ҳамманинг назарида эсар-довдир кўринган хотиннинг манавиндақа гапларга ақли етганига ҳайрон қоласан-да, киши. Йўқ ердаги серпардоз гапларни қатган топади-я?!” деб роса кулганди Мунис она.

Бу ҳали ҳаммаси эма-ас. Бу дунёда қиёси йўқ топилмас эрнинг елкасига қокиб-сукиб кузатиши етмагандай, Вазиз посон йигирма-ўттиз қадам узоклашгунларича Марварид кеннойи турган жойларидан жилмайдилар, фарзандларининг қиблагоҳи босган изларини кўзларига тўтиё килгудай меҳр-оташлари товланиб қадалиб турадилар.

Кимлар нималар демайди бу манзаранинг гувоҳи бўлиб?! Эркаклар ўзича, хотин-халаж ўзича, қизлар ўзгача, Фазлига тенгқур болалар ўзича муҳаббат дostonларини тўқишган, ишқий қўшиқлар битишган! Вазиз посон билан Марварид кеннойи эса билганларидан қолишмайди. Яхши кўрадики, кузатади, меҳри борки, узилолмайди, “Эртароқ кели-инг, адаси-и!” дея зорланади, нозланади, эркаланади Марварид кеннойи. Минов опоқи эса аямайди, “Бе-ешта болани қаторлаштире-еб, тагин “Эртароқ келинг”га бало борми?!” дея Марварид келиннинг жонига нишини суқади.

Шу сингари, ҳатто бундан баттар, бундан шарманда фиски-фасодлар кулоққа айтилмайди, шивирлаб айтилмайди бу тўпикда – ипидан-игнасиғача баралла, худди тўй ошига хабарлаётгандай етти маҳаллага жар солиб айтилади.

Вазиз посоннинг қулоғига етиб бормайди дейсизми бу каби олди-қочди, ичи қурум босган ғийбатлар, фасодлар, масхаралар?! Марварид кеннойининг нақ ҳинди заргарларидан ишлатиб келинган балдоқлар безаган қулоқчалари эшитмайди дейсизми?! Ў-ў, етганда-чи! Эшитганда-чи! Илло хизматга отланган жуфти ҳалолини бу тарз кузатиш сонияларидаги муҳаббат, масрурлик Чиғатой осмонида чарақлаган қўлетмас-нигоҳетмас юлдузлар янглиғ чарогон нур таратиб тураверади ҳар тонг, ҳар сахар. Ожиз ва мумсик, тубан ва ивирсиқ бандалар наздида уятминумусми, хайрлашув ва кузатув чоғи ўн-ўн беш одим узоклашган жойида бир зумга тўхтайди Вазиз посон, бир зум ва нимадир дейди товуш чиқармай. Посоннинг шу тоб нима деганини Марварид кеннойидан бўлак тирик жон қайдан билади?! Қайдан

англаб етади?! Эрининг оғиз очиб юмушидан у кишимнинг: “Хўп, жонидан!” деганини Марварид кеннойи билади. Офтобда қолган мойдай эрийди, сувдай сузилади, қўл-оёғи мадорсизланади. Азбаройи йиғлаб юбораёзади. Шашқатор кўз ёшларини базўр тияди. Нозиккина оёқларидаги нақшин гулли шиппақларни қолдириб, югуриб бориш ва Тош кўчанинг қоқ ўртасида бор бўйи билан ўзини эрининг қайноқ кучоғига отишдан базўр тийилади.

Вазиз посон оппоқ қўлларини боши узра ҳилпиратиб хайрлашадилар, “7-тупик” – адоғи берк кўча оғзида қолган Марварид кеннойи ҳам симобдай оппоқ билакларини кўтариб ҳаволатиб нозикдан-нозик қаламча-бармоқчаларини тебратиб оқ йўл тилайдилар...

3.4

Хўжа тўғри айтди. Сузиш-сузиш, сувга шўнғиш-шўнғиш, чўкиш-чўкишга айланиб кетди!.. Фазли Яхёга, Яхёнинг такрор-такрор айтган сердалда кўрсатмаларига ишонди. Ишониши ҳам гапми, лаққа тушди. Энди ўйлаб кўрса, ўша дамда жонажон дўсти нималар деди, нималарни қулоғига қуйиб уқдирди – дурустроқ эшитмаган, тингламаган, англамаган ҳам экан. У уқдиргандек сувга ташланмаган, сувга тушгач, у тушунтирганидек қулоқ отмаган экан.

– Калла эмас, қорин ташладинг, Фазли! – деди Лутфулла суюнчи олмоқчидек тиржайиб.

– Мани кўзи очилмаган лайчам сандан яхши сузади!

Фазли қай аҳволда қирғоқда, тақир ерда ётибди-ю, Пардо уни очикдан-очик мазах қила кетди.

– Овозингни ўчир, Парта! – деб унинг оғзига урди Мираҳмад. – Оғзингдан яхши сўз чиққанми, ҳаётда?!

– Ўткон йили ачамди жияни шу сувда чўкиб ўлди, – деди Пардо хушхабар айтаётгандай садафдай оппоқ ва сўйлоқ тишларини йилтиратиб, илжайганча нари кетар экан.

Хуллас, Фазли ғарқ бўла бошлаганини кўрган Яхё уни қутқариш мақсадида ўзини анҳорга ташлади, Фазли эса саросимада жон-жаҳди билан унга чиппа ёпишиб, маҳкам кучоқлаб олди, шу пайт Яхёнинг: “Кўлимни қўйвор!” деганини эшитди. Эшитди-ю, қандайига қўйиб юборади?! Ўша дамда ўзини-ҳушини ўнглолмаса! Оқибатда Фазлига қўшилиб ҳалоскор Яхёнинг ўзи ҳам ғарқ бўлаёзди. Яхшиям, қўштутлик Ёдгор ўрис яқин жойдаги тол соясида қартавозлик қилиб ўтирган экан. Икки болақай қўшалоклашиб жадал оқим комига ботиб бораётганини кўргану, ўзини анҳорга отган!..

– Сузишни билмасаларинг Калковузда ... борми! – дея бақирди Ёдгор ўриснинг қартавоз жўраларидан бири, чордона қуриб ўтирган жойидан сўкиниб.

Ёдгор ака эса дўқ урмади, сўкинмади, аксинча мовий кўзларини қадаганича, оғзининг бир чеккаси билан жилмайди, Фазлининг шилта-шалаббо бошини силади.

– Кимми ўғлисан? – деб сўради, бошини елкасига қийшайтириб бир оёқлаб сакрай-сакрай, кўрсаткич бармоғи билан қулоғини кавлар экан. Чамаси қулоғига сув кирган, ўша сув Фазлининг ҳиқилдоғига келган, оғзи-бурнини тўлдирган – жонини танасидан қувиб чиқаришига бир баҳя қолганди. – Аввал чўкасан, омон қолсанг, сузиш-сузиш, шўнғиш-шўнғиш қочмайди. Бир чўкиб кўрмай сузишни ўрганган бола йўқ дунёда.

Ярим ҳазил-ярим чинига айтилган бу сўзлар Фазлининг тушига кирди. Сузиш-сузиш – ўйин, шўнғиш-шўнғиш – ўйин, лекин чўкиш ўйин эмас-ку?

Ҳар сафар Кайковузга келишганида Мираҳмаднинг янаям шумлиги тутати. У сув остига шўнғиганича аллапаллагача кўздан ғойиб бўлар, қанчадан сўнг, анҳорнинг қайси кунжагида лўп этиб қалқиб чиқишини билмай кутаётган ўртоқлари дам қулиб-дам хавотирда аланг-жаланглаб пойлашар, бир жойдан Мираҳмаднинг боши

қўринган захоти қийкириб юборишар, Фазли ҳам хайрат, ҳам хавасда тасаннолар айтиб юборар, шу билан бирга хавотирда ўртоғини бундай қилиқлардан қайтарар, бунга сайин эса Мираҳмад ўзини ғарқ бўлган одам ҳолатига солиб, чалқанча ётиб қўл-оёқларини тарвақайлатирганича сув юзида жонсиз окиб боришни намойиш этар, унинг майнавозчиликлари – ўйинлари Мираҳмаднинг сузиш маҳоратидан далолат эди.

У ҳолда, кизик, нима учун Мираҳ дарҳол ёрдамга ошиқмади? Яқининг изидан анҳорга ташланмади? Баҳо-чи?

– Ўргатишмаганми сенга? – катталардек жиддий тортиб, совуққина сўради ўшанда Баҳо, сўнг анҳор томонга бетини буриб гапининг давомини айтди: – Эр киши учун суза билмаслик – мусибат. Руслар – позор, тожиклар – ибo аст, дейдилар. Ўзбекларда эса – уят, иснод, шундайми?

У гапини тугатар-тугатмас, Фазли оғиз очишга улгурмай “Сузиш мана бундай бўлади!” дегандек, турган жойидан баланд ирғиб, анҳорнинг ўртасига тиккасига шўнғиди. Атрофга сачраган сувнинг кўпиклари Фазлининг бош-бетини аралаш ювиб, сескантириб юборди.

Ҳақиқатда, Баҳо Мираҳмаддан ҳам чапдаст экан. Лекин ғарқ бўлаёзган Фазлини кўра-била туриб ёрдамга ошиқмади. Борди-ю, Ёдгор ака ўйламай-нетмай ёрдамга ташланмаганида... ҳуши билан туши қоришиб кетди Фазлининг. Оғзи-бурни сувга тўлиб, “хап-хап”лаб, “шап-шуп”лагунича, Яқи дўсти унинг билагидан тутмоқ ниятида унга томон интилгунича Фазли дам сув остига чўкиб-дам сув бетига қалқиб чиқиб, қўл-оёғини талвасада тапирлатганича тўғонга етаёзди. “Тўғонга яқинлаша кўрма!”, “Тўғон шоввасига тушган одам соғ чиқмайди!”, “Тўғонга ажали етган одам!...” Шу атрофда яшайдиган катта-ю кичикка ёд бўлиб кетган бундай ваҳима тўла огоҳлантиришлар. Фазли эса парвойи фалак, ўзини оқим ихтиёрига қўйиб окиб боряпти-ю, чекка-чеккадан шу каби танбехлар, аюҳаннослар уни хушёрликка ундамоқда. Аввалига Фазли у қадар хавотирга тушмади, кўнглининг аллақаерида “Яқи дўстим шай турибди-ку” деган ишонч бор эди шекилли-да, бироқ, қани Яқи? Нега кўринмаяпти? Ана, оқариб-мавжланиб-кўкариб тўғон ошиб тушаётган шоввага етаёзди кўз очиб юмгунича. Тўрт-беш қулоқ отарлик масофа қолди. У ёғи пўртана, шовва, бамисоли сув қайнаб-тошаяпти. Ваҳима! Сузишни билмайди-ку, Фазлидин! Сузишни биладиганлар яқинлашмайдилар-ку, тўғонга! У сузишни билмай туриб нега анҳорга ташланди? Кўра-била туриб таваккал қилди-я?! Бу ёғи нима бўлади?! Нима қилсин у, нима?! Нима-а-а?!

Фазли додлаб юборди, бироқ оғзи-бурни сувга тўлганидан овози чиқмади, чор тарафга аланглаб Ёдгор акани излади. Ёдгор ака-а-а!.. Ёдгор... Хайқириғи тўғондан қайнаб-тошиб пўртанага айланаётган шовва шовқинига ютилиб кетди, шу пайт кутилмаганда тўғон томондан оқимга қарши қулочкашлаб бемалол сузиб келаётган Тўхтавой кўринди.

– Ке, ёнимга ке, Фазли. Кўркма, келавер, укам!

Фазли севиниб кетди, ҳамон ўзини ўнглолмаётганига қарамай Тўхта акасига иккала қўлини чўзди, шундагина амакисининг рангпар, туссиз қорнида қип-қизил халқоб бўлиб қотган қонли доғга кўзи тушди, сесканиб кетди. “Қорнингиз қон, Тўхта ака! Қон!” деб хайқирди овозининг борича.

– Кўркма, келавер! – деди Тўхтавой, ёрдам ниятида қўл чўзиб.

Фазли бирдан хотиржам тортиди – оёқ-қўлини боягиндай талвасада типирчилатмас, назарида бирдан сувнинг майин оғуши ёқа бошлади, шу-ундай ёқимли туюлдики, тақдирга тан бергандек, жон ҳалписидаги таҳликада ўтақаси ёрилаёзгани қайда-ю, бирдан енгил тин олгани, бамисоли Кайковузнинг туби унинг орзусидаги ором ошёнидек, жони роҳат туя бошлагандек Тўхтавой томон интилди. Шундоққина қўл чўзса, қўллар туташса Фазли халос бўладигандек эди, бироқ ёрдамга ошиққан кўлага, шарпа – амакиси ўрнида Пардонинг турқи пайдо бўлди.

Баттар талвасага тушди, “Икки кулоч жойга суза олсам эди!” деган хаёл жонини ўртаб юборди. Хаёл аралаш шу чокқа довур бу лўли болани икки суймаслигини эслади ва бирдан... у билан якин дўстлашмаганига афсусланди. Ахир жони кўзига кўриниб турибди, кимдан бўлмасин нажот кутяпти, нажот! Нима фарқи бор – яхши болами-ёмонми, ўзбекми-лўлими, жонига ора кирса бас-да! Бироқ Пардо шу қадар шумтака, ғалва-ю машмашанинг уясики, Фазлига унинг ўнг қоши тепасидаги зулукдек тўқ кўк рангли чандиғи кўркинчли кўринарди. Пардо Фазли ва унинг ўртоқлари тушунчасидаги яхши бола эмас, ёмон бола, қачон қараманг, жанжал-тўполон кўтариб юради, муштлашади, сўкинади, уят-уялиш нимаиканини билмайди. Чўнтагидан чангал-чангал пул чиқариб кўз-кўз қилади, уларни қаердан, кимдан ва қандай қилиб олган-ундирган, ҳеч ким билмайди. Фазлининг онаси эса ҳар куни такрорлайвериш миясига қуйгани-қуйган: “Ёмон болалар билан ўйнама, ўртоқ бўлма!”

Ёмон болаларнинг яхши ё ёмонлиги пешонасига ёзиб қўйилган бўлмаса! Пардонинг манглайидаги кўкиш чандик унинг ёмон болалиги белгиси. “Ёмон бола” деган сўзни эшитган заҳоти Фазлининг кўз олдига Пардо келади. Бироқ тўғоннинг сув гувуллаб-шовуллаб ошиб ўтаётган йўғон, қўшалок тўсидан иборат тўғонга икки кулоч қолган бир пайтда одам танлаши керакми, Фазли?! Ана, Пардо ярамас, Пардо безори “хо-хо”лаб кулди, шу аҳволда уни очикдан-очик мазах қила кетди.

– Кулма, Пардо, – деди Фазли мулойимлик билан.

– Тўғонга етсанг, ўласан! – ишшайди Пардо.

– Кўлингни узат, Пардо, узат! – ёлборди Фазли.

– Шовва ютворади! – бақирди овози бўғилиб Пардо. – Ёдгор ўрис ҳам кутқаролмайди! Ўласа-ан-н!

Фазлининг аъзойи баданидан жикка сув шариллаб оқа бошлади. У артиниш истагида сочиқ излади, топди, боши-елкаларини артишга тутинганида қўлидаги сочиқ эмас, чойшабнинг чеккаси эканини кўрди. Отасининг жеркиниб гапирган овози кулоғига чалинди:

– Мажлис мажлис эмас, кип-қизил ўйин, майнабозчилик!

Овозидан отаси онасини уришаётганга ўхшади. Ҳозиргина ғарқ бўлиш хавфидан ўзини қўярга жой тополмаётган Фазли баттар хавотирда онасининг нигоҳларини излашга тушди, “Ойим йиғлаётган бўлмасин-да!” деган таҳликада... хайрият, онасининг бамайлихотир, вазмин ва одатдагидек мунис овозини эшитиб шу қадар енгил тортдики!..

– Қизиксиз-а, нимаси майнабозчилик? – дея сўз қотди онаси. – Ана, Достон аяни ховлисидан бошлашибди бузишни.

Фазли отаси билан онаси гузардаги йиғин ҳақида гаплашаётганларини тушунди. Уйкуси ўчиб-ўчмай хаёлига келган фикрдан кулгиси кистади. Ундан чикди, ўртоқларининг “ланди-ланди”си ҳам, Кайковузга ғарқ бўлиб бир ўлимдан қолиши ҳам, мана, маҳалла аҳлини йиғиб ўтказилаётган мажлислар ҳам ўйин экан! У холда... “Ўйин-ўйин” муҳокамасини давом эттиролмади Фазли. Отаси ақлли одам. Маҳалла-қўйдагилар, таниш-нотанишлар “Мулла Нажиб” деб ҳурматини жойига қўйишади. Фазли ҳар сафар буни эслаганида ич-ичидан ўзича мағрурланади, ўртоқларидан ҳеч бирининг отасига бундай мурожаат қилишмайди одамлар, демек, отасининг ҳурмат-эҳтиромга сазоворлиги ҳам бежиз эмас. Отаси маҳалла гузарида кунда-кунора қақирилаётган мажлисбозликнинг асли ўйин эканини билганки, шундай демоқда!

3.5

Бешала чурвакасини эргаштириб, ҳалта-хуржунини ортмоқлаб пойи пиёда йўл тортган Каромат Эски шаҳар бозоридан ўтиб умрида кўрмаган-нетмаган эгри-бугри, паст-баланд тош кўча бўйлаб одим отаётганида ўша мирзачўллик пирсиён

фолбин хотин айтган сўзлардан мадад олди. Чўчилади. Чўчишдан, кўркувдан барака топмади, дам сабр тоқатидан-дам бесабрлигидан барака-унум топди Каромат ҳаётда, кези келганда эса буларнинг бари ҳавойи, даҳмаза туйғулар бўлиб кўринди кўзига, улардан воз кечди, буткул юз ўгирди. Худойнинг изни-ихтиёри билан ўзига рўпара бўлган ва бўлаётган одамларнинг раҳм-шафқатига суянди, раҳму марҳамат насиб этмаган жойда тақдирнинг изнига топширди ўзини. Барини – ўй-хаёллари, орзу-ҳаваслари, қадр-қиммати-ю, бола-чақаларини. Гоҳида, айниқса болаларининг жони таҳлика остида қолган чоғларда эса... тақдирнинг бетига чанг солишдан-да қайтмади, шундан-да ўзини тиймади, одамгарчиликнинг, шунинг қаторидаги ибодат, ҳаё, шарм, инсоф, диёнат дея аталмиш жамики ашқол-дашқолларни четга суриб ташлади – “Қурсоғимдан тушган маши беш жонни асраш-авайлаш учун зарурати туғилса, қайтиб топиб оларман, бундай даҳмаза офатижонларни!” дея тилига-да эрк берди, бўлак чораси қолмаганди, Кароматнинг, зеро, ўзим не бўлсам бўлай, одамлик сиёқидан чиқсам ундан нарига, бачаларим увол кетмасин деган ўйга қул бўлди, чўри бўлди, муте бўлди Каромат!..

Заҳарли қисмат тегирмонининг изтиробу уқубат, ғурбату надомат, сарсон саргардонлик дея аталгучи тош-темир тишлари орасидан бутун чиқишнинг бирдан-бир чораси ўйин, ўйин ва тагин ўйин эканлигини аллақачонлар ўзи учун кашф қилганди бу хотингина. Уйда қозон осилмаган кунлар “қорин очмади” ўйини, сурункасига қок шўрва кунлари “бехархаша-бехархаша” ўйини, бирда-ярим ҳамсоёларникидаги тансиқ жиз-биз ислари димоғларни ёрай деганида “тамшанма-тамшанма” ўйини – элас-элас эсган шабадаларни, дунёнинг тўс-тўполонини чиқармоқчи бўлган дуд-бўронли шамолларни сопол товоқларга, синган-учган ликопчаларга, чегаланган лаганларга сузиб едирди болаларига Каромат, эҳ-ҳ-е-е, бу ҳаёт, бу рўзғор озмунча ўйноқи топқирликларни ато этдими, Каромат онага?!

Ўша куни... Одатда ая болаларини эрта уйғотмас, улар қанча узоқ ухласа, шунча қулоғи тинч бўлар, бироқ аёллар қамокхонаси ортидаги варракнинг қулоғидек бир бурда, тор ва бадбўй ватандан ҳам беватан бўлиш вақт-соати етди, пичоқ суякка қадалди, шу бугундан қолмай Каромат сарбонлигидаги қарвон йўлга чиқиши, бу касофатзада жинкўчани елкамни чуқури кўрсин дея дуч келган томонларга бош олиб кетмоқлик қисмат дафтарига битилган экан, ўша ёзувни ўқимоқликдан ўзга чора қолмаганди!

...Ая сезиб турибди – Сино билан Хумо ўзларини ухлаганга солиб ётишибди. Бақо эса, кимирлади, демак, мана, ҳозир уйғонади. Уйғонди, уйғонди-ю!..

У кўзини очар-очмас, ҳе йўқ-бе йўқ жон ҳолатда бошининг остидаги ёстиқни юлкиб олиб деворга улоқтирди, бу етмагандай, онасининг кўзига тик қараб ўкрайганича таъна ёғдира кетди:

– Сиз алдоқчи, ая! Ҳар куни алдатасиз!

– Бачам, ба...

– Сиз “бачам-бачам” дегунча барчамиз очдан ўламиз, ая!

– Ўлмаймиз, ўғлим. Туринглар, отланинглар, “кўчиш-кўчиш” ўйнаймиз, бугун.

– Қаерга, қай томонларга? – синиқ товушда сўради Сино.

– Эски шаҳарга, – деди ая. Шундай деб бўсағада шай қилиб қўйган қатор тугун-бўхчаларга ишора қилди.

– Яна “кўчиш-кўчиш”ми? – сўради бошқа чора қолмаганлигини сезиб улгурган Хумо, онасининг кўзига қарамасликка уриниб.

Каромат ая ҳам ўғлининг бетига қарамади, ўтирган жойидан оғир кўзғалиб, ташқарига юрди, беҳол ғудранди:

– Яна “кўчиш-кўчиш”...

3.6

– Аяни ўйлатиб қўйдийз, Унарбой, – деган Шомалик тўрам маҳалла идораси томон бурилаётди.

– Мунақа ишлар акам учун писта чакқандек гап. – Икки қатор саф тортган сап-сарик тилла тишларини ялтилатиб, уни қўллаб-қувватлаган Раиса раис, тамшаниб. – Фақат ая кўчада қолмасин. Бориб, жойлашадиган уй-жойи тайинми?

Шомалик тўрам жавоб кутиб қора Унарга қараган.

Қора Унар худди хушомадга ҳам, маломатга ҳам қараб қолмаганини кўз-кўзлаб қўйиш ниятида кўзларини чакчайтириб оқсоқол томонга ўгирилган.

– Бу ёғини ўзимга қўйиб берасиз, тўрам, – деган, етти-саккиз қадам узоклашгач, буқаникидек калин гарданини аранг ўгириб оқсоқолнинг ортидан нигоҳ ташлаган ва пихиллаб-хириллаб дўриллаган: – “Ўйлатиб қўйдийз” эмиш, ўйнатиб қўяман ҳали! Их-хи-ҳи! Мани ўйинларим қурмасин!..

3.7

Эрталаб онаси битта бутун гижда нонни қийикчага тугиб, Фазлининг белига боғлаб қўяди. У апил-тапил нонушта қилаётганини сезган қўй-қўзилари бетокатланиб кўра тўсиғини тарақлатиб шохлашга тушади. Фазли кўра эшигини қиялатиб очишга улгурар-улгурмас жониворлар ола-тасир кўтариб кўчага отилишади. Тўхтавой ақаси қўшни олтинчи тупикда, Расмия анининг болохонаси остидаги тор, биқик ва бефайз ҳовлида Фаттоҳ амаки билан яшайди. Ўша кўчадан қорамол, қўй-қўзилар тўдалашиб чиқиб Тош кўчадаги кўзи ожизлар артелига айланттирилган масжид биноси ёнида каттагина уюр ҳосил бўлади.

– Ҳайда, – дейди Тўхтавой ақаси.

Фазли “чу-чув”лаб уюрни йўлга солади. Уч тупик нарида Хайри қилтирик қўшилади уларга. Хайрининг иккита лақаби бор: бири – куруқ, иккинчиси – қилтирик. Қилтирикми-курукми, ишқилиб, унинг нукул бир гапни тўтиқушдай такрорлайвериши ёқмайди Фазлига. Буни сезадими, атайин жиғига тегмоқчи бўладими, Хайри шу одатини канда қилмайди.

– Тўхтавой ака, қачон уйланасиз? – деб нечанчи марта ижикилаб сўрайди.

– Оввал сан уйлан, эртасига мен уйланаман, – жавоб қилади Тўхтавой энсаси қотганини яширмай.

– Куёвнавкарларга қўшилиб келинникига борсам, қўлингиздан ош есам, дейман-да, Тўхта ака! Аммо келинни уйига бора-боргунча ногора базмни қиздирмаган номард, ока!

Хайри қилтирик яноқ суяклари туртиб чиққан бир бурда бетининг ярмини қоплаган катта-катта кўзларини Тўхтавойдан узмай, астойдил орзусини айтди. Ҳозиргина энсаси қота бошлаган Тўхтавой бирдан мулойим тортди чоғи, Хайрини юпатаётгандек тушунтиришга тутинди.

– Озгина пул йиғишим керак... – Тўхтавой айтаётган сўзлар унинг оғзидан тўкилиб тушаётгандек эшитилди. – Кейин уйланаман...

– Озгина пул уйланишга етадими? – савол қотди боғқўчалик Абилқосим.

– Тоғам ёрдам бераман деган...

– “Тоғам” деганда Тўхтавой кимни назарда тутди – Фазли билмади, кейин билиб оларман, дея кўнглига тугиб қўйди.

3.8

Ҳафтанинг шанба-якшанба кунлари Чиғатой маҳалла аҳли учун Тош кўча чинакам томошахонага айланади: Сағбон гузари томондан кетма-кет, изма-из туя қарвонлари қайнаб-тошиб чиқади-чиқаверади – йўғон, узун ва бесўнақай бўйнига

осилган кўнғироқларини жаранглашиб, лоп-лоп, гуп-гуп, лўк-лўк қилиб кадам ташлайди туялар. Пойгада ғолибликка олинган кўнғироқлар дейишади. Жангур-жунгур лўк-лўк, жангур-жунгур лўк-лўк... Фазли эса аллақачон билиб олган – кўнғироқлар туяларга кўз тегмаслиги учун осиб қўйилган.

Хушсуврат, сулув келинчақларга кўз тегади, дейишарди, туянинг нимасига кўз тегади?! Қинғир-қийшиқ, хунукдан-хунук, “Тошдан ўйиб ишланганга ўхшайди” деганди Фазли, онаси нашъа қилиб кулган ўғлининг бу гапидан, тўғри топдинг деб ўпиб қўйган Фазлини, шу топқирлиги учун. Лекин томдай баланд шу бесўнақай жониворнинг кўзи жуда-жуда ғалати туюлган Фазлига. Қандайдир ҳозиргина йиғлаган боладай ҳамиша ёш ғилтиллаб турганга ўхшайди кўзлари – катта-катта, қораси қора-оқи оқ, тиндирилган сувдай тиниқ, маъюс...

Бўталокларини айтмайсизми! Улар боғланмаган, роса кўрқок, хуркович – икки томонда қатор кетган паст-баланд иморатларга аланглаб, бу уй-бу деворлар ортидан бирор-ярим хавф-хатар чиқиб қолишидан хуркандек кўзлари чакчайган, олазарак, чўччайган лаблари орасидан осили-иб тушган сўлақлари оқ ипга ўхшаб кетади, қилтирик бўйниларини ликиллашиб оналарининг гоҳ у-гоҳ бу томонига ўтиб лўкиллаб юришади. Бўталоклардай тинмай тўзиб, чопқиллаб юрган болалар, ёши катталар, ҳатто хотин-халаж карвон томошасига чиқишади кўчага. Ҳар ким ўзича таъриф-тавсифлайди:

- Бир ўрқачли!
- Икки ўрқачли!
- Вой, битта туянинг устига учта одам миниб олибди!
- Туяни устига уйча курволишибди!
- Боласи боғланмаган, онасига эргашиб кевотти!

Ҳар сафар шу манзара – уй-уйида зерикиб ўтирган чиғатойликлар худди биринчи марта кўраётгандек мириқиб томоша қилишади карвон ўтишини. Чиғатой маҳалланинг қок ўртасидан ўтган Тош кўча теп-текин томошагоҳга айланади.

- Чимкентли козоқлар сомон опкелишвотти!
- Қимрон сотадиганлари ҳам бор!
- Қимрон нима?
- Туяни сути қимрон дейилади.
- Туяни сутидан қилинган курут бор – каллақандга алмашадилар!
- Кўп вайсама! Анграйма! Оғзингни юм!

Карвон ўтаверади, бақир-чақир тинмайди. “Нега оғзимни юмай?” деб ҳеч кимса бир-биридан сўрамайди, чунки чиғатойлик болаларга ёд бўлиб кетган – кимда-ким анграйиб, оғзини очиб туриб қолса, туялар тишини санаб қўяди! Буниси аниқ, илло, бир нарсa номаълум: туялар нечтагача санашни билади?

- Ўнтагача санаса бас, тишлар дувва тўкилади!

Ана сизга жавоб, ана сизга ваҳима! Болалар оғзини шунчаки маҳкам юмиб олиш билан кифояланмай, шундайига ҳам юмуқ оғизлари устидан кафтларини босишади.

Туялар устига қурилган шийпончалардан бетида мишиғи қотиб қолган козоқ болалари, жоноқи олмадай кип-қизил юзли кизчалар уйқусираб аланглашади. Кичкинтой ўғил болалар чизимчадай бир тутам узу-ун сочларини яширишмайди, Яхё билан Мираҳмадга жон киради – “Сенгаям ярашади шунақа соч!” дея дам Бакони, дам Ибодуллани калака қилишади. Мираҳмад қамишдан ясалган найчадан мош пуфлаб, козоқ қизалоқларини мўлжалга олади.

Қош қорайгани сайин карвон оқими тайсаллайди.

– Сомон бозорри қаерига сиғади шу-унча туя?! – дейди ёши катталардан бири бошини чайқаб.

- Туя-ку, сиғмаса, қайтиб кетар, шу-унча сомон қачон сотилади, хайронман!
- Ҳадемай сувоқ-сувоқ бошланади, етмай ҳам қолади денг!..

Карвон-карвон туя-ю бўталоқ қаерда кўним топади, шу-унча боғлам-боғлам, қаноркоп сомон қачон пулланади – бу ёғи билан чиғатойликларнинг иши йўқ, муҳими, Тош кўча нақ самодаги сомон йўлига айланади – тўкилган-сочилган сап-сарик сомон тўшамаси тўлин ой шуъласи осмонни ёритгандай ёритади кўчани. Катталар, аёллар, кизлар, болалар супурги, қанор қоп олиб чикиб сомон-шуъла тўшамани супуриб-сидириб, йиғиб-териб олишади.

Узун-қиска карвонлар аллақачон ўтиб кетган эса-да, туяларнинг қўланса иси ҳавода муаллақ гуркираб тураверади. Туянинг иси қуюқ, таркаши қийин дейишади.

НАККУ

4.1

Рухсат беришадими-йўкми, кувадими-урадими, болалар ўйини қачон тўхтаган! “Кўчага чикма” деб боланинг йўлини тўсиш осон, лекин кўчада шовкин-сурон кўтариб ўйнаётган тенгкур боланинг юраги қафасидан чикиб кетади, ўйиндан узиб олинса. Бунақанги тарбиядан кўра ортиқ шафқатсизлик, эҳтимол ёвузлик йўқ дунёда, болаларнинг наздида. “Ўйнама!” деган тақикнинг “Нафас олма!” деган амри фармондан фарқи йўқ! Боши берк тор кўча ўйингоҳ, тонг сахарлаб бу “олам” қувноқ шовкин-сурон, қувноқ талашув-тортишувлар билан ўйғонади, то кечгача, ярим тунгача, кўйиб берсалар, яна тонгача, тунгача, тонгача...

Табиатда зўриқиш юз бердими – зилзила, тўфон, тошқин – фарқи йўқ, одамлар бунинг айбини ўзларидан “топадилар”, ўзларини айбдор-гунохкорга чиқариб, касофатниювишнинг, узрхоҳликнинг аллатовурчора-амалларини ихтиро қиладилар. Бу хил ирим-сиримлардан болалар четда қолишмайди. Қолишмайдилару, шуни ҳам ўйинга айлантирадилар, ўйинга. “Ёмғир-ёмғир” ҳам шундай. Минов кампир неча қайта вайсади – кургоқчилик болалар тўполончилигининг касофати деб қўймапти. Болалар унга дам ишониб-дам ишонмай... аламини “Ёмғир-ёмғир”дан олиш йўлини топишди. Фақат ирғитилган тошчаларнинг бари бараварига чуқурчага тушмай хуноб қиялти ҳаммани, ахир ирғитилган бешала тош чуқурчадан бараварига жой олмаса... ёғмайди-да, ёмғир!

Яхё мўлжал олишда роса имиллади, кувф-суфини ҳам унутмади, “Баҳор келди!” дея ҳайқирганини ҳамма эшитди, оқибати эса!.. Қани эди, келақолса, кечиккан баҳор, баҳор тошқинлари айқирса, уч кунлаб, ҳафталаб жала куйса, Кайковузда сув тўлиб-тошса, табиат уйғонса – қовжираган ўт-ўланлар кўкарса, дов-дарахтлар ям-яшил япроқ ёйса, олам ям-яшил, ям-яшил тусга кирса, ёмғир, ёмғир-р, ёмғир-р!..

Ёмғир ёғалоқ, эчки чақалоқ

Бойнинг қизини – боши юмалоқ.

Яшinasин дала, очилсин лола

Тоглар қўйнида қулсин – ша-ло-ла!..

Чуқурчага тош ташлар ўйини лапар айтишга айланди:

– Отсанг, от-да, эчки чақалоқ!..

– Шоширма, лола!..

– Сен-ку – эчки, мен – лола, сен-чи – шалола!

– Қизини боши эмас, кети юмалоқ, ваҳ-ҳа-ҳа! Қараларинг, сўтаклар: отаман-туширама-ан! Ёмғир ёғди-и!..

Фазли Мираҳмадга ҳаваси келади, Мираҳ – мард, эпчил, эпполмайдиган иши йўқ. Катталарга аралашиб ҳам кетаверади, акаси Миразимдан, Шаҳрибону ва Саида опаларидан ҳайикмайди. Фақат дадаси йўқ унинг. “Дадаси Уйғуристонда қолиб кетган” дейишади, лекин Уйғуристон қандай жой, нима сабабдан Мираҳмадларнинг барча оила аъзолари Тошкентга кўчиб келишгану, дадаси у ёқларда қолиб кетган –

бу ёғидан хабари йўқ Фазлининг, чунки жуда кўп гаплар болалар учун сирлилигича қолади бу тупик-бу маҳаллада.

– Уйғуристон қатта? – сўради Фазли Мираҳмаддан.

– Жуда узоқда, – деди ўртоғи.

– Аданг нега у ёқда қолиб кетганлар?

– Қамалган.

– Қамалган?! Нега?

– Хўжайинни сўккани учун...

– Хўжайини ёмон одамми?

– Сичқон, каламуш, кўршапалакни паккос еган одам яхши бўладими?! Қўявер, қатта бўлсам, ўзим бориб, дадамни қамокдан чиқариб апкеламан, – дейди Мираҳмад ишонч билан.

Мираҳмад ҳеч бир ўйинда ҳеч кимга бўш келмайди, Сағбон тепаликларининг пана-пастқам қунжакларида юз берадиган муштлашувларга тап тортмай қўшилаверади. Ўзига ишонадики, қўшилади, аралашади. Қўллари қаттиқ, ўзи чайир, лекин кўнглида ғубори йўқ!.. Онаси икки ака-укани етим-есирлар уйига топшириш учун олиб борибди. Узоқ эмас, етимхона яқингинада – Сағбондаги тепаликлар оралаб кетган йўл бор, ўша кўчанинг охирида, узундан-узон Сағбоннинг икки томонидagi ўнлаб кўчаларнинг барчаси халта кўча, адоғи берк кўча, тупик кўча. Етимхона ҳам охири берк кўчанинг ич-ичида – Фахриддин муаллимнинг уйига қўшни жойлашган. Мираҳмаднинг онаси маҳалладан тегишли хат-хужжатларни тахлабди, Шомалик тўрадан имзолатибди, у ёғига Раиса раис ёрдамлашибди – биргалашиб икки ўғлини етимхонага олиб чиқишибди. Миразим чурқ этмай етимхонада қолишга кўнибди, Мираҳмад эса онасига ёпишиб олибди. “Ойижон, мен қолмайман! Барибир қочиб кетаман! Сизни бир кун кўрмасам ўлиб қоламан!” деб оёқ тираб туриб олибди. Йиғламабди, ёлбормабди – қатта одамлардай босиклик билан айтибди.

– Детдом эмас, қамокхона! – деди бўғилиб Мираҳмад. – Соат нечада ётишинг, нечада уйғонишинг, дарс тайёрлаш, овқатланиш... сийиб келишгача вақти белгиланган. Бемалол, тўйиб-тўйиб ўйнолмасанг, қамок-да!

– Унда нега Миразим кўнди? – сўради Яхё.

– Қаттан билай, унга ёққандир-да! – гапни қисқа қилди Мираҳмад, акасини сенсираб.

Хуллас, нафақат Фазлиддин, бошқа болалар ҳам Мираҳмадга, унинг чапдастлигига ишонишганди, у ирғитган тошчаларнинг бари чуқурчадан жой олади-ю, ниятлар рўёбга чиқади – ёмғир шаррос қуяди, буту-ун маҳалла-кўй, кўни-кўшни байрам кунларида бўладигандек гуррос-гуррос кўчага чиқишади, ёмғир, ёмғир-р, ёмғир-р-р, дея маҳалла тугул, бутун шаҳарда шодиёна бошланиб кетишига ишонишди, умид боғлашди шунга.

– Ўйнаб кетди! Ҳаммаси тушганди, тўрттаси қайтиб чиқди-я!..

Мираҳмад тош ирғитишдаги хатосини ҳозирнинг ўзидаёқ аниқламоқчидек дам турган жойига, дам оралиқ масофага, дам чуқурчага, дам қайсарлик билан чуқурчада қолишни “хушламаган” тўрт тошчасига анграйиб кўз югуртирди.

– Тўртта тош ютқазганим майли, – деди у бўшашиб, – ёмғир ёғдиrolмаётганим алам қилаватти.

Ҳамма қатори Фазли ҳам иккала кўзи билан кўрди нима бўлганини. Мираҳмад тошчаларни ирғитган пайти оёғининг остидан кўтарилган бир тутам чанг ҳамон тарқамай ҳавода муаллақ ғужлашиб турганидан нигоҳини узолмади. Лабини тишлади.

– Кўрдим-кўрдим, бешаласи тушди-ю, сочилиб кетди! – деди Фазли аксари ўйинларда ғолибликни бермайдиган Мираҳмаднинг омади чопмаганига ҳамон ишаномай.

– Мов ёмон туш кўрган, – деди кулиб Лутфулла. – Бир кун тушида кўрққан одамнинг уч кунгача иши юришмайди. Қара, Фазли, Мовни лабига учук тошибди. Болалар ғужлашиб худди ҳеч зог ҳаётда кўрмаган-нетмаган аллақандай ғаройиботнинг шоҳиди бўладигандек Мираҳмаднинг бетига анграйиб қарашди. Ҳақиқатда Мираҳмаднинг остки лабгинасида учук бўртиб, учунгани аломати кўриниб турарди.

– Игнани учидек ярани кўра қолдингми, посон, – деди Фазли астойдил ажабланиб ва норозиланиб. – Учук чиқмаган одам борми, катталарга ҳам чиқади. Қўлингни теккизма, Мираҳ, ўзи битиб кетади.

– У-чук – чу-чук!.. Чу-чукдан у-чоқ – Мираҳни лабида, кўрдингми – чу-чоқ!..

– Ҳа, Хўжа, абжағингни чиқариб қўймай, тагин! – ўдағайлади Мираҳмад, кўрсаткич бармоғининг учини учук кўз очган жойига босар экан, тутакиб. – Ўзиб-ёзғилаб, йўк кип ташлайман! Сезилмовотти-ку?!

Болалар Мираҳмаднинг кўплаб сўзларни бузиб, бошқача талаффуз қилишига кўникиб кетишган, унга аҳён-аҳёнда эътибор қаратишади, холос.

– Тутакма, Мираҳ, хавотирланма, бугун сезилмаса, эртага дўмбира бўлиб чиқади, ўшанда сезилади. Маҳалламиз бузилишини эшитиб ўтаканг ёрилган-да, оғайни.

Мираҳмад Лутфулла қитмирга муштини дўлайтирди.

4.2

Сахармардондан Рўзи самоварнинг ҳаловати йўқолди. Мезбонлик-хизматчилик юмушларини каллаи сахарлаб бошлаб юборган оёғи олти-қўли етти шогирд болаларнинг тепасида туриб сўри-супаларни супуртирди, палосу кўрпачаларни тўшаттирди, яхна чойларни қаторлаштирди. Навбат қизил столга етганда одатдагидек афти бужмайди. Куни битаёзган чойхонада қизил латтага бало борми деганди, йўк, Шомалик тўрам оёғини қаттиқ тираб туриб олди, “Сиз чойиззи қайнатинг, сиёсатни бизга қўйиб беринг”, деб хў-ў юкоридан келди оқсоқол. Рўзи самовар кўнди, ўзга иложи йўк, оқсоқол тайинлаганидай қилиб қизил мовутни энсиз узун столга дастурхон ўрнида тўшади.

Ҳали кун ёришмаган, столга тўшалган дастурхоннинг қизил ё яшиллигини билиб бўлмасди! Аҳолининг олди узун-қиска бўлиб, пичир-пичир, шивир-шивир қилиб чиқиб кела бошлашди.

– Вой, ву-у, ховуз қурибди-ку, Рўзивой ота!

Гумо-гурс сукунат пайти томдан тараша ташлагандек ваҳима кўтариб айтилган гап Рўзи самоварнинг капалагини учириб юборди. Рўзивой ота чўчиб ортига ўгирилди-ю, ўртақўчалик Иноғомни кўриб, пича ховурдан тушди. Хунароманд халқининг бир кусури бўлади, деб ўйлар эди у – кўчага кам чиқади, маҳалла-гузарга кўпда аралашвермайди, озиб-ёзиб чиқиб қолса, гаранг одамдай гангиб-довдираб кимга, қай пайт, нима ҳақда ва қай тарзда сўз айтишнинг фарқига бормади. Ва аксари, мана, Иноғом косибга ўхшаб томдан тараша ташлайди, ўтакани ёради, энсани қотиради, хуллас, қовун туширади. Воқеан айна дамдаги Иноғом косибнинг тўсатдан бошлаган ваҳимасини шундан бўлакча баҳолаб бўлмасди.

Рўзи самоварнинг кенглик қилиши шу қабилдаги ўйлари, мулоҳазалари меваси эди.

– Жа-а сан айтганчалик қуримади, уста, – деди ётиғи билан у, салмоқланиб. – Худодан сўраб турибмиз, кўрвоссан – қурғокчилик тинкани қуритвотти. Калковуздаям сув анча пасайган.

– Ўзи самоварга қадам босмайди-да, тўсатдан кўзи тушиб хуркиб кетди, Иноғом! Бекқўчалик Фурқатбек қизларникидек чиройли кўзларини ўйнатиб Иноғомнинг ёнини олди:

– Иноғомми кўз очиб кўргани – маҳсидўзлик, уни ҳовлисига трактор тариллаб кириб борсаям акам сўзан тортишдан бош кўтармайдилар!

Маҳсидўз косиб маҳалладошларининг қочирикларига эътибор бермай Рўзи самоварга узрини айтди:

– Чойхонага чиқиб хангама-томоша қилиб ўтирсам, бола-чака, рўзғор кимга қолади, ота?

– Тўғри қиласан, Иноғом, – деди мутойиба бошлаганлардан бири жиддий тортиб. – Самоварда гап сотгунча, уйда ўтириб сўзан тортган фойдали, оғайни!

Рўзи самовар бош кўтариб ғира-ширада оҳиста-оҳиста одим ташлаб келаётган кўлагаларга разм солди. Бу кўлагаларнинг бари жигардек яқин, оға-инидек, опасингилдек қондош-жондошлар. Илло шу дамда уларнинг бари бир хил – кўлага, хиёл нарида келаётганларининг афтини ажратиб бўлмайди. Кўлага бўлганда ҳам, бири биридан оддий, жайдари – қадам олишидан тортиб яшаш тарзигача, энгилбоши, орзу-ҳаваси-ю кундалик ташвиши, дунёқараш... ақл сўқишигача одмидан одми... гап-сўзлари, хангамаларигача ҳаминкадар, бироқ беғубордан-беғубор, содда. Ҳунарманд қавми чойхонада кунини ҳавога совурмайди. Нажиб доданинг жиғибийронини кўкка сапчитадиган ҳолатлардан бири шу – “Косиб одам бирров кўча айланиб келса ҳам ўша кунги ишидан барака қочади, кети курсига ёпишмаган косиб косиб эмас!” Шундагина топган тўрт тангасига барака инади, тириклиги ўтади. Жўрим, Жамаш, Зойид ҳожининг зуваласи бошқа. Тоифаси бўлак уларнинг. Самад чолни-ку, қўяверасиз! Болаларнинг жони у!.. Турсунбой, Маҳкам, Ҳаким яна бошқа қавм, ўзга олам. Кунда-кунора чойхонани гуллатадиган кунда-шундалар булар. Қолган чойхўрлар – бирров кўниб ўтгучи йўловчилар, холос. Жума намози кунлари, якшанба кунлари Ҳастимомга қатновчи намозхон ва бозорчиларнинг куш қўнғандек тўхтаб ўтишлари бор. Уй-жойларни буз-буз билан боғлиқ овозалар болалагач, чойхонага чиқиб, оёғини чўзиб узун-узун хангамалашиб ўтириш кўпчиликнинг кўнглига сиғмай қолди. Маҳалла кунпаякун бўлаёзгани сайин Шомалик тўрамнинг шашти осмонга сапчиётганини тушуниб бўлмас, гузар – маҳаллани юзи, уни гуллатворамиз, дегани-деган. Оксоқолнинг беўйлов гапдонлиги айримларнинг очикчасига энсасини қотираётгани ҳам сир эмас: гузарни гуллатгунича маҳалланинг кули кўкка совурилмаса бўлгани!..

4.3

– “Майнавозчилик” нима дегани? – деб сўради Фазли онасидан.

– Масхаравозлик-да, – деди онаси ўйлаб ўтирмай. – Қаердан эшитдинг бу сўзни?

– Додам айтдилар-ку. Ҳаммаси майнавозчилик, дедилар-ку.

– Ҳа-а, шумлик қилиб эшитиб ётганмидинг? – кулди онаси.

Чойхонадаги мажлисга чақиришди, ҳар бир хонадондан бир вакил иштирок этиши шарт дейишди. Доданг тушмагур сира тоқатлари йўқ-да, бунақанги мажлисларга. Кўярда-қўймай чиқиб келинг деяверганимдан сўнг кўндилар.

– Йиғилишда масхаравозлик қилишадими? – ҳамон ўз хаёлларидан қутулолмай, кўзларини жавдиратиб сўради Фазли. – Онаси супанинг ёнига келди-да, Фазлининг бетига бетини босиб кучоқлади, ўпди. Сочини силади.

– Яхши ухлагинми? Туш кўрдинми? Нега бунча барвақт уйғондинг? – сўнг ўғлининг жавобини кутмай чойшабнинг чеккасини ўғлининг бўйнигача тортиб, ёпди. – Эрталабки салқинда ухлаб ол, болам, ухла.

Фазли онасининг меҳрибонлигидан кўнгли ийиб, саҳар шабадасидан роҳатланиб кўзини юмди. Уйку элита бошлади. Кўз олдига чойхона ҳовлисидаги майдонча келди. Одамлар кўп, ҳаммаси – кўни-қўшнилари, маҳалладошлар. Бир томонда эркаклар, ўғил болалар, бошқа томонда аёллар, келинлар, қизлар. Ўртада – майдон ўртасидаги очик жойда бир ёки бир неча киши майна.... Фазли

ярк этиб кўзини очди. Қанақасига? Қандай қилиб? Майна куш-ку? Ким уни, қаердан тутиб келтиради?

Фазли шу саволига онасидан жавоб сўрамоқчи бўлиб бошини ёстикдан узди. Бироқ онаси ховлининг кунботари томонидаги ошхонага кириб кетган, у ерда қандайдир юмуш билан андармонлигини кўриб, қайтиб бошини ёстикқа қўйди. Саволга ўзи жавоб излашга тутинди: Самад чолнинг катта ўғли Абдукодир, ўртанча ўғли Абдуносир, кенжаси – Абуабдулло. Лакаби – Мерси. Ўшаларнинг ховлиси чеккасида иккита терак бор. Теракнинг тепасига майна уя қурган. Ҳар йили бола очади. Биттаси – онасими, отасими – чўлокланиб юради. Атроф хонадонларнинг барчасига сўрамай-нетмай кириб, топган емиши билан қорин тўйғазади. Фазлиларнинг ошхонаси ёнига – опалари ушок тўкишади. Ушок тўкилди дегунча маймоқ майна пайдо бўлади. Фазли уни тутмоқчи бўлади, шунда чўлоқ майна узун думини ликиллашиб сакраб-сакраб, худди овора бўлма, бари бир мени тутолмайсан дегандек нари жилади. “Сани майна қивотти” дейди Мастура опачаси Фазлига. “Нега мени майна қилади?” жиғига тегиб дейди у. “Тутолмайсан, кал-кал, Калковузга бор-бор, сувдан ичиб ол-ол” деяпти.

Фазлининг эти жимирлаб кетди, бетига урилган майин-саррин шабаданнинг совуғи бутун баданига югурди. Ҳеч кимга айтмаганди у Кайковуздаги воқеани. Фақат Жижи опачаси – Мастурага айтган. Ичига сиғдиролмаган, опачасига айтгачгина анча хотиржам тортган, опачаси эса: “Вой-й, ўли-и, чўкиб кетсанг нима бўлади Фазли, додам эшитсалар борми!.. Фотма холага кинна солдириб юбор”, деган.

Аслида Кайковузга чўмилиш учун боришдан бурун кинна солдириши дуруст эди. Шундай қилса, чўкмас эди. Чўкмас, тўғонга етай-етай деганда, йўк, ҳали тўғонга етишига анча борида, Яхё изидан сакради, асли чўмилишга бошлаб борган ҳам шу – Яки, Кайковузнинг ёқасига етиб боришгач, анҳорнинг ўртасига сакрашга қўярда-қўймай ундаган ҳам у. Фазли, рости, қўрқди, юраги бетламади. Яхё қўймади – югуриб ўртасига сакрайсан, нариги қирғоқ яқин қолади, икки кулоч отсанг толли илдизига қўлинг етади, ушлаб оласан – чиқасан-қўясан, деди. Ўртоғи шунақаям ишонтириб айтдики, бунинг устига анҳорда қувалашиб чўмилишаётган-шўнғишаётган катта-кичик болаларга қараб-қараб қўяр экан, сувда қувалашиб, кимўзарга сувнинг остига шўнғиш-шўнғиш ўйнаётганларни кўриб ичини ит тирнаётган эди Фазлининг. Қўрқма, сўтак деди Яхё, сандан кичик болаларга қара, давай, деди, қўймади.

4.4

Уйларида китоб кўп эканига қарамай кунора ака-опалари орасида китоб талашиш важдан жанжал чиқади. Айникса Иззат акаси, Малоҳат опаси бош кўтармай ўқишади. Фазлининг уларга ҳаваси келади. Ўқиган китобларида тушунмаган сўзлар учраса, уларнинг маъносини онасидан сўрайди. Онаси хў-ў янги келинлик пайтида Қўштутдаги мактабда муаллимлик қилган, шу боисдан ўғил-қизлари бирор билмаганларини сўрасалар, катта муаллим бўлолмагани армонлари кўз очиб, қувониб кетади, аламдан ўртанади. Бола-чақа, рўзғорга ўралашиб қолди, кўксига пинҳон қолган орзу-ҳаваслари фарзанд устига кўрган фарзандлари шодумонликлари остида кўмилиб кетди.

– Ман тенги бола кимсасиз кўчада кетаётган экан, рўпарасида қари-и чол кўринибди. Бола салом бериб улгурмай бояги чол: “Накку” деган сўзнинг маъносини биласанми?” – деб сўрабди. “Накку” нима дегани, ойи?

– Чол алик олибдими? – сўради Мунис она.

Фазли ўйлаб қолди, жавобни ўзича тўқиди ва саволга кўчди:

– Алик олмай сўрабди, ойи. “Накку” нима дегани?

Мунис она эшитмаганди бундай сўзни.

– Қаерда ёзибди бу сўзни? – хайрон бўлиб сўради онаси Фазлидан, ўзи ҳам кизикқанини яширмай.

– Малоҳат опам ўқиётган қали-ин китобда. Қизил муковали. Ўрис тилида ёзилган, тушунмадим.

– Аклингга балли, укажон! – қувонганидан ирғиб тушди Малоҳат опаси.
– Бунингиз – бало, ойи! Бунингиз сўраётган сўзни остига қалам билан чизиб кўйгандим, очиб ўқибди-я!

Фазли севиниб кетди. Малоҳат опаси унча-мунчага мактайвермас эди-да.

Опаси Фазлини бағрига босиб, пешонасидан ўпди.

– Уканг тушунмаган сўзни тушунтириб бер, – деди онаси Малоҳатга.

– Хўп, – деди опаси. – Тушунтиришга тушунтираману, бу ҳали ёшлик қилади-да, бундай нарсаларга.

– Ёшлик қилсам, ўша сўзни ёдлаб оламан, катта бўлганимда маъносини ўзим билиб оламан!

Онаси, опаси қўшилишиб кулиб юборишди. Сўнг опаси унга ён босди, тушунтиришга тутинди:

– “Ташки олам” дегани – буту-ун дунё, ер-осмон, табиат – ҳаммаси, тўғрими?

– Тўғри, – деди Фазли дудукланиб, диққатини жамлашга уриниб.

– Ҳар бир одамми ичида ички олам бор. Тушунвоссанми? Ўйлайсан, қувонасан, ҳаяжонланасан, кўрқасан, хафа бўласан... хуллас, шуларнинг ҳаммаси сани ички оламинг ҳисобланади.

– Ҳм... – деди Фазли, опаси айтаётганларини тасаввурига сиғдиришга қийналса ҳам.

– Ташки олам билан ички олам бир-бирига дуч келадиган, учрашадиган, юзлашадиган жой “Накку” деб аталади. Кимсасиз кўчада дуч келган қари чол сан тенги болага шуни айтган.

– Ўша чол Ҳизр бувами? – ҳамон кизикиши сўнмай сўрашда давом этди Фазли.

Малоҳат опаси бир зум ўйлаб олди-да, жавоб берди:

– Шундай деса ҳам бўлади. Ҳизр бувага ўхшаган чол...

– Чиғатой маҳалладан, бизани кўчадан ҳам Ҳизр бува ўтадимми?

Малоҳат опаси кулди.

– Ўтади, – деди жиддий тортиб, – фақат кўп китоб ўқиган болаларга дуч келади. Ҳизр бува...

4.5

Эски шаҳар бозори ортда қолди, ўнг томондаги қадимги масжиднинг устидан “кўпайтирув” белгиси шаклида тахта қоқиб очилмайдиган қилиб ташланган дарвозаси кўринди – Каромат масжид биносига эътибор қиладиган аҳволда эмасди. Ҳаммалари жим эдилар, ҳатто аялари “Кўчиш-кўчиш” ўйинини бошлаганида бараварига қарсак чалиб юборган Бақо билан Шабнам ҳам энди нафаслари ичида, улар ҳам олдинда номаълум-мавҳум манзил сари, айниқса тайинли мақсад маслакисиз қадам ташлаб боришаётганини худди ёши улуғлар сингари англаб етаётгандек эдилар. Йўлнинг адоғи кўринмасди, бу тасаввур мўъжаз қарвон аҳлини баттар ҳолдан тойдирган, бундай дамда бир оғиз сўз ҳам малол келарди. Кутилмаганда Бақонинг тоқати тоқ бўлди – хархаша бошлади.

– Нега биз ҳадеб кўчаверамиз, ая? – дея саволга тутди онасини. Йўл Кўштут гузаридан ўтиб тепаликка кўтарилаётган эди, аянинг нафаси қисди, ўғлининг тирғалиши айилдек ботди кўксига, шундай бўлса-да, дамини ичига ютди.

– Кўчама-кўча излай-излай топамиз уйимизни.

Товуши хириллаб, аранг эшитилди Кароматнинг, бир қултум муздай сувга зор эди Каромат, аксига олиб, сув топилиши тугул, қилт этган шабада-да эсмаётганди.

У айтган гап Баконинг баттол саволига жавоб эдими ёхуд ич-этини эзиб юбораётган алам-андухни юмшатиш ниятидаги ёлгон тасалли эдими, ўзи ҳам пайкамади. Йўл тепаликка яқинлашганда дармони узилди, бир зум тўхтаб-тўхтаб нафас ростлади, боядан бери ғижимлаб, чангаллаб келаётган парча қоғозни кафтининг кирраси билан текислаб, унга нигоҳ ташлади. “Ўнгда масжид биноси” – ортда қолди... “Тўқли жаллоб гузари” – Каромат ён-верига аланглаб, дуч келган йўловчи эркакка савол қотди:

– Тағо, Тўқли жаллоб қаерда?

– Тўқли жаллоб ҳў-ў орқада қолди, мактабдан олдин.

“Хайрият” деди ичида Каромат ва яна қоғоздаги ёзувга қўз югуртирди. “Чорраҳа, Қўштут гузари” – ундан ўтдик. “Тепалик, кўприк келади”. Мана, тепалик, ана, кўприк... Бақо, тилига ёпишиб қолгандай, бояги саволини такрорлади.

– Нега биз ҳадеб кўчаверамиз, деяпман, ая?!

– Унингни ўчир сакбачча! – оғзидан чиқиб кетди Кароматнинг. – Бошингни янчаман, илон!..

Шундай деб, қоғоздаги ёзувни ҳижжалади:

– Қўштут гузари... Дўқонлар... Тепалик... К-калковуз анҳори... У ёғи... Юринглар, оз қолди! – товуши бирдан ўктамлашди Кароматнинг.

“Карвон” сўзсиз сарбоннинг амрига бўйсунди. Улар тепаликка – темир кўприкка чиқишганида Ато қийқириб, чапак чалиб юборди.

– Анҳор! Сув! Сув-в!..

Бироқ на аяси, на акалари Атонинг ҳайрат-хаяжонига қўшилишди. Фақат Синонинг етовида келаётган Шабнам акасининг қўлидан чиқиб, кўприк панжараси ёнига югуриб борди.

– Шабна, тўхта! – деб бақириб юборди Каромат ая жон ҳолатда. – Сино! Маҳкам тут, уни, ўлай!

Сино руҳсатсиз чопқиллаб кетган сингилчасига танбех берди, унинг қўлидан маҳкам тутди.

– Сув кў-ўп, – деди Шабнам аяси ва акасининг хавотирига эътиборсиз. Бақони эса, чамаси, анҳор ҳам, унда сув бор-йўқлиги ҳам, укаси Атонинг ҳайрати-ю сингилсининг шўхлиги, аяси ва акаларининг ташвишли савол-жавоблари ҳам қизиқтирмаётган эди.

– Ая, айтинг, нега ҳадеб кўчаверамиз? А, она, айтинг?

Каромат ая болаларига сездирмай аста “уф” тортди.

– Кўп гапирма. Жим кетгин! – жеркиб ташлади Ҳумо укасини.

– Мен сендан сўраганим йўқ! – акасидан ўтказиб жазиллади Бақо, сенсираб. Можарога тўнғич ўғил аралашди.

– Шу ерда урушасанларми, энди?! Бегона жойда томоша бўлайлик.

Шуми, ниятларинг?! – Синонинг гап оҳангидан “Баҳсни бас қилларинг!” деган маъно сезилиб турганди.

Шабнам Синонинг қўлидан чиқиб бориб, аясининг этагидан тутди.

– Акам айтипти, оғирроқ бўл, – деб шипшиди Ҳумо Бақога таъкидлаб.

– Мен билан ишинг бўлмасин! – яна акасини сенсиради Бақо товушини пасайтирмай. Индамаса, Бақо катта акасидан ҳам ҳайикмайдигандек. Аслида ҳам Бақонинг феълени тушуниб бўлмас, унинг авзойи бузилса, ҳеч кимдан тап тортмас, на акаларининг, на онасининг танбехлари унга қор қиларди. Сино ўжар укаси томон қаттиқ ўқрайиб, шу билан масалани ҳал қилмоқчи эди, Бақо яна Ҳумога қарата нимадир деб тўнғиллади, оғирроқ сўз айтди шекилли, Сино: “Ўчир, дедим!” – деб уни узиб ташлади. Ҳатто қўл кўтариб укасининг тепасига борди ҳам. Сино билан Бақонинг ўртасида онаси пайдо бўлди. Сино оғзига келган гапни айтишга улгурди: – Аямни ортиқ саволга тутма!

Каромат фарзандларини овутиш, мурсага келтириш йўлини топди. Лаҳза сайин

аланга олаётган можарони эшитмаган одамдай зўрма-зўраки кулимсиради, атайин ўзини димоғи чоғдек тутиб мутойиба оҳангига кўчди:

– Ўзларинг “кўчиш-кўчиш” ўйнаганларинг-ўйнаган. Шунинг оқибати-да, бари! Бачалар қай ўйинга берилсалар, ўша ўйин ҳаётларига кўчади.

– Яна алдатыпсиз! – деди Бақо жеркиб.

– Алдатмадим, ўлай. Мен ўзим “шамол-шамол” ўйинини ўйнаганман...

– У қандай ўйин?!

– Шамолга алданганман мен, шамолга... “Кўчиш-кўчиш”ларимизнинг бари ўша “шамол-шамол”нинг касофати...

– Алдаяпсиз!

– Сен катта бўлгунча мен ўламан, ўшанда ўзинг билиб оласан, Бақо, мен ўлгач...

Каромат ая олдинда қизини етаклаган, узун-қиска бўлиб тўрт ака-ука яна пича жим боришди. Ҳаммага етган сабр Бақога етмади. У ўзини кўярга жой тополмаётган эди.

– Катта бўлганда эмас, ҳозир билайлик-да, қаёққа бораётганимизни, – деди ҳамон иккала акасида норозиланганини писанда қилиб, ҳам саволини жавобсиз қолдирган аясидан ўпкалаб: – Билиб-билмай йўл босаверамизми?!

– Шамолга ҳам билиб-билмай алданганман, балам.

– Эсингиз йўқмиди, ая? Шамолга ҳам алданадими, одам?!

– Унингни ўчир, баттол! Мени қандай шамол алдаганини сен зумраша қайдан биласан, заққум?!

– Ким баттол? Ким заққум?! Мен бўғча кўтармайман! Анҳорга улоқтираман!

– Ўч! – деди Сино алам билан укасининг қўлидаги тугунга кўл чўзаркан. – Заҳрингни ичингга ют! Кўтармасанг, бер, менга!

Бақо қўлидаги чоққина тугунни ирғитгудек силтаб, акасининг қўлига тутқазди.

– Одаммас, бунингиз, она! – сўкингудай ижирғаниб деди Ҳумо, укасининг қўлидан тугунни юлкиб олаётиб. – Ҳатто сизга жони ачишмайди!

Ая фарзандлари орасига тушадиган, улар билан ади-бади айтишадиган ахволда эмас, унинг фикр-хаёли ҳадемай етиб бориладиган манзил-масканнинг қандайлигини тасавурида гавдалантириш билан банд, Расмия ани бутун шаҳар эшитадиган қилиб айтган – “бариси баланг билен сиғасен” деган сўзлари зимзиё кўнглининг аллақаерларида чўғ бўлиб милтиллаётган, милтиллабгина қолмай, унга қўшимча далда-мадад бераётган эди.

4.6

Кўзи ожизлар артелига айлантирилган масжид ёнига йиғилган пода Тўхтавой “Ке-етдик!” демагунича жойидан кўзғалмайди. Кўзғалган заҳоти Тош кўчада тўзон кўтарилади. Пода Чигатой дарвоза гузаридан ўтар-ўтмас ўзи “билган” – қабристон ўртасидан ўтган тупроқ йўлга бурилади. Битта-яримта мол-ҳол нафсини тиёлмай қабр оралаб қолмаса, бошқалари тор йўлдан изма-из ўтиб, Боғ кўчага етади. Фазли ўз қўй-қўзилари қабристон ўт-ўланидан чимдимай ўтганига хурсанд, гоҳ шиппақда, гоҳ ялангоёқ билқ-билқ тупроққа ботиб, чанг-тўзоннинг дастидан бош-кети кўринмай қолган поданинг изидан кетаверади.

Кунузуққун мол-ҳолнинг ортида елиб-югуришлардан мутлақо толиқмайди. Футбол ўйнашади, ланка тепишади, чиллак, ёнғоқ, қувламачоқ, эҳ-хе, кўяверасиз! Қаерда бўлмасин, Фазли ўртоқларини қўймай кутқармачоқ ўйинига кўндиради. “Қувламачоқ кизик ўйин, – дейди у, – лекин кутқармачоқ унданам кизик!” Фақат Тўхтавой ақаси Фазлига чўмилишга рухсат бермаслиги чаток. “Мунис опоқим қаттиқ тайинлаганлар, жарни сувида чўмилмасин” деганлар, дея саёз, тинчоқар ариқчага ҳам йўлатмайди. Фазли тихирлик қилиб кўрди, Тўхтавой

акасига сездирмай ариқда чўмилишга чоғланди, бироқ ўйлагани амалга ошмади сира. Тўхтавой жуда кўнгилчан, “йўк” дейишни билмас, бироқ чўмилишдан гап очилдими, асло ён бермас, жаҳли чиқиб ёки бошқа жиддийроқ важ тополмай қолса: “Жарри сувида илон бор, чақиб олса, уйингдагиларга нима дейман?!” деб катъиян оёқ тираб туриб олди. Бу ваҳимани эшитган Фазли кўрқиб кетди, нафаси кичига тушди. Чўмилиш ниятидан буткул воз кеча қолди.

4.7

– Махалла бузилсаям, биз бузилмаймиз! Ҳеч қачон бузилмаймиз!
 Яхё шундай деб Ҳасан бобойга очикдан-очик зардасини соча кетди.
 – Сиз ёлғончисиз! – деди Лутфулла лабини чўччайтириб.
 – Ёлғончи? М-мен?! Нега?
 – Ҳар гал ваъда қиласиз-да, немислар ҳақида гапириб бермайсиз!
 Яхё шундай деб Ҳасан бобойни одатдагидек қисди-басдига олади.
 – Қўйсаларинг-чи, балога қоласанлар! – дея ҳовли томонга ишора қилиб иккала ўртоғининг қўлидан тортди Мираҳмад. Бироқ у гапини тугатар-тугатмас Ҳасан бобойнинг якка қанотли эшиги тарақлаб очилди. Олапар акиллади, қўлида дастасига узун калтак боғланган супурги тутган Минов опоқи кўчага пўкакдек отилиб чиқди.

– Ким бузилмийди? Нега бузилмийди?! Яқими, немисси суриштираётган? Бузилгани шу-да! Лутпулла иккови жа немисга қизикаётган бўлса, борларинг, гирмонга. Кўриб келасанлар! Кейин биласанлар ким ёлғончилигини! – опоқи узун ва кенг гулдор этагини липпасига қистирганича, худди муштлашишга шайланган муштумзўрдек хезланиб Яхёга яқинлашди. – Бузилмаган, анув Марваридни ўғлими?! Ажаб бўбди-хўп бўбди, ўзича ҳурилико! Мани ёшимга етсин, ху-у, қичигинг бошингда қолсин! Ана, мана!

Болалар бараварига жўр бўлиб ҳо-ҳолаб кулиб кўчани бошларига кўтаришди. Минов опоқи қилиғи ўзига нашъа қилди шекилли, уч бармоғини жуфтлаб, уят нарсани кўрсатганидан ўнғайсизландими ёки шундан бир енгиллик туйдими, ҳар қалай, бирдан ҳовуридан тушди, нафас ростлади. Ҳаракатлари сустлашди, овози мулойим тортди.

– Чолимга ким дўк урди? Ким ёлғончига чиқарди, чолимми? Лутпилла, гўшанга кўргур, бугун-эрта кўчиб кетасан. Отанг бойвачча-де! Хайр-хўшни ўрнига бизани булғаб кетмоқчимисан, зумраша?! Шу-да, бузилганинг, Лутпилла!

– Тушунмай, оғзидан чиқиб кетди, опоқи, – деди Фазли шу кунларда уйидагилари кўчиш тадорикига тушган Лутфулла ўртоғининг ёнини олиб.

– Бу тушунмаса, сан нега анграйиб турибсан, Пазл? Оғзига урмайсанми, бу вайсақини! Ўша Дурдона шахаринггача кувиб бораман-а, Лути! Ман чолимми...

– Кўчамиззи энг вайсақиси ким, опоқи? – очикдан-очик кесатиб сўради Мираҳмад.

Опоқи бир зум ўйлаб олди-да, кинояни пайқамади шекилли инграб юборди:

– Вой белим! Вой оёғим!..

– Вой тилим!..

– Ху, тилингга тирсак чиқсин, сан маҳмаданаларни! Ху...

– Тўғри топдингиз, опоқи, Яки маҳмадана, безори! Лутпиллалани оиласи кўчиб кетишвотти. Битта вайсақи камаяди... Қўйинг, йиғламанг, опоқижон.

Мираҳмаднинг меҳрибончилиги Минов опоқининг хўрлигини келтириб юборди.

– Ху-у, йиғламанг деган оғзингга тупурай! Кимсан немисси қийратган Ҳасан бува-я!.. Дунёда йўк, бундай чол! Керак бўлса, немисдан испаравка ёздириб келаман, кўрасанлар! Тухматчилар! Дунёда йўк, оламда йўк бундай чол! Довдир бўлсаям чолим бор, ана, чоли йўқлар уйига кўмили-иб бўзласин!

Минов опоки шундай деб ҳамон кўлидан қўймаган супургисининг узун дастаси билан нуқиб, Ҳусан буванинг эшигини кўрсатди.

- Ҳасан бувага бир узр-р!..
- Минов опокига минг узр-р!..
- Узр, узр, узр-р!..

Фазли етовидаги ўртоқлар кўл ушлашиб опоқини ўртага олганча давра ясаб гир-гир айланишга тушдилар.

- Ҳасан бувага бир узр-р!..
- Минов опокига минг узр-р!..
- Узр, узр, узр-р!..

Ҳозиргина йиғи-дийдиё аралаш дағдаға пуркаётган Минов опоки гўдак кизалоклардек кикир-кикир кулишдан ўзини тиёлмас, кўлтиғига қистириб олган супургисини тушириб юбормасликни унутмай амаллаб қарсак уриб-уриб кўяр бошидаги қийшайиб кетган рўмолининг остидан оппоқ сочлари ёйилиб кўринар афтидан бели-оёғининг оғриғи ҳам қолгандек эди.

– Ҳа-а, шумтакалар! Кўчани чангитишдан бошқага ярамайсанлар! Ўйиндан бошқага ярамайсанлар! Жонимми қоқай, санларга, гўшангага киргурлар!..

Минов опоки “ҳа-ҳа”лаганича чолига қараб-қараб кўяр, тинмай кулаётган Ҳасан бобой ҳассасини “узр-узр” рақсига ҳамоҳанг харсангтошга “тақ-тақ” этказиб уриб ўтирарди. Минов опоқининг эғнидаги чит лозимининг почаси кўтарилганида Фазли кампирнинг қоқ суяк, ингичка, қоп-қора оёғига кўзи тушди-ю, эти жимирлаб кетди.

– Эси жойидами, буларни? – пичирлади Яҳё Лутфулла билан Фазлининг кулоғига. – Икковини сўкиб қочайми?

– Ўзингни эсинг жойидами?! – дўк урди унга Лутфулла. Афтидан шу тобдунинг ёши бир жойга борган бу қўшни чол-кампирга кўнгли ийиб кетганди.

– Ғалва тинчиди-ку, – деди Фазли ҳам Яҳёни ниятидан қайтариб. – Чол кампирни ўйнатиб юбординг-ку!

Минов опоки нимадир ёдига тушган одамдек шув этиб ховлисига шўнғиди. Олапар акилламади, шу пайт Ҳасан бобой ёш болалардек қувониб, чапак чалиб юборди:

– Ана! Ана-а, келишди-и!

Болалар бараварига кўча бошига келиб тўхтаган қўш отли аравадан тушаётган эркак-аёл томон қарадилар.

ТОҒА

5.1

“Ёмғир-ёмғир” ўйини қизигандан-қизиётганди. Тош кўчадан ўтиб бораётган нотаниш бир бола такка тўхтади-ю, ўзига тенгкур болаларнинг ўйинига қизикиб қараб қолди. Аввалига болалар унга эътибор беришмади, нотаниш йўловчи аста-аста, бир-бир одимлаб даврага яқинлашди. Бошини бир ёнга қийшайтириб анграйишидан унинг умрида бундай ўйинни кўрмагани сезилиб турарди.

Нотаниш болага биринчи бўлиб Лутфулла гап қотди:

- Ў, бола! Бунақа ўйинни кўрмаганмисан?
- Кўрмаганман, – жавоб қилди нотаниш бола.
- Қишлоқимисан? – дағдаға аралаш дўк урди Яҳё.
- Қандайига қишлоқи?! – заррача эсанкирамай жавоб қайтарди бола.

Кўрмаганману, жуда яхши биламан бу ўюнни.

- Уйинг қаерда? – деб минғирлади Ибодулла чеккада турган жойидан.
- Уй излаб юрибман...

Ҳйин тўхтади. Фазли, Яхё, Мираҳмад, хатто Хўжа нотаниш болага қизиқиб қолишди.

– Ҳйин нима қиласан? – сўради ҳайрон бўлиб Мираҳмад. – Ота-онанг борми? Қандай уй кераклигига ақлинг етадими? Қайси қишлоқдансан, гавдангни қара!

– Ота-онам бор, шукр. Қишлоғимиз олисда, бу ердан кўринмайду. Гавдамга нима қилубду?

– Ия, – деб юборди Мираҳмад. Боланинг шартакилиги унинг иззат нафсига текканди. – Қаттан кепқолдинг, ўзи? Ким санга уйини беради? Эс-ҳушинг жойидами, кичкина?!

– Шу халта кўчадаги бирорта хонадонга жойлашармиз, балки, шафёк.

Болалар бараварига кулиб юборишди. Бу – ҳам ҳайрат, ҳам ишончсизлик, ҳам ҳайронликдан келиб чиққан кулги эди.

– Бизани кўчада ижрага бериладиган уй йўқ, – деди Фазли ғалати боланинг ғалати гапини тушунмай.

– Сен тўғри айтдинг, – деди бола Мираҳмадга қараб. – Кичкинаман. Шу кичкинагина мусофир бир болачага шу тупикда бирорта жой топилмайдиму?

– Топилмайду, – деди Яхё бурнини жийириб, нотаниш боланинг лаҳжасини масхаралаб. – Уй топилса бир ўзинг яшайсанму?

– Нега энди бир ўзим? Сизлар билан бирга-бирга яшайман. Уйлансам...

Кўчага болаларнинг жарангдор кулгиси таралди. Нотаниш бола шунда ҳам ўзини йўқотмади.

– Илло ўзим яхши боламан, – деди у мазах тўла кулгига эътибор қилмай.

– Яхши болани исми нима? Исминг борми?

– Бор, нечта керак?

Кўшни болалар нотаниш болачани қуршовга олишган, тўрт тарафдан унга савол ёғдиришар, ёғдирилаётган саволларнинг бирортаси жавобсиз қолмас, қолмасгина эмас, олинаётган жавобларнинг бири-бирдан ғалатилиги уларни яна ва яна нималарнидир сўраб-суриштиришга ундаётган эди.

– Исминг шунчалик кўпми? Битталаб айт-чи?

Бола Фазлининг кўзидан нигоҳини узмай, хатто киприк қоқмай тилга кирди:

– Битталаб эмас, биттасини айтаман – Омад. Ҳай майли, яна бирини кўшай: Омаджон. Учта бўлса бўла қолсун – Омадбек! Бугунга етар?

“Ёмғир-ёмғир”чилар кулишни ҳам, кулмасликларини ҳам билолмай мум тишлаб қолишди. Шу пайт кутилмаган ҳолат юз берди.

– Ў, масхарабоз, юр, бизаникида жой бемалол. Бирга яшаймиз!

Болалар бараварига боядан бери ҳеч кимга ўзини сездирмай-кўринмай чеккада турган Ромик томон ўгирилишди. Фазлининг назарида Омад, Омаджон, Омадбек ҳозироқ пилдираб, қуллук қилиб Ромикнинг олдида тушадигандек эди. Ахир мусофир болача кўчама-кўча сарсон ижарага жой излаб юрибди-да! Бироқ Омадвой яна кутилмаган гап қилди:

– Мен масхарабоз эмасман, ака, – деди тап тортмай Ромик томон ёндамасига ўгирилиб, хатто пича зарда оҳангида. – Жойингиз бўлса, беминнат таклиф қилинг, акс ҳолда мана шу тош йўлда тунасам тунайману, ҳеч бир кимсага ялиниб-ёлбормайман.

Нотаниш болачанинг шу сўзлари ҳаммасидан ошиб тушди. Фазлигина эмас, унинг ёнидаги ўртоқлари ҳам ханг-манг бўлиб қолишди. Бу ҳам майли, лекин Фазли кўни-кўшнилари, ўртоқлари ҳақида бир бошдан сўз очганида Ромикни, Ромиклар оиласини унутган эди...

5.2

Фазли Кайковузда ғарқ бўлаёзгани алаmidан ўзини қўярга жой тополмади. Сузишни билмаслик, Бако айтмоқчи – иснод, ибо аст, позор, Фазлининг наздида

эса мусибатдан-да оғир – шармандалик! Мукаррар ўлимдан омон қолишини эса... Нимасини айтади?! “Чўмилиш-чўмилиш” ўйини, Яхёнинг кўярда-қўймай Фазлини кўндиришга уриниши, Ёдгор ўриснинг ҳеч иккиланмай ёрдамга ташлангани, Пардонинг майнавозчилиги... Фазли гангиб, хаёллари учини тополмай қолди, ўйлари Кайковунинг муздай, тезоқар сувидек уни комига тортиб кетаётгандай бўлар, нафаси бўғзига тикилиб, қўл-оёқлари ҳаракатланмай қолаётгандек туюларди. Беихтиёр Малоҳат опаси ижикилаб тушунтирган “ташқи олам”ни, “ички олам”ни топгиси келди. “Сен ҳали ёш боласан, бундай нарсаларни билмайсан, тушунмайсан” деганди опаси, лекин Фазли нажот ўша “ички олам” билан “ташқи олам” учрашадиган, “накку” деб аталган жойда эканини кўнгли сезаётганди. Билмаганини билишга, тушунмаганини тушунишга аҳд қилди. Аҳдида иккиланмади, ниятини амалга оширишни пайсалга солмади. Астойдил ҳаракатлари зое кетмади – наккуни зудлик билан топди, балки уни ўзи, ўз қўли билан ясаб олди.

...Чойдан бўшаган кутичага қамалган чигиртка кутича тиркишига тумшуғи билан тирғалганича қилт этмай тураверди. Фазли ҳашаротдан ҳам сабрлироқ чикди – у чигиртканинг ҳаракатларини узоқ кузатди ва бирдан... чигирткага айланиб қолса, чой кутичанинг ичида бир ўзи, ёлғиз ўзи биқиниб олса-да, тиркишдан ташқарини томоша қилса! Ташқарини кузатишдан толиққан кезларида инон-ихтиёрини ўй-хаёллари измига топширса...

Тепасига келиб, атрофида айланишаётган тилла кўнғизни тутиб олди-да, бир қатим ипни кўнғизнинг оёғидан боғлаб, уни обдон учирди. Учишини завқланиб томоша қилди. Алҳол, кўнғиз толиқди, дарахт баргига қўниб, пар қанотларини йиғиб-йиғмай қимирлолмай қолди. “Чарчади” деди Фазли раҳми келиб, “Энди дамингни ол” дея кўнғизни гугурт кутичасига қамади. Кутичанинг тиркишидан кўнғизчани томоша қилаётиб ғайришуурий равишда овоз чиқариб гапиришга тушди: “Бу уйчанинг номи – накку. Шу накку сеники, ўз-ўзингники. Ёлғиз ўзинг мирикиб, хаёл суриб яшайсан!”

Янаги сафар тутиб олган чигирткани ҳам гугурт қутисига қамади. Чигиртка тилла кўнғизга ўхшаш ювош чикмади, “қафас”чани бузиб ташлағудай вазоҳатда тарақлатиб сакрар, ирғишлар, Фазли эса чигиртка ўз ихтиёрига берилган наккунинг қадрига етмаётганидан ажабланар, тирик ҳашарот учун ҳар қандай осойишта наккудан кўра очик ҳаводаги озодлик кўп чандон афзаллигини тушуниб етмасди.

– Ташқи олам бор, ички олам бор, мана шу кутини ичи ўша икки олам туташган маскан. Ҳашаротлар тушунмайди, ҳайвонлар, паррандалар тушунмайди, одамлар... Ҳар бир одам...

Фазли хаёлига келган ўйдан кулиб юборди, мирикиб қулди, жони яйраб қулди. Ҳайвонлар, паррандалар, ҳашаротлар – кўнғизу, пашша-чивингача сузишни билади, билса билақолсин, лекин уларнинг бирортаси, би-ир донаси Фазлигга ўхшаб ўйлашни, ўй суришни биладими?! Наккуга биқиниш завқини туядими?! Ўз-ўзи билан якка-ёлғиз қололмайди, ҳа-а, қололмайди, улар!

Фазли кўярда-қўймай онасини кўндирди – телевизордан бўшаган қоғоз кутини ўз мулкига айлантирди. Қўни-қўшнилари, опалари, акалари телевизор томоша қилаётганига хурсанд, Фазли эса кутидан ясаб олган уйча ичидан ҳаммаларини кузатади. Бутун гавдаси билан кутичага сиғмайди, лекин эгилиб-букчайиб, бошини бошқаларнинг кўзидан пана қилиб олади-да, ташқарини кузатиш учун очилган туйнукчадан мўрала-аб... шу қадар завқланадики! Сира толиқмайди, зерикмайди.

...Бир кўзлаб ҳовлисининг бурчак-бурчакларини, телетомошабинларни кузатиб ўтирганди, кути тиркишида, шундоққина кўз ўнгиди... Кайковуз пайдо бўлди! Худди ўзи! Аниқ кўринди – сув лим-лим тўлиб оқяпти, ана, тўғон, ана шоввал! Фазли маҳлиё бўлганича оқимга қўшилиб, оқи-и-и-б кета бошлаганини сезмай

қолди. Ўзини оқим ихтиёрига қўйди. Ва бирдан кўз ўнгида Бахти ака пайдо бўлди!.. Шу қадар шошиб қолдики, ҳовлиққанидан кимнидир ёнига чорлагиси, унга кўз ўнгидан ўтаётган манзараларни кўрсатгиси келди. Ахир айтса, ким ишонарди унга, ишониш у ёқда турсин, савдойига чиқаришлари тайин! Йўқ, ҳеч кимга айтмайди, ҳеч кимсага раво кўрмайди буларни! Бу наққу уники, ўз-ўзиники! Марҳамат қилиб, ким истаса, ўзи ясаб олсин наққуни. Икки букиладими-уч букиладими, Фазли картон қути ичида ғужанак бўлиб олади-да, ҳушига келганича ҳаёл суради. Майли, оёқ-қўлларини икки букиб ўтириши чигирткага ўхшасин, майли, нима қиларини билмай гарангсиб турган тилла қўнғизга ўхшасин, лекин у ўйлапти, тушуняпсизларми, одамла-ар, у ҳаёл суряпти! Ўйлари, ҳаёллари қанотида у тоғлардан, ўрмонлардан, дарёлардан-да олис-олис юртларга, масканлар ва гўшаларга бориб келмоқда.

Гугурт қутчасига қамаб олган тилла қўнғиз бетоқат бўлавергач, бирор тиркиш топиб ундан чиқиш, халос бўлиш илинжида тикирлатавергач, уни авайлаб бармоқлари орасига олди, кафтига қўйиб, боши узра кўтарди. Тилла қўнғиз дарҳол учмади, учолмади ёки тутқинликдан халос бўлганига ишонмади чоғи, бироздан сўнг, қуёш тафти бағрига куч бағишлади шекилли, пар қанотчаларини пир-пирлатиб кўрсатиб, учишга шайланди. Ана дарахт, ана гулзор, ана осмон – учақолгин, қўнғизча! Уч, уч, учмоқчи... учди-и! Ке-етди-и!

Тилла қўнғиз Фазлига миннатдорлик маъносида бир айлана ясади-ю, бояги чигиртка сингари зумда кўздан йўқолди.

Фазли эса учолмайди. Сувда сузолмаган одам ҳавода учолармиди?! Сигир-бузук, қўй-қўзи, эчки-улоқ, ит-мушук, жамики ёввойи-йиртқич зоти сузишни эплайди. Парранда, тилла қўнғизу чивин-пашшагача уча олади – одамлар эса сувда эплаштириб сузишни ўргангунига қадар неча қайта ғарқ бўлаёзади – иснодга қолади, қанот қоқиб учишни эса умрбод ўрганолмай ўтади. Учолмайди, сузолмайди... Бахти акага ўхшаб қочолмайди. Фазли... аммо-лекин ўйлайди, ўйлагани сайин роҳатланади, шунақанги ўйлайдики!..

– Эшитдим, – деди ҳе йўқ-бе йўқ тўсатдан Ромик кўзини лўк қилиб, кўчада рўпара келиб.

– Нимани? – сўради сирбой бермасликка уриниб Фазли.

– Сал қопти-ку, асфаласофилинга равона бўлишингга! Бориб-келиб Яқига ишониб юрибсанми, Пази?! Турган-битгани палакат-ку, у!

Ромикнинг исми асли Икром, гўдаклигида ўз исмини айтолмай катталар эркалаб Икромик деб қақиришган, унинг ўзидан сўраганларга “Ромик” деб жавоб қайтарган. Ўша-ўша у – Ромик.

Ромикларнинг ҳовлисига Тош кўча томондан – торгина, пастаккина якка тавақа эшикдан кирилади. Бир қадам қўйган одам мункиб кетади, чунки Ромикларнинг йўлаги Тош кўчадан бир ярим қулоч пастда.

Ромикнинг отасини кўпчилик танймайди. Бунинг сабаби бор. У онда-сонда бир кўринади, икки-уч ойми, беш-олти ҳафтами, уйдан кўчага, кўчадан ҳовлига кириб-чиқиб туради, ҳар сафар кўчадан йўлакка олиб тушадиган зинани зўр ҳафсала билан таъмирлайди – ғиштини қайтатдан теради, сувайди, эпини топса, бўййди ва бу ҳунаридан неча кун завқ туяди-туймайди, ўзига маълум, тўсатдан сойга ирғитилган тошдек... ғойиб бўлади.

– Райим ака яна тумшуғидан илинибди, – деди Шукур акаси бир куни.

– Ҳуснияни шўри курсин, – деди онаси бу хабарни эшитган захоти, ачиниб. – Бир этак болани ташвиши яна ёлғиз ўзига қолди...

Лекин Райим аканинг тумшуғи нима, у қандайига илинади ва нима сабабдан Ҳусни опоқининг шўри қуришини ҳеч ким Фазлига тушунтирмади.

Ҳусни опоқининг ўғил-қизлари кўп, ёшига ҳисоблаганда кетма-кет, изма-из

туғилганидан қайси бири катта, қайси бири кичиклигини ҳам билиб бўлмасди. Ромик Фазли ва унга тенгқур болалардан чамаси икки ёшлар каттарок, шу боис бўлса керак, доимий ва кундалик ўртоқ-ўртоқ ўйинларида у иштирок этмайди, у кўпроқ Пардо билан ош-қатиқ юради.

Онаси билан Шукур акаси гап бошлар-бошламас отаси суҳбатга нукта қўйди. “Ўшалардан бошқа гап йўкми?!” деди-ю, Фазли астойдил қизиқиш билан кулоқ тутиб ўтирган суҳбат мавзуси ўзгарди.

5.3

Фазли онасига кўшилиб Ҳастимом бозорига кўп борган. Негадир ҳар сафар Мастура опаси ҳамроҳ бўлар, опаси онаси олиб берган бодрок ё обакидандонга шерикчилик килар, бу ҳам майли-я, бозордан қайтишда онаси Қўштут бекати майдончасининг бир бурчагида оқ халат кийиб ўтирадиган семиз жухуд хотиндан қизил сув олиб берар, шовуллатиб-кўпиртириб тўлдирилган новча шиша пиёла – стаканни тўлдирган қизил сув дарҳол ичилмаса, зумда яримлаб қолар, ширин қизил сув опа-ука ўртасида қўлдан-қўлга ўтиб, одош бўларди.

Илло Ҳастимом бозорига ҳар сафар бориш-қайтиш йўлидаги баҳайбат чинорни кўрганда Фазли ҳам, Мастура опаси ҳам юролмай қолишар, айниқса Фазли беш-олти одам кулочи етмас дарахт танасидаги одам яшириниб олса бўладиган катталиқдаги қавакдан кўз узолмас, ҳар сафар ўтишаётганида онасидан сўраб-суриштирар, неча такрор сўраса-да, онаси ётиғи билан батафсил жавоб қайтаришдан чарчамас – бир азиз-авлиё одам ўз қўли билан ўтказган бу чинорни, Тошкентдаги э-энг кекса дарахт дейишади, танаси қавак бўлиб кетсаям қуримайди, шох-бутуқларига қаранглар, ям-яшил, уни синдирмоқчи, бутамоқчи бўлганлар касалга чалиниб, ётиб қолган, айримлари оёқ-қўлдан қолган...

Онасининг ҳикоясидан қулоғини узмай, хаёли қочади Фазлининг.

– Ичида сопалак ўйнаса бўлади, – деди Мастура опаси.

“Сопалакмиш!” деди Фазли ўз хаёллари билан бўлиб. У кўнглига тутиб қўйган мўлжални онасига ҳам, Мастура опасига ҳам айтмайди, ўзича чинор танасидаги қавакни наққуҳона қилиб олади, бир ўзи унга қамалиб олиб, мириқиб китоб ўқийди, роса ўйга толади, иложи топилса, ўртоқларини бошлаб келади. Фақат бир чаток жойи бор, уни айтмаса бўлмайди – Фазли баҳайбат чинорнинг ичи қоп-қоронғи қаваги яқинига йўлашни ўйласа, юраги орқасига тортиб кетади...

5.4

Хотинкўприк жар-тўқайларига ҳайдаб олиб бориб-ҳайдаб қайтариб келинадиган мол-ҳолнинг Тўхтавойга қарашлиси анчагина, чунки унинг ёши катта, қорамоли, қўй-кўзиси, эчки-улоғини унга ишониб топширадиганлар кўпчилик. Тўхтавой бирорта жониворни назаридан қочирмайди, уринтирмайди, асраб-авайлаб эгасига қайтаришни ўйлайди.

– Тўхта ака, маши мол-ҳолнинг бари ўзингизникими? – сўраб қолди қўйчивон болалардан бири.

Тўхтавой жилмайди, нима жавоб қайтаришни ўйлаб жим бўлиб қолди, сўнг айтди:

– Боқишга ман опкевомманми, демак, маники-де!

У атайин ёлғон айтаётганлари чинга айланиб қоладигандек ғурурланиб, оғзини тўлдириб гапирди.

Қўйчивон болаларнинг баридан катта эди Тўхтавой, орик, лекин бўйи баланд эди, ҳаммага сўзи ўтар, ҳеч кимни уришмас-сўкмас, башарти болалар ёқалашиб-нетиб қолсалар (бунақаси куннига қанда бўлмасди), “Ҳой, чурвақалар! Ҳаммангн

молинг ўзингники, нимани талашасизлар?!”дан нарига ўтмас – жанжалкашларни ажратиб, мурасага келтирар, шу орада айрим шўх болалар кал Петкани мазах қилишларига сира йўл қўймасди.

– Ким Петкани масхара қилса, савалайман! Уни Худо шунақа кар-соқов қилиб яратган, Петкани масхаралаган бола Худони ғазабига учрайди. Петка мусичадай беозор, ҳеч кими йўк, камбағал.

– Шу-унча мол-ҳолингиз бўла туриб, сиз ҳам Петкага ўхшаб камбағал одамга ўхшайсиз-ку?

– Ман ҳаммадан бойман, Зухри бойдан ҳам бойроқман, кўрасанлар, шу куз уйланаман, ўшанда ҳамманг ёнимда турасанлар, тушунарлими, бойваччалар?! – Сўнг, тўсатдан ёдига тушгандек илова қилди: – Билиб қўйларинг, мандан кейин Петка уйланади! Петка келинниги Зухри бойнинг “Зим”ида боради, кўрсанлар!

Жарлик болаларнинг шодон қийқиригидан жаранглаб кетди.

Фазли ўша заҳоти имо-ишора билан анграйиб турган Петкага тилмочлик қилди, Петканинг, оғзи қулоғида, бужмайган-ғижим чехраси куёш чикқандек ёришиб кетди, “қғи-қғи”лаб тушунгани-беҳад миннатдорлигини билдирди, кўзларидан дувуллаб оқаётган шашқатор ёшларни яшириш учун ўрнидан туриб, нари кетди...

5.5

Каромат ая бошлиқ “карвон” чапга бурилди – кўчага тош ётқизилгани дарҳол сезилди, бироқ айрим жойларида билқиллаган тупроқ тўпиққа етди.

– Аввалги жойимиз яхши эди, – норозиланди Ҳумо, – энди қаёққа боряпмиз, ая?

Ая аянчли кулди, яхшиям қоронғи туша бошлаган, шундан унинг бети-кўзидан авзойини пайкаш қийинлашганди. “Яхши эди, тўғри, бачам, дуруст эди”, деди у заҳарханда билан, “Яна бир-икки кун қолсақ ҳақкига ё сени, ё Бақони ташлаб кетардим, майлиме?” деди овозини пастлатиб. Ҳумо нафасини ичига ютди.

– Расмия анининг уйи шу томондами, айналай? – сўради Каромат ая рўпарадан келаётган аёлдан.

– Учинчи кўча, чапга юрасиз... – аёл гапини тугатмай ғалати йўловчилар томон ўгирилиб қарай-қарай, анграя-анграя нари кетди.

Каромат ая йўлда давом эта туриб ўнг ва сўл томонда ортда қолаётган тор кўчаларни ичида санаб келаётганди, ҳар эҳтимолга қарши, қолаверса, пиёда узок юришганидан оёқлари зирқираб оғрир, тезроқ манзилга етса-ю, кўлидаги халта-хултадан кутулса, бир муддат нафас ростлаш учун оёқ-қўлини чўзиб ором олса!..

Икки тор кўчадан ўтишдими-йўқми, бир тўда болаларга дуч келишди.

– Жон, болалар, Расмия анининг уйини...

Каромат ая саволини охирига етказмай болалар чуғурлашиб кетишди:

– Ана, нариги кўчада! Олтинчи тўпик!

– То-ор кўчани охирида!

– Тор кўча эмас, ичак кўчани охирида!

– Болохонали уй!

– Ичак кўчани охирида!..

– Кўркмай кираверинглар!

– Нега кўркамиз? Нимадан кўркамиз? – деб сўраб юборди Каромат ая.

– Расми аини пулемёти бор – тепадан туриб тариллатиб отади!..

Болалар бараварига “ҳо-ҳо”лаб юборишди.

– Ваҳима қилма, Лути, – деди болалардан бири.

– Қишлоқилар, Яқи, – деди бошқаси нотаниш аёл ва унга эргашган болаларини кўрсатиб.

– Биз қишлоқилар эмас, балам.

Каромат аянинг овози ҳазин эшитилди.

– Қўркмай бораверинг, факат йўлаги қоронғи, – деди болалардан бири меҳрибонлик кўрсатиб.

Аллақаердан элас-элас эсан шабада Каромат аянинг бетини сийпалаб ўтди, ая синиқ жилмайди. Сергак тортгандек бўлди-ю, диққатини жамлашга мадори етмади. Болалардан эшитган пайдар-пай гаплардан чалғигандай эди у. Чуғурчукдай гужуллашаётган болаларга миннатдорлик билдириб улгурмаган ҳам эдики, улардан тетикроғи Бакога гап ташлади:

– Ў, бола! – деб чақирди у.

Бако индамай гап ташлаган бола томон ўгирилди.

– Кўтинг ола! – деди бола бармоғини бигиз қилиб.

Бако тушунмади, Каромат ая, икки катта ўғли ҳам жим бўлиб орқаларига ўгирилишди. Бакога гап ташлаётган бола мазах оҳангида хиринглаётганди, Лути деганлари очикдан-очик калакага ўтди:

– Ишонмасанг, очиб кара! Ваҳ-ҳа-ҳа!..

Сино нимадир деб сўқинди. Хумо энгашиб оёғининг остидан тош излаб қолди.

Ҳамма болалар бараварига қийкириб юборишди. Нима савол-жавоб бўлди, Бако уларга жавоб қайтардим-тош отдим – Каромат ая ҳам, катта ўғиллари ҳам сезмай қолишди. Бако эса ўйлаб-нетиб турмай югурганича бориб болалар тўдасига ўзини урди. Биринчи бўлиб чақирган боланинг бетига шапалоқ тортиб юборди. Буни кутмаган бола тезда ўзини ўнглаб олди-да, Бакога ташланди. Ака-укалар қўшилиб кетишди. Ўтакаси ёрилаёзган Каромат ая ғира-ширада туйкус бошланиб кетган муштлашувнинг қоқ ўртасига тушиб олди. Аввал ўғилларини, сўнг маҳалла болаларини битта-битталаб ажратиб ташлади. Хайрият, жанжал зумда тўхтади. Йўлтўсар болалар ҳар ёққа тумтарақай таркаб кетишди. Ҳов, нарига бориб олганлардан бири кўчани бошига кўтариб шанғиллади:

– Расми а-ни, қоронғи йўлакда йўқотган иштони қа-ни-и?!

Бошқаси жўр бўлди:

– Расми а-ни-и, йўлакда йўқотган иштони қа-ни-и-и?!

Болалардан яна бири ўдағайлади:

– Кўрсатиб қўямиз ҳали!..

– Қараманглар! Кўрмадинглар-эшитмадинглар! Дурустми?! Ёмон муштламадимми?

Бако аясининг гапига жавоб бермади.

Каромат ая шошиб орқага қайтди-да, Синони, унга қўшиб Хумо билан Бақони тирсагидан туртиб йўлга солди.

– Тўхтама! Юринглар! Бизга эмас, бошқага айтди, бошқага!

Аясининг Бақонинг тирсагидан тутган қўли қалтираётган эди. Шу пайт гуж турган маҳалла болаларидан бирининг овози эшитилди:

– Ў, бола! Биза билан ўйнайсанми? Қўлга тушарсан, ҳали!

Бако ўқрайди, холос. У нима деб жавоб беришни билмас, намозшом ғира-ширасида тўдалашиб турган, афти-ангори дурустроқ кўзга ташланмаётган тенгқурлари уни қандай ўйинга чорлашаётганини ҳам билмасди.

– Ўйнайди, бачаларим, биз Расмия аниникига жойлашиб олайлик, сизлар билан ўйнамай қаёққа борардик, – деди кўнгли пича ёришган Каромат ая.

Шунда болалардан бири кўчани бошига кўтаргудай шанғиллади:

– Расми – Хасми – Масми!.. Расми – Хасми – Масми!..

Сино, Хумо, Бако ялт этиб орқага ўгирилишди.

– Қараманглар! Кўрмадинглар-эшитмадинглар, дурустми?! Хах, бачаси тушмагурлар-а!..

5.6

– Ойи! Ойи! Тоғам кевоттила!

– Вой, тоғангдан айланай! Қани?! Келақолсинлар-а, келақолсинлар, тоғанг.

ўғлим! Ҳой, кизлар, чикиб қаранглар!

Аввал Мастура опаси, унинг изидан Малоҳат ва Мунира опалари кўчага қараб югуришди. Мунис она илдамлаб йўлакка етиб улгурмай, бўсағада Ҳафиз тоға, ундан сал ортда ясан-тусан кийинган Санобар янга кўринишди.

– Келинлар, келинлар! – дея акасига томон талпинди Мунис она. – Нечук-нечук, Худо ёрлақаб, ака?

– Янганг қўймади, эрталабки салқинда уч-тўрт қариндош-уруғникига бориб келақолайлик деб... Вой, бў-ў, шаҳар жа-а қизиб кетибди-ю, сингил! Қилт этган шабада йўғ-а!

Мунис она янгасига илтифот кўрсатиш билан банд эди.

– Сизлар томонда ҳайит яқинми дейман, кеннойи, акам роса ясантирибдилар-да, ўзиям!

– Акангиз бир эриб қолдилар-да, айнанай, Мунисхон, янгигина тиктирдим.

– Жуда ярашибди, янга, ҳар кимда ҳам йўқ ҳозир бунақа бархит гул мато, буюрсин, тўйларга кийинг, илоҳим.

– Зийраксан-да, сингил, зийраксан. Янганг тўйга ясаниб, посон бўлиб юрсин дедим-да. Кетмончи хотинларга ҳам ёқади ясаниш, нима дединг, сингил?! Ахир бу ёғи тўй...

– Тўй бўлсин, ака. Ҳар мўминни тўйга етказсин, илоҳим. Куни аниқ, шекилли?

Тоғасининг келаётганини хабарлаш вазифасини ўтагач, қайтиб кўчага отланаётган Фазли тўйнинг дарагини эшитиб такка тўхтади. Пусибгина келиб супанинг чеккасида оёғини осилтириб ўтирганича, Санобар янганинг ёнида турган семизгина, оғиргина кашта гулли халтага зимдан разм солди.

– Жиянингни бошини иккита қилиб қўяйлик, деб янганг ҳоли-жонимга қўймади.

– Акангиз айбни менга ағдаришга ўрганиб қолганлар, ўзингиз уйимга келин келсин деявердингиз-ку, адаси.

Бараварига кулги кўтарилди.

– Ҳай, майли, – деб мақсадга кўчди тоға: – Айтар гапингни айт, – деди аёлига ясама пўписа аралаш, – ҳар кимникида мунақа гап сотиб ўтираверсак, жазирамага коп кетамиз.

– Ҳа, ака, намунча? Озиб-ёзиб, тўй баҳонасида кеп қопсизлар. Курукдан-курук қаёққа кетасиз? Ҳализамон додаси кеп қоладилар.

– Эрталабдан қаёққа кетган, ўзи?

– Маҳаллага йиғин чақирилган. Гузарда. Бу ёғини сўрасангиз, ҳамма ёқда дув-дув гап.

– Яхшилиқми, ишқилиб?

– Маҳалламиз бузилармиш, уй-жойи бузилганлар учун Юнусободдан, Чилонзордан дўм, шаҳар чеккасидан курук ер берилармиш!

– Биззи кўча-чи, бек кўча? – овозида жонланиш, кизиқиш оҳанги пайдо бўлди Ҳафиз тоғанинг.

Бек кўча тупиги ҳам шу Чиғатой маҳалласига қарашли, Фазлилар яшайдиган тупикдан, нари борса, уч-тўрт кўча нарида. Аччиқ ичакдек тор, илонизи, шохлаб кетган жин кўча. Ризки тоғаси, Ҳафиз тоғаси, онаси, Халима, Салима, Сафура, Карима холалари асли бек кўчалик. Опа-сингиллар бирин-сирин узатилиб кетишган, ота ҳовли Ризки тоға билан Ҳафиз тоғага қолган. Ака-ука бири-биридан сўзамол, тутган жойидан кесадиган хилидан, нима бўлади-ю, кунларнинг бирида оға-ини орасида гап қочган, ҳе йўқ-бе йўқ Ҳафиз тоға кўч-кўронини ортиб, кўчган-кетган. Мункиллаган, шойи ипакдай мулоийм Саври бувининг рози-ризалигини ҳам олмаган, рози-ризалик қаерда, ҳатто бир оғиз айтмай-нетмай, хайр-хўшни насия қилиб...

– Намунча?!

– Ёв қувдимми?!

- Алами ичида экан-да?..
- Бек кўчани елкамни чуқури кўрсин деб!..
- Ўлардай баттол эди, ўзиям!..
- Ака-ука юзкўрмас бўлиб!..
- Каласдан ҳам нарида-я?!

Бу сингари узун-қиска, чала-тутал таъна-ю маломатларнинг бари тош мисоли отилган Ҳафиз тоғанинг шаънига. Унча-мунчага сариғи чикиб кетадиган (Ҳафиз тоға оқ-сарғишга мойил эди-да!) Ҳафиз тоға мўйлабининг бир туки ҳам килт этмаган, қайтага бўхтону ёлғонларнинг тагига ўзи сув қуйган-суғорган, парваришлаган, кўкартирган. “Атай Калас дарёни нариги қирғоғидан ҳовли-жой қилдим”, деган, “Калас дарёни устидаги омонат кўприкдан беккўчаликлар ўйлашиб ўтади, энди”, деган. Росмана айтган, бетини қаттиққина қилиб, бурро-бурро қилиб айтган.

Фазли онаси, Мунира ва Мастура опачалари билан борган тоғасининг уйига. Ўшанда Калас дарёнинг устига ташланган кўприк лопиллагани эсида. Назарида хас-хашак устидан тупроқ бостирилган кўприк лоп этиб ўпирилади-ю, ундан ўтиб бораётган от-арава борми, катталару болаларми – ҳамма ўзани лиммо-лим тўлдириб, эшилиб-буралиб оқаётган сувга фарқ бўладигандек туюлган!..

– Ҳафиз акангнинг эси бундайроқ, ўзи, – деган эди Нажиб дода Мунис онага. – Ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган машмашаларни бошлаб юради.

– Қайдам, бир ўйлови бордир, акамми. Худога шукр, эси жойида, – охистагина чолига укдириш йўлини тутган онаси.

– Эс-хуши жойида бўлса, нияти бузилганини илгарироқ айтмайдими?

Тушунтирмайдими?! Онаси ҳаёт, акаси ўлмаган – уларни дуоси-оқ фотихасини оли-иб, изн сўрамайдими?

– Изн сўраган.

– Сўрамаган.

– Кўчиб кетгач, ҳафта ўтмай кеннойим билан келишибди.

– Соқол қўйиб кепти.

– Қўйса қўйибди, сизга нима?

Нажиб дода яйраб кулиб олди, сўнг айтди айтадиганини:

– Эчки соқол роса ярашганини айтмайсанми?!

Мунис она чолини чалғитиб, бошлаган сўзини охирига етказмоқчи эди.

– Ойим, Ризки акам – ҳаммалари бирга ўтиришибди. Карима синглим айтиб берди, додаси. Тўғри, аввалига Ризки акам рўй-хуш бермагандай кўринган, кейин...

– Ризки аканг ҳам осмонда! Кўзойнагини қирғий бурнига қўндириб олиб шаҳар бегидай юради! Гўё у кишидан ақлли, доно одам қолмаган ер юзида!

Фазлининг онаси кулиб юборади, кейин ўйлаб кўрса, онаси астойдил эмас, зўрма-зўраки кулган экан ўшанда. Чоли дарғазаб бўлиб кетишидан чўчиб, кулимсираб қўя қолган экан.

– Қизиксиз-а, додаси, – деган онаси, ҳамон суҳбатни юмшатиш чорасини излаб, – шаҳарри бегидек юрса, қувонинг, ҳар қалай, бегона эмас – қайноғангиз.

– Қайноғам бўлса, менгаям осмондан келади. Худди ман қарол, оми кулману, у киши – Худоёрхон!

– Астафириллох, нега оми бўлар экансиз, додаси. Сиззи китоб кўрган, мулла одам деб...

– Э, бўлди, китоб кўрганимми акаларинг айтмаса ҳам ўзим биламан. Ман... Бобонг ўша Худоёрхонни сарбози бўлгани, хон ағдарилгач, Тошкентда жон сақлаб қолганини нега айтиб мақтанмаяпсан?!

– Астафириллох, бу гаплар ҳаммаси тахмин, холос, додаси.

– Тош кўчада қаторасига дўкон юритгани ҳам тахминми?! Кулоқ бўлишдан кўркқанидан дўконларини менга ўхшаш камбағалларга улашгани ҳам тахминми?! Сани ҳам кўркқанидан берган манга, аканг! Кўркқанидан!..

Мунис она иккала енги билан бетини тўсганича, бошини ҳам қилиб, деворга суяниб қолди. Фазлининг назарида, онаси товуш чиқармай йиғлаётган эди. Нима қилиш керак? Худоёрхон ким? Онасининг бобоси ким? Ризқи тоғаси нимадан кўрққан? Нима сабабдан ҳар сафар отаси билан онаси ўртасидаги можаро мана шу мавзуга келиб тақалганида отаси титраб-қақшаб ғазабга отига минар, онаси эса аламини кўзёшларидан олар, ҳеч ким онасининг жонига ора кирмас эди. Аксинча, бундай даҳанаки олишувларга ўт кетганда отасининг дағдағаси аланга олса оладик, асло пасаймайди. Алангага кишибилмас сув пуркаш ниятидаги онасининг уринишлари аксаран зое кетади.

– Ризқи акамми тоби йўк... Анча қариб қолдилар...

– Кўрдим, бурунги важоҳати йўк. Лекин билиб қўй, иккала окангдаги ғўдайиш санга ҳам ўтган! Нима эмиш – бекқўчалик эмиш! Нима эмиш – бек қўчалик беклар асли зоти Қўқон хони наслидан эмиш! Э, ўргилдим!.. Шу васвасалар чин бўлса, сани қонингга ҳам ўша хонлиқнинг ҳавоси ўтган! Ўлақолсанг паст келмаслигинг, бир гапдан қолмаслигинг ўшани иллати!..

Отаси шундай деб қутилмаганда ғазаб отини қамчилар, шу шиддатда оғзидан ўзига ярашмаган номақбул сўзлар чиқиб кетар... Онаси аччиқ-аччиқ хўрсиниб йиғлар, Фазли эса... Фазли эса отаси билан онасини мурасага келтириш йўлини билмас, тушунмас, боши қотар, шу боис аламини ичига ютишдан ўзга чора тополмас, шундай дамларда беихтиёр наққухонасига бикиниб олганини ўзи ҳам сезмай қоларди. Отаси эса ҳар сафар онасининг кеккаймахонлигини “исботлагач”... Онаси чурқ этолмай қолгачгина, кўнгли бир қадар хотиржам тортар эди.

Хуллас, онаси маҳалладаги уй-жойлар бузилишидан оғиз очганида Ҳафиз тоғанинг астойдил жонланиб безовталанишининг боиси анча-мунча чуқур – тарихи узоқ эди.

– Совет ҳокимияти бир кун келиб бек қўчани тўзонини чиқаради, – деган экан Ҳафиз тоға ўша ғазаб-зарда аралаш уйидан бош олиб чиқиб кетган кезларида. Мана, бек қўча осмонини чанг-тўзон қоплайдиган кунлар етиб келганга ўхшаб қолди...

– Сизларни ўзим далага опкетаман, икки томоним кенг яйдоқ дала. Бир ёзда тўрт деворини кўтариб, томини ёпиб оласизлар, вассалом. Қўшни яшаймиз!

– Бек қўча ҳозирча тинч, ака. Аввал биз томондаги хонадонлар бузилармиш...

– Ҳукумат бир тикилдими, тамом деявер, сингил. Сендан сўраб ўтирмайди. Эрингга ҳам тайинла, тагин анув янги қурилаётган шаҳардан хомтама бўлиб юрмасин. Худо беҳабар шаҳар бўлади, бединлар яшайдиган!..

Мунис она акасига қарши сўз айтолмай хижолатда дарвоза томон хавотирда қараб қўйди. Ҳафиз тоға буни сизди. Санобар янга лукма ташлади:

– Ҳай, бир гап бўлар, отаси, ҳозирдан ўзингизча тўн бичмай тура турунг.

Хотини нимага шама қилаётганини иллаган Ҳафиз тоға бу томон “чораси”ни ҳам топди:

– Мулла Нажибали ўқиган, илмли йигит, ақл-хушда ҳеч кимдан кам эмас. Мани раъйимни ерда қолдирмайди. Қачонгача Шомалик жиртакини қош-қовоғига қараб юради?! Сан ҳам чолингга тушунтир-да, Мунис. Ҳой, жиян, бери ке, – деди тўсатдан Фазлига.

Фазли тоғасининг ёнига келиб, тақир кигизга чордона қурди.

– Додангга айт, тоғам Калас дарёни нариёғидан ер олиб берар экан, дегин. Бедарахт-бекўкат манави тўпикда чанг ютиб юрмайсан, дала-боғда улғаясан. Дунёни даргоҳи кенг, жиян, Чиғатойдан бошқа обод жойлар кўп ахир. Калас дарёни олдида Калковуз – ариқ, тушунвоссанми, кичкина ариқ! Ариқда чўмилиб катта бўлган одам билан дарёда қулоч отиб улғайган одамни орасида фарқ катта! Тушунвоссанми?!

Фазлининг кўз ўнгида Кайковуз “саргузашти” гавдаланди, ичидан зил кетди, Калас дарёда қулоч отишини тасаввур қилганидан вужудини кўркув-тахлика

камраб олди.

– Рангингни кара, бир ҳолатда, – дея ташвикотини давом эттирди Ҳафиз тоға. – Ҳаво йўк-да, бу жойларда, тоза ҳаво танқис. Кенг дала-яйловда ўмболок ошиб, соққа ташлаб, чиллак қувалаб, қарабсанки, оппоқ гўшангага куёв бўлиб турибсан-да! Ўзим кетмончи қизлардан чиройлисини танлаб қўяман, тушундингми?!

– Эрта ёз Хотин кўприкка қўйчивонликка қатнаётганди, аксига олиб...

– Хотин кўприкка?! Ким билан боради у томонларга?

– Бу кишининг жиянлари бор – Тўхтавой, ўша билан. Шаҳар хонадонларида мол-ҳол боқиш тақиқланармиш деган гап чикди-ю...

– Шаҳардагина эмас, биз томондаги ваҳималарни айтмайсанми!

– Кўпчилик мол-ҳолини нима қиларини билмай боши қотиб ўтирибди, – дея суҳбатга қўшилди Санобар янга.

– Боши қотишиям гапми, ҳамма талвасада!

– Вой, шўрим! – деб кенг енги аралаш кафтини оғзига босди Мунис она, акасига умидвор мўлтираб. – Биз қўй-қўзиларимизни силарнинг далангизга оббориб қўямизми, деб ўйлаб тургандик. Энди қандок қиламиз, ака?!

– Хотинталоқ, қайси каллаварамнинг ақлига келди шу закун, билмадим, ғирт тентакни иши, ғирт палағда иш!

Фазли бирдан хушёр тортди. Отаси: “Ҳафиз акангнинг оғзи бепаровоз. Ҳовликма. Сиёсатга, закунга тил теккизади”, деган эди онаси билан “ёқа бўғишган” пайтида. Фазли отасининг раъйига қарши боролмайди, отасининг гапи-гап, айтгани-айтган албатта, лекин баъзан Ҳафиз тоғасининг шу тахлит шартакилигини, ола-тасир қориштириб-бўралатиб-тутақиб гапиришларини кўпроқ ёқтиради. Ҳозир ҳам шундай бўлаётган – тоғаси “бепаровоз”лик қилаётганди.

– Кунига икки челақ сут бераётган говмишлар кепак пулига сотиляпти, сингил, кепак пулига! Мол-ҳол, парранда-дарранда бокса шаҳар билан кишлокни фарқи қолмасмиш! Вой, миянгни ўғитига кусай, беақл! Шу-унча одам нима еб-нима ичади – шу ёғини ҳисобга олмаган закунига қандок қилиб тил теккизмайсан, сингил?!

– Сотиб қутулар эканмиз-да... Ҳай, булар бир гап бўлар, ака, тўй тадориги нима бўвотти? Ун, гуруч, ёғ дегандай. Шаҳарда ун йўк, сахарлаб Қўштутдаги нон дўконига навбат оляпмиз.

– Воҳидни дўконигами?.. Буниси янаям ошиб тушди. Ярим тунда Эски жўва бозорига тушиб, ярим қоп ун опкетдим. Ярим қоп! Отликка йўғ-да!.. Илло-чи, менга қаранглар, – деди Ҳафиз тоға, бир тутам соқолини силкилатиб. – Бундан беш баттар қурғоқчилик бўмайдими, ун-гуруч қахат бўмайдими, ўзбек тўйини амаллайди! Ўзбек тўйсиз яшолмайди! Тўрт лаган ошга масаллик топса бас – тўйга хабарлашни бошлайди!

Ҳафиз тоға “ҳи-ҳи”лаб калта кулди, аслида кулиб гапирдимиз ёки ранжибми, аёллар тушунишмади. Тоға ихчам, бежирим бурнини жийириб қўйди-да, хотинига амр қили:

– Ҳалтангни очсанг-чи, онаси, тўйни қанд-курсига оғзи тегсин буларнинг.

Санобар янга ҳалтасининг оғзини очди, бир дунё қанд-курс, холва-майиз тўла эди. Фазлининг кўзи ўйнаб кетди. Мунис она хонтахтага оппоқ дастурхон ёзиб, нон, қанд-курс, мураббларни териб бўлгач, бир чеккада тортиниб турган икки қизига ер остидан ишора берди. Опа-сингил олдинма-кетин чопкиллаб бири ошхонага, яна бири ошхонага қўшни қазноққа кириб кетишди.

– Қани, келинлар, ҳаммани тўйга етказсин, – деди Санобар янга, ҳалтанинг оғзини кенг очиб. – Ҳай, қизлар!

Фазли Санобар янганинг ёнидан жой олиб улгурганди.

– Ойи, аввал сиз олинг, – деди у одоб юзасидан.

Мунис она тўй ширинликларидан бир жуфт олди-да, дуо қилди:

– Келинимиззи оёғи қутлуғ келсин, Ҳикматилланинг бахти-тахти бўп келсин, илоҳим. Кеннойим билан роҳатини кўринглар, ака. Тўй баҳона мўл-кўлчилик, кут-барака, маъмурчилик уланиб кетсин, илоё.

– Қизлар-чи, – дея Малоҳат билан Мунирани чақирди тоға, опа-сингил кўринишгач, уларни тезлади: – Келинлар! Кўз очиб юмгунча бўйларинг етиб қолади. Қани, попуқлардан олинглар, кўп-кўп, талашиб-талашиб олсанглар – тўйнинг қизиги шунда-да!

Фазли бир талай конфет чангаллаб олган, иккинчи қўл бармоқлари ёрдамида пичирлаб ниманингдир ҳисобини чамалаётганди.

– Бўлди қил, ўғлим. Нимани санаяпсан?

– Ҳозир кўчага чиқсам, ҳаммаси талайди. Ҳозир...

У шундай деб қайта санашга тушди:

– Яқи, Лути, Мирах, Хўжа... Бақога олсам бўлди!

– Бақогайм ол, – деди онаси. – Биззи кўчага чиқиб турибдими, ўзи? Чекка-чеккадан турткилавермай, ўртоқ-ўртоқ бўлиб ўйнанглар. Бечора, мусофир, ахир!..

Фазли “хўп-хўп” деганча кўчага отланган жойида тоғаси онасига гап қотди:

– Хой, манга қара, сингил.

– Лаббай, ака.

– Бир гап қулоғимга чалинди, шу ростми?

Мунис онага қўшилиб Санобар янга хайрон бўлиб эрининг оғзига анграйди. Тоға товушини пайсайтириб, махфий сир айтаётгандай шивирлаб синглисидан сўради:

– Телувузур оганмишсан?..

Мунис она бирдан енгил тортиб, “Ҳа-а”, деганча қулиб қаради акасига, ўзини бепарво тутишга уриниб.

– Тилла заём борида, ўшандан пича сотилувди, йиғилиб қолган пулига олақолувдик. Жиянларингиз кўярда-қўймай...

– Овозаси Каласга борди-я! Қатга қўйгансан, бир кўрсак бўладими?

Малоҳат тоғасидан суюнчи оладигандек чопкиллаб бориб, юзига ёпилган дераза тавақаларини ланг очди, ичкарида ҳовлига қаратиб қўйилган тўғарак курсида турган телевизорнинг гулдор ёпинчиғини тортиб туширди.

– Э, ҳа-а-а! – деб юборди Ҳафиз тоға дераза томон бир-икки кадам ташлар-ташламас, такқа тўхтаб.

– Шуми, телувузур-р?! – хайратини босолмай қаттиқ ҳаяжонда сўради Санобар янга, иккала қўли билан ёқаларини жуфтлаб, кўксини паналаётиб. – Кўрса бўладими?

– Бўлади, – тушунтира кетди Малоҳат телевизорли хонадон соҳибаси эканидан мағрурланганини яширмай. – Фақат кечқурун, соат еттидан бошланади!

– Нималарни кўрсатади? Ойнаси бунча ваҳимали?! – ҳамон ўзини базўр босиб турган Ҳафиз тоға ҳам болалардек қизиқиши, ҳам ичидан гупириб келаётган номаълум иштибоҳларнинг тафтини ўчиришга беҳуда уриниб. Бунини биринчи бўлиб Мунис она пайқади.

– Асл ойнаси кичкина, кафтдек келади, ака. Олдидагисини ичига сув солинган, кичик ойнани катталаштириб кўрсатади.

– Ё, қудратингдан! Нималарни кўрсатади, деяпман?

– Кечқурунга қолинглар, қўшнилар ҳам чиқишади! – Малоҳат опаси умид қилган “суюнчи”га шерик бўлиш илинжида орага суқилди Фазли. Бироқ унинг бу илтифоти жавобсиз қолди, устига-устак, Ҳафиз тоғанинг соқоли, соқолига қўшилиб икки томонга тарвақайлаган ипдек ингича мўйлабчасининг учлари титрашга тушди.

– Тоза савобби тагида қопсанлар, сингил! Уйни тўрига ясатиб қўйганингга ўлайми?! Ўзларинг қолиб, қўни-қўшнилари ҳам йўлдан уряпмиз дегин?!

Арвоҳларни чиркиратибсанлар-ку, Мунис! Мулла Нажибни хонадонида-я! Кимми акли билан қилдиларинг, бу палағда ишни, сингил-л?! Ўйлаши-и...

– Ҳай, отаси, тўйга хабарлагани келган одам, қўйинг, танбехларингиззи.

Санобар янга хижолатланиб оғиз очди-ю, эрини баттар оловлантириб юборди.

– Манга қара, Сано! Тўйингга ўзинг хабарлайвер, билдингми, боравер! Ман гапирсам, синглимга гапирвомман!.. Нималарни кўрсатади, десам, билмайди! Манга қара, ҳамманг! – тоға шундай деб сингисини, жиянларини ёнига чорлади. Овозини пасайтирди, лекин таҳдидли шивирлади: – Ман айтдим-қўйдим – шарманда бўпсанлар! Эрта-индин қизларинг бўйи етиб турибди-я! Телевизорли хонадонга совчи кадам босадими, эсини еган! Жин-ажина борлигига ишонасанларми?! Билиб қўйларинг, манави матоҳни ичи жин-ажинани кони!

Шу пайт йўлак томондан эшитилган қўпол, дағал товуш тоғанинг ваҳимасини бўлиб қўйди.

– Мулла Нажиб ака! – такрор чақирди бегона эркак товуш эгаси баланд, бўғиқ товушда.

– Ана, айтдим! – деди боши билан йўлак томон имо қилиб.

Мунис онанинг ишораси билан Мунира йўлакка яқин борди.

– Додам йўғидилар, – деди у келувчи эшитадиган қилиб.

– Соимбой яқин-орада келадиғанми? – баттар товушини кўтарди чақириб келган одам.

– Хабар йўқ... Билмаймиз...

Йўлакдаги кишининг оғир “уф” тортгани эшитилди. Супага қайтган Мунирадан савол назарини узган Мунис она кулишини ҳам, акасининг сўзларини маъкуллашни ҳам билмай ўйланиб турди-да, нимкулги аралаш акасини шаштидан туширишга ҳаракат қилди:

– Эшитмадийзми, ака, кўпчилик телевизур олаётганмиш. Биззи кўчада биз биринчи бўлиб олибмиз. Шунга, бизникига чиқишяпти, қўшнилар. Ниманиям кўришарди...

– Бўлди кил! Сергап бўп қолганинг ҳам шуни касофати! – баттар дарғазаблашди Ҳафиз тоға эчки соқолини диркиллайтиб. – Хотин зотини акли нимага етади?! Оғзингни оче-еб ўтирасанлар-де, томоша кўрвомман деб, ичинг инс-жинсга тўлгани минан ишинг йўқ, лодон! Тагин уйимиз бузилармиш, маҳалла бузилармиш, у кўчармиш-бу кўчармиш!.. Касофатни уруғини уйингга опкирволе-е-еб... баттар бўлларинг-е!.. Мулла эринг қатта қолди?! Ман ўзи минан гаплашиб кетмасам, кўнглим жойига тушмайди.

– Кеп қоладилар...

5.7

Ахён-ахёнда Чиғатой маҳаллалик катта-кичикнинг оддий кунлари ноодатий кунга айланиши эрталабдан Тош кўчадан сувсепар мошиналар қатор-қатор ўтиши билан аён бўлади. Кўча чангини бостириш ниятида сепилаётган сув бир зумда мишмишга айланиб, барча хонадон одамларини кўчага ҳайдаб чиқади! “Катталардан кимдир ўлибди!” деган овоза оғиздан-оғизга кўчади.

Чиғатой гузарининг яна бир номи Чиғатой дарвоза. Қадимда Тошкентнинг кўхна дарвозаларидан бири шу атрофда жойлашган дейишади. Шаҳар дарвозаси, унинг ёнидаги Чиғатой қабристон бу жойлар аллазамонларда шаҳар чеккаси бўлганлиги аломати.

Қабристон ўртасидан ўтган тупроқ йўл мазористонни иккига ажратган – қибла томонда оддий, кўримсиз, ўт-ўлан босган, дов-дарахтлар чангалзори кўркинч солиб турган бўлак, ўнг томонда эса каттақонлар мазори, катта ёшдагиларнинг оғзида, “коммунистлар мазори” озода, саришта. Равон ва текис йўллар, хайкалчалар, ёдгорликлар, мрамар тошларга туширилган суратлар, ҳашамдор ёзувли қабрлар.

Чиғатой маҳалла оралаб ўтган Тош кўчага сув сепилиши шу ҳашаматли қабристонга навбатдаги амалдорлардан бирининг қўйилишидан дарак беради. Кўча супурувчилар пайдо бўлади, Шомалик тўрам елиб-югуриб қолади. Катталар, болалар ўйнаб кетган тош-пошларни теришга, супуриб-сидиришга сафарбар этилади. Лекин вафот этган ким, қайси ва қандай каттаконлиги-мансабдорлигини кўпчилик билмайди, билган тақдирда ҳам болаларга айтишни раво кўришмайди.

Тушга якин кўча жимжит бўлиб қолади. Икки томонга аҳоли саф тортади. Сағбон томонда усти очик юк мошинаси кўринади. “Ана, кевотти!” дейди ҳамма бирдан шивир-шивирлаб. Юк мошинаси жуда имиллаб юради. “Бандалик!..” “Худо раҳмат қилсин!” “Во-ой!” “Қаранглар!” деганлар қанча!.. Юк мошинаси ўртасида ётган мархумнинг бети очик, атрофига гуллар, гулчамбараклар устма-уст уйиб ташланган. Катта сурати суяб қўйилган. Мархумнинг икки томонида эркак-аёллар – мусибатзадалар қора кийинган, тўн кийган, кийикча боғлаган эркаклар ўтиришади. Йиғлаган-қизарган, бошларини ҳам қилган, хомуш тортган...

Мархум ва унинг яқинлари ортилган мошина кетидан изма-из катта-кичик мошиналар турнакатор бўлиб ўтади. Йўл четига чиқиб, катталар орасига сукилиб туриб олган болалар чурқ этмай кузатишади. Болалар орасида биринчи бўлиб Лутфулла янгилик қилган – у нечта мошина ўтганини санаган ва мошина қанча кўп бўлса, вафот этган одам шунчалик машхур ва таникли бўлишини айтган. Ўша-ўша бошқа болалар ҳам мотам маросимига келган мошиналарни санайдиган одат чиқаришган. Мелисаларни ҳам санаш керак деб қўшимча қилган Мираҳмад, ўлган одамнинг қанчалик каттакон-каттакон эмаслигини мелисаларнинг кўп-камлиги белгилайди деган. Гулга қараларинг, гулга, деб четда колмаган Хўжа, гулчамбар бор-ку, қора лентали, ўша қанча кўп бўлса, ўлган одамнинг лавозими белгиси. “Портретини катта-кичиклиги-чи?” савол қотган Ибод минғирлаб, Мираҳмад уни жеркиб ташлаган: “Сан нимани биласан, сўтак?” “Ким сўтак?” афти бўжмайиб ғингшиган Ибод, “Қиз болага ўхшаб уйдан чиқмайсан-ку, портретни қаерда кўрақолдинг?!” “Сани кўлинг зўр бўлса, мани кўзим ўтқир, Мираҳ! – дея аламини олган Ибод. – Ўлган одамми каттаконлиги орден-меддаллари тақилган ёстиқчанинг сонига қараб билинади!”

Ҳеч ким кутмаган гапни Фазли топди.

– Маҳалламиз бузилса, каттаконларни ўлиги қайси кўчадан олиб ўтилади?

– Шуни ташвиши сенга тушмай кўя қолсин, укам, – деб гапни қисқа қилди Малоҳат опаси. – Коммунистлар қабристонига олиб борадиган йўл ҳамиша кенг, равон ва очик бўлади...

5.8

– Фазлид-ди-и-н-н-н! Ҳо-о-о, Фазлид-ди-и-н-н-н!

– Фазлид-ди-и-н-н-н! Ҳо-о-о, Фазлид-ди-и-н-н-н!

Ҳали тонг отмаган, ғира-шира. Салқин. Бола зоти борки, ширин уйқуда. Шу бемаҳалда ким қақариши мумкин? Ким?! Нега, не мақсадда чақиради? Эси жойидами, ўзи?!

Тупроқ супанинг бир чеккасида – опалари қаторида ётган Фазли ширин уйқусини бузмаслик учун чойшабни бошига тортди.

– Фазлид-ди-и-н-н-н! Ҳо-о-о, Фазлид-ди-и-н-н-н!

Бир маромдаги ипакдек мулойим бояги овоз яна айнан такрорланди. Овоз оҳангига жўр эсган майин, ёқимли шабада Фазлининг бетини сийпаб-сийпалаб ўтди – уйку ғолиб келди...

Давоми бор



Хуршид ДАВРОН

Туманларни қучоқлаган ТОНГ

Дарахтлар қошига келар бир аёл

Тунда силкитаркан дарахтни шамол,
Дарахтлар титраркан маҳзун, букчайиб.
Дарахтзор қошига келар бир аёл,
Нозик оёқларин шабнамга чайиб.

У гуллар сочади ҳовуч-ҳовучлаб,
Ҳайратга тўлади армонли боғлар.
У куйлай бошласа, гулларни тишлаб
Уйғона бошлайди куриган шохлар.

Сабр

Тонг билан навбаҳор уйғотар мени,
Баҳорий ҳавони ҳидлайман тўйиб.
Тупрокка сочаман гул уруғини,
Қоғозу қаламни чеккага қўйиб.

Кун ўтмай чопаман яна боғ томон,
Кутишга қаноат қилмайди кўнгил.
Тинмай сув қуяман, ўйга чўмаман:
“Қачон у кўқарар, қачон тугар гул?”

Бир ўй вужудимдан кўкка ҳаволар,
Бир ўйки, юракни тилувчи тикан.
Бизларни ўстирган азиз оналар
Қандай сабр билан яшаган экан?

Хуршид ДАВРОН – Ўзбекистон халқ шоири. 1952 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тугатган. Ижодкорнинг “Қадрдон қуёш”, “Тунги боғлар”, “Тўмариснинг кўзлари”, “Қақнус” шеърӣ тўпламлари ҳамда “Самарқанд хаёли”, “Соҳибқирон набираси”, “Шаҳидлар шоҳи” тарихий-маърифий қиссалари нашр этилган.

Узилмасдан қолган узумлар

Туманлар қўнмоқда тоғлар бошига,
Энг сўнгги турналар учиб кетмоқда.
Ишкомдан жавдираб куз қуёшига,
Кимнидир мунғайиб, ёниб кутмоқда
Узилмасдан турган узумлар.

Шамоллар эсмоқда совук, бераҳм,
Япроқлар паришон кезар дарбадар.
Қани ким билади?
Қани айтар ким?
Кимнинг йўлларини мўлтираб кутар
Узилмасдан турган узумлар?

Узмоққа чўзаман аста қўлимни,
Ногоҳ, тилга кирди инграб қалб саси:
“Бир она интизор кутар ўғлини,
Урушдан қайтмаган дил насибаси –
Узулмасдан қолган узумлар.”

* * *

Боғларни кўр зулмат қучган паллада,
Бир ўзим турардим чексиз далада.

Менинг кўзларимга боқарди маҳзун
Олис-олисларда оқиб келган тун.

Тоғларнинг қизарган елкаси узра
Булутдек кўпчирди ваҳший бир узлат.

Шу узлат қўйнида бир юлдуз порлаб,
Менинг юрагимни турарди чорлаб.

Мен унга индамай кулиб турурдим,
У қайғум эканин билиб турардим

* * *

Ай, ким боғлаб қўйди шамолни тунга,
Ким пичоқлаб қўйди шамолни – увлар.
Чидамоқ оғирдир бу узун тунга
Тишлари такиллаб ким уни қувлар?

Хей тоғ, йўлни бўшат хей тоғ, ерга кир,
Шамол ўтиб олсин-у толган, ҳорган.
Соқоллари нурдек ўсиб кетгандир,
Қара, музлаб қолган вужуди қордан.

У менга чирмашиб исинмоқ истар,
Шамолнинг таъми бор лабимда – тахир.
Бағринга ол дея, у мени қистар,
Бағримга олишдан кўрқаман, ахир.

Шамолмас, кўрқитган бошқа бир рўё,
Кўксимда занжирбанд алп бор – толмаган.
Қуллик азобини тутгану, аммо,
У шамол бўлганин унутолмаган.

Ялпиз

Ана, бир даста ялпиз,
Ҳузур берар беморга.
Доридан дим хонамиз
Гўё тўлди баҳорга.

Хаёлда паризоди,
Уринади кулишга
Ва, лекин, ялпиз ҳиди
Тўкилади болишга.

Дунё ҳам кўзларига
Гўё ялпиз кўкати.
Кечалари пинҳона
У ялпизни ўпади.

* * *

Бу кўшиқ тун ичидан келар,
Юлдуз каби жимирлар вужуд.
Ер йўқ, кўк йўқ, фақат тун йўллар
Узра кечган шу кўшиқ мавжуд.

Ой нурлари гиёҳ бошларин
Чўмилтирар тунги сўқмоқда.
Кимдир артмай кўзин ёшларин
Шу сўқмоқдан ўтиб бормоқда.

Кўшиқ унинг ичидан келар,
Қайтаётган инсон ичидан.
Йўл тошларини кирра-учидан
Оёғи қон, чопқилаб елар.

Оҳ, бу кўшиқ.
Инсон танига
Қандай сиғди бу хасрат, бу нур.
Бу кўшиқмас.
Бу Ватанига
Қайтаётган саргашта Бобур.

* * *

Кечаси, олисда қичқирар бир қуш –
Бўғзидан чиқиб тун қулфларин очар.
Бир олов, кўзлари қамашаркан, туш
Ёшарган юзларни қаритиб қочар.

Кечаси олисда қичқирар бир қуш –
Юлдузлар тўкилар кўзлар қаърига.
Бу олов тиллари таратган товуш
Ўхшайди зобитнинг совуқ қаҳрига.

Англамоқ оғирдир кеча сўзини,
У кимни чақирар кундуз ичидан.
У кимга бермоқчи, ахир, ўзини
Сув ичирган каби бўш ҳовучидан.

Ҳей, кўксим асири, қушча, алданма,
Бу олов ўзгадир, бу сас ўзгадир.
Сен уни тинглама, унга тиланма,
Сен қора дунёни чиқиб ўзгартир.

* * *

Юлдузларни кўкка сочди ғайб,
Ой ҳам чиқди сочлари тўзиб,
Гўё қилиб қўйгандайин айб,
Шол рўмолла юзини тўсиб.

Сукут аро ухлайди дала,
Ой сутини ичиб гўдакдай –
Қайлардадир, қилганча нола,
Бўзлаётир ғамдийда қўшнаё.

Тиниқ тортиб боради осмон,
Аммо, сирин очмас мавжудот.
Поёни йўқ адирда бу он
Ўтлаб юрар қиртиллаб бир от.

От ёнида чўзала тушиб,
Кўкатларни силайди қўлим.
Юлдузларнинг тафтида яйраб
Бундай пайтда исинар ўлим.

Хув, пастликда шағиллар дарё,
Қирғоғида қамишлар қалин.
У яшириб тургандай гўё
Бу дунёнинг ҳасратли калбин...

Ёнаётган гулханлар

Кўз ўнгимда бепоён боғлар,
Япроқларда тилларанг ғубор.
Яқинлашиб колгандек тоғлар,
Ҳаво шундай тиник, беғубор.
Шитирлаган тунги ёмғир ҳам,
Туманларни кучоклаган тонг,
Қоп-қорайган далаю қир ҳам
Бари менга таниш, кадрдон.
Дарахтларда ловуллар гулхан,
Юрагимда унинг тафти бор.
Боғчадаги хазонлар билан
Учиб юрар кечаги баҳор.
Мени ташлаб кетмоқчи дўстни
Тўхтатмоқчи бўлгандай, бу он
Мен жимгина қўлим чўзаман,
Ёнаётган гулханлар томон.

* * *

Далаларнинг қоқ ўртасида
Еру осмон аро бир эртақ –
Юлдузларнинг майин сасидан
Тебранади оппоқ беланчак.
Ухлаб қолар хориган ота,
Ухлаб қолар теримчи сулув,
Ухлаб қолар чорбоғ ортида
Ариқчада жилдираган сув.
Факат қора кўзларин очиб,
Ҳайратларга тўлдириб кучоқ,
Онасига ўхшатиб ойни,
Тамшанади ойдай чақалок.
Ва, меҳрдан ийиб, кўксини
Чақалокқа тутар ой хушҳол.
Сўнг, аллалар айтиб, ўксиниб,
Беланчакни тебратар шамол.

Видо

Мен сендан кетмоқ истайман,
Ёмғирдек эмас,
Ёмғир яна қайтиб келади.

Шамолдек эмас,
Шамол яна қайтиб елади.

Мен сендан
Кетмоқ истайман
Муҳаббат каби...

Бахт бағримга кирдинг ўксинмай



Гўзал БЕГИМ

* * *

Куёшнинг исмини ўчириб бўлмас,
Ховучимда титрар ойнинг ёғдуси.
Ёмғирнинг устига ёғади ёмғир,
Юракда зўрланган сукут жодуси.

Узунчоқ соямнинг қоқ ўртасида
Бармоғин букади бир мамлакат шаҳд.
Ақлсиз тишимнинг ҳар ковагида,
Тош қотиб ётибди ақлли бир дард.

Кўл чўзгум бу олам деразасидан,
Оғрийди ҳар кун минг силкинган алим.
Шалоббо руҳимнинг хархашасида,
Умидни уйғотиб қўяр йўталим.

* * *

Кўзларимдан чиқолмай ётган
Қора кунни овутаяпман.
Шамалардан тузиб гулдаста
Совуқ чойни совутаяпман.
Кўз ёшларим дона ва дона
Тўкмайдигандайман.
Денгиз сени севсам ҳам ёна
Чўкмайдигандайман.

Гўзал БЕГИМ – 1974 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини ҳамда Горький номидаги Олий адабиёт курсини (Москва) тамомлаган. Шоиранинг “Сукунат жаранги”, “Учаётган япроқ сояси”, “Мажнунсоат”, “Ёки” номли китоблари нашр этилган.

Йўлларимдан ўтмоқда шамол,
 Ҳаётимни суриб четроққа.
 Қисқа туташувли бу аҳвол,
 Хаёлимни туртар қирғоққа.
 Шудрингнинг ой қўлчаларини
 Тутмайдигандайман.
 Юрагимдан ўтдим минг бора
 Қайтмайдигандайман.

Ҳисларимнинг пўчоғин чақиб,
 Лабларимни ёрдим, қонатдим.
 Кабутарим олдин ўлдириб,
 Сўнгра, ундан мактуб жўнатдим.
 Кўзларимнинг қорасин сенга
 Суртмайдигандайман.
 Охирлаган кун кукунларин
 Титмайдигандайман.

Симқоққичнинг қоқиб оҳини,
 Ўзимни мен қўлга оляпман.
 Артиб-суртиб ғам юқиларин,
 Ортга қараб юриб боряпман.
 Хаёлимнинг фарроши сенга
 Етмайдигандайман.
 Бу зумуррад денгиздан энди
 Кетмайдигандайман.

* * *

1

Нон каби ушатдим ҳар битта ҳисни,
 Сочдим икки дунга бир урвоғини.
 Бошимда бўғилиб турганда ёмғир,
 Сенга экиб чиқдим ҳар титроғимни.

Ва, кутдим, титроқлар кўқаришини,
 Мажруҳ баҳор каби чопдим қирма-қир.
 Қўлларимни тўлғоқ тутганда ҳар кеч
 Қучдим тиканларнинг бўйнида занжир.

Қисмат ўриб қўйган сочимни ёйсам,
 Сочилиб кетади орзум тесқари.
 Кел, ахир, келмасанг, сувга суйкалсам,
 Жонимни чангаллар гирдоб гавҳари.

Билиб-билмай кирдим, оқ-қора йўлим,
 Билиб-билмай юрдим, тупроқ чувалган.
 Билиб-билмай кулдим, сарғайган дилим,
 Билиб-билмай куйдим, кулим чандилган.

Кўзимни очаман – дарахт жойида,
 Кушчалар – бахт қавми сайраб турибди.
 Ёқамнинг ушланмай қолган қисмида
 Иккиланган соғинч хатлаб юрибди.

Кўзимни очаман – ҳамма нарса бор,
 Бултурги орзулар қилт ҳам этмаган.
 Камхарж шодликларнинг қўлидан ушлаб,
 Умрим ўртасидан олиб ўтаман.

Кутаман, энг сўнгги бекатда тушмай
 Қолган ўйларимнинг четлари билан.
 Қисматнинг қисмати, шу туришингда,
 Қорачиқларимнинг кўнгли увишган.

Харжлайман хаёлни хатчўп қўйилган,
 Ортга-олдга юриб ўзни алдайман.
 Мендан ортиб қолган, сенга етмаган,
 Ҳовуриб – айлана олиб кетгайман.

Кўзимни очаман, ҳамма нарса шай,
 Сен йўқсан, бу зангор жамулжамликда.
 Бордир, ҳақиқат бор, сенсиз ҳақиқат,
 Менсиз ҳақиқатлар ёнган, алданган.

* * *

Қадрдоним РАЙҲОНга

Юрагимдан сизиб чиқади,
 Бетгачопар, ўспирин дунё.
 Сен қарасанг бахт ҳам юқади,
 Мени менда адаштир дунё.

Кипригимга осилган нурнинг
 Ёғдулигин билмасдан туриб,
 Сўнгакларим оралаб нуқул
 Мунглар, ранжлар эсар гупириб.

Етар энди деса, у, хатто,
Олингиси келса нафасим.
Мен сувдаги қоғоз қайиқдек
Чўксам, қайиқ ҳолимда чўксам.

Юрагингдан сузиб чиқаман,
Ҳаётнинг орт тарафин кўриб.
Рухнинг йиртиқларин тикаман
Ва, қайтаман, тонгга югуриб.

* * *

Ташқарига кузга етдим, нетайин
Кўнглимнинг ярими оғрияптику.
Ичкарида куздан ўтишим қийин
Бўёқлар ичимда титраяптику.

Шамол чўкиб кетган сувларни ичдим,
Финжонда насибам турар қуйқадай.
Сахролар бағридан қайиқда кечдим,
Оёғимда сирдай ҳар бир пойқадам.

Чўкдим, чўкиб кетдим тўфонларингда,
Кутдим хатдан оғир, енгил қоғозлар.
Ғамнинг умиди бор – мен томонлардан,
Орқага сурилиб кетди овозлар.

Тушган кипригидан хушхабар кутган
Қиздай ҳаприқади сарғиш-кўк денгиз.
Хаёлниң ёрилган ёриқларидан
Мен томон мўралар занжирланган из.

Юрагинг – бандаргоҳ. Қирғоқларида
Сас берар келгувчи, кетар қайиқлар.
Қандай чидаш мумкин нотаниш ҳислар,
Бармоғини тишлаб турсада айблар.

Ташқарида куз бор, париваш, шўҳ куз,
Ичкарида офтоб урган бир юрак.
Ёриқ бармоғимни ўпган шудрингга:
Қўлимни силкитсам, силкинсам керак.

Ташқарида куз бор....

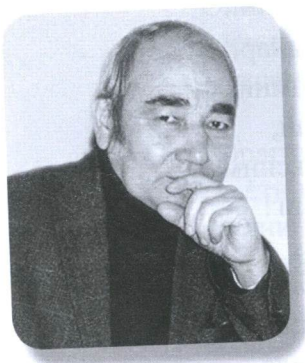
Дарахтларда япроқлар синар,
Бир қасирлаш ёнир кўксимни.
Бошим эгиб ўтиришимдай,
Бахт бағримга кирдинг ўксинмай,
Юрагимдан тушиб кетманг!

Чил-чил синса, мудҳиш бир кўркув,
Синса сувнинг юзида ҳадик.
Синиқ жаранг гўзал бўлсада,
Қайғуришим чиқсада тантиқ,
Юрагимдан тушиб кетманг!

Йиғи синса кўзим четида,
Қилт этмаса оқсуяк шодлик.
Миямнинг ўқ чизикларида
Чатнаб кетса, сизсиз озодлик,
Юрагимдан тушиб кетманг!

Дурагай ҳис қўлидан ўпса
Мен бош суқиб кўрмаган куннинг.
Кўзимдаги қора кукунлар
Жилоланса битта ҳукмда –
Юрагимдан тушиб кетманг!

Ойна очган аёл сочидай
Шўхлик қилса – синган ҳисларим.
Ўзимни мен қандай қутқарай,
Изингизга тушса изларим –
Юрагимдан тушиб кетманг!



Икром ОТАМУРОД

Оғиш

Достон

Ер юзи мулокот қилишга
арзимайдиган одамлар билан,
оғиш вазнида тўлиб кетган.
Вольтер СКОТТ.

... Оғиш
жумбоқларга
мутлоқ
жумбоқдир...

* * *

...Эътиқодла
севмоқ керак
борликни.
Шундай
эътиқодла,
токи,
кангул –
бир сиқим чўғ,
бир сиқим чўғ
ёнсин
бу йўлнинг
хар бир манзилида.
Ҳар бир манзилида
бу йўлнинг
тўқилсин
кангул ҳарорати:
бор шодлик билан,
бор қайғу билан,

бор завқи билан,
бор алам билан,
бор меҳри билан,
бор қаҳри билан...
...Болаларнинг
худудсиз
хайрати каби,
бўй етган
йигитлар кўзидаги
чақмоқ сингари,
сафардаги
соғинчлар тахлит
тўқилсин
унинг ҳарорати:
дақиқама-дақиқа,
қаричма-қарич.
Эътиқод
сал сусайдими,
бас,
хира тортар
кангул ойнаси.
Ундан,
энди,
ҳарорат эмас:
юз кўрсатар бўлак парчаси.

Икром ОТАМУРОД – 1951 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Вақт ранглари”, “Жануб қушлари”, “Тўрғайли манзиллар”, “Уфқлар орти бепоён”, “Харитага тушмаган жойлар”, “Узоқлашаётган оғриқ”, “Соғол синиқлари”, “Сен”, “Ичкари ва ташқари”, “Рухимнинг қайғуси”, “Кангул, ўзинг”, “Тавр”, “Тағазул”, “Харитага тушмаган жой”, “Хувийят” шеърӣ китоблари чоп этилган.

Юз кўрсатар бошқа парчаси
 кангул мулкининг.
 Кангул мулкининг
 туб-тубларида
 биқиниб ётган
 эътиқоднинг қийноғига
 дош беролмай
 тошдаин қотган:
 фитна,
 иғво,
 ғийбат,
 ҳасад,
 манфаат бўлаклари
 сўз олар,
 оқибат сал
 сусайган замон
 ҳарорат
 юкига оғирлик қилиб,
 босиб кетар
 тарозининг палласин.
 Уларнинг
 вазни оғир,
 ишқилиб,
 тарози тайинини
 бузиб қўямасин...
 ...Эътиқоднинг
 сўлганин
 кўрсатмасин ҳеч...

* * *

...Иккидан иборат:
 кундуз ва кеча,
 ҳурлик ва хўрлик,
 яхшилик ва ёмонлик,
 ёруғлик ва зулмат,
 баландлик ва пастлик,
 эзгулик ва ёвузлик...

* * *

...Ҳар қандай,
 афсус,
 нима бўлмасин
 йитгандан,
 йўқолгандан
 кейин
 кўринади...

* * *

...Бир-бирига
 ниқоб солади
 одамнинг:
 ҳадигу
 хавотири...

* * *

...Унинг доврुक тусида,
 унинг доврук бурумида
 ҳеч нима,
 ҳеч нарса
 билинмас...

* * *

...Кибор даражаси
 пул бўлди,
 кусур истаги
 қул бўлди.
 Такаббурлик ортди.
 Заифлашиб
 камайди
 унутлик...

* * *

...Хушомад –
 кўп оғир камчилик,
 унга йўлиқдингми,
 нафақат,
 кундузингда бўлмагай аҳиллик,
 уйқингда ҳам йўқдир ҳаловат.

Кангул –
 бу кенг майдонда энди
 яшнамас ғурур майсалари.
 Улар ўрни-ўрнига минди
 чирмашиб нафсининг қайсарлари.

Қадамларда тушади илдам,
 тил гўёки гулданда нозик.
 Қўл кўкракка борар дамодам,
 қуллуқ либосида қад эгик.

Хушомад –
 кўп оғир касаллик,
 ўчиради кўзлар ўтини.
 Кўзлар термилади сўник
 садақа сўрагандай ўтиниб.

Хушомад –
кўп оғир камчилик,
силлиқ матони айланиб силар.
Мақтовни шундоқ қўйганича тик:
“Бошидан оёғига ялар...”

Нахотки,
бош кўтармас виждон,
нахотки,
куч бермас ғурурга.
Яшаш шундай бўлса,
ногаҳон,
лаънат дейман бундай умрга.
...Хушомад –
кўп оғир камчилик...

* * *

...Тоқат –
фазилатлар
икрорида,
хоксорлик
ҳамдардида
ўсади...

* * *

...Арзимас қатрага
ғарқланган
уқубат,
ғовларга
ниқоб
солаверади...

* * *

...Енгил ҳаёт
ахтарган киши,
ҳамиша
ҳийла билан талашади:
бошдан оёқ
паткашликларга,
хатоларга
илжайиб...

* * *

...Оғиш
борлиқнинг,
муҳитнинг
мискинидан
нурай
бошлайди.
Оғиш –
фанонинг
кавннинг сўлғини...

* * *

...Бир узр –
баҳона келтиради:
надоматга,
хусуматга,
жаҳолатга
изғиб-изғиб юрар
пешво азми
калтафаҳмликда...

* * *

... Одамда
идрок бўлмаса
мунаввар мунги факрдир...
...Идрок одамнинг:
хаёлидир,
ўйидир,
зикридир,
фикридир...

* * *

...Гарчи,
суянчиғи бўлса ҳам:
саду савдога,
ғулғула ғавғога,
водариг,
забунини
йўллайди...

* * *

...Илоҳ
собитига
хайр
воқифдир...

* * *

...Шундан,
одамнинг
бирдай
муҳайёлиги
мос келмагай
зинҳор,
сезилиб,
билиниб борар
тобора нуксонлари.
Издан эргашиб
вужудга келади
салқилик

кундан-кун
дарз кетиб,
торайиб,
ингичка тинади
туси.
Баъзан,
нихоятда,
омонат кўринади,
тов ташлаган сайин,
нафс
этагига илашиб,
лўкиллайверади.

Ҳадеб,
изидан
тарвақайлаб кетар,
бутун
ширасини сўриб
олаётган
манфаат...

* * *

... Муддао
пастлашиб
жафо
чекадир...

* * *

...Мавҳумот наздида,
мавҳумот вожибида
йўқдир мутлақо:
мақсад,
тилак,
орзу,
умид...

* * *

...Мунофиқ шайтон
сенга
нима керак:
писиллаб-писиллаб
мубтало пешвосида,
тумтароқ иғвосида
юраверасанда,
бойликка бойлаб
хазинани —
зарпарастликка
йўналасанда
манфаат

занжирини чоғлаб.
Бойлигинг нима,
хазинанг нима?..

* * *

...Саргашталик
сарситар
саргашталикни...

* * *

...Кимса сени
ўраб
олмоқда,
ўзинг ўйлаб,
ўзинг интиқ
топган
манфаат:
фақат,
фақат,
фақат...

* * *

...Ҳолат —
жиддий
ва
оддий...
...Қачондир
яқин бўлган жисмлар
пайти келиб,
бир-биридан
узоқлашиши,
табиий,
ҳолат.
Ё иқлим тасоддифи,
ё емрилиши,
ё нураши,
ё кулаши,
ё чириши,
ё йўқолиши,
асносида,
сирилиб-сирилиб
боради,
ҳолат.
Содир туфайли,
содир сабабли,
содир натижада
тўзғиб-тўзғиб,
зиркиб-зиркиб
тиркирар,
ҳолат...

...Ҳолат —
жиддий
ва
оддий...

* * *

...Гумроҳнинг,
нодоннинг,
афтоданинг йўли
адашишдир...

* * *

...Одамнинг
феъли
ўзгараётганлиги учун,
табиат
хўрсиниб бораяпти.
Одам
табиатни
писанд қилмай,
назарга илмай қўйди.
Одам
бепоён атрофни
менсимагани,
менгзамагани,
илтижога илмагани,
иймонга дийдорлашмагани боис:
огоҳлантиради,
сабаблантиради,
ташвишлантиради...

* * *

...Кўрганда жилмайиш —
бу қувонч эмас,
таъма даргоҳида бир йўл топиши.
Ҳурматга айланган муносабатмас,
қўлларнинг кўкракка ҳадеб ёпиши.

Бундай кез,
кўпинча,
алдайди сира,
кангуллар қўмсасам чинаккам ёниб.
Найранглар
қулай фурсатларни тирар,
манфаат
ҳамиша
иймондан тониб.

Бундай кез,
соғинчнинг ўрнида,
хайхот,
таъма кўришади,
таъма термилар.
Бундай кез,
меҳрмас,
тил ёғлаб бот-бот,
атрофда хушомад парвозин илар.

Ва,
бир-бирин билмай:
қийналиб,
тўлиб,
авзойи ўзгариб қолаверади.
Одамлар,
имкони бегона бўлиб,
назар солиб ҳоли толаверади...

* * *

...Таъма
одамни
шимириб
ташлайди...

* * *

...Нураган
иморатларнинг,
қалъаларнинг
қисмида,
жисмида ўқиб ётар,
чинғириб ботар
парчин-парчин
деворларда
ўрмалайди
қалтакесаклар...

* * *

...Сийралар,
сурилар паришон
имконлар ҳоли,
шу онда,
ирода,
фаҳм
ҳаваси
танглидир ҳаргиз...

* * *

...Одам
 дилин ихрож этса,
 дил сирларин
 айлагай
 ихрож,
 демак,
 ҳал бўлгайким
 шундай,
 аста-секин
 йўқотиб борар,
 ихрож
 йўриғида,
 йўсинида
 ўзининг
 борлиғин одам.
 Дил –
 сирларсиз
 ғарибу
 ғурабо,
 дил –
 сирларсиз
 мискину
 тискин.
 Дилдан
 кўчган сирлар эса
 муаллақ,
 мосиво
 дил паришон,
 ер курукшаган
 ҳаводек беиз,
 номи йўқ
 гарддек нотавон,
 дилни
 тарк этган
 сирлар
 мосиво...

* * *

...Ғалвир
 элайди
 донларни:
 тошлару
 чўшларни
 тўқади жамлаб,
 тўқади тўплаб...

* * *

...Кимсанинг
 кимсага манфаати тегса,
 маълум
 муддатда
 ёндошиб туради,
 сабаб,
 манфаат
 маълум
 муддат...

* * *

...Қорун –
 нафсга,
 ҳирсга
 эгилган кимса.
 (Нафс,
 ҳирс сидраси.)
 Мусо алахиссалом
 замонида яшаганлиги
 ривоят қилинган
 бадавлат
 киши.
 Закот
 бермагани учун
 хазинаси билан
 ер ютиб
 юборган эмиш...

* * *

...Одам
 нафс гирдоби
 комига
 чўқдимиди,
 унинг
 гирифторига
 йўқдимиди,
 унинг аҳдидан
 бошланади мусибат
 пайвастини бузиб.
 Тамом,
 тамом,
 тамом...

* * *

...Имкониятлар
калта
бўлгани сайин,
мойил сираси
узайиб-узайиб
бораверар
экан...

* * *

...Борлиқнинг оғиши
недан
бошлангай?
Одам
борган сайин
нафсига
ружу кўйиб,
тузоғига эргашиб,
ўткинчи ҳаёт
борлиқ хонадонининг
кадрини англамай,
ўткинчи ҳаёт
кадрини сезмай,
ўткинчи ҳаёт
писандини тушунмай
борлиқни
оғдириб
бормоқда.
Одам
борлиқни
эгалламоқчи
бўлгани сайин,
борлиқ
одамга ҳам
ўзининг зиддиятини,
шоён қилади.
Қани,
қўлингдан,
нима келаркан деган
зимда,
аснода:
зилзилами,

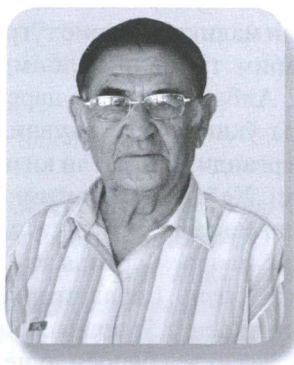
оловми,
тошқинми,
куюнми,
жазирами,
қахратонми
борлиқ
кўрсатиб
туради.
Бунинг
бариси,
шубҳасиз,
ниш санчганининг,
хун сочганининг
нишонаси,
қайсидир йўсинда
борлиқнинг
одам
ўзингга бир қара...
...Кимсан?..
...Тузоғингга
илинган
савол белгисига
ўхшайди,
менгзайди..
...Ўзини
манманликка чоғлаб,
ўзини
нафсига қуткулаб,
ўзини
йўқотиб бораётган
одамга
нисбатан,
бу –
борлиқнинг:
қандайиндир ижобати,
қандайиндир ижозати,
қандайиндир нисбати,
қандайиндир мурожати...

* * *

...Оғиш
жумбоқларга
мутлоқ
жумбоқдир...

Тут

Новелла-эссе



Неъмат АРСЛОН

Тамариса деди Кирга: “Мана қон,
Пайдо бўлдинг магар ёвуз руҳсимон,
Ташна эдинг қонга, энди ич ва қон”.

Ушбу таржимани Тўмариснинг ўзига ўқиб бериш учун жадаллаб кетиб борардим. Шу даражада муваффақиятли чиқдики бу таржима, офарин айтган бўларди балки улўф Дантенинг ўзи ҳам. Чунки италян тилида ҳам, рус тилида ҳам мен ўзбек тилига ўгирган тертицанинг бундай тўлиқ ва жарангдор қофиясини кўрмайсиз. Ўзига ром қилиб қўяди ундаги оҳанг. Буни тушунади Тўмарис, учликнинг сўнгги мисрасида қон сўзи икки маънода: ҳам инсон вужудини ҳаракатга келтириб турувчи қизил хилт маъносида, ҳам ичиб қониш маъносида келган. Ён дафтаримни қўлимдан олиб ўқийди, кейин туяларникидай қўнғир ва хаёлчан қўзларини менга бирдам тикиб туради-да, ким таржима қилганини сўрайди. Жилмайганча қўлимни қўксимга қўяман... Ана шундай хаёлий хаёллар таъсирида йўлга тушдим. Албатта, сеvimли шоиримиз Хуршид Даврон сайтидан олинган таржима ҳам ёдимда эди:

Пайдо бўлиб гўё даҳшатли ўч қиличи,

Курушга ҳайкирганча сўзлар Тўмарис:

– Қонга жуда ташна эдинг, энди ич, қонхўр!

Хиёбон бўйлаб одимларканман, бир туп ўрик дарахти мени такқа тўхтатди. Қон билан боғлиқ ҳолатлар шууримда чарх уриб турганлиги сабабли бошдан оёқ қон бўлиб кўринди ўрикнинг вужуди. Йўлакда ҳам қон доғлари. Нарирокда бир туп тут. Унинг заъфарон япроқларидан таралаётган заррин нурлар гўё осмонни ҳам бўягандай. Нега бу икки турдаги дарахтнинг япроқлари бошқа бошқа рангда? Дидми, тақдирми, ҳавасми? Балки ошиқлик, ҳижрон ва ҳаё каби инсонга хос ҳиссиётлар аломатидир?

Бир парча қизил латта ҳўкизни кутуртирганидек, зардолининг алвон рангидан дилимда бош кўтарди тошқин бир ҳиссиёт. Гарчи ҳиссиётларим жўшқин бўлса-да, биров менинг ҳолатимни кўрмаяптимикин деган андиша билан атрофга қараб олдим. Мен шу дарахтни кучоқламоқчиман. Унинг арғувон қўйлагини ўпмоқчиман. Ва Тўмарисга айтадиган синиқ ва мажруҳ гапларимни аввал унга айтиб олмоқчиман.

Неъмат АРСЛОН – 1941 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини битирган. “Олдинда яна бир тун бор”, “Аёл суратида чизгилар”, “Бигиз” номли китоблари чоп этилган. “Изтироб фарзанди”, “Адам водийси” қиссалари, “Мавҳумот”, “Савти сарвиноз” романлари муаллифи.

Дарвоке, гап бошқа Тўмарис тўғрисида бормокда. Эрадан аввал массагетлар мамлакатиға ҳукмронлик қилган ва енгилмас Кирни мағлуб этган улуг ва жасоратли малика Тўмарис тўғрисида Данте Алигьерининг “Илохий комедия”сидан ўқиганларим туфайли қалбимда ифтихор бор. Аммо менинг Тўмарисим бошқа бир қиз. Албатта мактаб дарсликларидан массагетларнинг жасоратли маликаси тўғрисида ўқиган ва ўқитувчиларидан ҳикоялар эшитган эди унинг отаси ва шу номни берганди латофатли кизига. Аммо Тўмарис Тўйчиева... жасоратли момосига ўхшамади. Ҳаё, ибo ва тортинчоқлик пардасига ўраниб қолди. Шундай бўлса ҳам мен... уни севаман деб айта олмайман, бефарқ эмасман деб айта оламан. Балки шарму ҳаё пардаси ортида турганлиги учун ҳам менга жозибали кўринаётгандир. Назаримда бизни бирлаштириб турган нарсa – таржима. Бирон-бир асарни бир тилдан бошқасига ўгириш жону дилимиз. Ёнма-ён ўтириб соатлаб сўз излаймиз баъзан. Сўзлар эса бепоён дунё.

Хонамнинг якка-ю ягона жиҳози бўлган темир каравотимга чалқанча ётиб шифтга телмилганча кўп ўйлаганман. Нега мен Тўмарисни ёдимдан чиқаролмаяпман. Бари бир унга уйлана олмайман. Биргаликда таржима билан шуғулланишимиз ҳам демакки ниҳоясиз эмас. Бир кун эмас бир кун эрга тегиб кетади. Тўмарис эшонлардан, мен эса қорачаман. Ўртадаги фаркни нимадан иборатлигини аниқлаш устида ҳам кўп мурта бош қотирганман. Ҳатто Музаффархон эшонникига диний ақидаларни ўрганиш ниятида (аслида уларнинг ҳаёт тарзига назар ташлаш мақсадида) икки уч ой қатнаганман. Билганларим шуки, деярли барча эшонлар оиласида ёш болаларга ҳам “сиз” деб мурожаат қилинарган, тавозе сақлаш илму одоби ўргатиларкан, онага “оя” деб муомала қилинарган. Муридлар кўплаб келиб туришаркан уларнинг хонадонига, албатта қуруқ қўл билан эмас. Хусусан, мусо қавмининг эшонларга эътиқоди баландлигини ҳам кўрдим. Келиб кетаётган (эшонни тавоф қилиш учун) кишиларнинг аксарияти соддадил мусозари уруғидан бўларди.

Гарчи каравотимда чалқанча ётиб шуларни кўп марта ўйлаган бўлсам-да, ҳаёлим Тўмарисда. Йўл бўйидаги зардолу, яъни сарик мева дарахти ва заъфарон тут дарахтининг ҳолатида мен билан Тўмарисни боғлаб турувчи умумийлик борми? Агар бўлмаса нега менинг миямдаги стреатум марказида уларнинг ҳаммаси бири-бирига қўшилиб, бўялиб, бир ранг бошқаси билан қоришиб бормокда? Билдимки, Тўмарис зардоли дарахти, заъфарон тут эса менинг ўзим. Ўрнимдан сакраб туриб қўлимга яна ўша китобни олдим. Нега Данте тут дарахти тўғрисида бунча кўп ёзди экан деган савол миямга ўрнашиб олиб, менинг тут дарахтига монандлигини англатишга, буни бўйнимга қўйишга уринар, нималаргадир шама қиларди. Тут бизнинг рамзимиз деган тушунча қачон миямга ўрнашиб олганлигини айтолмайман. Болаликда Парда Турсуннинг “Ўқитувчи” романини ўқиганимдан кейин (“Агар тутпишиққа етсак ўлмай қолар эдик, болажон”, дейди очарчиликдан силласи қуриган она) шундай фикрга келганман деган тасаввурот таъсирида юраман гоҳида. Баҳорда ҳеч ким бефарқ ўтиб кетолмайди тутнинг тагидан. Мактабдан қайтаётган ўғил-қизларнинг лаблари, бармоқлари тутнинг қонига бўялган. “Она, тут пишибди!” деганча қувонч билан бир кафт тут тутади болакай онасига.

Тут дарахтини бутун умр кузатганман. Бу хокисор дарахт йиғлайди, йиғлаганда ҳам қон йиғлайди. Унинг танасидан қоп-қора суюқлик оқиб чиқади. Жуда аччиқ унинг таъми, ялаб кўрганман. Тут дарахтининг инсонлар томонидан ўтказилаётган зуғумга жавоби бу. Балки вужудидан сизғириб чиқадиған аччиқ қоннинг Данте тасвирлаганидек инсон вужудига қон билан туташлиги бордир. Римнинг улуг шоири Овидий Назондан олинган аслида бу гап. Айнан эмас, Назонда Пирамнинг қони эрга сингиб тупроқдан Тут дарахти меваларига ўтади. Дантеда эса ўз кўксига

ханжар санчган Пирамнинг қони осмонга сачраб тут меваларини кон рангига бўййди.

2

*Не будь твоё сознание замкнуто
Как в струи Эльси в помисли сует
Не будь их прелість – как Пирам для тута.*

Мана неча кундирки, ўзбекчага ўгиришга уринади кизгина, улуғ Дантенинг ана шу мисраларини. Жуда қийин бу иш. Тажрибали таржимонлар ҳам гоҳида беўхшов хатолар қиладилар. Шу ўринда мен русларнинг атанган таржимонларидан (Цибин эди назаримда) ранжидим. Ва буни ҳам Тўмарисга айтишга чоғландим. Абдулла Ориповнинг “Саратон” деган шеъридан қуйидаги тўрт мисрани мисол келтирдим:

*Саратон чоғи бу зарра шамол йўқ,
Тутлар қавагида мудрар ғурраклар,
Ногаҳон фалакка урган каби дўқ,
Сўзсиз қотиб турар бўйчан тераклар.*

Таржимада ғуррак ҳам, тут дарахти ҳам йўқ. “Животные спрятались в дуплах” яъни ҳайвонлар дарахт қавагига беркиндилар деган мисра бор, холос. Ёнғоқ дарахти, зардоли, қайрағоч... Юзлаб турдаги дарахтлар орасидан тутни танлаган шоир. Бу бежизга эмас. Тут қишлоғимизнинг рамзи. (Ўзбекистоннинг рамзи десам кимларгадир малол келади, бидъатичилар кўп бизда. Бундай ҳолатларда хатога йўл қўйишни истамайман) Шу боис қишлоғимизнинг рамзи дейиш билан чекланаман. Очарчилик ва уруш йиллари кўп кишиларни шу дарахт асраб қолган ўлимдан. Тут еб пишиқчиликка етган одамлар. Шунинг учунми, болаларимизнинг бешигида ҳам бир параха тут тахтачаси бўлиши шарт. Нола-чи? Оҳанг-чи? Агар дуторнинг қопқоғи бошқа дарахт ёғочидан тайёрланса, қуйнинг жозибадорлиги йўқолади. Дуторнинг косасини бошқа исталган ёғочдан тайёрлаш мумкин, аммо унинг қопқоғи, яъни тордаги титроқларни қабул қилиб олиб ўз вужудида қайта ишлайдиган, уларга жозиб куч бахш этадиган қисми фақат тут ёғочидан ясалади.

2

“Тут – Тут”

Қайси томондан ўқиманг, унинг мазмунини ўзгартира олмайсиз. Табиатан биров шовқалоқ бу дарахт. Барча мевалардан аввал пишади. Оқ тут, қора тут, хасаки тут, марвартак тут. Балх тути ҳам дейишади уни ва ниҳоят, шотут. Қарши шаҳрида яшаганимда шу нарсга эътибор қилганман: Деярли барча ховлида балх тути бор. Кўчаларда, катта йўл бўйларида пишиб дув тўкилиб ётади унинг марварид мевалари. Жуда қадимий дарахтлар, тарвақайлаб кетган шохлари билан ховлининг ярмини қоплаб олса ҳам ундан воз кечишмайди қаршиликлар. Тут авжи ширага кирганда Афғонистондан бир турдаги қуш бостириб келади. Афғон чуғурчуғи. Соч дейишади уни Қаршида. Улар дарахтга ёприлганда новдалар ергача эгилади, шовқин-сурон билан қулоқларни қоматга келтириб тутхўрлик қилади бу очофат паррандалар. Тоғора-ю мис идишларни даранглатиб сочлар галасини куваётган овозлар эшитилади ҳар томондан. Шунда китоблик шоир Рустам Мусурмоннинг қуйидаги мисралари ёдимга келади:

*Гала, гала-ю, ҳо гала!
Менинг боғим кичкина,
Катта боғларни тала!*

Қаршилиқлар жойпўшга тут қоқиб, катта-катта палов товоқларга солиб келишади, дастурхонга қўйишади. Бир йилда ҳеч бўлмаганда бир марта тутга тўйиш керак деган ақида бор. Шу боис Шахрисабз, Китоб, Чирокчи томонлардан тутхўрлик қилиш учун Қаршига келади одамлар. Бу минтақаларда ҳам тут дарахтлари бор, аммо эрта баҳордаёқ, ҳали тут мевалари ширага тўлиб улгурмай ипак курти учун каллаклаб кетадилар. Қаршилиқлар ипак куртига бермайди тутларини. Бунинг бошқа сабаблари ҳам бор. Узок йиллар давомида каллакланмаган тут новдалари бўйчан ўсади, барги сийрак тортиб қолади, ўнта бундай тут дарахтига нисбатан плантациясидаги бир туп тут кўпроқ барг беради.

3

Самарқандда ҳам тут мўл бўлади. Бу дарахт билан боғлиқ 80-йиллардаги бир воқеани сўзлаб бермоқчиман. У пайтларда қадимий шаҳарнинг “Сўзангарон” кўчасида тут дарахтлари ўсиб ётар ва баҳорда новдалар оппоқ марварид мунчоқлар билан қопланарди. 1985 йил май ойида машҳур инглиз экологи, табиатшунос ва ёзувчи Жеральд Даррелл Самарқандга келди. Дунё бўйлаб кезиб юриб, ҳайвонот ва наботот дунёсини тадқиқ этиш билан шуғулланарди бу олим. Йўқолиб кетиш арафасида турган жониворларни ўз юртига олиб кетиб парваришлар, кўпайтирар ва эгасига, яъни қаердан олиб кетган бўлса, шу ерга қайтарарди. Хуллас, самарқандлиқларнинг тут қоқиши уни кизиқтириб қолди. Мен айтган ўша Сўзангарон кўчасида бир тўда хотин-кизлар тўпланиб туришарди. Қўлларида жойпўш. Ёшроқ бир йигит дарахтга чикди, унинг қўлида теша. Дарҳол уларга яқинлашди Даррелл. Дарахт устида турган йигит тешанинг муҳраси билан шохга секингина уриб “белги” берди. Тут дув тўкилган ўша жойга жойпўш тутишди аёллар. Даррелл ҳам жойпўшнинг бир четидан ушлади. Унинг кенг юзига, оппоқ соқолига ва улкан гавдасига дам-бадам қарашар, аммо бу одамнинг машҳур ёзувчилигини билишмасди аёллар. Тепадан тешанинг шохга урилиб гурсиллаши эшитилди ва энди ростакамига дув тўкилди тут. Бир қафт олиб оғзига солди ёзувчи ва бирдан тўхтаб қолди. Жойпўшнинг ўзи ушлаб турган четини баландроқ кўтариб қаради. Матога туширилган турли чизиклару шакллар қизиқтираётганди уни. Ва бу кизиқиш зум ўтмай тилига кўчди: “Мен бу ерда, мана, турли гиёҳларни, гулларни, жониворларнинг шохларини ва гавдасини кўряпман. Халқингиз табиатга яқин экан”.

Ўша йиллари менинг “Радуга” деган оғирлиги қарийб эллик килолик телевизорим бор эди. Яхши кўрсатмасди, шунга қарамай улуг ёзувчининг юзидаги қизиқишни ва таажжубни аниқ кўрдим. Дарреллнинг қайсидир китобини ўқиган эдим, унинг дунёга машҳур шахслигини билардим ва шу боис берилиб томоша қилардим унинг ҳаракатларини, қиёфасини. Қорли Сибирнинг ўрмонларида юрган дамларини ҳам кўрсатмоқда эди телевизор. Ёнида ўздан ўттиз ёш кичик хотини: Узун бўйли, буғдойранг, чиройли аёл эди Ли Макжорж хоним. Аммо Даррелл Самарқанднинг Сўзонгарон кўчасига келганида ёнида йўқ эди хотини. Хуллас, марвартак тутимиздан оғзини тўлдириб тановвул қилди Даррелл.

...Ҳа, дарвоқе, мен зардоли дарахтини кучоқламоқчи эдим. Ўзининг арғувон либоси билан Тўмарисга жуда ўхшарди бу дарахт. Унинг ёнида сарғайиб турган бир туп тут эса менинг ўзим. Ана шундай романтик хаёллар оғушида атрофга қараб олдим. Ҳеч ким кўринмади хиёбонда. Зардоли эса тасаввурга сиғмас даражада гўзал эди ўзининг кузги арғувон либосида ва хаёл сургандай, ёки менинг сабр тоқатимни имтиҳондан ўтказаетгандай, ё бўлмаса ўзининг ҳусну малохатда тенгсизлигига баҳо бериб, ўз кадру қимматини сақлаб тургандай

улуғвор ва сокин. “Сени ташлаб кетолмайман”, дедим ва кучоғимга олдим уни. Танасига маҳкам босдим юзимни, лабларим қонагудек бир ҳолатда унинг ғадириш пўстидан шарбат сўрарди гўё. Бундай телбавор ҳолатга илк бор дуч келмоқда эди кузнинг “пўрим кизи”. Олимларнинг гувоҳлик беришларича, дарахтлар ҳамма нарсани билиб, кўриб ва сезиб туради. “Дарахт ҳам одам”, деган бир файласуф. (Балки ёзувчидир, ҳар ҳолда шу гап бор инсоният яратган битиклар орасида). Агар замондошларим маломат қилмасалар бир гапни айтмоқчиман: Бавзи бир турдаги зардолларнинг ранги аёлларнинг руҳига ва лабига ўхшайди (меваси). Уни қўлга олганимда, оғзимга олиб бораётганимда, ва лабларимни босганимда алланечук бўлиб кетаман. Шунда кўз ўнгимга келади Тўмарис.

4

Табиат тўғрисида кўплаб китоб ёзди Жеральд Даррелл, шубҳасиз, ичкиликни, сигеретни, аёлларни, табиатни жуда севарди инглиз ёзувчиси Жеральд Малькольм Даррелл, аммо ишонч билан айтаманки, унинг ҳиссиётлари меникидан анча суст ва чегараланган эди. Хаёллар чекиниб ногоҳ борлиққа қайтдим ва арғувон либосдаги зардолли дарахтини маҳкам бағримга босиб турган ҳолатда кўрдим ўзимни. Бундай ҳолатни кўрган киши ёмон фикрга бориши тайин. Хусусан, дарахтлар аёвсиз кесиб арзон-гаровга мебель фабрикаларга сотилаётган ва ёки улкан машиналарга юклаб пуллаш учун кишлоқларга олиб кетилаётган бир замонда...

Хуллас, анча кечикиб бордим Тўмариснинг олдига. Ҳовлининг бир четида, супа четида ўтирарди қиз. Ҳамиша ҳиссиётларга тўлиб-тошиб юрганим сабабли дафъатан пайқамадим уни.

– Султон Осто-он!.. – деган овоздан ўзимга келиб ўгирилиб қарадим, лоларанг атлас кўйлақда эди менинг Тўмарисим.

– Эшитдингизми янгиликни?– деди қувонч билан.

– Янгиликлар кўп.

– Демак, эшитмабсиз. Президентимиз дарахтларга мораторий эълон қилди.

– Моратория?

– Моратория! Мана, энди дарахтларни қийратиб пул ишлаётганларнинг таноби тортилади. Шаҳару кишлоқларимизни яланғочлаётган лаънати бензоарраларнинг ўкириги тинади.

Биз яна қўлимизга “Илоҳий комедия”ни олдик ва таржимага киришдик.

... Ойлар ўтди орадан мана, яна баҳор!

Рўпарамда гул-гул очилиб, яшнаб турарди Тўмарис. Узоқ давом этмади бу ҳолат, унинг юзига булут соя солгандай бир шарпа зухур этди. Савол аломати билан қараганча жим турардим. Ниҳоят, ҳаракатга келди унинг лаблари:

– Собирани ўйлаяпман.

– Нега, нима бўлди унга?

– Акаси...

Гап нимадалигини тушундим, дарахт кесиб сотиш билан шуғулланарди Собиранинг катта акаси – Болта. Икки дугона бир неча бор муҳокама қилишган эди Болтанинг золимлигини. Унинг укаси Теша ҳам ёрдамлашиб юрарди акасига. Собиранинг отаси биринчилардан бўлиб Россиядан бензоарра олиб келган ва энди ўғиллари шаҳар хиёбонларини яланғочламоқда эдилар. Қўлларида ҳокимият томонидан берилган “Рухсатнома”. Акаларининг бундай қилгиликлари туфайли Собира изтироб чекар ва акасидан ор қилганлиги сабабли ҳатто Тўмариснинг олдига келмай қўйган эди.

Беихтиёр ўнг чеккамдаги тиртиқни силай бошлаганимни пайқади қиз ва гапни

бошқа ўзанга бурди. Дантенинг “Илохий комедияси” ва таржима тўғрисида гап бошлади. Аммо мен яна бир муддат ҳаёлимни банд этган ҳолат таъсирида бўлдим, ўтган йил кузда рўй берган ҳолат ҳаёлимда яна такрорланди: Бензоарранинг жуда яқин жойда ўқираётганини эшитиб кўчага отилдим. Уйимиз ортидаги терак гурсиллаб йиқилди. Бизнинг беш қаватли “дом”дан анча баланд эди бу дарахтнинг бўйи. Токи етиб боргунимга қадар арракашлар зардоли дарахти томон юрдилар. Шиддат билан олға юриб уларнинг йўлини тўсдим. Ўшанда ҳали танимасдим бу барзангидек йигитлар Собиранинг акаси эканлигини.

– Кесманг!

– Нари тур, ҳалақит берма!

– Мевали дарахт ахир бу, зардоли! Ўрик бу, ўрик!..

– Унинг мевасидан ўтини қиммат туради.

– Бу ер Россия эмас, Ўзбекистон. Йилнинг ярмидан кўпи жазирама офтоб, бизга соя керак. Битта домда бундайроқ бир кишлокнинг аҳолиси яшайди, дарахтлар эса унча кўп эмас. Бизга кислород керак.

Гапларим заррача таъсир кўрсатмади уларга, бензоаррани ишга тушириб дарахтга яқинлашди Теша. Том ортидаги бу зардолини жуда яхши кўрардим. Шоир Ҳамид Олимжон тасвирлагандай, деразам ортида оппоқ бўлиб гулларди ҳар баҳор. Меваси ширин, сершира, хушбўй. Хусусан, унинг Бразилия футболчилари киядиган футболкаларникига монанд зарғалдоқ ранги ёқарди менга. Бепоеъ даштларимизнинг кузги манзарасини ҳам эслатарди унинг ранги, ерга тўкилган меваларни териб олиб пуфлаб-пуфлаб, ширага ўч чумолилардан тозалаб, чангини артиб-суртиб чанқоқлик билан тановул қилардим. Шундай самовий ҳолат таъсирида (Оллоҳ яратган бу мева чиндан-да самовий таъсирга эга. Ажаб эмаски, унинг данаги бутун бошли дарахтни, унинг шохлари, япроқлари, улкан танаси-ю томирларини ўзининг тирноқдеккина вужудига жо қилиб олиб, коинотдан тушган бўлса) “Бир дона дарахт кессам, ўрнига ўн дона экканман”, деганлар Амир Темур ҳазратлари деганча қулочимни кенг ёзиб дарахтни тўсдим. Улуғ саркарданинг номи уларни бироз эсанкиратгандай бўлди, аммо зўрлик қилди пул деган қудратли шох. Шиддат билан айланарди арранинг тиғи ва менга томон тобора яқинлаб келарди. Қўзимни маҳкам юмдим. Ўнг қулоғим тагида айланаётган тиғининг даҳшатли ғувуллашини ва шамолини сездим, сочларим юқорига кўтарилиб учиб қочмоқчидек ҳавога талпинарди. Хуллас, дош беролмадим бундай тазйикка ва йиқилдим. Бошим тошга урилди, ўнг чеккамдан қон оқарди. Дарахт ҳам қулади... ана шу “жанг”дан қолган эди пешонамнинг ўнг тарафидаги чандик ва Собиранинг акаси ҳақидаги гапни эшитарканман, бензоарра туфайли ҳосил бўлган жароҳат чандиғини беихтиёр силардим. Бироздан сўнг Собира келди, телефон орқали уни чорлаган эди Тўмарис. Дарахтларга моратория эълон қилинганидан ҳаяжонда эди қизлар. Болалар ва қизлар, умуман аёллар ёши катта эр кишиларга нисбатан табиатга яқин. Менинг “дугоналарим” ҳам шулар жумласидан. Уларнинг сирлашувидан ҳамиша таъсирланаман. Атайлаб узоқроққа бориб турсам-да, бутун вужудим бўйлаб кезади қизларнинг шивир-шивири. “Султон Остон!” деган чорловни эшитиб бош кўтардим. Кўли билан имлади Тўмарис. Бордим.

– Муҳим гап бор...

– Қулоғим сизда!

– “Момо”ни кесишмоқчи эмиш.

– Қайси момони?

– Марварид момомизни!

– Шундайми? – сўрадим Собирага томон ўгрилиб.

– Кеча Болта акамнинг гапини эшитиб қолдим.

Мактаб ҳовлисидаги улкан дарахт дарҳол кўз ўнгимга келди. Унинг танасида куйидаги ёзув бор эди:

“Марварид момо. Кишлоғимизнинг энг кекса фукароси 1600 йилда экилган”.

Мактабда ўтадиган барча тантаналарда иштирок этарди Марварид момо. “Етуклик аттестати”ни шу дарахт остида олардик. Мактабнинг биринчи директори Мамадали Собиров 1941 йилда урушга кетаркан, “Мени кут ва мен қайтаман” деган дарахтга қараб. Ҳар йил сўнгги қўнғироқ куни Марварид момонинг соясига дастурхон ёзилар ва момо ўз ўқувчиларини шарбатга тўла оппоқ марваридлар билан сийларди. Хуллас, жуда кўп хотиралар бор эди шу дарахт билан боғлиқ. Табиат ёдгорлиги сифатида рўйхатга ҳам киритилган эди, танасига тўрт-беш кишининг кулочи етмайдиган улкан ва сершоҳ бу дарахт. Ён-атрофдаги кишлоқларда ўтин таҳчил. Кесиб майдалаб сотилса, камида етти-саккиз миллион пул бўлади...

– Директоримиз бунга йўл қўймаса керак, – дедим қизларни хотиржам қилиш ниятида.

– Садбаров рози эмиш. Кеча акам ҳаммасини гапириб берди дадамга.

– Нахотки, директоримиз... Ўзи биолог бўла туриб?

– Пул! – деди Собира алам билан. Лекин мен билардимки, пулдан ташқари бошқа таъсирлар ҳам бор. Болта директоримизнинг ўртанчи қизига совчи қўйган, ва умуман, Шерназаров бошлиқ оиланинг таъсири бутун маҳаллага маълум даражада босим ўтказиб туради...

– Йўк, бунга йўл қўя олмаймиз, – дедим пешонамдаги тиртиқни қаттиқ ишқалай туриб,– эртага педсовет. Уччаламиз шу масалани ўқитувчилар муҳокамасига қўямиз. Қатъий қарор билан мактаб томон йўл олдик эртаси куни. “Яна қандай таклифлар бор?” деди директор асосий масалалар кўриб чиқилгач. Ўрнимдан турдим. Гапирдим. Ҳамма жим.

– Тут қариган, бир кунмас бир кун йиқилса, Худо кўрсатмасин...

– Уни бензоарра йиқитмаса яна бир неча юз йил яшайди, – дедим қатъият билан. Қизлар мени маъқуллаб туришди.

– Биз педсоветни бундай майда масала учун чақирмаганмиз, – деди директор ўрнидан тураркан,– сиз пеш қилган мораторияда эса тут дарахтини кесмаслик тўғрисида гап йўк.

Моратория нотўғри талкин қилинаётганлигини тушунтиришга уриниб кўрдим, аммо хонада икки соат ўтириб зерикиб кетган жамоа тарқала бошлади... Жамоамизнинг табиатга нисбатан бу қадар бефарқлиги дилимизни куйдириб бормокда эди. Марварид момонинг ҳузурига бордик. Шохларда оппоқ марварид шодалари, демакки, ҳали бақувват эди момо. Қизлар билан хайрлашиб туман экология бўлимига бордим. Хабари борлигини айтди бошлиқ ва (фамилиясини билмайман) Шерниёзовнинг кўлида туман ҳокими томонидан берилган рухсатнома борлигини пеш қилди. Кўп “доно”гапларни гапирди ва хулоса қилди: “Ҳамма нарсансон учун ва инсоннинг соғлиғи учун”.

Бошлиқнинг овоз оҳангидан тушундимки, вақтида икки марта “Социалистик Меҳнат қаҳрамони” унвонига сазовор бўлган Шерниёзовдек кишилар илтимос қилсалар мамлакатдаги ҳамма дарахтларни кесиб ташлаш мумкин.

Шунда таваккал қилдим: Ўқувчиларимнинг уйига бирма-бир кириб чиқдим. Қандай ҳаракат қилишни батафсил тушунтирдим. Собира хабар берган куни Марварид момонинг олдида тўпланадиган бўлдик.

23 май оқшом палласи Собира телефон орқали шивирлади: “Эртага!” Мен синфбошимга қўнғироқ қилдим. Хуллас, биз эртаси куни синфда тўпланиб деразадан кузатиб турдик. Баҳор шабадалари билан ўйнашиб оҳиста шивирларди Марварид момо. “Келишяпти!” деганча синфхонага югуриб кирди кузутувчи-

навбатчимиз. Биз – уч нафар ўқитувчи ва йигирма уч нафар ўқувчи – дарахт тагида тўпландик. Болта баҳайбат гавдаси билан тебранганча олдинда келар, унинг ортида бензоарра кўтарганча одимларди укаси Теша. Уч қаторга сафланиб, бир-биримизнинг кўлимиздан маҳкам ушлаганча, момонинг атрофини ўраб олдик. Ҳеч нарса кўрмагандай арранинг ипидан тортиб ўт олдирди Теша. Болаларнинг нигоҳида ҳам кўркув, ҳам кувонч. Қилаётган ишлари ватанпарварлик намунаси эканлигини ҳис этиб жипслашиб туришарди улар. Ватанга бўлган муҳаббат “севаман!” деган ҳайқирик билан бўлмайди. Унинг ҳар зарра куми, йўл четида хокисор турган чечаги, дарахтининг ҳар бир япроғини тандаги жондай азиз билган ва унинг ҳимоясига отланган кишигина ҳақиқий ватанпарвардир деган тушунчаларни сингдирган эдик болаларимиз онгига. Ана шу ҳиссиёт таъсири билан “душман”га қарши мардонавор турарди ёш авлод! “Қочинглар” деган ишора билан кўлини сермади Болта. Жойимиздан жилмадик биз. Аррани баланд тутиб яқинлашиб кела бошлади Теша. Синфбошимнинг кўлини маҳкам қисдим. Ҳеч ким жойидан жилмади. Ҳокимиятнинг қарори борлигини пеш қилди Болта. Тўмарис билан Собира эни бир қулоч келадиган шиорни баланд кўтарганча Болтага пешвоз чиқишди. “Моратория!” “Ўчир”, деди Болта ҳафсаласи пир бўлгандай бўшашиб. Бензоарранинг уни ўчди. Болаларнинг кувончли ҳайқириклари янгради. Бошимиз узра маржондек тизилган шодаларни намоиш этганча жимгина турарди Марварид момо. Орадан бир ҳафта ўтиб Тўмарисни синфхонада ёлғиз учратдим. Деразадан кўз узиб менга қаради, маҳзун бир табассум зухур этди унинг лабларида. Ва шу табассум орасидан вазни оғир бир неча сўз сирғалиб чиқиб менинг шууримга урилди: “Собира... Сени севади...” Бошини қуйи эгди менинг Тўмарисим. Киприкларига қўниб олган ёш томчиларини шу йўл билан яширмоқчи бўлди.

Биз биргалашиб ўша куни “Илоҳий комедия”дан Фисби ва Пирамнинг фожиали севгиси тасвирланган бобни ўқидик. Фисбининг висолига етиша олмай юрган Пирам севгилисини учрашувга таклиф қилади. Фисби белгиланган жойга олдинроқ келади. Шу пайт тумшуғи қонга бўялган шер пайдо бўлади ва Фисби қочиб ғорга беркинади. Ҳозиргина бир ҳўкизни еган шер сув ичиб қайтаркан, қизнинг ёпинчик либоси тушиб қолганини кўради ва қонли тумшуғи билан парча-парча қилиб ташлайди уни. Шер кетгач воқеа жойига етиб келади Пирам ва қизнинг парчалаб ташланган либосида қон доғларини кўриб Фисбини шер еб қўйибди деган хаёлга боради, учрашувга кечиқиб келгани учун қаттиқ изтиробга тушади ва ханжарини олиб кўксига уради. Тут меваларини қизил рангига бўяйди кўксидан отилиб чиққан қон. Худди шу пайт Фисби келади ва қонга беланиб ётган севгилисининг кўксидан ҳали совиб улгурмаган ханжарни олиб ўзига уради. Ўлаётди бу ҳолатни пайқайди Пирам ва қонга беланган тут тагида севгилиси учун сўнгги бор кўзларини очади:

*“Как очи угасавшие для света,
На имя Фисби приоткрыл Пирам,
Под тутом ставшим кровавого цвета.*

Гоят таъсирландик биз бу афсонадан. Яна кўзларига ёш олди Тўмарис. Оғир-оғир хўрсинардим мен ҳам. Фақат шу афсонанинг таъсири эмасди, афтидан, унинг кўзларидаги ёш. Биз бироздан сўнг ўзимизни ўнглаб олиб жадал ишга киришдик ва анчагина уринишлардан кейин юқоридаги тертицани мана бу кўринишда таржима қилдик:

*Ҳаётдан кўз юмаркан Пирам
Қон рангига бўялган тутнинг остида,
Фисби учун кўзларин очди сўнгги дам...*

Тасаввуф ва ўзбек мумтоз адабиёти



Абдурасул
ЭШОНБОБОВ

Маълумки, адабиётшунослигимизда ўзбек тасаввуф адабиёти “Девони ҳикмат”дан бошланади деб императив тарзда ҳукм чиқарилган. Бироқ масалага тарихийлик принципага таяниб, совуққон мантиқ билан ёндашганда бутунлай бошқача манзаранинг гувоҳи бўламиз. Биринчидан, “Девони ҳикмат”нинг қадимий нусхаси мавжуд эмас, унинг Аҳмад Яссавийга мансублиги ҳақида XVII асргача ёзилган бирор-бир тарихий ёхуд адабий манбада маълумот учрамайди. Биз Аҳмад Яссавийнинг тарихий шахслигини сўзсиз эътироф этамиз, бироқ гап “Девони ҳикмат”ни унга нисбат бериш хусусида кетмоқда. Иккинчидан, ҳар бир асар маълум бир даврнинг маҳсули бўлиб, матнда (кенг маънода) у мансуб бўлган даврнинг манзараси у ёки бу тарзда ўз аксини топади. Шу нуқтаи назардан қараганда “Девони ҳикмат”нинг тили қайси даврга мансуб деган табиий, аини пайтда, мантикий савол туғилади. Баъзи бир тасаввуфшунослар асар содда, халқона тилда ёзилганлигини зўр бериб таъкидлайдилар. Асар тилини лингвистик планда махсус ўрганган А.К.Боровков эса ҳикматлар тили XV асрдан кейинги даврга мансублигини катта фактик материал асосида исботлаб кўрсатган эди.¹

Бундан ташқари, XI ва XII асрларга оид ёдгорликлар “Кутадғу билиг” ва “Ҳиббатул ҳақойик”нинг муаллиф нусхаси сақланмаган ва бу асарлар бизгача XV асрда кўчирилган нусхалар (шунга эътибор беришингизни сўрардик А.Э.) орқали етиб келган. Кўплаб туркийшуносларнинг фикрича, ҳар икки асарнинг тили қорахонийлар даври адабий тилига мос келади. Қўшимча равишда шуни айтиш жоизки, ҳикмат жанри XV асргача яшаган шоирлар ижодида учрамайди. Адабий жанр тарихий категория бўлиб, адабиётдан жой олиши учун маълум бир шаклланиш босқичини босиб ўтиши, анъана ҳосил қилиши, қолаверса, унга нисбатан адабий эҳтиёж бўлиши шарт. Классик шеъриятимизда лирик жанрларнинг қатъий шаклланган иерархияси мавжудлигини назарда тутсак муаммонинг кўпгина жиҳатлари ўз-ўзидан ойдинлашади.

Тасаввуфнинг ўзбек мумтоз адабиётида тутган ўрни хусусида тасаввуфшунос Иброҳим Ҳаққулнинг қуйидаги фикрлари эътиборга молик: “Тасаввуф ислом дини ҳокимлик қилган ўлкалардаги халқларнинг ахлоқий, маданий ҳаёти, фалсафа ва бадий тафаккурига сезиларли таъсир ўтказган кўп қиррали мураккаб таълимот.

1. Бу ҳақда қаранг: Боровков А. К. Определение языка хикматов Ахмада Ясеви // Советское Востоковедение. М. 1948. Москва – Ленинград. 229 – 252 с.

Абдурасул ЭШОНБОБОВ – 1963 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Республика матбуотида ўттизга яқин мақолалари эълон қилинган.

Лекин у ҳеч қачон туркий адабиётнинг асл мақсади, дунёвийлик моҳияти ва эстетик хусусиятлари устидан ҳукмронликка эриша олгани йўк”.²

Арабшунос И. М. Фильштинский араб адабиётига тасаввуф ғояларининг кириб келиши, шаклланиш босқичлари ҳамда муайян ижодкор адабий меросида тутган ўрни хусусида шундай ёзган эди: “Кейинги асрларда қўплаб шоирлар (сўз XII асрдан кейинги давр ҳақида – А.Э.) булар орасида тасаввуфга алоқаси бўлмаганлари ҳам бу даврга келиб норматив поэтикага айланиб улгурган *ирфоний лирика жанрларида* шеър ёздилар ва бунинг оқибатида қасида жанри орқа ўринга ўтди”.³ Демак, XII асрдан кейин тасаввуф бутун ҳаётни, жумладан, адабиётни ҳам тўлиқ қамраб олган, унинг тимсоллар тизими шаклланган, бадиий тасвир воситалари эса поэтик арсеналга айланиб улгурган эди. Бундан ташқари, шарқ шеърлятида адабий анъананинг тутган мавқеини ёдга олсак, бадиий ижод билан машғул ҳар бир шоир ушбу ҳолат билан ҳисоблашишга мажбурдир. Шу билан бирга тасаввуф ғояларининг тараннумини ижодининг бош пафосига айлантирган шоирлар сафи ҳам пайдо бўлган.

Таникли тожик шарқшуноси академик Абдугани Мирзоев форс адабиётида ғазал жанрини XI асрдан кейинги ривож хусусида эътиборга молик мулоҳазаларни билдирган эди: “У ўзининг кейинги тараққиётини икки йўл билан давом эттирди. Ана шу йўللardan бири *тасаввуф руҳидаги ғазалчилик оқими*. Иккинчиси эса *тасаввуфдан ташқари бўлган ғазалчилик йўналишидир*. Лекин бу оқим ҳам ўз навбатида озми-кўпми тасаввуф қарашлари таъсиридан холи эмас”.⁴ Олим тасаввуфий ғазалчилик йўналишига мансуб шоирлар сафига Бобо Кўхий, Абдуллоҳ Ансорий, Санойй, Атторни киритади ва бу оқим Мавлоно Румий “ижодиётида тараққиётининг юқори нуқтасига етди”, деб таъкидлайди. Иккинчи йўналишга эса Анварий, Ҳоконий, Камолиддин Исфаконий каби шоирларни қўшади ва бу типдаги ғазаллар “Саъдий Шерозий ижодиётида юксак камолотга эришди” деб ёзади. Демак, XI асрдан сўнг ғазалнинг ривож тасаввуф билан боғлиқ ҳолда кечар экан бу сўфизмнинг мазкур адабиётда маълум бир анъана ҳосил қилганидан далолат қилади. Шу билан бирга, А. Мирзоев бу икки йўналишни бир-бирига зид қўймайди, бунга давр адабий жараёнининг ўзига хос кўриниши сифатида баҳо беради, айти пайтда, фарқ қилувчи томонларини аниқ белгилайди: “Ғазалчиликнинг бу икки йўли, ўзаро бир қатор умумийликка эга бўлгани ҳолда асосий мазмун ва услубда ўзига хос хусусиятларга ҳам моликдир. Масалан, *тасаввуф руҳидаги ғазалларда сўз ва маънонинг ўзаро муносабатига* (мақоладаги барча таъкидлар бизники – А.Э.) етарли аҳамият берилмайди. Шу билан бирга, кўпгина тасаввуф руҳидаги ғазалларни учратамизки, уларда юксак маърифат, фалсафий ёки ахлоқий маънолар *тилнинг гализ иборалари* формасида ифода этилган. Шунингдек, ғазалларга хос раван вазнларни танлаш масаласига ҳам аҳамият берилмаган. Шу билан бирга, ғазаллар ҳажмида ҳам, катъий бирлик кўринмайди”.⁵ Бундай ҳол, назаримизда, сўфий шоирнинг илҳом онлари экстаз (жазба) ҳолати билан боғлиқдир. Тасаввуф ва бадиий ижод муносабатларига доир асосли мулоҳазаларни илгари сурган Н. Комиловнинг куйидаги фикрлари диққатга молик: “Чунки тасаввуф ғояларини ақлий-назарий мушоҳададан кўра ҳиссий-образли тафаккур билан тушунтириш осон. Воқеан, *тасаввуф ақли билан дунёни билиш мумкинлиги, мантиқий тафаккурни тан олмайди*, унинг асосий қуроли – савки табиий, яъни интуиция. Маърифат кўнгилга нур бўлиб

2. Ҳаққулов И. Ўзбек тасаввуф шеърлятининг шаклланиши ва тараққиёти (Ғоявийлик, издошлик образлар олами). ДДА, Тошкент, 1995, 3-бет.

3. Фильштинский И.М. История арабской литературы. X-XVII века. Москва, 1991, 325 с.

4. Мирзоев А. Фоний ва Ҳофиз// Навоий ва адабий таъсир масалалари. Тошкент, 1968, 59.

5. Ўша китоб. 56-бет.

қуйилади, дейди аҳли дил. ...Токи дил илоҳий дарддан ғулғулага келмаса, нокисликдан ларзага тушиб исён қилмаса, илоҳий лисон – шеър туғилмайди”.⁶

Академик А. Мирзоев ғайритасаввуфий ғазалларнинг ажралиб турувчи жиҳатларини қуйидагича белгилайди: “Ғайритасаввуфий ғазалларда масаланинг қўйилиши бироз бошқачароқ: тасаввуф руҳидаги ғазалларга қарама-қарши, буларда ғазалнинг ифодалилиги ва равонлигига алоҳида эътибор берилган. Бу хил ғазалларда сўз ва маънонинг мувофиқлиги, енгил ва мос вазнларни танлаш, ошиқона нозик маънолар ва умуман бадиий ҳиссиётни гўзал сўз ва ибораларда ифодалаш кабиларга аҳамият берилган. ...Бу қисм ғазалларда юқорида ишора қилганимиздек, тасаввуфнинг таъсири, албатта, оз эмас, аммо у асосий мавзу ҳисобланмайди. Бундай шеърларда сўз кўпроқ ҳаёт фалсафаси устида боради”.⁷

Маълумки, ўзбек лирик шеърлятида (Навоийгача бўлган давр) ғазал етакчи жанр бўлиб унинг форсий ғазал билан ўзаро боғлиқ жиҳатлари хусусида адабиётшунослигимизда фикр-мулоҳазалар билдирилган. Бу давр адабиётини монографик планда ўрганган Эргаш Рустамов ўзбек шоирлари (Саккокий, Гадоий, Атоий, Лутфий) форсигўй салафлари ижодидан баҳраманд бўлганлари ҳолда жанрга нисбатан ижодий ёндашганликларини таҳлиллар билан исботлаб кўрсатган эди.⁸ Унинг фикрича, бу жараён пассив тақлид эмас, аксинча, фаол ижодий мусобақа тарзида кечган. Шу билан бирга, туркигўй шоирлар жанр тақомилида халқ оғзаки ижоди анъаналарига суянганлар. Бу давр ғазалларида мақол, матал, идиоматик ибораларнинг мунтазам қўлланиши шундан далолат қилади. Шунингдек, халқ қўшиқлари вазнига мос (Эслатиб ўтамиз, А. Мирзоев *ишқий ғазалларнинг ажралиб турувчи хусусиятлари енгил ва равон вазнлар деб кўрсатган эди* – А.Э.) рамал баҳрининг устуворлиги бу давр ғазалларининг етакчи белгиларидан биридир. Ғазалларнинг мавзуи борасида таниқли навоийшунос Ёқубжон Исҳоқов шундай ёзади: “Маълумки, Навоийга қадар яратилган ўзбек ғазалларида севги темаси асосий мавзу бўлиб, орифона ғазаллар эса йўқ даражада бўлган. Ўзбек адабиёти тарихида орифона ғазалларнинг вужудга келиши ва тараккий этиши бевосита Навоий ижоди билан боғлиқ.”⁹

Модомики, XV аср лирикасида орифона ғазаллар оз микдорда экан бу ҳолат шеърятда тасаввуф ақидаларининг етакчи эмаслигидан дарак беради. Муайян бир фалсафий, адабий ҳодисани адабиётга кириб келиши, барқарорлашуви учун эса маълум вақт талаб қилинади. Юқоридаги мулоҳазалар асосида айтиш мумкинки, “ўзбек тасаввуф шеърляти” деган тушунчани қайта кўриш ва илмий асосда исботлаш лозим. Қизиғи шундаки, бу масалага ўтган асрнинг ўттизинчи йиллари ёзувчи Ойбек “Навоий ғазалиёти” номли мақоласида тўхталиб ўтган: “Шоирларимиз, Эроннинг сўфийлик поэзиясига тақлидан ўз ғазалларида айрим тасаввуф мотивларини тараннум қилдилар. *Тасаввуф поэзия учун гўё фалсафий бир мавзу бўлиб қолди. Шоирларимиз орасида дарвешлар бўлгани каби, ҳаётда сўфийликдан узоқ турган, лекин тасаввуфга бир нав фалсафа, бир нав ҳурфикрлик каби қараган, ўз ижодида тасаввуф асосларини ифодалашга қизикқан шоирлар ҳам кўп эди*”.¹⁰

Демак, поэзиямизда давр маданий муҳитидан келиб чиқиб тасаввуфга шунчаки қизикқан шоирлар мавжуд, бироқ форс адабиётида бўлгани каби соф сўфий шоирлар учрамайди. Буни тасаввуфшунос И. Ҳаққулнинг қуйидаги фикрлари ҳам тасдиқлайди: “*Соф тасаввуф адабиёти вакиллари бизда бармоқ билан санарли. (Аниқ кўрсатилмагани қатор саволлар туғдиради – А.Э.)* Бас, шундай экан, адабиётни

6. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. Тошкент, 1996, 158-159-бетлар.

7. Ўша китоб. 56-бет.

8. Бу ҳақда қаранг: Рустамов Э. Узбекская поэзия первой половины XV века. Москва, 1963.

9. Ўзбек адабиёти тарихи, 2-том, Тошкент 1977, 93 с.

10. Ойбек. Асарлар 9-том, Тадқиқот ва мақолалар. Тошкент, 1974, 52 с.

тасаввуф ортидан эргаштириш, унинг фаолияти ва ютуқларини ёлғиз сўфийликка тиркаш ташаббусига чек қўйиш жоиз”.¹¹ Модомики, адабиётимиз тарихида соф сўфий шоирлар йўқ экан, у ҳолатда “Ўзбек тасаввуф шеърятининг шаклланиши ва таракқиёти” мавзуга илмий зарурат ҳам йўқ. Қолаверса, бир адабиёт доирасидаги ҳодисани иккинчи бир адабиётга унинг ўзига хос хусусиятларини, адабий анъаналарини ҳисобга олмай кўр-кўрона татбиқ қилиш ҳеч бир вақт ижобий натижа бермаган. Бундан ташқари, муайян ижодкор шеърятда тасаввуфий ғояларни аниқлаш учун шоирни куршаган адабий муҳит, даврдаги етакчи фалсафий қарашлар, салафлари меросига муносабати ва эстетик принципларини ўзаро алоқадорликда ўрганиш лозим. Мана шундагина ижодкорнинг тасаввуфга муносабати ойдинлашади ва “адабиётни тасаввуф ортидан эргаштиришга чек” қўйилади. Айрим ғазаллар матнида учрайдиган маълум миқдордаги тасаввуфий тимсоллар ижодкорни ирфоний шеърят куйчиси дейишга асос бўлолмайди. Бу ҳолат, юқорида айтилганидек, даврнинг маданий қиёфаси билан изоҳланади.

Кейинги йилларда (жараён ўтган асрнинг 90-йиллари бошларидан авж олди) шоирлар ижодини асосиз тасаввуфга буриш одатий ҳолга айланиб қолди. Бунинг оқибатида муайян ижодкор адабий меросини холис, объектив ўрганиш орқа планга ўтиб, таъриф ва тавсиф етакчи тамойилга айланди. Бундай ноилмий ёндашувдан Навоий ижоди ҳам “бебахра” қолмади ва бу ҳақда бундан йигирма беш йиллар муқаддам таниқли олим Ё. Исҳоқов куюниб ёзган эди: “Шунингдек, Навоийнинг илғор ижтимоий ғояларини инкор этиб, ёппасига “тасаввуфлаштириш”, бу мураккаб, кўпқиррали фалсафий жараённинг умумий хусусиятларини, Навоийнинг аниқ кўрсатмалари бўлишига қарамай, бутунлай унга татбиқ этиш умуман шоир асарларидан беҳабарлик нишонасидир”.¹² Бундан ташқари, тасаввуфга доир ишларда салафларнинг мавзу юзасидан ёзган тадқиқотларига ҳавола, муносабат нимагадир учрамайди.¹³

Хуллас, тасаввуф ва ўзбек адабиёти мавзуи бўйича муаммолар мавжуд экан, яратилажак тадқиқотларни илмий асосга қуриш, аввал бажарилган ишларни танқидий таҳлил қилиб, ютуқ ва камчиликларини рўй-рост кўрсатиб, дунёдаги тасаввуфга доир тадқиқотлардан унумли фойдаланган тақдирдагина ҳал этиш мумкин.

11. И.Ҳаққул. Навоийга қайтиш, Тошкент, 2007, 42 с.

12. Мулокот, 1991, 9-сон

13. Таниқли тасаввуфшунос Н.Комиловнинг “Тасаввуф” (2009) китобида илмий адабиётларга ҳаволаларни умуман кўрмаймиз. Шунингдек, бошқа тасаввуфшуносларнинг китоб ёки мақолаларига ҳам муносабат йўқ.



Нодира
ХОЛИҚОВА

Жадид шеъриятида хотин-қизлар масаласи

Даврлар инсон дунёкарашига, шаклланган, ўзгарган дунёкараш эса тузумларга таъсир кўрсатгани каби ижтимоий-сиёсий воқелик оқимидаги янгиланишлар бадий асарларда ҳам акс этиши табиий ҳол. XIX аср охири – XX аср бошларидаги адабиёт маърифатчилик бўёғининг қуюқлиги, руҳий кечинмалардан, қалб эврилишларидан кўра, ижтимоий мазмунни кўпроқ ифодалагани билан ажралиб туради.

XX аср бошларида юртимизда ҳамон жаҳолат давом этаётган эди. Шунинг учун давр адабиётида илмсизлик, мутаассиблик балоси келтириб чиқарган хотин-қизларнинг тутқинлиги, эрксизлиги, никоҳдаги тенгсизлик ҳам ижодкорнинг ижтимоий муносабати ўлароқ асарларга сингди. Агар Авлоний, Ҳамза, Ҳожи Муин драмаларида бундай ҳолат яъни фожиа оқибат – қурбон бўлган аёллар қисмати фонида берилган бўлса, кейинчалик асираларнинг руҳий олами, маънавий қиёфаси ортидаги ғоя ҳам юксак идеал сифатида улуғланиб, асарлар мундарижасида муқимлашиб борди. Чунки, жамият ҳар томонлама комил оилалар ва улар тарбиялаётган фарзандлар эвазига барқарорлашиб боради.

Чўлпон:

*Фақат, мен бир ўзим, Шарқнинг бир қизи,
Баҳор келганини кўрмай қоламан,
Ўзун, қора қишининг кетмасдан изи,
Унинг дўсти - қузни кутиб оламан.*¹

(“Шарқ қизи”)

ёки

*Сиёҳпарда билармисан – у олчоқ
Аски дунё сани биза бироқмиш.
Эркли ўлан қодинларинг бошига
Дин исминдан асирлиги у тақмиш.*²

(“Ўзбек қизи” учун (Усмонлича)

1. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1994. – Б. 388.

2. Чўлпон. Гўзал Туркистон. – Т.Ж Маънавият, 1997. – Б.36.

Нодира ХОЛИҚОВА – филология фанлари номзоди. 1979 йилда тугилган. Жиззах давлат педагогика институтини тамомлаган. Унинг ўттиздан зиёд илмий мақолалари эълон қилинган.

*Менда-да қанот бор, лекин боғланган...
 Боғ йўқдир. Шох йўқдир. Қалин девор бор:
 Сўзлари садафдек, товуши найдек
 Кўйим бор... уни-да деворлар тинглар...³*

(“Мен ва бошқалар”)

мисраларини ёзар экан, бу фожиа нафақат ўзбек қизлари, балки бутун Шарқ аёллари қисматидаги ҳақсиз ёзуқ деб билади. Шоир кўнглида уйғонган ачиниш ҳисси, ер асираларининг озодлиги орзуси унинг “Қор кўйнида лола”, “Кеча ва кундуз” каби насрий асарларига ҳам кўчди. Намунали оилалар орқасидан келадиган турмушнинг мукаммал манзараси тўғрисидаги қарашлар Фитратнинг “Раҳбари нажот”, “Оила”, Саид Ахрорийнинг “Оила китоби (Хоним-қизларимизга тортиқ)” каби рисоларида ҳам жамият тараққиётини кўзлаган тавсиялари билан муаллифлар ижтимоий идеалини ифода этди.

Фитратнинг “Ўзбек ёш шоирлари” тўпламига кирган “Бир оз кул” шеърида тасвирланган малак шоир эстетик идеалини белгилашга лойиқ сиймо. Шоир уни қизил гул, гўзал қушга ўхшатади. Бу гул, яъни маъшуқа лирик қаҳрамон борлигининг султониدير. Биргина юзи, қора кўзи-ю нигохидан жонлар тугул дунё айланса арзийди. Шоир мана шундай етук сийрат қаршисида лол, севгисини изҳор қилмоққа ожиз. Унинг йўлида тупроқ бўлиб, пойида бош эгиб, ҳолини баён қилишга ҳам қурби йўқ. Шоир:

*Истар эсанг, менга келиб гапурма,
 Ёнимда ҳеч ўтурма!
 Ёлғиз йиглаб турганимни узоқдан
 Кўрганингда... марҳамат эт, бир оз кул –*

дея ёридан бир табассум кутади. Чўлпоннинг айнан шу тўпламдаги “Суйган чокларда” шеърида ҳам севилгучи гўзалларнинг маликаси ўлароқ таърифланади. Боғдаги энг чиройли гул гунафша унинг латофатини ҳар қанча сўзласа-да, битмайди, булбулнинг сўнгсиз ноласи унинг туфайли. Фитратнинг лирик қаҳрамони “қулбгина мен сари ҳам боқарми?” дея ёрининг назаридангина умид қилса, Чўлпонда эса:

*Йўлларида “иштир” этса сўлган барг,
 Қўлогимга мусиқалар келтирур:
 Қачон сенинг мусиқали овозинг
 Сенинг мени “суйганингни” билдирур?..*

сатрлари орқали тўғридан-тўғри севгига жавоб кутади. Сўлган баргга жон бериб қуйлатган, овози ҳам қуйга монанд қўл етмас малак Чўлпон шеъриятида ифодаланган энг юксак эстетик идеал ҳисобланади. Айтиш жоизки, бу давр адабиёти нафақат маърифатли шахс, балки хотин-қизлар эркинлиги орқали жамиятнинг озодлиги орзусини талқин этди.

3. Чўлпон. Гўзал Туркистон. – Т.: Маънавият, 1997. – Б.49.

Абдулла Орипов лирикасида қадимги туркий сўзлар



Адиба
ДАВЛАТОВА

Тилнинг ижтимоий ҳодиса сифатида даврлар ўтиши билан ўзгариши, бойиши табиий ҳолат. Энг қадимги ёзма ёдгорликларимиз, оғзаки ижод намуналари фикримизга мисол бўла олади. Дарвоқе, бадий адабиёт ижтимоий-сиёсий жараён, маънавий-маданий юксалиш – миллат тарихининг инъикосидир. Муайян ижодкор асарларини тадқиқ этганимизда, ўша давр муҳити, жонли халқ тили, анъана ва одатларидан ҳам бохабар бўламиз.

Ўзбек адабиётининг йирик вакили Абдулла Орипов шеъриятида ҳам қадим она юрт тараннуми баъзан эски туркий сўзларнинг истифодаси ўлароқ намоён бўлишини кузатиш мумкин.

*Ўзинг Алп Тўнғасан ёки,
Тутанхамон, эслаёлмассан.
Боис улким, бошингга тушди
Кўп гаврон, эслаёлмассан.*

Шоир умрининг сўнгги йилларида ҳам самарлари ижод қилди. Рухиятидаги тушқунлик кўпроқ учликлар ва ғазал шаклида қоғозга тушди. “Алп Эртунға” номли ғазали инсонга мурожаатдир. Алп Тўнға, Тутанхамон сингари тарихий шахслар номини келтириш билан мумтоз шеъриятдаги ийхом санъатини вужудга келтирса, инсоният тамаддунидаги тарихий бурилишлар даврини ҳам ўқувчига эслатишни жоиз бўлади. Ушбу ғазалда “гаврон” термини учрайди. Мазкур термин Қашқадарё, Сурхондарё, Жиззах вилоятларининг айрим ҳудудларида сақланиб қолган. Гаврон термини асосан чўпонлар томонидан ишлатилиб, подани ҳайдаш учун мўлжалланган, ўрик дарахтидан қилинган бир ярим метрлар атрофидаги кизил таёқ. Гаврон чўпоннинг елкаси узунлигида бўлиши керак.

Яна қадимги туркий сўзлардан “индир” сўзини ҳам учратамиз.

*Буюк фарзандларинг бордир
Самони ерга индирган,*

Адиба ДАВЛАТОВА – 1979 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетининг магистратурасини тамомлаган. Филология фанлари номзоди, доцент.

*Ва аммо учради афсус
Турфа хил ёлгон, эслаёлмассан.*

(Алп Эртунға. 6.01.2013)

Алишер Навоий асарлари луғати [1]да *индурулмак*, *индур* сўзи икки хил маънода келиши айтилган. Биринчиси, баланд, юксак, тик; иккинчиси, эгилган маъноларини англатади. “Индурмак” эса юқоридан пастга туширмоқ мазмунини бериши мисоллар билан изоҳланган.

*Тушкач аҳли наво чолиб дерга,
Зухрани кўкдин индуруб ерга.*

(Сабъаи сайёр)

Навоий наво аҳлининг маҳоратидан ҳайратага тушиб, ҳаттоки Зухра сайёраси кўкдан уларнинг қошига тушиб келди – дея юксак даражада поэтик ҳолатни вужудга келтиради.

Шунингдек, ин лексемасининг ҳам изоҳи келтирилган бўлиб, икки хил мазмунда қўлланилишига мисоллар бор:

1. Ин – тушмоқ, юқоридан тушмоқ.

*Қуёш қулбамга ингандин манга юз қатла хушироқдур,
Қаро шомимни равшан айлаган шамъи шабистоним.*

(Хазойин ул-маоний III б, 406)

Яъни лирик қаҳрамон қуёш қулбасига тушгандан кўра, маҳбубани унинг қаро шомини ёритишини афзал билади.

2. Эгилмоқ маъноси. Ҳар кишига иродати дуруст бўлмас эрдик, донишманд эрди ва боши ҳар кимга инмас эрди.

(Насойимул муҳаббат. XV, 143)

Индур – тушурмоқ, эгмоқ, паст қилмоқ.

*Эй Навоий, бевафо давр аҳлига индурма бош
Ким алар қошида бош индурган эл бўйнин қашуб.*

(Хазойин ул-маоний. III б, 69)

Абдулла Орипов ҳам худди Алишер Навоий каби ушбу сўзни ҳозирги ўзбек адабий тилида ёзилган шеърига маҳорат билан сингдира олган.

Алишер Навоийнинг навосоз қаҳрамонлари каби миллатнинг ҳам самони ерга эга олган фарзандларига тарих кўп бора гувоҳ бўлган. Шоир минг афсус билан ашундай инсонлар гоҳида ёлғонларнинг, тухматларнинг қурбони бўлганини ёзади.

*Ахир, кўз ўнгимда улгайди ниҳол,
Нега гурурланмай, эккан мен ўзим.
Балки не оғочлар топгайдир завол,
Буларнинг умри-чи, жуда ҳам узун.*

(Арғувон. 17.07.2017)

Шеърда дарахт сўзининг қадимги туркийдаги варианты маҳорат билан қўлланилган. Агар шоир ушбу сўзни дарахт, чинор, терак деб ўзгартирса, унда шеър мазмунини анча торайтириб қўйган бўлар эди.

Бундан ташқари ДЎНГ сўзини ҳам учратиш мумкин.

*Бир марта кўрганман,
Фақат бир марта,
Тушимнинг ҳаётда ростга дўнганин.
Бир марта кўрганман,
Фақат бир марта,
Ойнинг ўрогига юлдуз кўнганин.*

“Дўнгмак” – музламок, совуқдан қотмоқ маъносини ифодалаб, қадимги туркий халқлар – бошқирд, уйғур, татар, озарбайжон, турк диалектларида учрайди.[2] Масалан, сув суюқ модда, лекин совуқда музлаб қаттиқ жисмга айланади. Яъни лирик қаҳрамон виртуал-руҳий оламида содир бўлган воқелик – туш реаллик касб этган.

*Бойлик ва амал топиш қийин эмас дунёда,
Жиндек чаққонлик билан устакорлик бўлса, бас.
Душман-ку пойлаб турар ҳар ўру ҳар қиёда,
Фақатгина чин дўстни учратмоқ осон эмас.*

(Ватан меҳри. 2014 й)

Навоий асарлари изоҳли луғатининг 3-томи 611-бетида “ўр” сўзи – юқорилик, баландлик маъносида қўлланилиши ёзилган.

Худди шу манбанинг 4-том 19-бетида “қаё” икки хил маънода ишлатилиши ҳақида маълумот берилади. Биринчидан, тоғ, баландлик деган маънони англатса, иккинчидан эса “қиё”нинг – қоя, қирра, тик, уч каби изоҳлари келтирилади.

*Кийиб қатл айламакка лолодин тўн,
Қиёдин тиз тортиб мисли жаллод.*

(Хазойин ул-маоний. II а-393). НАИЛ. 4-том. 46-бет

Қадимги туркий сўзлар шоир ижодида самарлари қўлланилганига мисоллар талайгина. Масалан, “Пайдо” деб номланган ғазалида “ўтрик” сўзини учратамиз.

*Раҳмдилсан, раҳм бирла
Юпатдинг йиғлаганларни,
Не тилда нола бор – ўтрик,
Не кўзда сохта нам пайдо.*

(Ғазал. Пайдо.)

Абдулла Ориповнинг “Истиклол манзаралари” туркуми шоир ижодида алоҳида ўрин тутади. Унда мамлакатимизнинг истиқлол йиллари ҳаёти, юксалишлар тарихий фактлар асосида ёритилган. Мустақиллик эълон қилинишидан анча йиллар олдин тасодифан бир чўпон йигит “катта давра”нинг “зўр мажлис”ида иштирок

этади. Унга сўз беришганида, у қанийди чекка ҳудудларимизга ҳам поезд борса, деб ниятини баралла айтиб юборади. Лекин бир зал “аҳли мажлис”нинг истехзоли кулгисига қолади. Лекин тез фурсатда тарих унинг орзуларини амалга оширди.

*Зўр мажлисдан сал ўтмай
Замонлар чеврилдилар.
Ёлгон кетиб ёлгонга,
Рост – ростга эврилдилар.*

Чеврул – айланмоқ, ўгирилмоқ маъносини ифодалаб, қадимги туркий халқлар лексикасида фаол ишлатилган. “Жонингиз эрамида файз шабнамидин нишот гули очилса, бу зори бекарор булбул каби ул гулшан теграсига чеврулгай”.

*Йўл кенгайса одам ҳам
Ундан улгу олгайдир.
Кимнингдир феъли аммо
Торлигича қолгайдир.*

“Улгу” сўзи халқ сўзлашув нуткида, айрим шеваларда ҳозир ҳам сақланиб қолган бўлиб, ўрнатилган, намуна маъноларида ишлатилади.

*Ажиб сиймо эрурсан,
Инжимоқ дарҳол кечиргайсан,
Мурувватлар қилиб гоҳ,
Бўлса ҳам давол кечиргайсан.*

“Инжимоқ” – ранжимоқ, хафаланмоқ маъноларини ифодалайди. “Кечиргайсан” шеърида шоир бандалар қанчалик гуноҳ қилмасин, кўпинча Оллоҳнинг раҳматига, мурувватига ноил бўлишини қаламга олади.

*Кимнидир қарғашар: – Кўзинг оқсин, деб,
Кимнидир алқашар: – Омад боқсин, деб.
Биров қўшнисини ёзғирар эди:
– Ёлмаган томингга ёмғир ёгсин, деб.*

Қуйидаги парчада эса торози детали – шайин сўзини қўллаган.

*Муз ҳам эриб бир кун майинланади,
Торози бордирки – шайинланади.
Авлиё бўлиши мумкин ҳар одам,
Фақат пайғамбарлар тайинланади.*

Шоир шеърлятида она тилимизга бағишланган шеърлар кўп учрайди. Қуйидаги парчаларда ҳам қадимги туркий сўзларни маҳорат билан қўлланилганини кўриш мумкин.

*Юксак Ҳисор тоғларининг бағрида қат-қат
Тоини ёриб ўсиб ётган наъматак эди.
Устоз Ойбек шеърин эслаб шоир Холмамат,
Бизнинг жойда унинг номи "Ҳулулу" деди.*

Юқоридаги парчадан “наъматак” сўзининг “хулулу” варианты халқимизнинг айрим шеваларида сақланиб қолганини билиб оламиз.

*Султон Бойқаронинг пинжига кириб,
Мартаба топишган ялтоқи зотлар
Қатл эттирганлар Мўмин Мирзони.*

“Пинжи” сўзи ўзбек халқ шеваларида “қўйни”, “бағри” сўзларининг экваленти сифатида фаол қўлланилади. Кўпинча салбий бўёқдор гапларда “пинжи” сўзи ишлатилади.

“Ялтоқи” сўзи аслида довдир, овсар маъносини беради. Кейинчалик ҳушомадгўй мазмунини англатган. Аслида бошида на ақл, на заковат бор кимсаларнинг ялтоқланиб, мартаба орттиргани танқид қилинган.

*Баҳор келса Ўрта чўлнинг далаларида,
Чўлиқларнинг даврасида қуни ўтарди.
Гиёҳ териб гоҳо ўрим паллаларида
Ҳўпчиларнинг усулида байтлар битарди.*

(“Ҳаким ва ажал” достонидан)

“Чўлиқ” деб чўпоннинг ёрдамчисига айтилади. “Ҳўпчи” – ҳўкиз билан ғалла янчувчи киши. “Ҳаким ва ажал” достонидан олинган парчада “чўлиқ” ва “хўпчи” шахс оти бўлиб, қадимги туркий сўзлардан ҳисобланади. Ушбу сўзлар ҳозирда айрим ҳудудларнинг шеваларида фаол қўлланилади.

*Ҳаким дили алланечук гувранди шу дам,
Бамисоли эшитгандай бир сўз – жон физо.*

(“Ҳаким ва ажал” достонидан)

“Гувранмоқ” – ғурурланмоқ, фахр туймоқ маъноларини ифодалайди. Хулоса қилиб айтганда, юқоридаги таҳлиллардан кўринадики, Абдулла Орипов шеърлятида қадимги туркий сўзлар ҳам фаол қўлланилган. Биринчидан, қадимги туркий сўзлар замонавий ўзбек шеърлятида маҳорат билан истифода этилган. Иккинчидан, шеърлар таҳлилига кўра китобхон қадимги сўзларнинг маъноларини қидиришга эҳтиёж сезади ва топишга интилади. Бу эса унинг она тилимиз тўғрисидаги тасаввурларини яна ҳам бойитишга хизмат қилади. Шоир шеърлари шу йўсиндаги илмий тадқиқотларга бемалол манба бера олади.



ХУМОЮН

Фалакда юлдузлар жилоси сирли

Қадимги китоблар

Аввал кўнгилларда яралган китоб
Тилларда дostonга айланиб кетган.
Шoирлар армонин этганда хитоб,
Биринчи хаттотлар сополга битган.

Хўкиз терисига ёзилган тарих,
Тошга ўйилган ҳам юрак сўзидир.
Чинорга ёзганлар қўлларида тиг –
Барчаси китобнинг айни ўзидир.

Мен оппоқ қоғозга ёзаман шошиб,
Ёқмаса ғижимлаб ташлайман шартта.
Қайтадан бошлайман, қолсам адашиб,
Боболар бир марта ёзган, албатта!

Юз бор ўчираман, учар қаламим,
Чиройли ташбеҳла овутиб ўзни,
Гоҳо, ёзолмасам келар аламим,
Боболар тиг билан битолган сўзни.

Мангу сабоқ бизга ё орзу-ҳавас –
Донишманд боболар англаб етган сир:
Ҳақ сўздан яралса китоб – муқаддас,
Тиг билан тошларга ўйишга арзир.

ХУМОЮН – 1964 йилда туғилган. Тошкент давлат миллий университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Ижодкорнинг “Юракдаги рангин камалак”, “Унутилган гул”, “Дилхирож”, “Кўнглим гули”, “Ёшлик бекати”, “Туйгулар рақси”, “Интиҳосиз наволар” номли китоблари нашр этилган.

Умр фалсафаси

Дерлар, умр ўтар тўрт фасл:
Баҳору ёз, куз ила қишдир.
Аммо улар қайтар муттасил,
Ахир ўтган кунлар ўтмишдир.

Юракларга таралганда нур,
Еру кўкни кучганда баҳор,
Очганида бир сир тўрт унсур –
Шу ҳикматга бўлдим мен иқрор:

Мисли олов ёнар болалик,
Ерга урсанг – сапчиган кўкка.
На бир ташвиш, на ўй, на ҳадик,
Бегонадир ўтли юракка.

Сўнгра кечар ҳавойи ёшлик,
Отганида орзули тонглар.
Иродалик, ишонч, бардошлик,
Юрагида мудом ўт ёнар.

Кейин одам сувдай тинаркан,
Соҳилида савол – мажнунтол.
Гар донодир – дарё бўларкан,
Йўқса, кўлдай, йўқса сой мисол.

Ниҳоят, умрнинг ҳикмати,
Етганида тупроқ фаслига.
Бу ҳам асли Оллоҳ ҳиммати:
Қайтар экан одам аслига.

Еру само, қуёшу уммон –
Тўрт унсурнинг хазиналари.
Тилагингни тила, эй инсон,
Эзгу ният, орзулар сари!

Манзара

Булутлар қарвони чўзилиб,
Чўкди, ўтмай адирдан нари.
Қарвон сандиқлари очилиб,
Самолардан сочилди зари.

Водийнинг уйқуси бузилиб
Очилгандай баҳрию бағри.
Ёмғирнинг ипига осилиб
Интилди майсалар кўк сари.

Сайилгоҳдаги суратлар

Пойтахт марказида сокин бир гўша –
Сайилгоҳ.
Оҳиста сайр қилсанг бўлар.
Кўнглинг тўлар,
Ҳаёл замонлар оша
Келажагу кечмиш айёмга бўйлар.

Суврат сотишади камгап рассомлар –
Сувратлар,
сувратлар,
турфа сувратлар.
Рангларга айланган фасллар, онлар,
Ҳаёт парчалари,
зоҳир сийратлар.

Гуллар суврати кўп:
рангин гунчалар,
Ногоҳ димоғингга ифори етар,
Япроқлар яширган ол тугунчалар,
Ўйла,
хаёлингда очилиб кетар...

Ана,
чопаётган асов тулпорлар
Аллақачон олис манзилга етган.
Мана, бу қор ёпган кўкўпар тоғлар,
Ҳозир лолаларга кўмилиб кетган.

Туялар сурати кўп сайилгоҳда:
Асрлардан ошиб келган қарвонлар.
Савдогар аланглар,
боқар ҳар ёкка,
Худди келтиргандай
сенга инъомлар.

Дарахт соясида рассом интизор,
Шамолда шовулла
орзу,
армонлар.
Бир суратга боқар сарғиш дарахтзор,
У сурат ям-яшил,
куюк ўрмонлар...

Гирот

Гиротингни қўшга қўшма,
Бўш қўй мовий самоларга.
Қанотин қайириб, жўшма,
Парвоз этсин наволарда.

Сомон йўли бўйлаб елсин,
Оқ булутлар кучоғидан.
Жилваланган нур симирсин
Тўлин ойнинг булоғидан.

Тулпор кўкка сапчир фурсат,
Ўз эркини қўй ўзига.
Боғлаб қўйсанг бўлар факат
Олтин қозик юлдузига.

Юлдузлар

Фалакда юлдузлар жилоси сирли,
Милтирар, ярқирар – имоси сирли.
Зулмат саҳросида адашганларга
Йўлчи юлдуз қайси, манзили нурли?!

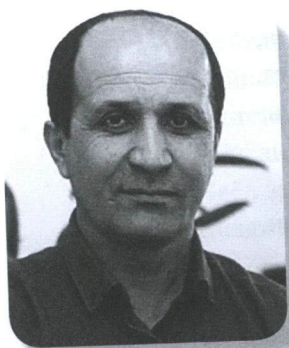
Сен

Сен турфа тасвирлар чиздинг ёдимга:
Жуфтидан айрилган ярадор оқкуш,
Ёруғлик мулкига ўтолмай тунда,
Қаноти қайрилган, қулаган беҳуш...

Сен маҳзун тасвирлар чиздинг, ёдимда:
Бешафқат шамолда эгилган дарахт,
Гўёки қарсиллаб қулаган дамда
Юксакда, хаёлда учар эди бахт...

Сен мунгли суратлар чизардинг доим:
Тоғларнинг кўксига урилган довул,
Қўрғошинранг осмон ҳукмига маҳкум,
Тўлкинлар кафтида бенажот бир гул...

Озорли тасвирлар чиздинг ёдимга:
Унда ёшли боқар мен севгувчи кўз,
Нигоҳлар дилингни очсада менга,
Қалбим ўртайверар сен айтмаган сўз...



Алишер
НАРЗУЛЛО

Имтиҳони этар давом

Соғинч

Уч кун бўлди,
Сарсонман-сарсон,
юрагимга сиғмайди ўйи.
Бекатлардан ўтиб бораман,
ғуссаларни қолдирган кўйи.

Ўрмонлардан безди юрагим,
оқ қайинлар, сизга ачиндим.
Рутубатли замин бағридан
қузатапти,
айтгин,
мени ким?

Ким соғинчдан куйган дилимни
кафтларига олар авайлаб?
Мен ортимга қайтаяпман,
ахир,
орзуларни майда-майдалаб.

Салом тоғлар – дейман,
кўзимга
кўринмас на хас,
на қиёқлар.
Чопай десам,
хузурингизга
бўйсунмайди,
қаранг,
оёқлар...

Алишер НАРЗУЛЛО – 1967 йилда тузилган. Хўжанд давлат университетининг филология факультетини битирган. Ижодкорнинг “Рангин дунё”, “Яшил дарахтлар”, “Болаликнинг сўнги куни” шеърый ҳамда “Шамоллар гирдобиди” насрий китоблари нашр этилган.

* * *

Тун. Теракнинг сўнгги япроғи,
учиб тушар шохдан, ҳойнаҳой.
Хотиралар тирилар қайтиб,
сен адашиб келгин яна, ой.

Булок суви кўҳна дунёдан,
ҳамон-ҳамон қайга имиллар?
Сўқмоқлардан энди сувлармас,
оқиб борар бевафо йиллар.

Ердан садо келар: “Алвидо!” –
кўкдан мовий, тиниқ осмоним.
Менга содиқ қолади фақат,
чикмай қолган бир парча жоним.

* * *

Юк халтаси оғир эди қариянинг,
Босолмасди манзил сари бирор одим.
Бепарволар орасидан юриб бориб,
Қариянинг юкларини аста олдим.

Ажабланиб бокди менга шўрлик жуда,
Юк халтадан узмас эди кўзларини.
Хавотири йўқ эмасди, ахир, мен ким,
Бир кўрсангиз ажин босган юзларини.

“Уч тийин нима, етмай қолди буханкага,
Ишонмади, новвой дейди: Алдаяпсан...
Сен мусофир бўлсанг менинг юк халтамни
Қўлдан олиб индамасдан кетаяпсан”.

Ниманидир унутгандек, ҳозир, дедим,
Йўл бўйида дўкон, ахир, кириб-чиқдим.
Иккита нон харид қилдим, биттасини
Секин бориб, олинг, дея унга тутдим.

Хира кўзлар боқар эди ғамгин, маъюс:
“Мен шунчаки деган эдим, ахир, эй, вой”.
Кетиб борар эдик, секин мендан сўрди:
“Ўзбек бўлсанг керак, ўғлим, сен, ҳойнаҳой!”

Хоразм сафари

Кузнинг совук ҳавосидан
юз бурган,
Илдизига ишонганми
бу гужум?
Япроқлари нимагадир
қизарган,
Шамол яна бошлар,
яна бир хужум.

Қисмат, ахир, нега
бўйин эгмайди,
Мезон, қавс тушмас
саросимага,
Жондан азиз япроқларин
вақтида,
Шамолларга бермас,
билмам, нимага?

Дашт шамоли аямайди
биласан,
Гужум – сўнгги аскар
сўзин айтмаган.
Гўё кимдир ўтиб кетган
бу йўлдан
Ва кечиккан,
ва ортига қайтмаган.

Шамол эса, айланади
довулга,
Топилади охир унинг
чораси.
Гужум йўлга кўз тикади
негадир,
Кўринмайди йўловчининг
қораси.
Яшил эди, сарик барглар
қизарди,
Курашга шай турган
саркаш лашкардай.
Айт, сен кимни кутаяпсан,
эй, гужум,
Гужум, сен ҳам одаммисан
бизлардай?..

* * *

Ер қаримас: ўша-ўша,
осмон ўша, ўша тоғлар.
Қуёш – олов, тугамайди
ойда ҳамон қора доғлар.

Одам ҳамон кетиб борар,
юмушидан кўнгли тўлмас.
Ердек қадим, тоғдек улуғ
бир қутлуғ сўз тилга келмас.

Дарахт бўлиб анграяди,
гоҳ йўлдаги бир тош каби –
Ногоҳ, қулаб тушса бўлмас,
киприкдаги кўзёш каби.

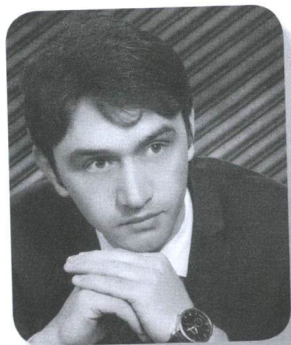
Замин эса кузатади,
оҳ, само ҳам истаганча.
Имтиҳони этар давом –
яна қанча, яна қанча?..

* * *

О, у булоқ таъми –
оғзимда,
ичар эдим,
чанқаб,
ютоқиб.
Болалигим, ҳам хуш дамларим,
шу булоқда кетганди оқиб.

Дарёлардан сув ичдим, кейин
денгиз билан турдим юзма-юз.
Бугун ҳайрон бўлиб қарайман,
келаяпти рўпарамдан куз.

Четлаб ўтсам аразлар,
елкам
қўтаролмас қисмат ғамини.
Кузга салом берардим,
аммо,
соғинганман булоқ таъмини...



Мансур ЖУМАЕВ

Мен ҳам дийдорингга муштоқман ҳануз

* * *

Мен ҳам интизорман, мен ҳам мунтазир,
Мен ҳам дийдорингга муштоқман ҳануз.
Мен ҳам телба эдим, аммо беназир,
Мен ҳам ошиқ эдим, ушшоқман ҳануз.

Менинг ҳам лоларух майдир ичганим,
Менга ҳам тор келди осмон учгани,
Ҳамма ошиқлардек мен ҳам бир ғани,
Ҳамма ошиқлардек қашшоқман ҳануз.

Эски бир жунунга доирман ҳамон,
Севги саҳросида сойирман ҳамон,
Суюк сўз тўкилган шоирман ҳамон,
Куюк бўз тўкилган машшоқман ҳануз.

Бир йигит умрини сипқорган ўғул,
Бир аёл сочини қорга қўмган ғул,
Бир малак тушларин зийнатлаган гул,
Бир пари пойига тушоқман ҳануз.

Жоҳиллигим аён, оқиллигим рост,
Забонимни ёқар айтилмаган роз,
Қўзинг уммонида хасман сарафроз,
Алвон дудоғингда титроқман ҳануз.

Қўклам андалибдан наво келтирди,
Кузак ҳазин тусли сафо келтирди,
Фалак рух қушимга ҳаво келтирди,
Тупроқман... тупроқман... тупроқман ҳануз.

Мансур ЖУМАЕВ – 1991 йилда тугилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетини битирган. Ижодкорнинг “Оқ орзуларим” шеърӣй китоби нашр этилган.

* * *

Олдинда бир йўл бор кўп йироқ,
тарҳини топмадим, ким бичган:
қиличим дамидан ўткирроқ,
сочларинг торидан ингичка.

Олдинда кўприк бор – ости жар,
билмадим ўзим не бўламан.
Азизам, сен ўтгил беҳатар,
азизам, сен фақат қулама.

Олдинда чаман бор,
сафо бор,
хотиржам,
хотиржам ҳаво бор.
Азизам, унгача озгина:
сабр бор,
ситаи бор,
жафо бор.

Ишқ дедим,
кезиб тўрт ёгингда,
ишқ дедим,
чорладим билмайин;
азизам, сен борар боғингда
мен кутиб олурман жилмайиб.

Унгача йўл бордир кўп йироқ,
тарҳини топмадим, ким бичган:
қиличим дамидан ўткирроқ,
сочларинг торидан ингичка.

* * *

Йилдирим йилларимни
елларга йўлатма ёр.
Ҳақ деган тилларимни
ҳар касга тунатма ёр.

Қўяқол андуҳимни,
сўндирма шукуҳимни,
осмондаги руҳимни
тупроққа белатма ёр.

Юрак тўлиб-тошиниб,
йиғламасин ёшиниб,
арслоннинг бошини
кашқирга силатма ёр.

Жон сўрагил бурд учун,
тан тилагил юрт учун,
қарчиғайни қурт учун
чўққидан қулатма ёр.

Элитма элдан буриб,
эл бўлай элга юриб,
дил сенга тўлмай туриб,
паймонам тўлатма ёр.

* * *

Бу кўчанинг йўллари тоза,
бу кўчага юкмас ҳеч ғубор,
олиб келиб тоғдан андоза,
рангин ифор пуркайди баҳор.

Бу кўчада кулар атиргул,
бу кўчада йиғлар андалиб,
бу кўчадан кетарман нукул
ва қайтаман нукул алданиб.

Кўнгил тўла майга ўхшайди,
сипқораман севги жомини,
бу кўчада бир қиз яшайди —
мен билмайман унинг номини.

Ёрлақарми ё қисмат алқаб,
тутқизарми оппоқ қўлчани?
Ажаб савдо, бир инсон сабаб
севиш мумкин экан кўчани.

* * *

Манов осмон,
манов юлдуз,
манов япроқ,
манов қушлар
сано айтар ҳабибимга
мингта рангу
минг товушда.

Манов темир,
манов тошлар
аро нафсим
кўзин хушлаб,
манам борман,
ман борарман —
жон ҳовучлаб,
руҳ ҳовучлаб.

Келар,
кетар,
тинар,
шошар –
ўнг тарафим,
сўл тарафим.
ичимда бир дарё тошар:
зикри хафий,
зикри хафий.

Сассиз кишна қайғуланиб:
асовларим,
айғирларим.
Улуғ севги
пинҳон севги:
хайқирмадим,
хайқирмадим.

Биз – шундайин суғро, ғариб,
биз – шундайин кубро, шариф,
биз – шундайин ялдоли тун,
биз – шундайин субҳи зариф.

Бизга бир ёр ёрдир – тамиз,
сукут бизни эш этадир:
севгимизни севгилимиз
айтмасак ҳам эшитадир.

* * *

Кўзёши ҳам кутмагин,
севинмаган одамдан,
севги сўрма,
севгилим,
севилмаган одамдан.

Ишқ тиласанг ҳар маҳал,
ошиқ бўлиб сўрагин,
бармоқларингга маҳтал
эшик менинг юрагим.

Йўлинг тушган замони,
ёймай овозасини,
бир йўл чертиб ўт,
жоним,
қалбим дарвозасини.
Фақат бир шарт:

чорласам,
кирсанг,
ҳасрат чекиш йўк,
бу эшикдан, азизам,
кириш бордир,
чиқиш йўк!

* * *

Кўзёш ярашмайди эркакка харчанд,
 дийдам қаттиқ дея нечук алдандим:
 хаста онасининг бошида фарзанд
 йиғлаганин кўриб кўзим намланди.
 Бир оғриқ кезаркан икки очунда,
 бўғзимни тирнади ёввойи ингрок;
 дўстим онасига ачинган кунда
 мен ўз волидамга қилдим қўнғирок...

Ногоҳ отасидан айрилди дўстим:
 ҳар айрилиқ – ногоҳ,
 ҳамма ғам – ногоҳ,
 биров қон йиғлади,
 биров қон қусди –
 айрилиш дардидан бўлдим мен огоҳ.
 Бир оғриқ кезаркан икки очунда,
 дийдам юмшадими – тош қотган қадим,
 дўстим отасидан айрилган кунда
 ўз отамга умр сўраб йиғладим...

Бу боди болангни кечир, онажон,
 улоққан ўғлингдан ўкинма, ота,
 ҳарнечук ёдига туширса ал-он
 ё ғам,
 ё хасталик,
 ё дард,
 ё мотам.
 Икки очундаги, эй, икки ҳабиб,
 дийдам қотган бўлса, ўксиманг ҳайҳот,
 боғбон гул остини юмшатган каби
 юмшатиб турибди дийдамни ҳаёт.

Тарихий шахслар образларининг эпик талқини



Насим ОЧИЛОВ

Маълумки, ўзбек халқ дostonларининг алоҳида бир турини тарихий дostonлар ташкил этиб, уларнинг ғоявий асосида тарихий воқеа ва тарихий шахсларнинг эпиклашган бадий тасвири етакчилик қилади. Тарихийлик масаласи барча халқлар фольклори учун муҳим омиллардан ҳисобланади. Фольклор асарлари учун тарихийлик халқ ўтмишини бадий акс эттиришининг тарихан шаклланган ва ўзгариб боровчан хусусиятларидандир. Бинобарин, тарихий реал воқелик масаласи фольклор асарларида умумийлик ва хусусийлик тамойиллари нуқтаиназаридан баҳоланади. Чунки ҳар бир ижро этилган, яратилган фольклор асарларида халқнинг ижтимоий-иқтисодий ва маиший ҳаётида юз берган муҳим воқеалар тарихий даврнинг мазмун-моҳияти, қолаверса, ўша давр халқ тақдиридаги бурилиш нуқталари бадий акс этган бўлади. Умумлашма тарихийлик билан тарихий воқелик ва шахслар ҳаёти тасвирланган асарлар ҳам мавжудки, уларда тарихийлик халқ фантазияси, эпос поэтикаси қобиғида ифодаланади. Бошқача айтганда, “Эпосга тарихий номлар кириб қолган тақдирда уларнинг эгалари дoston поэтикаси қонунларига бўйсунди ва эпик персонажларга айланади”¹.

Тарихий воқелик ва шахслар образи реал кўринишда мавжуд бўлса-да, улар эпос учун умумлашма тип даражасида бадий акс этади. Тарихий дostonлар тарихда рўй берган воқеалар, мавжуд шахслар фаолиятини эпос қонуниятларига бўйсундирган ҳолда тасвирлар экан, барча тарихий давр ва шахслар ҳам тарихий тип ва типик муҳит яратмайди, балки халқнинг тақдирида муҳим бурилиш ясаган давр ва шахслар образигина бадий образ сифатида умумлашади. “Уларда тарихий ҳақиқат билан афсона, факт билан тўқима чатишиб кетган бўлади, яъни бундай асарларда аниқ тарихий воқелик фольклорга хос равишда янги маъно берилиб баҳоланади”². Шу ўринда буюк шоир ва давлат арбоби Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти билан боғлиқ эпик

1 Пропп В.В. Фольклор и действительность. – М., 1976. Стр. 102.

2 Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари. – Т.: Фан, 1979.

Насим ОЧИЛОВ – филология фанлари номзоди, доцент. 1972 йилда туғилган. Қариш давлат университетини тугатган. Унинг қўлаб илмий, илмий-оммабоп мақолалари республика ва хорижий журналларда чоп этилган. “Бахшичилик санъати ва эпик репертуар” монографияси нашр қилинган.

вокеликни халқ бахшилари ва дostonчилик мактаблари доирасида типиклашиш хусусиятлари ҳақида тўхталсак. Бундай ҳолатни биз Қодир бахши репертуаридан ёзиб олинган тарихий мавзудаги “Ойчинор” дostonида яққол кўрамиз³.

Дostonни дастлаб ёзиб олган ва нашрга тайёрлаган фольклоршунос А.Қаххоровнинг шахсий архивида сақланган “Ойчинор” дostonи ҳақида”ги мақоласида келтирилган қуйидаги фикрлар характерлидир: “1965 йилнинг июлида “Ойчинор” дostonини ёзиб олдик. ...Илтимосимизга биноан 1976 йилда Қодир шоирнинг ўзи “Ойчинор” дostonини ўз қўли билан ёзиб берди. Ушбу китоб ана шу қўлёзма асосида тайёрланди. Қодир шоир бу нусхада баъзи бир эпизодларни қисқартириб, бошқаларини кўшибди”⁴.

Олимнинг мақоласидан шу нарса аён бўладики, бахши дoston воқеаларига қўшимча ишлов бериш асосида уни қайтадан ижод этган. Фольклор асарларини ёзиб олишда уларнинг ижро вақтида айтилаётган намунасини қоғозга тушириш энг ишончли илмий асослаган методологик қараш ҳисобланади. Чунки бахши ўзи айтиб, ўзи уни қайтадан ижро этиши матнга, қолаверса, баъзи эпизодларга қўшимча киритиши, уларни хоҳлаган вазиятда ўзгартиришга олиб келади. Олим таъкидлаганидек, Қодир бахши иккинчи вазиятда дostonнинг шеърий шаклларидаги қатъийлашган кўринишда ифодалаганлиги, воқеаларга ёзма адабиёт услубига хос ишлов бериш ҳолатлари шу билан изоҳланади. Бундай жараён бахши яшаган ўтган асрнинг 60–80 йилларда фольклорий тафаккурга ёзма тафаккурнинг сезиларли таъсири бўлганлигини англаш лозим.

Бобур ижоди ва ҳаёт лавҳалари акс эттирилган дostonнинг жанубий воҳа бахши-шоирлари репертуарида анъанавий сақланиш ҳолатлари ҳақида тўлиқ маълумотга эга эмасмиз. Аммо дostonда бахши ёшлигида Турди шоирдан эшитганлигини айтиб ўтади:

*Бу дostonни ёшликда
Турди шоир айтгандир.
Шундан бери ёдимда
Йўқолмасдан қолгандир.*⁵

Демак, дoston хотимасида айтилган ушбу фикрдан шу нарса аён бўладики, Ўзбекистон жанубий ҳудудлари жонли оғзаки анъаналарида Бобур ҳақида дoston оғзаки ижрода айтилган бўлиши мумкин. Унинг оғзаки анъанада ижро этилган вараанти тўлиқ етиб келмаганлиги, қолаверса, Қодир бахшининг ўзи ҳам оғзаки тарзда репертуарида ўзлаштирмаганлиги дostonда анъанага нисбатан ёзма адабиётга хос тасвирлаш услуби маълум маънода кўзга ташланади. Бобурнинг Самарқандни тарк этиб, Афғонистон томонга йўл олиши билан боғлиқ воқеалар Қўрғон дostonчилик мактаби бахшилари репертуарида ҳам ижро этилган. Чунки Қўрғон дostonчилик мактаби бахшилари репертуарида мавжуд бўлган “Шайбонийхон” дostonи воқеаларини Қодир бахши репертуаридан ёзиб олинган баъзи эпизодларга қиёслаганда фарқлар сезилиб туради. Пўлкан шоирдан ёзиб олинган “Шайбонийхон” анъанавий дoston намунаси сифатида нашр этилган.⁶

3 Ойчинор. Дoston. Айтувчи Қодир бахши Раҳимов. Ёзиб олиб нашрга тайёрловчи А.Қаххоров // ЎХИ. Кўп томлик. – Т.:1987. Мисолларни ушбу дostonдан олиб саҳифасини кавс ичида кўрсатамиз.

4 Қаххоров А. “Ойчинор” дostonи ҳақида. Мақола шахсий архивимизда сақланади.

5 Ойчинор. Дoston. Айтувчи Қодир бахши Раҳимов // Ойсулов. ЎХИ. Кўп томлиги. – Т.: “Ғафур Ғулом, 1984. 128–бет.

6 Шайбонийхон. Ғози Олим таҳрири остида. – Самарқанд, 1928; Хуршидой. Дoston. Айтувчи

“Шайбонийхон” достони Хуршидой тақдири билан боғлиқ яхлит асар ҳисобланади. У эпоснинг барча талабларига мувофиқ анъанавийлик касб этади. Пўлкан шоир уни устози Жассоқ бахшидан ўрганганлиги ва ўргангани бўйича шундай айтганлигини таъкидлайди. “Жассоқ бахши шуйтиб айтасан деб айтувиди, мен шуннан уйранган сўзимди айтаман. Қайтиб уйранган бўлсам, устодди айтгани вожиб, шундай қиб айтмасам, бўлади тарки вожиб. Қандай уйранган бўлсам, шундай айтаман”.⁷ Шундан ҳам кўриниб турибдики, дostonчилик жонли оғзаки анъаналарда давом этган вақтда бахшилар устозларидан ўрганган дostonларни репертуарида ўзлаштирган ва уни бойитиб борган. Уларнинг ёзма манбалар ёхуд эртақ сюжетлари асосида дoston ижро этиш усуллари кейинги даврларда рўй берган ҳодисалардан ҳисобланади. Пўлкан шоирнинг устозидан ўзлаштирган, уни айнан шу тарзда ижро этганлиги ҳам фикримизни исботлайди.

Дoston бошланғисида асосий иштирокчиларни таърифлар экан, Хўжа савдогар ва унинг қизи Хуршидой ҳақида ҳам фикр билдириб ўтади. Хуршидой тақдири билан боғлиқ воқеалар дoston таркибида муҳим аҳамият касб этган. Бовирхон, Шейвалихон тарихий шахс сифатида мавжуд бўлса-да, дostonда улар тарихий сиймо эмас, балки эпик тимсоллардир. Бовирхон дostonда зулм йўлини тутганлиги боис таназзулга учраган образ сифатида гавдаланади. Зеро, ердан садо чиқиб: “Бовирхон, қочавер, – ўлдинг”, “Сени урди бу давлатнинг куяси”, деб башорат қилади. Шейвалихон эса дostonда зулму зўравонликни енгган, ғолиб бўлган янги эпик кучдир. У ҳукмдор сифатида эмас, адолатни юзага чиқарувчи эпик тимсол сифатида тасвирланади. “Шайбонийхон” достони Қўрғон дostonчилик мактаби, унинг Жассоқ, Пўлкан каби улўғ вакиллари ижодига хос бадий хусусиятларни ўзида ёрқин намоён қиладиган асарлардан биридир”.⁸

Гарчи дoston дostonчилик мактаби анъаналари ижро усулларида яратилган бўлса-да, тарихий воқелик ва шахслар фаолиятини тасвирлаш мукамаллик даражада шаклланмаган. Бунинг ёрқин мисолини “Хуршидой тақдири билан боғлиқ сюжетнинг уланишидан ҳам сезса бўлади”.⁹ “Хуршидой” достони “Шайбонийхон” билан биргаликда яхлит бир дoston сифатида бирлашади. Қаҳрамонлик ва романик дostonларда эпик қаҳрамонлар, уларнинг хатти-ҳаракатлари узок йиллик тажриба асосида доимий равишда жонли оғзаки анъаналарда узлуксиз ижро этиб келинган. Барча дostonчилик мактаблари доирасида қуйланган. Тарихий воқелик ва шахсларга дахлдор дostonлар эса жонли жараёнларда у қадар оммалашмаган. Бизгача етиб келган дoston намуналарининг “Шайбонийхон” билан боғланиши ҳам шундан далолат беради. “Шайбонийхон” достони ўзбек халқ тарихий дostonларининг классик намунаси бўлса-да, бахшилар репертуарида кам тарқалгани. Шу боис у фақат Пўлкан шоирдангина ёзиб олинган, холос. Дoston бахшилар репертуарида кенг тарқалмаганлигидан бўлса керак, унинг тили равон ва бой эмас”.¹⁰ Олимнинг таъкиди бир томондан ушбу дoston ҳақидаги қарашни

Муҳаммадқул Жомрод ўғли Пўлкан. Ёзиб олиб нашрга тайёрловчи Ҳоди Зариф // Ойсулов. ЎХИ. Кўп томлик. – Т.: “Ғафур Ғулом”. 1984.

7 Шайбонийхон. Дoston. Айтувчи Пўлкан шоир. – Самарқанд.: Ўзбекистон давлат нашриёти, 1928. 5-бет.

8 Қўшмоқов М. Бахшилар хазинаси. – Т.: “Ғафур Ғулом”, 1981. 36-бет.

9 Қўшмоқов М. Бахшилар хазинаси. – Т.: “Ғафур Ғулом”, 1981. 39-бет.

10 Жуманазаров У. Ўзбек фольклори ва тарихий воқелик. – Т.:Фан, 1991. 70-бет.

умумий маънода матний томонлари нуктаи назардан асослашга ҳаракат қилса-да, иккинчи ва асосий хусусияти “Тарихий воқеаларни ва тарихий шахсларни қуйлаш эпоснинг вазифаси ҳисобланмайди, эпос поэтикаси бундай вазифаларни ҳал қилиш даражасида камолга етмаган”¹¹.

Умуман олганда, Пўлкан шоирдан ёзиб олинган “Шайбонийхон” достони тарихий мавзуда яратилган анъанавий дoston намунаси эканлиги билан диққатга сазовор.

Қодир бахши репертуаридан ёзиб олинган “Ойчинор” достонида эса анъанавийлик ва индивидуал ижоднинг уйғунлигини кўрамиз. Бир караганда дoston алоҳида сюжет ва комозицион тугалликка эга бўлса-да, “Шайбонийхон” ва унинг таркибий қисми “Хуршидой” воқеаларига ғоявий жиҳатдан ўхшашдек. Гарчи Қодир бахши дostonни ёшликда Турди шоирдан ўрганганлигини қайд этса-да, Ойчинор ва Хуршидой тақдирида ўхшашлик мотивлари мавжуд. “Хуршидой”да Хуршидой воқеасида зиддиятларни юзага келтиришда Бастон эшон етакчилик қилса, “Ойчинор”да Назарбой мана шундай вазифани ўтайди. Дoston воқеаларида қаҳрамонларнинг тасвирланиши, уларнинг асосий образ сифатида танланиши, айниқса, икки дostonда икки ҳукмроннинг икки хил образ сифатида ифодаланиши воқеалари дostonни ғоявий жиҳатдан боғлайди. Масалан, Хуршидой воқеасида Шайбонийхон, Ойчинор хатти-ҳаракатларида Бобур асосий ҳал қилувчи образлардир. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш лозимки, Қодир бахши Пўлкан шоир вариантыни ҳам ўқиб ўзлаштирган бўлиши мумкин. Аммо бахши дostonда Бобур образига алоҳида эътибор қаратади. Бобур дostonнинг барча воқеаларида иштирок этмаса-да, муҳим ўринларда, ҳал қилувчи вазиятларда адолатли шох, юртпарвар, ростгўйлик, севги-садоқатни қадрловчи, шунингдек, нодонлик, худбинлик, ёлғончилик, ношудлик, хиёнаткор, разил мақсадли кишиларни қораловчи ҳукмдор сифатида тасвирланади. Бобурдаги мана шундай хислатларни кўрсатиш дostonнинг бош мақсади қилиб олинган. Бобур мирзога хос характер-хусусиятлар воқеалар ривожидан Назарбой, Қайсар, Шайбоний, Ойчинор ва бошқалар билан тортишувларда, муносабатларда очила боради.

Дoston воқеаларининг барчасида Бобур жисман иштирок этмаса-да, руҳан воқеа ҳодисаларда кўриниб туради. Дастлаб Ойчинор қўйган шартларни бажара олмаган Назарбой одамларнинг гапи билан Каттапойга келган лашкар бошлиғидан ёрдам сўраб борганда Бобурга дуч келади. “Бир ёш йигит тўрда чордона куриб ўтирибди. Бошида тилла тож қўндирилган салла, устида зарбоп тўнлар ўзига хос ярашган. Кўзи полвон сиёҳли, бургут кабоқли, ҳар сиёки қирдай, қараши тўқайдаги шердай” (40-бет). Бобур самимият билан Назарбойдан аҳвол сўраганда, у ўзини ғарибликка солиб, бир бевага уйланмоқчи бўлганини, бева эса қалинига: “Ўнта кўзи, йигирмата бўри, ўттизта арслон, қирқта коплон, элликта айғир, олтмиш бешта ахта, саксонта сарка, тўқсонта тахтани туяга ортиб, куёв ўзи билан бирга олиб келсин”, (43-бет), деганини, шу шартни бажариш қўлидан келмаётганини айтгач, ҳамма хайрон қолади. Аммо ўта сезгир, фаросатли, хушёр ва ақлли Бобур Назарбой ёшини сўраб билгач:

*Мол йигибсан нега ақл йигмадинг,
Шу ақлман келиб бизни алдадинг,
Тенг-тенгига, тезак ола қопига,
Деган сўзни қариганда билмадинг, (44-бет)*

11 Пропп В.В. Фольклор и действительность. – М.: 1976. стр. 102.

деб Ойчинор калинининг маъносини изоҳлаб беради. Ойчинор калинида эркак киши умрига хос хусусиятлар жумбоқланганини Бобур сезади. Шу боис Бобур ўнта қўй – ўн ёшли ўсмирлигини, йигирма бўри – йигирмага кирган йигит бўридай чаққон, олғир, ҳалол (бўри ҳаром ўлган молни емайди, ўз кучи билан ўлжасини қўлга киритади), ўттиздаги одам арслондай қудратли бўлишини, қирққа кирганда, қоплоннинг кучига эгаллигини, эллигида айғирдай ўйнашини, олтмиш бешда ахта мол аҳволига тушишини, саксонда саркадан фарксизлигини, тўқсон ёшда эса умр тамом бўлиши, тахтадан тобут ясаб лаҳадга олиб бориш зарурлигини айтади ва Ойчинор шартлари мазмунини шарҳлайди. Бундай шарт қўйган кизнинг ақлига қойил қолади. Шундай вазири бўлишини орзу қилади ва ғазаб билан: “Азиз каллам турсин десанг жойида, киз қошига оламан деб бормагин”, деб Назарбойга жавоб беради. Албатта, дostonда қўлланган ушбу жумбоқли шартлар Қодир бахшининг воқеалар тасвирига ижодий ёндашув ҳолати ҳисобланади.

“Ойчинор” достонидаги бир қатор эпизодлар “Шайбонийхон” достонидаги воқеаларга ўхшаш. Масалан, “Шайбонийхон”да Шайбонийхон Бобурни Сиёб бўйига чакириб, уч мартадан ошиқ ташлашга, кимнинг ошиғи умма тушса Самарқанд унинг қўлига ўтишига рози бўлиши шarti мавжуд. Шайбонийхон ва Бобур ўртасидаги ошиқ ташлашда Шайбонийхоннинг омади чопади. Бобурни Самарқандни ташлаб кетишга мажбур қилади.

Қўпгина анъанавий дostonларда шарт қўйиш мотиви мавжуд. Қахрамон шартни бажарсагина мақсадига эришади. Аксинча, шарт бажарилмаса ўз олдига қўйган мақсади амалга ошмайди. Эпос қонуниятини учун бу албатта маълум бир рамзий ифодани бажаради. Пўлкан шоир вариантыда ҳам мана шундай ҳолат эпик қахрамон Шайбонийхон фойдасига ҳал бўлади. Бу анъанавий эпос учун қонуният. “Ойчинор” достонида эса бу тасвир Қайсар вазир томонидан шакллантирилган. Такдир ўйини воситасида изоҳланган. Хиёнаткор Қайсарнинг ҳийласи билан ясатилган ошиқ ноғорасига ошиқни ташлаб кўриш асосида юрт тақдири ҳал этилади. Вазир “Агар Шайбонийга насиб қилиб, ошиқнинг уммаси турса, унда нима қиламиз, индамай кета берамиз, юртни Шайбонийга берамиз, деди. Бу гап барча мулозимларга маъқул тушди”. Бобурнинг уч марта ошиқи умма турди. “Бобур калласини ҳам қилиб, ўйлаиб қолди, сўнгра бекларига айтди: – Ҳов, беклар, бўлмади, юкларни хозирланглар, эрта саҳардан бу жойлардан жўнаймиз” (67-бет).

“Ойчинор” достони воқеаларида бир-бирига рақиб бўлган икки ҳукмдор Амударёнинг икки қирғоғида туриб савол-жавоб қиладилар. Савол-жавоб фақат икки ҳукмдор тушунадиган сирли тарзда юз беради. Бобур Шайбонийхондан уч савол сўрайди. Бобур: “Ўнг қўлимда бир нарса бор: суюқдан қаттиқ бўлган, отини айтса қув калладан сув келади, бу нима?

Шайбонийхон ўйлаб туриб: – Бунинг номи курут, – деди.

– Чап қўлимда бир нарса бор: ўзи бир юмалок, ичида минг юмалок, бу нима?

Шайбонийхон буни ҳам: – Анор бўлмаса, – деди. – Тўғри, – деди Бобур.

– Энди сенга охирги саволим бор: Дарахтнинг силкиниши нимадан?

– Дарахтнинг силкиниши ўзидан чиққан қуртнинг таъсиридан.

– Ҳамма гапинг тўғри, Шайбоний, – деди Бобур, – энди бизни қувиб юрмоқдан на ҳожат?” (72–73-бетлар).

Дostonдаги ушбу тасвирга муносабат билдирган М.Муродов, А.Эргашевлар тадқиқотларида қуйидаги хулосага келдилар. “Бахши бу ўринда бир-бирига

ашаддий душман шахснинг савол-жавоби тасвирида бирини ёклаш, иккинчисини қоралаш усулини қўлламайди. Балки ҳар иккиси мард, кенг фикрли, ўйловли шахс сифатида қўринади. Бобурнинг мардлиги, хатосини тан олишда, айбини англашда қўринса, Шайбонийники Амударёдан кейин сени таъқиб қилмайман, дейишида намоён бўлади. Ёш Бобур билмаган нарсани Шайбоний билади¹². Тадқиқотчиларнинг фикрича, бахши икки ҳукмдорнинг савол-жавоби орқали бирини ёмонлашни эмас, балки иккисининг муносабати ҳақидаги фикр-мулоҳазалари билан мулоқотга киришади. Эпос қонунияти бўйича эпик тимсол, яъни икки рақиб, албатта бир хилда тасвирланмайди. Анъанавий ижро жараёнида мавжуд достонларда ҳам икки бир-бирига тўқнаш келган рақибнинг бири иккинчисидан устун келиши шарт ҳисобланади. Чунки халқ эътиқоди, унинг тасаввуридаги қаҳрамон, албатта ғалаба қозониши лозим. Пўлкан шоирда шу сабабдан ҳам Шайбонийхон ғалаба қозонади. Ҳаттоки, унинг ғалаба қозонишини илоҳий куч-қудратга эга ҳомий персонажлар ҳам қўллаб-қувватлайди. Қодир бахши эса бу ҳолатга ўзининг ижодий қобилияти асосида эркин ёндашган. Бу каби ҳолатлар достон матнларида жуда кўплаб ўринларда кўзга ташланади.

Достон воқеаларида Бобур сотқинни сезиб, қўлга тушириш ва жазолаш учун асос тополмай турганда, Ойчинор сотқин вазир Қайсарни ушлаб келади ва Бобурга нисбатан қилган хиёнатини фош этади. Ойчинор ва Бобур шу ўринда юзма-юз келиб, ака-сингил тутинади. Айни дамда юрт тупроғидан оёғи узилган Бобур чуқур изтиробга тушади. Бу шоирнинг Ойчинорга айтган сўзлари орқали қуйидагича тасвирланади:

*Қўйнимдаги олтиним,
Илон бўлиб ўрлади.
Белимдаги камарим
Ушламоққа тўр олди.
Дўст деб косов ушласам,
Душман бўлди ўзимга. (83-бет)*

Достон ўзига хос қаҳрамонларнинг ғалаба қозониши билан якун топади. Қодир бахши ушбу достондаги баъзи ўринлар, деталларда ёзма адабиётга хос тасвир услубларини қўлласа-да, аммо анъанавий достонлар тузилишига хос ижро хусусиятларидан ҳам ўринли фойдаланади. Айниқса, қаҳрамонлар портрети, сажълардан фойдаланиш, бадий-тасвирий воситалар, халқона иборалар асар воқеаларининг драматик ҳаракатини таъминлайди. Бахши томонидан Ойчинорнинг Шайбонийхон қўшинлари билан жанг қилиб, ҳолсизланиб, Тарлон бўзга миниб келаётган тасвирида отнинг ҳаракатларини тўрт юз йигирма олти мисрадан иборат назмда берилиши, улар маълум хатти-ҳаракат, руҳий жараёнларни бадий акс эттириши билан алоҳида ажралиб туради.

*Кетаётир Тарлон бўз
Қундузию кечалар,
Шамолига ётади
Йўл бошида арчалар. (102-бет)*

12 Муродов М., Эргашев А. Алпомишнома. 1-китоб. Сурхондарё талқини. – Т.: Меҳнат, 1999. 364-бет.

Достон ва унда қўлланган баъзи этнографик деталлар, маросим билан боғлиқ хусусиятлар борасида Ў.Ўтаев ва Отаёр, М.Муродов, А.Эргашевлар ҳам муносабат билдирганлар¹³. Айниқса, достонда Назарбойнинг Бобур ёнига бораётган ҳолати тасвирида келтирилган:

*Босиб кетган излари,
Кўк мунчоқдай тизилиб, –*

мисраларга бўлган олимларнинг муносабатлари, таҳлилларида халқ удум ва анъаналари билан боғлиқ эътиқодий қарашлар борасидаги кузатувлари диққатга сазовор. “Ойчинор” достони Қодир бахши репертуарида тарихий достоннинг алоҳида бир тури сифатида ижро этилиб келган бўлса, бугунги жонли жараёнда ҳам унинг шогирдлари Муҳаммадали бахши каби талантли ижодкорлар томонидан ижро этилмоқда.¹⁴ Жумладан, бахши достонни айтиш жараёнида уни устози Қодир бахшидан ўрганганлигини алоҳида тилга олади:

*Қўлга олдим дуторим,
Дўмбирамни чертайин.
Қодир устоз достонидан
Икки оғиз айтайин, –*

деб достонни бошлар экан, эпик макон таърифини келтиради. Достон воқеалари Қодир бахши ижросидаги мазмунни берса-да, сўз тасвири, эпизодлар, қаҳрамонларга хос мукамаллик даражаси Қодир бахши маҳоратини бермайди. Кўплаб ўринларда устознинг йўл ва усуллари бузилмаган. Шундай бўлса-да, “Ойчинор” достони бугунги кунда ҳам Қодир бахши шогирдлари томонидан ижро этиб келинаётганлиги билан диққатга сазовор.

Аннотация:

Мақолада халқ достонларида тарихий воқелик ва образнинг эпик тасвири, бахшилар ижросида тарихий жараёнга муносабат ва анъанавий ёндашув, бадий маҳорат масалалари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этилган.

Эпическое изображение исторической реальности и образ в народных эпосах, отношение к историческому процессу и традиционному подходу к исполнению бахши, теоретические и аналитические проблемы художественного мастерства.

Anntation: The epic portrayal of historical reality and image in folk epics, historical process in the execution of bakhshi, theoretical, and traditioinal problems of art are considered in the article.

13 Ўтаев Ў., Отаёр. Дунёга тенгдош хазина. – Т.:1992; Муродов М., Эргашев А. Алпомишнома. 1-китоб. Сурхондарё талқини. – Т.: Мехнат, 1999. 368–369-бетлар.

14 Ойчинор. Достон. Айтувчи Муҳаммадали бахши. Шахсий архивимиз.



Сайёра САИДОВА

Олам рангга бурканганда

Бугунги кунда Ўзбекистон тасвирий санъати ривожига муносиб ҳисса қўшиб келаётган Нафиса Гильманова замон билан ҳамнафас ижод қилиб келаётган аёл рассомларимиздан биридир.

Нафиса билан суҳбатлашар эканман, у беихтиёр болалигини эслади. “Болалигимда дадам мени фортопиано тўғарагига берганлар ва мен пианинони жуда яхши чалар эдим, аммо кўпинча қалбимга яқин бўлган расм чизиш билан шуғулланардим. Бир куни дадам иккала санъатдан бирини танлагин деган мақсадни олдимга қўйдилар, шунда мен кўпроқ расм чизишни ёқтиришимни ва келажакда рассом бўлмоқчилигимни айтганман”, деди.

Дарҳақиқат, Нафисанинг табиати болалардек беғубор бўлгани билан ҳаёти ва кечиб ўтган йўллари рассом политрасидек ранг-барангликлардан иборат.

Нафиса Тошкент шаҳрида зиёлилар оиласида туғилган бўлиб, тасвирий санъатга ёшлик даврларидан бошлаб қизиқиши бўлганлиги сабаб, ота-онаси уни тасвирий санъат тўғарагига беришган. Ўрта мактабни тугатгач, Нафиса Тошкент Педагогика университетининг бадий графика факультетига ўқишга кирази ва педагог Янис Салпинкидидан тасвирий санъат сир-асрорларини ўрганди. Ўқишни битиргач эса, шу даргоҳнинг “Чизматасвир ва рангтасвир” кафедрасида ўқитувчи сифатида иш бошлайди. Шунингдек, ижодини ҳам фаол давом эттиради. 1991–1992 йилларда Россиянинг Санк-Петербург шаҳридаги И.Е.Репин номидаги рангтасвир, ҳайкалтарошлик ва архитектура институтида малака оширишга бориб, Д.М.Волкова, М.Девятов, В.Лавренко, М.Герасимов каби машхур профессорлардан сабоқ олиб педагогик маҳоратини оширади. Бу ердаги ижодий муҳит унинг ўз йўналиши ва ўз услубини кашф қилишига туртки бўлди.

Рассом тасвирий санъатнинг манзара жанрини жуда ёқтиради. Табиатнинг ранг-баранглиги ва сокинлиги унга илҳом бағишлайди. Нафиса табиатни шунчаки, чизиб қолмай, ҳар бир асарига қалбини, меҳрини, дунёқарашини сингдиришга ҳаракат қилади. Турли фасллардаги она табиатимизнинг беқиёс манзаралари, тоғу

Сайёра САИДОВА – 1968 йилда туғилган. Тошкент давлат Санъат институтини (ҳозирги Камолиддин Беҳзод номидаги МРДИ) тамомлаган. “Тасвирий ва меъморчилик санъати тарихи” номи ўқув қўлланмаси чоп этилган.

дарёлар, тиник чашмалар, гуллаётган водийлар рассомнинг севган мавзуларидир.

Мусаввирнинг асарларида инсон ва табиат ўртасида уйғунлик мужассам бўлиб, бизнинг ҳар куни кўриб юрган нарсаларимизда ўз дунёси билан ёндашиб ўзгача гўзалликни кўради ва уларни матоларга муҳрлайди. Нафисанинг “Бешик”, “Ракс”, “Севги ибодати”, “Оқ йўл”, “Дарё бўйида”, “Оқ туялар”, “Шарқий карвон” деб номланган туркум асарлари хорижий давлат музейларида сақланади.

Рассомнинг ижодида натюрморт жанридаги асарлари алоҳида ўрин эгаллайди. Ундаги ранглар уйғунлиги, композицион тузилишининг аниқлиги, нур ва соянинг ҳамоҳанглиги инсонни лол қолдиради. “Лимонли натюрморт”, “Олмалар ва хурмолар”, “Увайсий хотирасига”, “Бойчечаклар”, “Кузги гулдаста”, “Ноклар”, “Мандаринли натюрморт” каби асарлари шулар жумласидандир.

Нафисанинг ҳаётга, гўзалликка бўлган иштиёқи шунчалик баландки, барча нарсаларга вақтини тақсимлашга ҳаракат қилади. У ижодий асарлар яратибгина қолмай, илмий мақолалари билан кўплаб республика ва хорижий илмий конференцияларида ва журналларда иштирок этиб келади. Шунингдек, унинг муаллифлигида чоп этилган “Рангтасвирда ёруғлик ва ранг”, “Тасвирий санъатда композиция”, “Қаламтасвир”, “Темурийлар ва Бобурийлар даври архитектурасининг миниатюра асарларида акс этиши” ҳамда “Нафис” номли ижодий ишлари каталоги каби қатор адабиётлар тасвирий санъатнинг ривожига улкан ҳисса қўшиб келмоқда. Бундан ташқари бир қанча ижодий асарлари хорижий давлатларда чоп этилганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз.

Ҳозирги кунда таниқли рассом ва олима, архитектура фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент Нафиса Гильманова Камолитдин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтининг Амалий санъат факультети Ҳайкалтарошлик кафедраси мудири лавозимида фаолият олиб бормоқда.



*Осмон шундай тусдаки, гўё
юзлаб мусаввир мўйқаламини артиб
олгандек.*

Рамон Гомес де ла СЕРНА





**Кўчкор
НОРҚОБИЛ**

Ер аслида баланддадир

Бугуннинг ҳикоялари

Янгибой Кўчқоровга бағишланади

Шошилманг, шу нарсани ўқиб кўринг. Кўп вақт сарфламайсиз. Бўлган воқеа. Бир ижодкор дўстим айтиб берди. Лекин шу воқеа қаъридаги инсон ақл-идрокига сиғмайдиган мислсиз бир куч-қудратни сездим. Уни нима деб аташни билмадим; ишончим комил, сиз ҳам уни сезасиз. Нима деб аташингиз шартмас, бу нарса кўнглингизда тугилиб тургани амал.

...Болакай олти ёшда. Ота қирқдан ошган. Улар йўлга чиқишди. Ёзувчиларнинг Дўрмон боғини маҳв этган тунги мудроқлик пардасини куздан дарак сахаррез эпкинлар сидириб ташланган бўлса-да, болакайни уйку босади. Азон оҳанглари ҳали ерга тушмаёқ шаҳарга равона бўлган отаси ортидан эргашган ўғил боғни кесиб ўтган шарқироқ зилол ариққа кўнгли зил кетиб термилади: “Бугун ҳам шу ерда қолганимизда эди, яна чўмилирдим...”

Кизиқ, нега ҳамиша катталарнинг айтгани бўлаверади? Тушдан сўнг ё кечкурун кетишса нима қиларди? Барибир боришади-ку, ўша уйга. Бола чайқалиб, кўпириб, тошиб оқаётган тип-тиник ариққа суқланиб қараб қўйди. Бувисининг гапи ёдига тушди: “Ариқларда кечкурунлари жин ва ажина, шайтонлар чўмилади. Кечаси сув ёнига борма!” Бола ўзича фикрлади: “Эрталаб, тонгда фаришталар, кун исигач, улардан кейин болалар чўмилишади...” У “фаришталар чўмилиб чиққан” тип-тиник, сувга энгашиб, ҳовучини тўлдириб юзига тортди. Юзи жимирлаб кетди. Ух, муздай экан. Фаришталар совуққотмасмикин-а? Ота оёқ илди. Ўғлига имо қилди: “Тез-тез бўл, кеч қоламиз”. Бола илдамлади. Хаёлида ҳамон ўз дунёси тасаввурлари тиник тортарди: “Барибир фаришталарга мазза. Ҳеч ким уларни уришмайди, лекин улар айна кун исиган пайти чўмилишмайди, йўк, барибир чўмилишади. Биз уларни кўрмасак керак... Мен уларни кўрсам эди... Бир мартагина бўлса ҳам. Бувим, улар сен хоҳлаган пайтинг ёнингга келади, деб айтардилар. Ё, бувим алдармикинлар?”

Бола катта йўлга чиққач, илдам одимлаб отасига етиб олди. Шими чўнтагига қўл солиб, дўппайиб турган пулларига копток сотиб олиши, ўртоқлари билан

Кўчқор НОРҚОБИЛ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист. 1968 йилда туғилган. Тошкет давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. “Кафтимдаги қизгалдоқ”, “Ҳосиятли дунё”, “Дераза раҳидаги гул” шеърӣ, “Дарё ортидаги йиғи”, “Қулиб тур, азизим”, “Қуёшни ким уйғотади?..” “Кўзларингни кўргани келдим”, “Афғон: 2 рота”, “Осмон остидаги сир”, “Биз жангдан қайтмадик...”, “Самодил” номли насрий китоблари нашр этилган.

маза қилиб тўп суришини хаёлига келтириб, хурсанд бўлди. Отаси ваъда берган, албатта, копток сотиб олади. Одамлари ухлоқ, машиналари уйғоқ улкан шаҳар кўчасида кираулов орқа ўриндиғида ўтирган бола ташқарида шип-шип ўтаётган дўконларга жонҳалак разм солади. Барча дўконлар берк. Ҳечқиси йўқ. Пул ўзиники. Отаси ўз-ўзига берди-ку. Уйга боргач, Соли аканинг дўконидан олади...

Улов улкан гумбазли бино ёнида тўхтади. Ота-бола ичкарига киришди. Бола ер остига кириб кетаётган ўзиюрар зиналарни кўрди. Ота ўғлини четда қолдириб ойнаванд дарча ёнида тизилган одамлар сафига бориб турди. Бола атрофни олзarak кузатди. Бинога кираверишдаги тўсин ёнида қўлини чўзиб турган озғин чолга кўзи тушди. Кимдир унинг очиқ кафтига уч-тўрт чақа ташлаб ўтди. “Тиланчи экан”, деб ўйлади. Қишлоқда ҳам баъзи-баъзида уларнинг эшиги ёнига шундай кишилар келиб турарди. Елкасига тўрва осиб олишарди. Бола беихтиёр тиланчи томон юрди. Чўнтагидан икки дона пул олиб чолга узатди. Чол жилмайиб, нимадир деди. Шу маҳал унинг ёнида гўдак кўтарган аёл пайдо бўлди. Унга ҳам пул берди. Зумда, сочлари патила, оёқяланг, кўзлари тим қора, юзи қорамағиз, худди қўшниқиз Сарвиғулга ўхшаб кетадиган қизалоқ ҳам унинг қаршисига келиб қўл чўзди. Боланинг ич-ичи увишиб кетди, йиғлагиси келди. Ҳалиги “Сарвиғул”га чўнтагида қолган пулларни тортиқ килди. Энди чўнтаги енгил тортди. Биттагина пули қолди. “Учар зина” ёнида қаққайиб турган отаси овозини баландлатди:

– Қаерларда сандирақлаб юрибсан, кетдик, кеч қоламиз.

Улар ер тагига кириб кетишди.

Э-е-е-ей, аэропорт деганлари жуда ғаройиб жой экан. Бош-адоғи йўқ ойна деворли улкан бинога киришди. Ойнадевор ортидаги худ-худудсиз майдонда самолётлар тизилиб турибди. Ҳайратдан энтикиб кетди. Ух, булар бунча катта бўлмаса. Осмонда учганда майдагина кўринади-я. Эндигина кўтарилаётган куёш шуъласида оқ-қизғиш товланган самолётлар болани сеҳрлаб қўйди. Буларнинг ҳақиқийсини кўриш бошқа-ю, телевизорда кўриш бошқа экан-а? Қизик, булар осмонда учаётганда қанотли улкан фаришталарга ҳалал бермасмикин? Йўқ, фаришталар булардан баланд учади, лекин фаришталар самолётларни кўриб туради.

Анграйиб қолган ўғлини ота кенг залдаги қатор-қатор ўриндиқларда ўтирган одамлар давраси сари бошлади. Бўш жой топиб чўкишди. Бола отасидан хурсанд бўлди. Келаётганда поездга чиқишувди. Энди самолётда учишади. Зўр отаси бор-да. Нимадир тарақлаб кетди. Бола ёнидаги ўриндиққа тапиллатиб кет ташлаган кимсани кўрди. Ҳалиги киши болага караб ғалати илжайиб қўйди. Оғзидан ачкимтир, сассиқ ҳид таралди.

– Бу ёққа кел, ке, бу ерга ўтир, – деди курсиқатор четида турган шеригини имлаб. Шерик гандирақлаб келиб боланинг тепасида тик турди. Атрофини бадбўйлик тутди.

– Қани, болакай, турмайсанми?

– Бола, ўтиради, турмайди, бола чарчаган, – деди отаси ҳам ўқрайиб.

– Э-е-ей, шоиир – мухбиинир. Ўзлари-ку, учаяпман денг. Ёзасиз-а? Буларни газетга ёзасиз-да-а? Энди ёзаверинг. Шу ерда ҳам, одамнинг ғашига тегасиз-а? – ҳиқиллади ўриндиқда чайқалган нусха. Тик турган дароз эса кўзлари сузилиб атрофга аланглади:

– Кўявер, шунга ўхшаганлар доим бизга ҳалал беришган, у чайқалиб-чайқалиб бўш жой ахтариб кетди.

Отаси мулзам тортди. Ижирғанди. Бола хавотирланиб, алланечук қўркув хисси билан отасига қаради. Отаси бир нуктага тикилиб қахрли жилмайди.

– Нега кулаяпсан, майли яна газетангга фелётон қил. Қўлингдан ҳеч нарса келмайди. Келмади-ку... Сен ўзингча ҳақиқатчи бўлиб мени газетга уриб чиқдинг, наборут бугун мени тумандаги идорага бошлиқ қилиб тайинлашди. Ҳа, бошлиқ бўлиб бораяпман.

Отаси жаҳл билан унга ўгирилди. Бола шахд билан ўрнидан туриб отасининг бўйнидан кучоклади.

– Қўркма ўғлим, қўркма. Майли, жим бўлдим. – Ота зўрға ўзини тутди. Ёнидаги ўриндикдан бадбўй ва иринг гап ингради:

– Сенга ўхшаган ҳақиқатгўйдан ўргилдим. Жипирик. Сен билан туманга боргандан сўнг гаплашаман...

Отаси бир нуктага тикилиб қолди. Юзлари дир-дир титради. Оғир хўрсинди. Ўрнидан туриб, ўғлини етаклади-да, залнинг нарғи четига бориб ўтирди. Отанинг қўллари ҳамон мушт бўлиб тугилганди. Бола унинг тошдай қаттиқ муштини силаб қўйди, отанинг бармоқлари очилди. У жилмайди.

– Ота, анави одам ёмон экан-а, деди болакай самолётга ўтиришгач. – Сиз улар билан уришманг, хўпми?

– Хўп, ўғлим.

– Ота, уйқум келяпти.

– Ухла! Мен ҳам ухлайман.

Орқа ўриндикда қўлтелефон жиринглади.

– Йўқ. Худо ҳақки ҳозир ёнимда бир сўм ҳам пулим йўқ. Бўлса буюрмасин агар... А-а-а? Нима?

Болакай орқа ўриндикқа ўгирилиб қаради. Басавлат, хўппа семиз амаки каттакон қора портфелини тиззасига қўйволиб, қўйиб кимгадир дод-фигон этаяпти. Боланинг раҳми келди. Чўнтагини ковлади. “Сарвигул”дан қолган биргина ғижимланган пулни ҳалиги амакига узатди. Амаки унга анграйиб қаради. Юзи қахрли тус олди:

– Олдингга қараб ўтир, зумраша!

Самолёт осмонга қўтарилди. Бола ҳаяжон тўлқинида думалоқ ойнадан пастга қаради. Боши биров айлангандай бўлди; тубанда уйлар худди ҳар жой-ҳар жойда сочилган ғишт доналарига ўхшаб кўрина бошлади. Сўнг ойна атрофини мовийлик қоплади. Бола уйқуга кетди.

У мовий тубсизлик аро учиб бораяпти. Аҳён-аҳёнда оппоқ момик булутларни ёриб ўтади. Гоҳ қуёшнинг қизғиш шуъласи юзларини куйдиради. Яна атрофни мовийлик қоплайди. Бола ҳадсиз осмон бағрида, булутлардан юксакда, ёлғиз ўзи учаётганини ҳис қилади. Пастга қарайди. Пастда... жуда кўп, бесанок самолётларни кўради. У кумуштан, ярқираган самолётлардан ҳам баландда парвоз қилаяпти. Шу чоғда унинг ёнида патила сочларига зар кокиллар улаб олган ҳалиги “Сарвигул” пайдо бўлади. Бу томонида эса ўша тиланчи чолни, ортидан кўксига гўдагини босган алфозда учиб келаётган аёлни ҳам кўради.

– Биз учаяпмиз, – дейди бола.

– Фақат сен учаяпсан, – дейди “Сарвигул”.

– Қаёққа учаяпман?

– Ўзинг айтдинг-ку, фаришталарни кўраман деб. Фаришталарга борамиз. Ана улар... – “Сарвигул”нинг овози олис-олислардан эшитилади.

Бола энди икки ёнида мовий нурлар ичра порлаб турган чехраларни

кўради. У ўзини фаришталар оғушида тебранаётганини ҳис қилади...

Туйкус осмон қоқ ўртасидан ёрилиб кетган каби даҳшатли қарсиллаш қулоқни қоматга келтирди. Боланинг юзига иссиқ шамол урилди.

...Аэропортга қўнар чоғи электр симига урилиб, илкис чайқалган самолёт сув таралган пахтазорга қулаб тушди.

Қоқ белидан узилиб кетган салон ичида болакай ўз ўрнида қилт этмай ўтирар, борликни тутган дод-фарёд ва чинқирикни у гўё эшитмасди. Тутаётган салон ичидан эс-хушини йўқотган одамлар ўзларини ерга отишарди. Кучли зарб таъсирида салон бурчига отилиб кетган отаси ҳам жон уҳмида ўғли томон талпинди ва уни даст кўтариб, тўс-тўполонни ёриб, ўзини ерга ташлади.

Самолётнинг бир бўлаги, олд қисми, тумшуғи эса сув тўла зовур қирғоғига қадалиб турарди. Бола кўзларини чирт юмди; пахтазорга қулаб тушган иккинчи бўлакка тегишли канот устида эрталабки бадбўй амакининг мурдаси осилиб қолганди.

Ерда, бўктириб суғорилган эгатларда, ғўза навалари устида бола ҳали кўрмаган жуда кўўўп кўм-кўк пуллар сочилиб ётарди. Ҳалиги, орқа ўриндикдаги хўппа семиз одам эса оғзи ланг очилган чарм портфелини лойга чаплаган аянчли боши узра даст кўтариб, телбанамо чинқиарди:

– Менинг пуллариммас, булар менинг долларларим эмас, (доллар дегани нима экан) меникимас... мен ўлди-и-и-ммм ... – У пахтазор ичига узала тушиб ерни муштлай бошлайди.

Бола атрофга қарахт ҳолда аланглади. Бақираётган, чинқираётган, шу лаҳзада бу фалокатдан эси кирари-чиқари, қарахт, афтодаҳол йўловчилар – эркагу аёл... бари-бари айна дам нима ҳодиса содир бўлаганини англаб улгуришмаган эди.

Ерга чўк тушиб ўғлини бағрига босган ота унинг оёқ-қўли, буткул аъзойи-баданини титроқ қўллари билан ушлаб кўрди.

– Ҳа... Ҳеч... ҳеч еринг оғ-оғримаяптими? Айт, ҳеч... қаеринг...

Шу маҳал боланинг тепасидан салқин эпкин эсиб ўтди. У кўкка қаради.

– Йўк, ота. Ҳеч қаеримга ҳеч нарса қилмади.

– Худойимга шукр. Ота энтикиб уни бағрига босди.

– Ота, мен уларни кўрдим.

– Нимани кўрдинг? – ҳамон уни бағридан бўшатмай, чўкаллаган кўйи хикиллади ота.

– Фаришталарни! Ота, фаришталар бор-а?

Ота уввос тортиб йиғлаб юборди:

– Бор! Болам, бор! Албатта, бор...

PS/ ...Шундай гаплар, кадрли ўқувчим. Мана, орадан йигирма бир йил вақт ўтди. Ўша болакай бугун йигирма етти ёшга тўлди, чиройли, пахлавон ўғлон бўлди. У ҳозир ҳам самолётга чикқач, аҳён-аҳёнда уйқуга кетади, ишонасизми, кўзи илингач, мовий кенгликлар узра юксак-юксакларда учиб юрганини ҳис қилади: ёнида ўша “Сарвиғул”, ўша озғин тиланчи чол ва гўдак кўтарган аёлни кўради, бироздан сўнг... Фаришталар пайдо бўлади.

Яна бир гап: 1999 йилнинг 26 август тонгида Тошкент – Тўрткўл йўналиши бўйича парвоз қилган “ЯК – 40” ҳаво кемасидаги йўловчиларнинг барчаси авиафалокат туфайли жароҳат олди, ҳалок бўлганлар ҳам бор эди. Фақат ўша болакайгина озор кўрмади, хатто сочининг бир толасига ҳам зиён етмади.

Хамма нарса қайтади

ЖАВОБСИЗ нарсанинг ўзи йўқ: ҳа, ҳамма нарса қайтади. Оғаётган куёш шуъласи оғушида қолган осмон остида лов-лув ёниб тўлғанаётган кўлга боқиб, тағинам ўз фикримни қатъий қилдим. Қайтади... Қайтади... Қайтади!

Худди мана шу кўлнинг холига ўхшайди ҳаётимиз. Шамол сув сатҳини чайқаб ўрқач-ўрқач шопириб қирғоққа олиб келиб уради. Лаҳзалик сукут қаъридан сўнг яна шалдир-шулдир сас келади, кўпириб тошган тўлқинлар ортга қайтади, шамол эса, шамол кўлни яна бир чайқалтириб олади-да, тўлқинларни қирғоққа ирғитади. Шамол отади, қирғоқ қайтаради. Бу азалий кураш, кўл осмонга кўзгу тутган пайтлардан бери давом этади. Сув пайдо бўлибдики, шамолнинг иши шу, соҳилга тўлқин ҳайдаш билан овора. Шамол мен енгдим, сув ўрқачларини соҳил сассиз ютиб юборади — тўлқинлар маҳв этилади деб ўйлайди. Бироқ бир қудратли куч муаллақ отилган ҳар бир нарсани изига қайтариб ташлашини шамол ҳеч қачон билмайди. Йўқса, соҳиллар аллақачон кўл ва денгиз, уммонларни ёб-ютиб юборарди.

Шамол соҳилга отган тўлкинлар инсон болаларининг бир-бирига аёвсиз ирғитадиган маломат тошларига ҳам ўхшайди. Одам боласи ҳам худди довдир шамол каби отган фалокатлари изига қайтади, деб хаёлига келтирмайди. Мен шамол забтида кўпириб-кўпчиб чайқалаётган озурда кўлга боқиб шундай хаёлга келдим. Соҳиллар бўлмаса кўллар йўқ бўлиб, тўлкинлар кўпикдай сачраб, жизғанақ ҳаво қаърида йитиб кетади. Денгизу уммонларни соҳиллар ушлаб туради. Сувли салтанатнинг химоя қобиғидир соҳиллар. Инсон-чи? Инсоннинг чи? Бир-бирига тинимсиз таъна-дашном ирғитиб чарчамайдиган қавм отган маломат тошлари-чи? Уларни қандай соҳил тўсаркин? Бу соҳилнинг номи нима?

Мен айна шомталаш маҳал кўлнинг олис бурчига сингиш учун оғиб бораётган қуёшдан узилиб-узилиб кўл сатҳига тушаётган олов парчаларига маҳлиё бўлиб термиларканман, поёнсиз сувлик қаърида осмон ёккан гулхан гуриллагани, унинг тафти ва жозибаси сув сатҳига ҳам калкиб чиққанини кўраман. Энди шамол гур-гурлаб ёнаётган олов тўлқинларни биз томон отади. Борлиқ қирмизтуслик оғушида чайқалади. Мен ҳамон жонли, бетакрорлик жозиб гўзал манзарага эҳшўшим учиб ҳаяжон билан қарайман. Шундай мўъжизани кўрмаслик нақадар аянчли ҳол. Қудрат етаклаб кетаётган сўқир кишига қарайман. Мезбонимиз уни нариги чайла томон, бу ерларнинг ижарачи-соҳибининг емакхонага яқин қўналғаси томон етаклаб кетарди.

– Яхши қилдингиз. Савоб-да, – дейман сўқир кишини нариги чайлага етаклаб бориб, жойини кўрсатиб қайтган Қудратга.

– Э-е-ей, ака! Бу дунёда ҳамма нарсa қайтади, ёмонлик ёрти гилам остида ётмайди. Мен бу одамни яхши танийман. Нариги, тоғ қишлоқдан. Мелисанинг каттакони бўлиб ишлаган. Агар айтиб берсам, зўр ҳикоя ёзасизлар, – дейди Қудрат шеригим Лукмонхон билан Элдорга ҳам бир қараб қўйиб.

Кудрат деганлари кўлга туташ овулда яшайди. Пойтахтдаги кадрдон ошнамизнинг жияни. Ошнамиз озиб-тўзиб йилда бир бор кўл бўйига дам олгани чиқаётганимизни эшитиб бироз ичи ҳам куйди: “Ух-ух... Афсуски, мен боролмайман. Шанба-якшанба бошқа ишларни режа қилувдим... Ҳа, майли сизлар у ёққа бориб Қудрат жиянни топинглар. Мана телефон рақами. Яхши

жойдан ётоқ тайёрлаб қўяди. Ўзим айтаман, соҳилга яқин чайлалардан бирини танлайди. Жуда киришимли-қоришимли одам...”

Ошнамит айтганидан ҳам далли-ғули, одамийликнинг олд ўғли чиқиб қолди Қудрат. Тубканинг тубидаги, элнинг оғзига тушган бепоён кўл томон олиб чиқадиган ўнқир-чўнқир қир йўлга чиқишимиз ҳамона осмондан осилиб тушдими, ерни ёриб чиқдими, билмайман, Қудрат пайдо бўлди. Йўлнинг қок ўртасида “Гитлерсалом” қилиб кўл кўтарди. Лукмонхон адибимиз бирдан тормоз урди, машина силтаниб тўхтади. Рулга кўксини берган ҳайдовчи адиб нималардир деб калима қайтарди, тап-тақир адирликлар орасида қораси кўринмай туйқус қаршингда бўй кўрсатса, албатта, шошиб қоласан-да...

– Асс....ассалому алайкум! Ёзувчи акалар! Хуш кепсиз, – туйқусчи туйнукдан бош тикиб машина ичидагиларга салом берди. – Мен Қудратман.

Биз ҳам ўзимизга келиб-келмай ҳол-аҳвол сўрашдик.

– Таксир, энди сиз орқага ўтинг. Мен йўл кўрсатиб бораман. Бу кенгликда бошқа ёққа бурилиб кетсангиз, нақд чегарадан чиқиб қоласизлар...

Мен ноилоҳ орқа ўриндикқа ўтдим. Қудрат деганлари олд ўриндикқа гурзидай бўлиб ўтириб олди. Лукмонхон унга қизиқсиниб қараб қўйди, Элдор эса менинг ёнимда туриб бўйинини чўзиб, қийшайган қўйи олдинги ўриндикда ястанган Қудратга яхшилаб разм солмоқчи бўлади. Мен уни “тек ўтир” маъносида сонидан чимчиб, ўйиб оламан. “Ҳа, нега чимсийсан?” “Бийтибгина кет, уят бўлади...” Шу тобда денг Қудрат ҳам биз томонга молшохлаш қилиб илкис бош буради:

– Қийналмай келаяпсизларми? У ёқда ҳамма нарса тахт. Кўлнинг бўйгинасидан жой олдим. Беш-олти кило балиқ айтиб қўйдим. Манави қирдан сўнг сўлга бурилсак, ёпган нон, сузма-қатиқ, памидор-самидорлар оламит.

– Овора бўлманг. Нон, газак-мазаклар юкхонада бор. Олволганмиз. Фақат бизга бал-л-и-и-ув бўлса бас, — дейди Элдор чимчувнинг заҳи кетмаганини менга билдириш учун мазахомуз оҳангда...

– А-а-а-а? Ним-а-а-а? Баллии-и-иувнинг зўрларини тутиб, майда ҳовузга соп қўйиппан, — дейди Қадрат ҳам бепарво.

Элдор музу музтар бўлди. Жим қотди.

...Қудрат чиндан ҳам чайланинг зўрини танлаган экан – шундоқ қирғоқнинг қуйруғида, бепоён кўл жозибаси, хур-хур шабада, сув сатҳидан нам тортган салқин ҳаво, тани-жоннинг роҳати. Айниқса, шамол кўлнинг шаштини шошириб, тўлқинларни соҳилга отиб ўйнаши янаям завқли эди. Чайланинг биқинига қозон-ўчоқ осилди. Чўмилишдан сўнг, кеч киргач ўчоққа ўтин қалаб, қозонга емак ташлашга келишдик.

Шомнинг шашти пасайиб, шафақранг тусда жимирлаган кўл сатҳига оқшом пардаси ёйила бошлади. Кўкда шокосадай-шокосадай бўлиб чакноқ юлдузлар пайдо бўлди. Шамол ҳам бироз нафас ростлади – пасайди, тўлқинлар тин олди, борлиқнинг бундай соҳир сулҳи аро майин шабада эсиб, кўлнинг намакоб таъми соҳилда бўй таратди. Ҳаво анчагина салқин тортди.

Ҳузурбахш чўмилишдан сўнг чайла устунларига тиркалган тапчанда оёқ узатиб, тепада тортилган тўрматол ортидаги олис осмонга кўз тикиб ётишнинг завқ-шавқини таърифлаб беришим мушкул, лекин умримда биринчи бор, ер, сув, само, осмоннинг абадий ёниқ фонуслари – юлдузлараро сирли бир боғлиқлик мавжудлигини ҳис қилдим, бу уйғунлик, хуув олис чайлалар томондаги полизлар қаъридан келаётган чигиртканинг чириллашига ҳам ҳамоҳанг ҳаётийлик риштаси билан чамбарчас боғлиқдай туюлди. Мана шу чигиртка чириллашидан

тўкилган оҳанг титроғи, ким билсин, балки, олис самовотдаги юлдузларга бориб урилаётгандир. Ахир ҳар бир нарсa бир-бирига боғлиқ-ку, қўл тубида чайқалган майса ноласи ўқирган бўронлардан кўра ху-уув самовот қаърида милт этган нуктаюлдузларга етиб бораётгандир. Ким билсин? Ким билсин? Табиат – мўъжиза. Яратган Эгамнинг мукаммал ижоди бу!

Мен шундай хаёллар билан жимир-жимир юлдузлар салтанатидан кўз узмайман. Шу тобда Элдор ҳамроҳимиз кимнидир бошлаб келади.

– Танишинглар, Раҳимбой. Бизга шу укамиз ҳозир балиқ шўрва қилиб беради. Зўр йигит экан...

– “Ухо” денг, “ухо” – ўсмоқчилайди Лукмонхон лўлиболишни елкасига тортиб чалқайрамон чўзилиб юлдузларга назар ташларкан...

– “Ухо”мас. Бу ўзбекча балиқ шўрва. “Ухо”ни ўрисияда ичасиз, – кесатди Элдор.

– Ҳимм... Шундай денг. Шу ёшга кириб ўзбекча балиқ шўрвани эшитмабман. Дуруст, зора бугун бу янгилик билан юзма-юз келиб, ҳаётимнинг ўзига хос саҳифалари очилиб кетса, – “ўликгап” қилади Лукмонхон.

Қош қораяди. Тун ерга кулайди. Осмон пасаяди. Юлдузлар қўл билан юзма-юз. Юлдузлар қўлга сув ичгани тушган. Юлдузлар сув сатҳида юзиб юрибди. Ана сизга манзара-ю, мана сизга манзара... Тўлқинлар ўрқачида юлдузлар чўмилмоқда.

Чайламиздан икки-уч қадам нарида ўчоқ гуриллади. Раҳимбой шўрвага уринди. Зум ўтмай қозон томондан ёқимли бўй таралади. Оловнинг чарс-чурси, темир ўчоқ оғзидан ўрлаган учқунларнинг тун қаърида чизик тортиб ўчиши... бари... бари сирли-сехрли. Шоирлар мафтункор кеча деб ох-воҳ урадиган пайт мана шу бўлса керак. Кечанинг бундан чиройли, ҳордиқнинг бундан ажойиб бўлиши мумкинмас...

Бироз фурсат ўтгач, овулга кетган Қудрат ярим бидон қатик кўтариб келди.

– О-о-о, зўр-ку. Ёрдамчи ҳам топилибди-ку, – деди юлғунзорга туташ сўқмоқ оғзи – чайла ёнида ўрнатилган, гуриллаб ёнаётган ўчоққа ишора қилиб.

– Келавермаганингиздан кейин топдик-да, – дейди Лукмонхон бироз норизо бўлиб.

Негадир у Қудратни унчалик ёқтирмаётгани, бизни деб пойи-патак эрса-да, Қудратга нописандлик қилаётгани менга ҳам малол келди:

– Бу киши бизга шўрва қилиб бераман, деб ваъда қилмаганди, эшоним, – дейман норизо оҳангда.

– Айтдим кўйдим-да... оббо-о, – Лукмонхон хафаланади.

– Қани, ундан кўра ҳали бир воқеани айтсам, зўр ҳикоя ёзасизлар девдингиз. Бир эшитайлик, қандай воқеа экан у, – дейман мавзуни бошқа ирмоққа буриб.

– Майли, айтсам-айтаман. Мен ҳалигинда етаклаб ўз чайласига олиб борган кўр кишининг бир пайтлар дамига довучча пишиб, тикилса тоғ титраб кетарди. Мелиса эди, энағар. Ҳозир машинадан кирачи суяб туширганда жон-поним чикиб кетди. Бирдан танидим, – худди дунёвий ахбор айтаётган каби антикади Қудрат. Бир муддат жим қотади. Ўчоқ бошида куймаланаётган Раҳимбойнинг шарпаси ҳам чайла ёнига келади. Ўчоқда ўт секин, милтиллаб ёнади. Қозоннинг яхши қайнаши учун оловни камайтирган укамиз чайла устунига елка тираб, ерга кет кўяди.

– Хуллас, бундан анча йиллар олдин, мана шу одам ёнига иккита мелиса шеригини олиб овул ораларди. Ҳамма уйга бирма-бир кириб чиқишарди. Кейин

зимзиё бўлиб кетишарди. Эрта баҳорда яна пайдо бўлишарди. Мен уйга таклиф қилиб, дастурхон ёзардим. Кейин чиқиб кетишарди.

– Ана сизга ҳикоя, – деди Лукмонхон кесатиб.

– Шошманг-да, ҳикоянинг зўрини эшитасиз. Хуллас, айнаи ёз чилласи яна пайдо бўлишди. Ҳе йўк, бе йўк, менинг кўлимга кишан уриб олиб кетишди.

– Нега? – дейди Элдор диққати ошиб.

– Э-е-ей, ана, кескин бурилиш, – ажабсинади Лукмонхон.

– Давом этаверинг, – дейман ишониб-ишонмай.

– Хуллас, кимсасиз қирликлардан ўтиб, катта бир ғор олдида уловни тўхтатишди. Орқаси панжаратўсин Увазикдан судраб туширишди. Қулоқ чаккамга кучли мушт келиб тушди. Гандираклаб йиқилдим. Манави гўрсўхта эса қорнимга зарб билан бир икки тепди.

– Нега, нима учун? — дейди Элдор ҳангу манг бўлиб. – Қўлингизга кишан солиб, етаклаб кетишаверса, индамай боравердингизми? — таажжубланади у.

– Сўрадим, сиқтадим. Нега кўлимга кишан урдинглар, деб ҳовлидаёқ тайсалладим. Бўлимга боргач биласан, дейишди.

– Эҳ чёрт! – чайла устунига елка тираб ўтирган Раҳимбойнинг ўкинчи эшитилади. – Мараз-еёй.

Қоронғилик қаъридан инграган бу сас Қудратга далда беради.

– Ҳа, маразлар. Роса савалашди. Нега дейсизларми? Бизга овулингга ё курол, ё наша топиб берасан, дейишди.

– Нега? – Элдор ҳайратини яширолмади.

– Нега бўларди. Аллақайси овулдаги қудуқдан мурда чиққан экан, жиноятчи топилмабди. Жиноятчи топилмадими, демак натижа ноль. Уйимга келганлардан бирининг зиммасида экан ўша жиноятни очиш... Энди ҳеч бўлмаса курол ёки наша топилгани борасидаги жиноятни фош этмаса, иши чатоқ бўларкан... Қўрапсизми, номардлар, келиб-келиб туз еган жойига тупуриб, мenden наша ёки курол топиб берасан, дейишди.

– Оббо ит эмган, ахлатлар, – ижирғанади Элдор.

– Сиз нима қилдингиз? – қизиқсинади Лукмонхон.

– Мен йўк, дедим. Бу овулда ҳеч кимнинг уйида курол ҳам, наша ҳам йўк. Бўлган тақдирда ҳам, билсам ҳам сенларга айтмасдим, айтмайман, дедим. Кейин улар менга сенинг ўзингни қамаймиз, ўлдирворамиз, деб дўк уришди, яна калтаклашди. Мен ҳам улар билан силлам етганича тутаклашдим. Охири, мени уриб-уриб адирга ташлаб кетишди. Хуллас, ўшанда бир амаллаб уйга етиб келдим. “Кўзинг оқиб тушсин”, деб қарғандим. Ҳимм, бу дунёда ҳар бир ишнинг жавоби бор экан... Бу одамга мен ўзимни танитмадим. Ўлганнинг устига тепган қилиб нима кераги бор. Тўғрими?

– Жуда тўғри. Худойим жазосини берибди-ку, – дейди Лукмонхон.

– Д-а-а, жуда таъсирли ҳикоя чиқади, — хомуш тортади Элдор.

Чайладан нарида, бурчакда устунга суяниб зимистонлик қаърида ерга чўк тушган Раҳимбой бир кимираб олади!

– Оббо-о-о, маразе-ей, – тўнғиллаб қўяди яна.

Қудрат чайлада хира шуъла таратиб турган фонусни олиб пастга тушиб, чайла устунига ярим бел бўлиб суяниб ўтирган Раҳимбой ёнига яқинлашади. Унинг бошида фонус тутиб дакки бергандай бўлади:

– Укам, чайлага чиқинг, меҳмонларнинг ёнига.

– Ол фонусни, ифлос. Маразсан, сен! Бу ерда сенинг борлигингни билганимда

оёғимни ҳам босмасдим. – Раҳимбойнинг ғазабнок овозидан бир қалқиб тушдим. Элдор ўз-ўзидан “и-и-е-й” деб қўйди. Лукмонхон ўрнидан туриб кетди.

– Нима-а-а? Нима деяпсан? Эсинг жойидами?

Қудратнинг овози қалтираб кетди. Фонуснинг хира шуъласи тушган ғазабнок юзга боқиб ортига бир чайқалди, қўлидаги фонусни ерга ташлаб юборди.

Раҳимбой ўрнидан даст туриб Қудратнинг бўйнидан маҳкам ушлаб, бир силтаб ерга ўтиргизиб қўйди. Биз нафасимизни ҳам чиқармай, хангу манг бўлиб, тош қотгандик.

– Ўтир ифлос! Қимир этсанг, ёриб ташлаб, ичак-човоғингни қўлга иргитаман. Сен ҳам одаммисан?

Бир лахзалик совук, ўлик сукут чўкди. Шу лахза ичра эсаётган шабада ҳам тиниб, суронли қўл ҳам музлаб қолганга ўхшайди. Кутилмаган ҳолатда ҳамма нарсаси тош қотди. Олам сукут ичида эди. Раҳимнинг ихрокли овози эшитилди:

– Акалар, мени кечиринглар. Ўзимни тутолмадим. Манави ифлос, нариги овулда яшайди. Ўша ўзи айтган иблисларга ялтоқлик-шалтоқлик қилиб қўп кишиларни қон қақшатди бу. Менинг ҳам қамалишимга шу сабабчи. Бобомнинг милтиғини олиб тўқайга овга чиққанимни кўриб, анавиларга чаккан ҳам шу. Бобом қазо қилгач, милтиқни ўз номимга ҳужжатлаштира олмовдим ўшанда. Бир куни уйимиздан милтиқни топиб, мени тоғ кишлокда юз берган отишмада қатнашгансан, деб беш йилга қамашди. Овулимиздаги Жўра бобонинг томорқаси адоғидаги ерга эрта баҳор ўзи кўкнор уруғи сепиб, бобонинг бизнесмен ўғлини қаматиб юборган ҳам шу. Бу ўша иприсқи ментларга ҳамиша “результат” топиб берадиган ялтоқхўр-ку... Қанчалаб одамларнинг бошига етмади, дейсиз.

Осмон узилиб тушганга ўхшайди. Нимадир қарс этди. Шу тобда фалакнинг бир бурчи ёришиб момақалдироқ гумбурлади. Қудрат гужанак бўлган кўйи ўрнидан турди-да, ичидан худди кучукнинг ғингшишидай ихрокли бир овоз чиқарди. Яна момақалдироқ борлиқни ларзага келтирди. Қудрат чайқалиб ўрнидан турди-да, жингилзорга туташ сўқмоққа равона бўлди. Бу галги чакмоқ ёруғи бутун борлиқни оний лахзада чароғон этди, кўзларим қамашиб кетди-да, сўқмоқ бўйлаб гандирақлаб кетаётган Қудратни кўрдим.

– Акалар, мени кечиринглар, чидай олмадим, – Раҳимбой фонусни олиб ўчоқ томон юрди.

– Мана буни зўр ҳикоя десак бўлади, – деди Лукмонхон хомуш оҳангда.

– Ҳикояга мос табиат манзараси, ёзда момақалдироқ, – дейди Элдор.

– Ҳамма нарсаси қайтади, – дейман мен.

Ёмғирда қолганлар

Икки ҳикоя



Турсунмурод
ЭРМАТОВ

Аёл бекатда сигарет сотиб тирикчилик ўтказарди. Кеч кириб йўл четидаги шароб дўконидан чиққан ароқхўр эркеклар сигарет сотиб олиш учун унинг ёнига келишарди. Аёл ташриф буюрганларга тавозе қилар, улардан мастона нигоҳлари, шакаргуфторлигини дариғ тутмас, беибо латифалар, қуёшқондан ташқари гурунгларига ҳам қўшилиб чатилаар, улар қошида ўзини ғамзақор тутса-да, йиллар тўзонида кексалик нуқс солган кўриниши эркек зоти назарида киприкдаги ёшдек омонат турганини англаар, бир замонлар пойини кўзига суртишга тайёр, эндики кунда ичимлик сиртмоғига бош илган эри ҳам унга нописандлик билан назар солар, аёл бокира жисмини олчоқ ва макқор бир талабанинг кўлига топширган ўша кунларига лаънат ўқирди. Аёлнинг фожиаси биргина бу эмас эди. Рўпарасидаги ҳашамдор дўконнинг қад ростлагани унинг ошига чинакамига заҳар солганди. Кечалари уйқуси қочарди аёлнинг ва дўқондор хотинни ер муштлаб ёзғираар, қачондир пул тўплаб қурмоқчи бўлган дўқони энди хаёлга юз бурганини ўйларкан, ичига ўт тушар, илон чаққандай тўлғанарди. Рўпарадаги дўқон эса кундан-кун гуллаб яшнар, харидорнинг кети узилмас, дўқондор хонимнинг хушфёъллиги, ночорларга текинга озик-овқат улашаётгани уни баттар ҳасад тупроғига қориштирарди.

Дарҳақиқат янги очилган дўқон эгаси хушфёъл ва сахий аёл эди. Исми Сабрия эди унинг. Аёл ўртаяшар бўлса ҳам, ўзига эътибор берар, дид билан кийинаар, шу боис ёшига нисбатан анча ёш кўринаарди. Сабрия дўқон очган кундан эътиборан бекатдаги аёлни кузатар ва унга ачинаарди. Аёл совуқ қотган қўлларини қўнжига тикқанча харидор кутар, униққан этиги билан ер тепиб турарди. Сабрия бу ҳолатдан ўзида ноқулайлик ҳиссини туяр, аёлнинг ҳолати юрагида асрий дардини кўзғатар, бир замонлар бекатдаги аёлдан-да, хароб ва ночор кунларини эсларкан, изтиробга ботарди.

Турсунмурод ЭРМАТОВ – 1958 йилда тугилган. Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институтини тамомлаган. Унинг “Оқ от минган дарвеш”, “Она бўри қасоси” номли ҳикоя ва қиссалар тўпламлари чоп этилган.

Ёшлик йиллари узоқда қолганди Сабриянинг. Ўшанда талаба эди у. Иқбол чечаклари пойига ястанарди. Уйга қайтган кезлари онаизорнинг насиҳати таъсирли бўларди. Қаттиққўл отанинг вазмин қадам олиши, маънодор томоқ қириб қўйиши қиз қалбида ўзгача таъсир кучини кўзгарди. Бирок диловар бир йигитнинг ошуфта сеҳри унинг қалбидаги ҳадик ва қутқуни қирғоқ қумларини ювиб ўтган тўлқин мисоли тозаларди.

Муанвар эди бўйлар. Роз сўйлаган лаблар оловдек. Гаплар шу қадар кўп эдики?.. Висол созини чаларди муаттар оғуш... Ёвуқ эди ҳаммаси. Йигит хушқомат эди, кўз сузар қизлар талай топиларди ҳар қадам... Сабрия ошкор рашк қиларди, эзарди худди омочдай-дугоналар шивири, ҳадиклар исёни қиз юрагига хазин сезгиларни ортарди. Баҳор гуллари узра қировлар тушгандек... Рашкнинг қинғир қилмиши, дея ўзини юпатарди қиз. Таҳсилаги ҳам безътибор эди ўша йигит. Сабрияга кунба-кун эътиборсизлиги каби. Қиз ўзига далда бўла олмас, илинж деган энг тансиқ туйғу юрак бурчида омонат осилиб турганини пайқарди фақат. “Висол ҳижроннинг адоғи”, дея ўзини қайта ишонтирарди у ва қалбига умид гулларини экарди яна. Таассуфки, бу ҳақиқат эди. Бари зое эди, бор илинж ҳам абаслик дарёсига хас мисол нажотсиз ва ҳимоясиз оқиб борарди. Қўлдан кетганди ихтиёр. Номус мосуволиги... Изламоқдан ўзга чора топа олмади қиз. Кимлардан сўрамади, кимлар мазах тошини отмади унга...

Сабрия йигитни учратган кун, қалбида омонатгина бир нур парпирагандай бўлди қайта. Йигитнинг боши ҳам турарди қизнинг қошида, ишончсиз эди меҳр деган ҳиссиёт. Ўтинч билан боқарди айбдор нигоҳ.

– Сабрия, – дея ялинчиқ сас чикди йигитнинг титроқ лабидан. – Енгилтак бир қизнинг тузоғига тушганман. Сархуш эдим ўша кеч. Тавия, беномус! – Ҳақорат ботқоғига отди бир бахтиқарони. – Пулим бўлганда эди, – дея таассуф чекди яна, – пулим бўлганда эди, ўша тавиянинг айтганини берардим, ёнингга қайтардим тагин.

Сабрия барига рози, соме каби бош эгарди. Олчоқ нигоҳлар гўё раҳмли ва аввалги каби муҳаббатга тўлик, Сабрия сукут сақлар, ҳатто рашк отлик зулмкор куч ҳам шу чоғ узоқларга чекинган. Жаҳлдор ота, мунис волида нигоҳлари титраб турган жисмига ларза солар, кўз олди тинарди қизнинг. Тубсиз жаҳаннам қорайиб турарди қаршисида. Ва шу топ ўз яратувчисига илтижо қилгандек бир тирик жон тепинди қизнинг юраги остидан. Кўз олди тинди бирдан. Ўтирғичда ҳолсиз кўрди ўзини. Бувиси берган никоҳ узуги шуурида яшин каби чақмоқ чакди шу асно. “Тўйингга совға мендан”, деганди бояқиш бувиси юзларидан ўпиб. Сабрия бир зум хаёлот измида чекинди ва бармоғидаги узукни ечди. Йигит бир зумгина кафтида тутди қиз нусратини ва йитирган нарсасини топган болақайдай кўзлари порлади.

– Тез қайтаман, Сабрия...

Бу сўз Сабриянинг онгига эласгина сингди. Йигит ой нурида жилва сочган узукка ўзгача нигоҳ билан тикилиб қолди. Тушқун ва сассиз кўзғалди қиз. Йигитнинг қиз сочини силамоқчи бўлган қўллари бўшлиққа муаллақ из чизди. Юлдузларсиз эди кеча...

Таассуфлар довул чаларди ҳамон. Ойлар ўтарди орадан. Дарак йўқ эди йигитдан. Висол қаҳрга эврилар, сабот тугарди тобора. Кунларнинг бирида Сабрия йигитни кўчада кўриб қолди. Бирозгина нари. Кўрди уни ниҳоят иккинчи гал ҳам. Йигит

тўлишган, олдингидек диловар. Эғнида киборлар либоси-хорижий макинтош. Таниш либос. Сабрия йигит билан дўкон оралаб юрганда кўрган матох. “Пулим бўлганда эди-я...” Надомат чекканди йигит буюмга суқланиб тикилиб тураркан. “О, нақадар сизбоп, албатта олинг!” куйдирарди сотувчи. Ҳатто йигитнинг ўкинчи учун изтиробни ҳис қилганди Сабрия. Ҳозир бошқа, бутунлай бошқа ҳол. Тушда кўргандек. Нимхира тус. Жилмайиб бораётган йигит. Ва ёнида ҳомиладор аёл. Йигит қўлтиғига сингиб кетгандек худди. Кўзлари тинди Сабриянинг. Яккаш тебранди беҳол. Кучи етмади ҳатто силжишга. Аъмолидан толиқди бирдан. Макинтошга етишиш учун ўйлаб топилган томоша ва меъёрига етган ижро. “Алданган ва ҳўрланган қиз”. Мудҳиш саҳна...

Сабрия олий ўқув юрти эшигига йўламади қайта. Йўлай олмади. Қисмат тарозиси тош босди ғанимга: уни маҳф қилди тақдир. “Узлат! Узлат!” Долға чаларди нидо.

Сабрия шаҳар четидаги ёлғиз кампирниқидан паноҳ топди. Кампирга қиз ўрнида бўлди. Бор корига яради. Кир-чиридан тортиб, бош, танигача озода тутди. Қўли қўлига тегмади. Кампир мулкини ишонди унга. Қўли бўшаган ҳамон кампирнинг йўриғи билан катта йўл ёқасидаги бекатда pista ва курт сотди. Сабрни бошига тож қилди. Кунлар бир-бирини қувиб ўтаверди. Бир толесизнинг кўрганни кўрди. Чидади. Сабрия умид билан яшади фақат. Тушларида ўз уйи ва шинамгина дўконини кўрарди. Шинамгина ва гавжум бўларди ўша макон. Ўтмиш ва оқибат уни батамом бу хонадонга ва онадек бир муштипарга боғлаганди. Кампир унга уйини хатлаб берди ва қўлига етарли дастмоя тутқазаркан, саодатли ҳаёт тилади...

Сабриянинг ўйларини уч адоғи кўринмас эди. Қиш нафаси сезилар, ташқарига шивалаб ёмғир ёғарди. Сегарет сотадиган аёл халтасини бекатга олиб кирди. Унинг аҳволи Сабрияни яна раҳмини келтирди. Аёл оғиз ҳовури билан бармоқларини иситаркан, ёнидаги халтадан эркаклар кийимини олиб устига илди. Кийим хийла эскирган, рўдапо бўлса ҳам Сабрияга жуда таниш эди, ногоҳ диққати зўрайди, тоғлардек оғир руҳият қамради уни. Хаёли кузак япроқлари каби тўзиб кетди...

Ёмғир баттар зўрайар, қор учкунлари томчиларга қўшилиб атрофга совуқлик сочарди. Одамлар уйларига шошилишарди. Улар орасидан зўрға қимирлаб келаётган шалоқ велосипедлик киши бекатдаги аёлнинг қошида тўхтади. Эркакнинг ҳам кийими аёлниқидан қолишмас, бошидаги униққан телпак кулоқчинлари ғалати осилган, бир қўлида синиқ ёмғирпўшни тутиб турарди. Эркак велосипедни аёлнинг олдига қолдираркан, тез-тез одимлаб, Сабриянинг дўкони томон юрди ва эшикни очар-очмас.

– Вино сотиладими, сизларда? – деди шошиб. – Жин урсин, ташқари жуда совуқ.

Таниш овоздан Сабрия сесканиб кетди. Ўсиқ ва тартибсиз соқоли қорамтир ва кир юзини қоплаган эркак бир зумгина Сабрияга тикилиб қолди ва унинг жавобини кутмади, шошиб ортига бурилди.

Сабрия бир зум қотиб қолди. Ботинида алланима чирсиллаб узилгандай бўлди. Ташқарига чиққан эркак йўл четида бир зумгина оёқ илди, ортига ўгирилмоқчи бўлди, бироқ яна тез-тез юрганча бекат томон кетди. Сабрия беҳолгина кўзларини юмди. Шу топ кўз олдида изтиробли хотиралар ларзаси келди-ю, шошиб кўзларини очди. У велосипедига суянганча букчайиб бораётган эркак ва алланарса солинган халтани елкасига ортмоқлаган аёлни кўрди. Сабрияга таниш макинтош аёлнинг эғнида ерга судралиб борарди...

Жиян

Қалқама бозоридай бозор бу атрофларда топилмас бўлди. Анқони уруғи ҳам, тойчоғу тўриғи ҳам, туянинг нори ҳам, либоснинг зўри ҳам шу ерда. Тўғри ҳам, ўғри ҳам, ори осмони ҳам, шахди шайтони ҳам, кисирни юкли дегичию лафзини егичи ҳам шу чойгумдай қайнаб ётар бозорда. Яхшию ёмон оралаб, ҳақни ҳаққа бичган, мушкулни тўғри ечган, тўйларда тўй боши, бечоранинг сирдоши, ўзи шеримард, оти Шермат бир инсон ҳам бор бу элда. Ҳамма таниган, ҳақни севган, тўғридан хурмат топган бу одамга жиян туришим менга ғурур бағишлашини яширмайман. Қалқама энамнинг юрти. Гапи ўрол, сўзи амал жиянман. Суви сероб, тупроғи тавоб, сўлим Кифтоб деган юртдан бўламан. Тоғаларникига тез-тез меҳмон бўлиб келаман. Оллоҳга шукр, улар сероб. Шулардан далли-ғуллиси Шермат тоғам дейман. Бошқалари энамни ҳолини сўрашдан нари ўтмайди. Шермат тоғам бошқача. Қилиғи ҳам, йўриғи ҳам, киста ковлагичи, кўнгил овлагичи. Энам ҳам шу укасини кўпроқ соғинади назаримда. Сўрайверишидан сезаман, “Шу тоғанг отамнинг кўпроқ ўзгинаси”, дейди эпсиз бўлиб. Шермат тоғам ҳақида гап кетдими, энам юртига боргиси, жигарларини кўргиси келиб қолади. “Бир Қалқамаларга бориб, оғайниларни кўриб келсаммикин, Шермат тоғанг тушумга кирибди”, дейверади. Энамга зимдан қарайман. Кўзларига мунг ингандай тус беради. Мусофир барибир мусофир экан. Олдида эри бор, боласи бор, эли бор – улуси бор. Юрт соғинчи юракдалиги чин. Энамнинг топиб олган бир гапи бор. Кейинги пайтлар гапу гурунг шундан бошланиб, шундан тугайдиган бўлган. Айтишича, келин килса юртидан килар эмиш. Менинг кўнглим-пўнглим билан иши йўқ эмиш. Юрса ер гурсиллаб-гурсиллаб кетармиш, бетидан чакиллаб қон томармиш қалқама қизларининг. “Бор, ўғлим, тоғанглардан бир хабар олиб кел”, деб ўқишдан келганларимда жўнатади. Мен йигит бўлиб, вояга етибман. Қиз суйиш вақтим келибди. У ёқларга қанча кўп бораверсам, шунча ўша икки юзидан қон томиб турган қизларни кўп кўрармишман. Суйиб-сайлаб юрармишман. Кейин бир куни улардан бирини олмага ўхшатиб қўйинга урармишман. Ҳаҳ, содда энам-а! Ўша дарахт шоҳидаги “олма”ни ҳам отаси бордир, энаси бордир, даққи-дарғазаб акаси бордир. Дарров қўйинга ургани шаҳри бедарвозами? Қиз деган мардумнинг кўнглини олиш, шохдан олма узиш эмас. Қалқаманинг қизлари оймикан, ойдинмикин? Бу юртда ҳам ўшандай сочи узунлар топилар, тандир қизиса нонлар ҳам ёпилар, дегим келади. Энам эса эски сибизғасини чалишдан чарчамайди, отасини уддабуронлигини нақл қила кетади. “Отагинам қирқ чақирим йўл босиб ўлаатнинг сулув қизини олиб қочган, – дейди эпсиз бўлиб, – даври даврон сурган, сенгина кимга ўхшадинг, кимларга ўхшадинг? – деб ёзғиради. Бобомиз ҳақиқатдан ҳам шу кишлоқда савдо иши билан келиб-келиб юргани-ю шу юртдан бир қизни севгани, қизнинг отаси кўнмагач, ёрини олиб қочгани, орадан йиллар ўтиб, лойқа сувлар тиниб, излар босилгач, қалқамалик момомиз бобомиз билан кенгашиб, ўлаатда қолган энасига қарашиб юрсин учун қизи, яъни энамизни шу юртга жўнатгани, момомиз тушмагур энамиз вояга етгач, Қалқамадаги ота-онадан сўрамай-нетмай шу ерлик йигитга, яъни

отамизга турмушга бергани хотираларимга ўз мухрини босади. Ҳаммаси ёд бўлиб кетган. Ўзини мусофир билган энамнинг сўзини қандай қайтарай? Билаги устундай қизлар эсимга келмайди, юзларидан қон томган сулувларни ўйламайман, фақат энамнинг соғинчлари, эпсиз нигоҳлари учун йўл тортаман, дарахтлари сийрак, йўллари тупрок, туя ўркачидай газа-ю адирлари оша келавераман...

Янгам тоғам иккимизга ёнма-ён ўрин солади. Кўпни кўрган тоғам билан гуринглашиб ётиш яхши.

– Мен сени шу сойдан уйлантиришим керак, – дейди пайт пойлаб Шермат тоғам. – Опам шуйтиб тайинлаган. Тўғрисиам-да, опам бояқишга келин бўлмиш юртдоши бўлса яхши-да, дардлашади, сирлашади, мусофирлиги бўлинади. Сен бўлсанг юрибсан ҳалиям. – Тоғам баёвлигимдан нолийди. – Кимни десанг обераман, – дейди гапни қўндаланг қўйиб. – Ё борми Тошканларда, бирови, а?

– Йўқ, – дейман суст босиб.

– Бўлаларингдан айт эмасам, дейди дангалига кўчиб. Хаёлим бўлиниб кетади. Қўрқиб кетаман. Бошқа тоғаларда бари ўғил, қиз фарзанд, бори ҳам ҳали гўдак Бу билан тоғам ўз қизи Бувиражабни пешкаш қилаётгандай бўлади. Бувиражаб менга сингилдай. Гўё ерга кириб кетаман уятдан. Бошимгача кўрпа тортаман. Кўрпа остидан гўдранаман:

– Ухлайман, чарчаганман йўл юриб...

Кундузи Шермат тоғамнинг хотини Холчучук чечамдан қутулмайман.

– Бу қайнимга Берди қоранинг қизидан бошқаси тўғри келмайди, – дейди шарақлаб кулганча. Худонинг берган куни ариққа сувга келадиган девсумбат, қоралиги шара-барачи Берди қорадан қолишмайдиган Ойбекани назарда тутати. Чечамга қўшилиб бўлалар ҳам маза қилиб олишади. Билиб тураман, мендан уч ёш кичик Эштемир бўлам ким тўй қилса судрагани-судраган. Тўйда қизларни кўришимни, кимнидир кўз остимга олишимни пойлаб юради. Тоғам тайинласа керак-да. Бувиражаб бўлам ёлғиз боришга қўрқини баҳона қилиб, ҳали у дугонасиникига, ҳали бу дугонасиникига иш баҳона мени етаклаб, қиз танлашим учун ўзича шароит яратади. Мен буларни билиб юраман. Йўқ демайман. Индамай эргашавераман. Ҳозирча ўша билаги устунлари йўқ. Тоғамнинг, энамнинг истагига соме каби юрибман.

Ўй суриб, майиз кавшаб, чорпояда оёғимни селанглатиб ўтирибман. Бувиражаб ховлига сув сепаяпти. Сув сепи туриб менга ҳам атайлаб сачратади.

– Ҳов, аҳмоқ қиз, – дейман шимимга сачраган томчини шошиб артарканман. – Кўзми у, ё пўстакнинг йиртиғими? Буни жинси дейди. Отангнинг пули етадими ўзи бунга? У ҳам бўш келмайди.

– Берди қоранинг қизига айтамиз, ювиб беради.

Маза қилиб кулади ўзиям. Алам қилади менга. Эссиз амрикон жинси... Дарвозада Бувиражабни бир қиз чақиради шу топ. Қарайман. Қарайману, ғалати бўлиб кетаман. Бувиражаб билан алланимани гаплашишади улар. Кўз ололмай қоламан. Боргим келади жудаям. Ножоизлик. Тошкентдаги курсдош қиз – Маликага ўхшаб кетаркан. “Қайбири чиройли?” Юксиз савол келади бошимга. Нокулайлик. Чакмоқ чақиб, ўчгандай бўлади худди. Қиз кетиб боради шошганча. Сочлари шамолда чўлғанади.

– Ким у?! – Бетокат сўрайман.

– Ҳа, нима ҳовлиқасан! Тинчликми? – дейди Бувиражаб хайрон, – дугонам.

– Исми ким?

– Оти Асал, уриб қолдим дейман, а? – сирли жилмаяди Бувиражаб. Чорпоёга холсиз ўтириб қоламан. Силкиниб бораётган сочларгина келади кўз олдимга. Дардимни ҳеч кимга айта олмайман. Бировлар айтган ёқимли азоб шуми ё?! Азобнинг ҳам ёқимлиси бўладими?

Бувиражабга нима деб гап очишимни ўйлаб чиқаман. Ҳеч бир гап йўқки, сўраганимда Асалга қизиқаётганим акс этмасин. Айниқса Бувиражаб бўлагинам буни дарров пайқайди. “Отамга айтаман”, деб қийқирса керак. Майли сўрайман. Айтса айтсин. Бувиражаб бағри дарё қиз. Бувиражаб ҳаммадан яхши...

Асал билан учрашдик. Унинг фаросати, мулоҳазалари мени ўзига ром қилганди. У бошқача эди... Уни севмай бўлмасди. Бироқ фақат мен эдим хурсанд. Бошқалар... Бошқалар бошқача қарадилар кўнглим розига... Нотўғри ва ғализ ҳаёл куршарди борлиғимни. Бувиражабнинг менда кўнгли бор экан, тоғам мени куёв қилмоқчи экан, деган ўй игна янглиғ санчиларди жисмимга. Кейин билсам...

Мен Шермат тоғамнинг Бувиражабдан катта ўғил фарзанди борлигини энамдан эшитган, болалар уруш-уруш ўйнаб турган пайтда бир бола билмасдан отасининг ростмана милтиғи билан тоғамнинг ўғлини отиб қўйганини билардим. Энам Шермат тоғам юрагидаги жароҳат ҳамон битмаганини, ҳали-ҳануз Қалқамадаги икки қавм орасида адоват ўти сўнмаётгани, бу интиқом авлодларга ҳам сачраб туришини надомат билан ҳикоя қиларди. Мен ана шу адоват ва аламнинг қурбонига айлангандим гўё. Тоғамнинг ўғлини отиб қўйган бола Асалнинг акаси эди. Мен Асалга етишиш учун бел боғлашим, тоғамнинг хонадонига мусибат олиб келишим, юрагига қайта тиг санчишим билан баробар эди.

– Тоғангизнинг ярасини янгилаб қўясиз, – деди янгамнинг кўзларидан ёш сизиб. – Бу мумкин эмас. Ҳатто пиримиз Довутхон ҳам бу адоватни босишга ожизлик қилган. Довутхон эшонга тоғангизнинг ихлоси чексиз. Бироқ пиримизга бу ҳақда айта оладиган одам борми?

“Довутхон эшон?!” Ҳаёлимдан ўтди бу исм. Бу одам ҳақида энам айтиб берган. Энамнинг дугонасининг падари. Мир Арабни хатм қилган шайх. Пири муршид. Менинг дардим кимга керак, мен учун ким шундай одамни безовта қила олади? Нажот эшикларим қулф эди... Таътилим тугамасдан Тошкентга жўнаб кетдим.

Асалга хат ёзардим. Хат Бувиражабнинг номига борарди. Асалнинг битиклари армонли эди. Кумушнинг муҳаббати, Раънонинг жасорати ҳақида ёзарди у, теран жумлалар маржон каби тизиларди номаларида. Аллакандай даъват сезардим мактублардан. Даъват пинҳоний армонларга сингиб кетарди.

Байрам арафаси уйга келганимда энам Қалқамада иши борлигини, мени ҳам олиб кетишини айтиб қолди. Ночор эргашдим.

Қалқамага келганимда тоғамдан аввалгидек хайрихоҳлик сезмадим. Кетгим келарди. Ҳозироқ кетаверамиз, дея қарор қилдим. Энамни изладим. Энам билан чечамни қаергадир кетганини эшитдим.

Эрталаб чойга чакиришди. Чечам овқатни дастурхонга олиб келиши билан

дарвозада бир нуроний киши кўринди. Уни кўрган тоғам гўё учиб турди ўрнидан. Тоғамнинг кўзларида хайрат ва қувонч балқирди. Аёллар у кишини тавоф қилишди. Тоғам келган қария билан уйга киришди. Бувиражабни ошхонадан топдим.

– Ким бу одам? – сабрсиз дедим.

– Довутхон эшонбобо, – деди оҳиста.

Сергак тортдим бирдан. Аллақандай руҳият дилимга илиқлик ташлагандай бўлди. Бувиражабнинг нигоҳларида ташвиш кезинар, пичирларди у: “Эй, Худо, отамнинг кўнглига раҳм сол, пиримиз икки қавмни иноқ қилсин...”

Тоғам меҳмонни кузатиб келгач, чечамга олайиб қараганча деди:

– Қачон борақолувдинлар Довутхонга? Пиримиз жон еримдан ушлади. Тўй баҳона икки қавм адовати барҳам топади, дейдилар. Ўйланиб қолдим.

– Отаси, битта муштипарни ўйланг, – деди Холчучук чечам. – Сиздан нажот сўраб, келиб ўтирибди. Опам боякишнинг кеча эшонбобога ялиниб-ёлворганини кўриб юрагим эзилди. Тоғам индамади. Зимдан менга қаради.

– Юртингда бирор сочи узун қуриб қолганмиди, а, жиян?

Ноқулай аҳволда эдим. Оғиз очишга мадорим йўқ. Бир зум сукунатни энамнинг сўзлари бўлди:

– Шу ёқлардан мусофиргина энасига битта ҳамроҳ топай деганда тоғажониси... Мен тоғамнинг олдида ботиниб ўтиролмай уйга кирдим. Чўнтагимни чўғдай ёндириб турган Асалнинг кейинги хатини олдим. Ўқилавериб тўзиган нома... Асалнинг хатини қайта ўқидим. Мактубида Раъно билан Мирзо Анварнинг ёзишмаси акс этганди.

Мирзо Анвар:

*Агар Фарҳоднинг Ширин, бўлса Мажнунларнинг Лайлоси,
Насиб ўлмиш менга гулишан аро гулларнинг “Раъно”си*

Раъно:

*Агар ор этса Лайли ҳақлидир Қайснинг жунунидин,
Не бахт, Раъно харидоринг талаб аҳлининг “Мирзо”си.*

Мен хатга маҳлиё эдим. Кўз ўнгим яшилликка эврилган. Борлиқ ям-яшил! Бувиражаб олдимга келиб ўтирганини сезмабман. Кўз остидан менга қараяпти. Муғомбир кўзлари чиройли.

– Ма, ол. – Қоғозга ўралган нимадир узатди у. – Энди изинг ўчиб кетмас, а?

У мени узоқ вақт Қалқамага йўламаганимга ишора қилганди. Сабрсизлик билан қоғозни очдим. Сурат. Сочлари майда ўрилган, бошида тикма дўппи, гуллар орасида турибди.. У “Ўтган кунлар”да келтирилган Мирзо Анварнинг Раъноси эмас, менинг “Раъном”...



Мутасаввуф олим

**Бахриддин
УМУРЗОҚОВ**

Сўнгги йилларда мумтоз адабиётимизнинг кўзга кўринган, лекин асарлари ўрганилмаган намоёндалари мероси билан бир қаторда адабиётимиз тарихида номлари ўчиб кетаётган буюк ижодкорларимизнинг бебаҳо ва нодир асарларини диққат билан ўрганиш кўлами ҳам анча кенгайди. Хусусан, илгари реакцион адабиёт вакиллари ҳисобланиб келинган Имом Ғаззолий, Аҳмад Яссавий, Сўфи Оллоёр, Хўжа Аҳрор Валий, Махдуми Аъзам, Хувайдо ва бошқа ўнлаб ижодкорларнинг асарлари жиддий ўрганилиб, халққа тақдим этилди.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Хўжа Убайдуллоҳ Аҳрор, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоийлар замондоши, машҳур муфасссир Хусайн Воиз Кошифийнинг ўғли олим ва шоир Фахруддин Али Сафийнинг илмий-адабий меросини ва айниқса, “Рашахоту айн-ил-хаёт” (Хаёт булоғидан томчилар) асарини қиёсий-типологик жиҳатдан тадқиқ қилиш ҳамда давр талабидир.

Фахруддин Али Сафий отаси Мавлоно Воиз Кошифийнинг “зу фунунлик” (алломалик) мартабасига ҳавас қилганлиги аниқ. “Сафий” тахаллусини шоирга Мавлоно Абдурахмон Жомий берганлиги нақл қилинган. Аслида Фахруддин Али ўзига “Зиё (уддин)” деб тахаллус танлаган ва бу ҳақда Абдурахмон Жомийга айтганида, Жомий бундай жавоб қилган: “Сен Зиё тахаллусингни ўғлимга бергин – уни Зиёуддин деб атаيمиз, ўзингга эса “Сафий” деб тахаллус қўйгил!”

Шу кундан бошлаб Фахруддин Али ёзган асарларига Сафий деб тахаллус қўя бошлайди.

Али Сафийнинг яшаб ўтган жойи Ҳирот бўлгани учун “Фахруддин Али Сафий ал-Ҳиравий” ҳам аталган.

Али Сафийнинг таваллуд санаси ҳақида тарихчи олимлар ва тазкиранавислар аниқ маълумот айтишмаган. Эронлик тадқиқотчи Аҳмад Гулчин Маъоний эса “Латоиф ут-тавоийф”га бағишланган тадқиқотида Али Сафийнинг туғилган санасини тахминий йўл билан аниқлашга ҳаракат қилган.

Али Сафий хижрий 867 санада (милодий 1471 йил) Сабзавор шаҳрида туғилган. Али Сафий “Рашахоту айн ил-хаёт” асарида бундай деб ёзган: “Хизмати волидим

Бахриддин УМУРЗОҚОВ – филология фанлари доктори (PhD). 1970 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Олимнинг ўндан ортиқ илмий ва таржима асарлари чоп этилган.

(яъни, падарим Хусайн Воиз Кошифий) алайҳи-р-рахма айтур эрдиларким, “Сен жумъа кечаси жумоду-л-аввал ойининг йигирма бирланчисида саккиз юз олтмиш еттида мутаваллид бўлдинг...”

Али Сафийнинг ҳақиқатан Сабзаворда туғилганига “Рашахот”даги қуйидаги маълумот асос бўла олади: “Мен биринчи марта Самарқандга келиб, Ҳазрати Эшон (яъни, Хўжа Убайдуллоҳ Аҳрор) билан учрашиш шарафига муяссар бўлганимда, ул зот мenden: “Эй, йигит! Қаерликсан?” деб сўрадилар. Мен: “Туғилган ерим Сабзавор, аммо Ҳирийда (Ҳирот шаҳрида) нашъу намо топибдурман”, деб жавоб бердим”.¹

Алишер Навоий “Мажолисун нафоис” номли асарида Али Сафий ҳақида бундай ёзган: “Ул бағоят дарвешваш ва фоний, дардмандшева йигитдур. Ҳиротдан Самарқандга Ҳазрати Хўжа Убайдуллоҳ Аҳрор суҳбатига мушарраф бўлур учун борди ва андоқ дерларким, онда қабул шарафин топиб, иршод ва талқин саодатига сарафроз бўлуб, яна Хуросонга келди...”²

Али Сафий илк сабоқни отасидан олган. Шунингдек, Ҳирот мадрасаларида илм таҳсил қилганлиги ҳам аниқ. Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ва бошқа Ҳирот олимлари, шоирлари билан мулоқотда бўлганини “Латойиф ут-тавойиф” (“Ажойиб лутф сўзлар”) номли асаридан ҳам билиб олиш мумкин. Мазкур асарда Ҳиротнинг таниқли олимлари, шоирлари ўртасида бўлиб ўтган қизиқ ҳикоялар, латиф сўзлар ўз ифодасини топган.

Али Сафий йигирма ёшидаёқ ўз давридаги мадраса илмларини тўлиқ эгаллаб бўлган. Шу ёшида ўзига таҳаллус танлаб, Жомий ҳузурига борганлиги ҳам бунга далил. Ўша даврда илм аҳли диний ва дунёвий илмларни эгаллаганларидан кейин тариқат, тасаввуф йўлини ихтиёр қилишарди. Бу даврда Ҳиротда хожагон-нақшбандий тариқатининг йирик вакили, Хўжа Аҳрорнинг дўсти Мавлоно Саъдуддин Кошғарийнинг таъсири кучли бўлиб, Жомий шу зотнинг пешқадам муриди саналган. Али Сафийнинг отаси Воиз Кошифий туш кўриб Саъдуддин Кошғарийнинг ишораси билан Ҳиротга кўчиб келган. Саъдуддин Кошғарийдан сўнг Абдурахмон Жомий билан учрашиб, ул зотдан ўзини муридликка қабул қилмоғини сўраган. Алишер Навоий ҳам ана шу тариқатга мансуб бўлган.

Нақшбандийликнинг мана шундай кучли таъсиридан Али Сафий ҳам четда қола олмас, айниқса, бу даврга келиб (1404–1489 йй), “Шайхи офоқ” дея ном олган Хўжа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг таъсири Мовароуннаҳр ва Хуросонга кенг ёйилган. “Рашахот”да ёзилишича, Абдурахмон Жомий Хўжа Аҳрор билан учрашиб, суҳбат қуриш учун атайлаб Самарқандга келган. Жомий ва Навоийнинг ўз асарларида бу мухтарам зотга алоҳида боб ва саҳифалар ажратгани чексиз ҳурмат-эҳтиромларининг намунасидир.

Али Сафийнинг ҳам кўнглида Хўжа Аҳрор билан учрашиш, ул зотнинг суҳбатига эришиш истаги туғён ура бошлайди ва бу ҳақда Жомий билан маслаҳатлашади. Аммо Жомий унга: “Сен ёш йигитсан ва Ҳазрати Эшон кўп улўғ турурлар. Ҳазрати Эшон бу кунларда толибларга кам парво қилурлар. Мабодо, ул ерга борсанг, тез малул (ғамгин) бўлурсан”, дейди. Али Сафий бу вақтда йигирма икки ёшда эди. Али Сафий аҳдидан қайтмаслигини кўрган Жомий унга Самарқандга борганида Хўжа Аҳрорнинг яқин муриди Мавлоно Қосимга учрашишини маслаҳат беради. Шунда Али Сафий Жомийдан бир хат ёзиб беришини илтимос қилади ва қуйидаги мазмундаги хатни олади: “Ниёзмандлик ва шикасталик арзидан сўнг, маъруз улким,

¹ Фаруддин Али Сафий, “Рашахоту айн ил-хаёт” (“Обихаёт томчилари”).

² Ўша асар, 9-б.

хизмати Мавлоно Фахруддин Аликим, фақирларга нисбат илтифоти хоотири кўп турур, остонаи валоят ошёна мулозимларининг заминбўслики орзусига таважжуҳ кўргузур. Шак йўқ турурким, айни иноят бирла малҳуз ва бу амниятнинг идроки била махзуз бўлғусидир, давлат ва саодати жовид муҳассал бўлсин, ва-с-салом ва-л-икром. Ал-фақир Абдурахмон Жомий”.

Шундай қилиб, Али Сафий 1484 йили Мовароуннахрга келади. У Қаршида Хўжа Аҳрор билан учрашади ва тўрт ой давомида ул зотнинг олдида юради. 1487 йилда у яна Самарқандга келиб, энди саккиз ой Хожа Аҳрор хизматида бўлади. Али Сафий Хўжа Аҳрор ва ул зотнинг ўғилларидан кўп илтифотлар кўради.

Али Сафий Хўжа Аҳрордан эшитган сўзларни ёзиб боради. Хўжа Убайдуллоҳ Аҳрор вафотидан кейин ёзиб олганларини жамлаб, китоб қилмоқчи бўлади. Бироқ турли воқеа-ходисалар, замона нотинчлиги боис орзусини амалга ошира олмайди. Ниҳоят, 1503 йили, яъни Хўжа Убайдуллоҳ Аҳрор вафотидан ўн олти йил ўтиб, мазкур китобини ёзди ва “Рашахоту айн ил-хаёт” (“Хаёт булоғи томчилари”) деб ном қўйди. “Ажойиб тасодифлардан бири шулки, – дейди муаллиф, – китобнинг номи унинг ёзилиш тарихини (абжод ҳисоби бўйича – Б.У.) ифодалайдиган бўлиб чиқди”.

Эронлик тадқиқотчиларнинг асарларида Мавлоно Абдурахмон Жомий ва Мавлоно Хусайн Воиз Кошифий божа бўлишган, деган қараш бор. Тарихчи олим Б.Аҳмедов эса “(Хусайн Воиз) Кошифий Абдурахмон Жомийнинг қайин инисидир”, деб ёзган. Аммо бу қарашлар хато. Чунки Фахруддин Али Сафий “Рашахот” асарида Мавлоно Жомий таржимаи ҳолини баён қилар экан, бундай деб ёзган: “Ушбу сатрлар муаллифига (яъни, Али Сафийга – Б.У.) тўққиз юз тўртинчи сана шаъбон ойида Мавлоно Саъдуддин қуддиса сирруху ҳазратларининг катта ўғли Хожаи Калон хизматидаги киришлик ва ул зотга домод бўлишлик насиб бўлди. Ва (Мавлоно Хожаи Калон – Б.У.) мени бандаликка (яъни, муридликка – Б.У.) қабул қилдилар. Шунда падарим алайҳир-рахма дедиларки, “шул воқеаки, бундан қирқ йил олдин (туш) кўрган эдим, мана шу соатда воқеъ бўлди, ўз таъбирини топди...”

Али Сафий Мавлоно Жомий таржимаи ҳоли баёни охирида яна қуйидагиларни ёзган: “Махфий қолмасинким, Ҳазрати Мавлоно Саъдуддин қуддиса сиррухунинг валади бузрукворлари Ҳазрати Хожаи Калоннинг икки қизлари бор эди. Бирига Мавлоно Жомий уйланган эдилар, иккинчи қизлари эса мен билан никоҳланди”.

Отасининг вафотидан кейин Ҳиротнинг катта жомеъсидаги ваъз ва хитобат Али Сафийга қолди. “Ҳабиб ус-сияр” муаллифи бу ҳақда қуйидаги маълумотларни берган: “929 ҳижрий сана (милодий 1522 йил) Мавлоно Камолуддин Хусайннинг фарзанди аржуманди Мавлоно Фахруддин Али отаси ўрнига қоими маком бўлди. Жумъа сабоҳи у Ҳирот жомеъсида – бу жомеъ барча фойз оладиган муборак бир ердир – халққа насиҳат айлар, барчани Ҳаққа даъват этур эди. Ғоят хуш, балиғ, чиройлик нутқ қилур ва бу хитоб-иршоди билан кўнгилларга сурур бахш қилур эди...”

“Тухфаи Сомий” асарига ишланган миниатюра “Мавлоно Фахруддин Али Сафийнинг ваъз мажлиси” деб номланган. Бу сурат Фахруддин Али Сафийнинг Ҳирот илмий муҳитида ўзига хос мавқеа эгаси бўлганига далолат қилади.

Ҳижрий 938 сана Рамазон ойининг 29-куни (милодий 1531 йил) Убайдуллоҳхон ўз лашкари билан Ҳиротни қамал қилди. Сув, озик-овқат йўлини батамом тўсиб қўйди. Аҳвол кундан-кун ёмонлашди. Иш шунга бориб етадики, халқ ит ва мушук гўшти ейишга тушди. Рабийъул-аввал ойининг 14-куни Шоҳ Таҳмасб Ҳирот халқига ёрдамга келди. Убайдуллоҳхон чекинди ва Ҳирот қамалдан озод бўлди.

Али Сафий “Латойиф ут-тавойиф” асари дебочасида ёзишича, у 939 ҳижрий сананинг (мил. 1532 йил) охирида Ҳирот камалидан кейин турли қийинчилик ва балло-укубатлардан узоқ бўлиш мақсадида Ғуржистонга – Шох Муҳаммад Сайфулмулук хизматига борган.

Шох Муҳаммад Сайфулмулук Али Сафийга ҳурмат кўрсатади. Шу боис у кўп таҳликалардан омон қолган. Чунки бу даврда сунний ва шиъа тортишувлари авж олган эди.

Али Сафий ўзига кўрсатилган иззату ҳурматдан хурсанд бўлиб, Шох Муҳаммадни мақтаб бир қасида ёзади. Шоир мазкур қасидасида азоб-укубатлардан қандай омон қолганига алоҳида урғу берган. Аммо Али Сафийнинг хотиржамлиги узоққа бормайди. Ўша йили Шох Тахмасб Сафавий Ғуржистонга қўшин юборади. Қўшин шаҳарни босиб олади. Шох Тахмасбнинг ўзи эса Машҳадга юриш қилади.

Ғуржистон уруш чангалида қолган кунлар Али Сафий бу шаҳардан қочади ва Ҳиротга қараб йўл олади. Бу йўлчилик Али Сафийга оғир келади. У охирги бир йил мобайнида бошидан ўтказган азоб-укубатлар таъсирида йўлда – Ҳирот яқинида вафот этади. Бу ҳақда “Анвор ул-қудсия” асарида маълумот берилган: “У (яъни, Али Сафий) Ҳирот ташқарисида вафот этди. Унинг (муборак) жасади Ҳирот шаҳри ичига олиб кирилди ва дафн қилинди. Бу воқеа ҳижрий 939 (мил. 1532) санада содир бўлди”.³

Фаҳруддин Али Сафий бу вақтда олтмиш уч ёшда бўлган. Алломанинг қабри Ҳирот шаҳридаги Ихтиёриддин қалъаси яқинида жойлашган.

Фаҳруддин Али Сафийнинг фарзанди бор ё йўқлиги ҳақида бирон-бир маълумот тополмадик. Эронлик тадқиқотчилар ҳам бу ҳақда ёзишмаган.

Фаҳруддин Али Сафий “Сафий” тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. Унинг “Лайли Мажнун” вазнида “Маҳмуд ва Аёз” номли шеърӣ манзумаси, шунингдек, “Рашаҳоту айн ил-ҳаёт” (“Ҳаёт булоғи томчилари”) асарида ўнга яқин рубоӣ ва байтларини келтирган.

Қуйидаги асарлар Али Сафий қаламига мансуб деб эътироф этилган: “Рашаҳоту айн-ил-ҳаёт” (“Ҳаёт булоғи томчилари”), “Латойиф ут-тавойиф” (“Ажойиб лутф сўзлар”), “Анис ал-орифийн” (“Ориф зотларнинг ҳамроҳи”), “Ҳирз ул-амон мин фитан-из-замон” (“Замона фитналаридан халос бўлиш учун омонлик чоралари”), “Фарасномаи Сафий” (“Сафийнинг от ҳақидаги достони”), “Одоб ул-асҳоб” (“Биродарлик одоби / Биродарлар учун одобнома китоби”), “Лавоих ул-қамар” (“Ойнинг кўринишлари”), “Манзумаи Маҳмуд ва Аёз” достони.

ЎЗР ФА Шарқшунослик институтининг Асосий ва Ҳ. Сулаймонов номидаги қўлёзма фондларида мазкур асарларнинг ўнлаб қўлёзма нусхалари ва тошбосма нашрлари сақланади.

Хулоса қилиб айтганда, Абдурахмон Жомӣ, Алишер Навоӣ, Хондамир каби замонасининг етук сиймолари назарига тушган таниқли тазкиранавис олим ва шоир Фаҳруддин Али Сафий ҳақида йирик монографик тадқиқот яратиш ва Али Сафий асарларининг изохли таржималарини, илмӣ-танкидий матнларини тайёрлаш матншунослик ва манбашунослик фанидаги муҳим ишлардан биридир.

3 Анвор ул-қудсия фий манокӣб ас-содоти ан-Нақшбандия, Миср, 1344 й., 137-б. Эронлик тадқиқотчи Аҳмад Гулчин Маъонӣ “Латойиф ут-тавойиф” ҳақидаги мақоласида Фариддин Али Сафийнинг вафот санаси ҳақида баъзи эронлик муаррихлар ва тазкиранавислар томонидан хато қайд қилинганлигига урғу берган: “Тазкираи Сом Мирзо”да Али Сафийнинг вафот йили ҳижр. 909 деб ёзилган. Бу хатодир. Чунки Али Сафийнинг вафоти ҳижр. 939 санада (милодӣ 1532 йил) воқеа бўлган” (Батафсил маълумот учун қаранг: Дебочаи “Латойиф ут-тавойиф”, 7-б.)



**Кувончбой
иРАЗМБЕТОВ**

Яхшилик саройи мўъжизалари

XX аср қорақалпоқ адабиётида чуқур из қолдирган таниқли шоирлардан бири – Тўлапберган Матмуратовдир. У қисқа умри давомида “Оқ теракми, кўк терак”, “Лирика”, “Гўзаллик уйғонди”, “Ойсанам”, “Гуллаш”, “Орзу чамани”, “Яхшилик саройи”, “Юлдузлар ёнар” номли шеърий китобларини ўқувчиларга ҳадя этди. Шунингдек, шоирнинг иккита шеърлар тўплами рус тилида нашр этилди. Шекспир, Гёте, Пушкин, Лермонтов, Есинен каби жаҳон адабиёти намояндалари асарларини ўз она тилига юксак бадиий маҳорат билан таржима қилди. Айниқса, Гётенинг “Фауст” трагедияси ўтган асрнинг 70-йилларида Тўлапберган Матмуратов томонидан қорақалпоқ тилига ўгирилгани адабий ҳаётда улкан воқеа бўлди. Ушбу мумтоз асар 2019 йилда қорақалпоқ тилида нашр этилди. Шоир ижоди ҳақидаги ушбу қисқача маълумотноманинг ўзиёқ унинг нақадар ёрқин истеъдод эгаси бўлганидан далолат беради.

Тўлапберган Матмуратовнинг дастлабки шеърлариданок унинг ижодий концепцияси кўзга ташлана бошлади. Шеърятни муқаддас билди.

*Тингла мени, шеърятнинг хуштори,
илсак, тирилтирмайдими уч дори?
Шеърят, муҳаббат ҳамда ҳалоллик –
Ҳаётда буларсиз яшаш... пуч бари.*

Муҳаббат ва ҳалоллик – илоҳий тушунчалар. Шеърятни улар билан тенг қўйиш – бу шоирнинг ижодий концепцияси эди. У шеърятда ҳалолликни, покликни кўргиси келади. Унинг лирик қаҳрамонлари одамларни яхшиликка чақирувчи, кўнгилларга эзгулик уруғини сепишга, оламда фақат яхшилик ҳосилини ундиришга бағишланган ғояларнинг тарғиботчилари эди.

Шоир ўз ижодий услубига эга эди. У тимсоллар яратишда бошқа шоирларга ўхшамасликка ҳаракат қилди. Унинг лирик қаҳрамонлари ўзгаларга яхшилик тиловчи, шу билан бирга ўйчан, дардчил, эркин фикрлайдиган шахслар эди. 1973 йилда ёзилган “Қумли соҳилдаги ўйлар” номли шеърда лирик қаҳрамон Оролнинг

Кувончбой иРАЗМБЕТОВ – филология фанлари доктори, профессор. 1962 йилда туғилган. Унинг “Сенга ишонаман” номли насрий тўплами, икки жилдлик танланган асарлари, “Қорақалпоқлар ҳақида сўз” рисоласи нашр этилган.

қуриган, қум босган сохилларида юриб, оғир ўйга толади. Денгизнинг тақдиридан ўксилади, унинг қайтадан тўлқинланишини истади. Ўша вақтдаёқ ёкаларини қум босган денгизни ўйчан қадамлар билан кезган, денгизнинг келажак тақдирини эл тақдири билан боғлаган, юрагида ҳамдардлик ва ачиниш сезгилари уйғонган лирик қаҳрамон намоён бўлади.

*Чўлларда чўнқайган тепалар кўрдим,
Қум босиб занглаган кемалар кўрдим.
Ҳаллослаб келади Аму қайғуда,
Қайрилмай шовқинга, қуруқ қий-қувга.
Қумга чўккан оби ҳаётни кўрсам,
Бўлмасми ўзингга қаратиб бурсам?!¹*

Шоирнинг маҳоратининг яна бир жиҳати шундаки, у ёлғиз ўзининг юрагида кечган ички ўй-кечинмаларни ўзгалар дарди билан уйғунлаштириб, теран мазмунли фикр айта олади. Шунинг учун унинг айтган фикр-хулосалари бизга танишдай, биз юрагимизда сезиб юрган туйғулардай туюлади. Бироқ шоир уларни биздан аввалроқ кўради, ҳис этади ва биздан илгарироқ айтади. Бу албатта шоирона сезгининг, нозик ҳиссиётнинг, нафосатли руҳиятнинг кучи.

70-йилларда Орол билан Аму бизнинг кўз олдимизда ўзининг илгариги ўзанидан кун сайин узоклашиб, қандайдир фожиа юз беришини англатди. Биз уларнинг аҳволини кўриб, сезиб бордик. Шундай бўлса ҳам кўпгина қорақалпоқ шоирлари бу қайғули келажакни англамасдан, “Мавжлан, Аму, мавжлан, Оролим” каби қизил сатрларни битиб юришди. Тўлапберган Матмуродовнинг биз юқорида мисол келтирган шеъри ўшандай қизил мадҳиябозликлар орасида ҳақиқатга интилишни кўрсатувчи йилт этган учкун эди. Шоирнинг бошқа шеърларида ҳам мана шундай бетакрорлик бор.

Тўлапберган Матмуродовнинг образ яратишдаги санъати кўпгина шоирлар учун маҳорат мактаби бўлди. У маълум деталларни бир-бирига қарама-қарши қўйиш, уларни зиддиятда тасвирлаш орқали бадиий образ яратиш, ўзининг айтмоқчи бўлган фикрини ёрқинроқ ифодалайди.

*Биз бол тотмасак ҳам тилимиз чучук,
Ширин бўлди еб ўсса ҳам шапалоқ.
Ҳозир баъзи ёшларнинг тили аччиқ,
Шому саҳар еб ўсса ҳам шоколад.*

*Мен ҳайрон қоламан не учун тоғлар,
Баланд бўлган сайин совуқ бўлади,
Мен ҳайрон қоламан баъзи одамлар
Баланд бўлган сайин суюк бўлади.*

*Яхши китоб жоннинг озиғи,
Тез этади йигит-қизларга.
Тузи кам китоблар дўконда
Қўшиб сотилади тузларга².*

Тазод санъати бизнинг адабиётимизда азалдан бор эди. Мумтоз адабиётда бу усул фаол қўлланади. Бердақ шоир:

1 Матмуратов Т. Сайланма асарлар. Нукус. “Қорақалпоғистон”. 2019. 77-бет.

2 Матмуратов Т. Сайланма асарлар. Нукус. “Қорақалпоғистон”. 2019. 4-бет.

*Оқ бугдойи туриб сўли экканнинг,
Тоза шоли туриб курмак экканнинг, –*

деб бундай усул орқали ўзининг энг яхши лирик шеърларини яратди. Кейинги даврда кўпгина қорақалпоқ шоирлари бу усулдан унумли фойдаланди. Тўлапберган Матмуродов тазод орқали кутилмаган поэтик ечим топади. Унинг фикрлар оқими эркинликка интилаётган ҳаво тўлкинидай ўқувчининг юрагига интилади. Унга бемалол уя қуриб жойлашиб оладида ажойиб сезимларини тарата бошлайди. Шоирнинг асарларидаги бадиий образ ҳар бир ўқувчининг кўз ўнгида ўз киёфаси билан намоён бўлади. Уни ҳар ким ўз тасаввурича ҳис этади. Ҳар кимга юктирадиган эстетик таъсири ҳам ҳар хил. Шундай қилиб, биз таниқли адабиётшунос Леонид Тимофеев айтганидай, лирик қаҳрамонни яратилиш жараёнида эмас, ўқувчи шоир шеърларини таҳлил қилаётганида кўрамир.

Юкорида мисоллар келтирган биринчи шеърда бизнинг шууримизда ҳаётнинг кўп қийинчиликларини бошидан кечирган, кўп машаққатлардан сабоқ олиб, тажрибали, ақлли, кам сўзли, кайвони ва бошқа хислатларга эга лирик қаҳрамон билан турмушдан ҳали ҳеч нарса ўргана олмай, енгилнинг ости, оғирнинг устидан юриб, бировга фойдаси тегиш, яхшилик қилиш, фидойилик деган нарсалардан мутлақо беҳабар объект, персонаж киёфалари пайдо бўлади. Шоирнинг лирик қаҳрамонининг ўзгачалиги ҳам шунда, у маълум бир қолип билан яратилмайди. Шоир ҳаётнинг ҳар хил ҳодисаларидан туйғу олади. Шунинг учун унинг шеърларида фикр оқими ўзгариб, кутилмаган якун келиб чиқади. Уни ҳар ким ҳар хил қабул қилиб, ҳар кимга ҳар хил таъсир этишининг сабаби шунда.

Яна мисол келтирилган шеърларга қайтадиган бўлсак, шоир нақадар аниқ ва унумли деталлардан фойдалаганини кўрамир. Иккинчи тўртликда тоғ билан одамларни қарама-қарши қўйиб типик лирик қаҳрамон яратади. Чиндан ҳам юксалган сайин элга сеvimли бўлаверадиган одамлар оз эмас. Бу тазоднинг муваффақиятли чиққанини айтиб ўтиш керак. Бу тўртликнинг ички динамик пафоси юқори, кўтаринки рух билан ўқилади.

Учинчи мисолда шоир ҳамиша яхшилик билан ёмонликни, яхши билан ёмоннинг бирга юриши бу ҳаётнинг сирли қонунларидан бири эканини айтмоқчи бўлган. Тўлапберган Матмуродов ўзгаларга шиор ташлаб, аъло ишларга даъват этувчи, фақатгина оддий сийқа сўзлар билан қорловчи эмас, мукамал ташбеҳу ўхшатишлар, чиройли сўзлар, янги фикрлар орқали ўқувчини ҳулоса чиқаришга ундовчи шоир. У дабдаба, ҳавойи сўздан ҳоли. Яна мисол келтирайлик:

*Бу ҳаётда менинг мақсад-муродим,
Қувиб чиқиш қайда бўлса паст қилиқ.
Дунёда не қолсин десанг, ҳаётим,
Кўкда қуёш қолсин, ерда яхшилик³.*

Ё бўлмаса:

*Гулга гунча бойлатиб кетинг,
Ёшлигига бўлманг қарздор.
Бу ҳаётни яшнатиб ўтинг,
Қартайшига ошиқмангизлар.*

Мана, лирик қаҳрамоннинг идеали. Шоирнинг айтмоқчи бўлган ғояси, фикри фавқуллодда эмас. У бизга аввалдан таниш. Бирок шоир тарафидан қўлланилган деталлар юракка яқин. Шундай деталлар орқали у бизнинг бадимизга урмайди.

3 Матмуратов Т. Сайланма асарлар. Нукус. “Қорақалпоғистон”. 2019. 63–64-бетлар.

Юкорида айтганимиздек шоир эзгу ғояларга, яхши фазилатларга даъват этади. Шоир шеърларидаги кўтаринкилик, динамизм бизни унинг чақириқларига кулоқ тутишга мажбурлайди. Ҳаётнинг у ёки бу даражадаги мактабидан сабоқ олиб, юрагида кўп нарсаларни туюшга улгурган шоирнинг бу чақириғининг, бизга айтган насиҳатининг зиён эмас эканлигини тушунамиз. Шоир бу шеърлари орқали ўқувчиларни, асосан, ёшларни тарбиялайди.

Китобхонлар унинг шеърларини севиб ўқийди. Шеърлари орқали унинг шахсиятини танийди. Тўлапберган Матмуратовнинг бетакрор ёзув усули бизга шоирнинг асл одамийлик сифатларини белгилаб бергандай бўлади. Сўз шоир шеърлари орқали унинг шахсиятини таниш ҳақида борар экан, улуг рус адабий танқидчиси В. Г. Белинскийнинг А. С. Пушкиннинг “Евгений Онегин” шеърӣ романи ҳақидаги фикрини мисол келтириш жоиз: “Онегин – Пушкиннинг чин юракдан ёзилган асари, ҳаёлотининг энг сеvimли натижаси. Пушкиннинг шахсияти “Онегин”да кўринганидай тўлиқ ва тушунарли кўринадиган асарлар кам. Бунда унинг бутун ҳаёти, барча кечинмалари, муҳаббати: туйғуси, дунёқараши, ғояси. Бундай асарни баҳолаш, демак шоирнинг шахсиятини, унинг ижодий маҳоратининг бутун кўламини баҳолаш деган сўз”. Мана шундай баҳони Тўлапберган Матмуратовга нисбатан қўлласа ҳам бўлади. Шоирнинг асарларида унинг шахсияти намоён бўлади, инсоний фазилатлари сўйлаб тургандай туюлади.

*Тўғрилиқ йўлида мен кичирсам ҳам,
Улкан бўлмадим деб ҳеч нолимасман.
Тоза кийимимга доғ туширсам ҳам,
Тоза виждонимга доғ туширмасман.*

*Топ-тоза ювилиб кўнглининг доғи,
Тотли сезим чаманлари уйғонсин.
Армон каштасининг ипак сабоғи
Яхшилик бўёғи билан бўялсин⁴.*

Бу сатрларда шоир юраги, киёфаси, дунёқараши кўринади. Ҳақиқатан ҳам ижодкор яхшиликка, ор-номусга, одамийликка чакиради. Унинг лирик қаҳрамонлари инсондаги энг яхши фазилатларни ўзида мужассам этган. Уларнинг сўзлари, фикрларига ишонмаслик мумкин эмас. Бироқ буни шоир йўл-йўлакай, оддийгина айтиб кетавермайди. Турли бадий ифода воситалари, тасвир усуллари ва ишоралардан фойдаланади. Биринчи тўртликда антитеза усули билан параллелизм биргаликда қўлланилган. Инсоннинг тўғрилиқ йўлида ўзини осмон эмас, паст, тупроқ билан тенг ҳисоблаши ҳам, виждонига гард юқтирмаслик учун тоза кийимига доғ туширишга ҳам рози бўлиши – булар юксак инсоний фазилат эканига ишонасиз. Иккинчи тўртликда одамгарчилик, инсонга хос асл хислатлар гўзал сатрларда тараннум этилган. Улар ўқувчиларнинг эстетик сезимларини китиклаб, уларнинг кўнглини юмшатади, шуурини зийраклаштиради. Бадий адабиётнинг куч-қудрати ана шундай хусусият билан белгиланади.

Лирика фақат туйғулардан иборат эмас. Унда фикр ҳам етакчи бўлиши зарур. Шоир бу борада ҳам ўз йўлига эга. Унинг шеърларида фикр оқими бир қанча йўналишда ривожлангани билан оқибатда бир фикрга урғу берилиб, диққат шуни давом эттиришга қаратилади. Шеърнинг якунида ўша фикр асосий ғоя билан бирлашади.

⁴ Матмуратов Т. “Амударё” журнали, 1983 йил, 7-сон, 83-бет.

Масалан, шоирнинг “Ҳалол одамларнинг юраги” номли шеърида тоза ва шум одамларнинг юрагини қарама-қарши қўйиш орқали яхшилик билан ёмонликнинг, инсонийлик билан ёвузликнинг маъносини фарқлайди. Шеърда асосий эътибор улуғликка, юксак одамийлик фазилатларига, инсонни шарафлашга қаратилади.

*Яхшиларнинг юраги балким,
Даво топмай йўқолиб кетар.
Бироқ номин ўз эгасининг
Юксакликка чиқариб кетар⁵.*

Ушбу сатрлар Ибройим Юсуповнинг “Бўзтўрғайнинг ўлими” шеъри якунига ўхшайди.

*У ўлди бироқ қўшиқнинг донгин
Қўл етмас юксакка чиқариб ўлди.*

Бу икки шоир ўртасидаги бадиий ифодани танлашдаги ўзаро яқинликни ҳамда бундай бадиий воситанинг яшовчанлигини кўрсатади. Юрак инсон ҳаётини таъминловчи энг муҳим аъзо бўлиши билан бирга унинг эркини эгалловчи, ақлу ҳушини ўғирловчи ҳам. Эзгу туйғуларга тўлиқ юрак инсонни улуғ ишларга бошлайди. Инсон ўз юраги, нозик ҳис-туйғулари билан бошқа жонзотлардан ажралиб туради.

Шоир шеърларида хилма-хил бадиий тасвир воситаларидан фойдаланади. У кўпинча параллелизмни қўллашни яхши кўради. Аксарият ҳолларда бир-бирига қарама-қарши икки детални ёнма-ён қўйиб тасвирлайди.

*Одамлар яшаса агар кек этмай,
Адоват эшилиб кетар упакдай.
Ёмоннинг юраги товук катакдай,
Яхшининг юраги мисли жаннатдир.*

Жаннат мусулмонлар учун энг гўзал ва фароғатли жой саналади. Яхшининг юрагини жаннатга, ёмоннинг қалбини товукнинг катагига ўхшатиш бадиий фикрнинг ёрқинлигини таъминлаган. Яхши ва ёмоннинг зид сифатлари билан бирга уларнинг ёрқин образлари ҳам топилгани тасвирийликни кучайтирган. Бу сатрларда параллелизм билан бирга тазод, ташбех санъатлари ҳам қўлланилган.

Шоир бу усулга қайта-қайта мурожаат этади. Ҳаётдаги қарама-қарши воқеа-ҳодисалар ва тушунчаларни ёнма-ён тасвирлаш орқали яхшилик, тўғрилиқ каби ҳислатларни тараннум этади. Буни ўз вақтида қорақалпоқ адабиётининг йирик тадқиқотчиси, таниқли олим Сирожиддин Аҳметов қузатган эди: “Яхшилик билан ёмонлик, юксаклик билан пасткашлик, инсоф билан ноинсофлик, виждонийлик билан виждонсизликнинг кураши Тўлапберган Матмуродовнинг шеърлятида кўп учрайди, айниқса кейинги асарларининг асосини ташкил этади”⁶.

Тўлапберган Матмуродов шеърларини тушуниш учун уларни ўқиш ва ҳис этиш керак. Унинг сатрларини бошқанинг сўзи билан ўзлаштирма гап шаклида етказиш мумкин эмас. Унинг сюжетини айтиб бериш шеърятга хос бўлган жилолардан айрилиб қолади. Шоир тилини шоир тушунади, деган иборанинг нақадар топиб айтилганига Шовдирбой Сейтовнинг ўз дўстининг “Яхшилик

5 Матмуратов Т. Юлдузлар ёнар. Нукус. 1989. 143-бет.

6 Белинский В. Г. Статьи о Пушкина, Лермонтова, Гоголе. Москва. “Просвещение”, 1983 г. С-18.

саройи” номли шеърлар тўпламига ёзган сўзбошини ўқиб ишонасиз: “Мени афв эт, дўстим Тўлапберган! Мен сенга сўнги сўз ёза олмайман. Сўнги сўз ёзар бўлсам, шеърларингни тушунтириб беришим керакка ўхшайди. Уларни наср тилида тушунтириш мумкин эмас, фақатгина ўқиш керак”⁷.

Тўлапберган Матмуродов лирик асарларининг бадиий сифатига алоҳида эътибор қаратади. Бу товушлар уйғунлиги, ҳамоҳанглигига асосланган аллитерация ва ассонанслар орқали намоён бўлади. Шоир ҳамоҳанг товушларни улар сатрларда бир-бири билан эшилиб, янграб эшитилиши учун кетма-кет келтирмайди, балки уларга маъно юклайди.

*Гулчеҳра, Гулрухсору Гулойимни
Дугона, сирдош этган биродарлик.*

Ёки:

*Сариқ рангларни суймасам,
Сариқ қўйлақларни киймасам,
Сен суйдирдинг сарғайганингда,
Шолипояр сўйла, сен⁸.*

“Г” товушидан бошланиб, уч миллатга тегишли бўлган қизларнинг исмларини қаторлаштириб келтириш ҳам аллитерация сифатида, ҳам маълум ғояни — дўстлик ғоясининг ифодаси сифатида намоён бўлган. “С” товуши асосида қурилган аллитерация ҳам муваффақиятли чиққан. Кузги шолипоярларнинг рангига мос сўзлардан яратилган шеър ниҳоятда гўзал, жарангдор. Бунда шоир уйқаш товушларни сўз ўйини сифатида ишлатган. Ассонанс шеърятда аллитерацияга нисбатан кам қўлланилади. Шоир ижодида ассонансга қурилган шеърлар ҳам учрайди. Уларга ҳам бир қатор бадиий вазифалар юкланган.

*Ҳаётнинг бари майхона,
Ҳаётнинг бари ҳаз эмас.
Ҳаётнинг бари тўйхона,
Ҳаётнинг бари ёз эмас⁹.*

Бир шеърда ассонанс ҳам, аллитерация ҳам, такрор ҳам қўлланиши шоирнинг маҳоратидан дарак беради. Бундай шеърлар ёш шоирлар учун бадиий сўзни ўрганиш ва ижод сабоғи бўлиши аниқ. Ана шундай бетакрор шаклдаги шеърларда маънили фикрни бера олиш шоирнинг ижодий ютуғи ва тажрибасини англатади.

*Ҳей одамзод,
Сўйлар тил бор менда ҳам,
Дард кўп менда,
Гап кўп менда,
Менинг гапим бисёр гап,
Гоҳо мажнун болаларим,
Юрар ўт билан ўйнаб,*

7 Матмуратов Т. Юлдузлар ёнар. Нукус. 1989. 108–38-бетлар.

8 Матмуратов Т. Сайланма асарлар. Нукус. “Қорақалпоғистон”. 2019. 173-бет.

9 Матмуратов Т. Яхшилик саройи. Нукус. 1987. 60-бет

Мен аввалги одамзодга
Она эдим, ер эдим.
Сенинг ҳар бир ҳаракатинг сезаман.
Бор менинг ҳам қўқсимда
Уриб турган юрагим.
Мен азалдан одамзодга
Уй эдим мен, уй эдим¹⁰.

Қадимги битиклар оҳангида ёзилган бундай шеърларда эътибор мазмунга, фикрга қаратилади. Қофия жуда заиф. Умуман, қофия қондасига риоя қилинмаган. Бироқ такрорлар, эмоционал таъсирчанликка эга сўзлар бир текисда бўлмасида оҳангни пайдо қилади. Вазн ва турокқа амал қилинмаган шеърларнинг ўз ўқилиш интонацияси бор. Бу интонация қофиясизлик камчилигини сездирмайди. Ундаги сўзлар, фикрлар эмоционал таъсирчанликни орттириб, минбар, мурожаат шеърига айланади. Демак, қофия ва оҳангнинг қолипсизлиги эмоционал ҳис-туйғу босим бўлган минбар шеърининг яратилишига сира монелик қилмайди. Бундан келиб чиқадики, шоир шеърнинг бадиий сифатини ошириш борасида муттасил изланишларни бошидан кечирган ва бундай изланишлар самарасида муваффақият қозонган.

Яқинда “Қорақалпоғистон” нашриётида Тўлапберган Матмуродовнинг “Сайланма асарлар” тўплами босмадан чиқди. Тўпламдан шоирнинг турли йилларда яратган энг сара лирик шеърлари, “Яхши одамнинг юраги”, “Содиқлик”, “Ойсанам”, “Уруш дардлари” номли дostonлари ўрин олган. Мақоламизда ана шу асарлардан мисоллар келтирдик. Шоир таваллудининг 80 йиллиги муносабати билан нашр этилган ушбу китоб шеърят мухлисларига ажойиб тухфа бўлди. Демак, бу китоб шоир шеърларининг умрбоқийлигидан дарак беради.

10 Ахметов С. Қорақалпоқ совет поэзияси. Нукус. “Қорақалпоғистон”, 1988, 374-бет.

Қорақалпоқ тилидан Рустам МУСУРМОН таржимаси.



Рустам МУСУРМОН – Ўзбекистонда хизмат қўрсатган маданият ходими, Қорақалпоғистон халқ шоири. 1963 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) битирган. Ижодкорнинг “Руҳимнинг товуши”, “Хиргойи” шеърый тўпламлари, “Муқанна” қиссаси нашр этилган.

Yetib keldik qoshingga, cho'qqidagi do'lana



Dilshod RAJAB

G'aroyib sayr

“Hayvonot bog'in” asta
Qadam tashlab kezaman,
O'zimni shu nafasda
Naq pahlavon sezaman.

Qo'limni belga tirab,
Tikilaman qo'rqmasdan.
Yuvosh mushukday turar
Qarshimda zo'r yo'lbarslar.

“Hayt!” desam ayiq polvon
Cho'chib qaytar ortiga.
Meni ko'rib karkidon
Toshday qotib qoldiya.

Timsohlar jim ko'z tikib
Qo'rqa-pisa mo'ralar.
Ulkan fillar bosh silkib
Muloyim hol so'rashar.

Naq pahlavon sezaman
O'zimni shu nafasda...
...Buncha sehr-kuch qaydan
Oddiy simto'r, qafasda?

Dilshod RAJAB – 1964 yilda tug'ilgan. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutini (hozirgi TDPU) tamomlagan. Ijodkorning “Otamning bog'i”, “Jilvon o'g'loni”, “Alifbo”, “Sanoq”, “Tanish tovushlar”, “Yo'lim quyosh tomondir” kabi kitoblar muallifi.

Shahardan xat

Ali do'stim sog'misan,
Joyidami jon qishloq?
Hanuz tortib xayolim
Qilur meni lol qishloq.

Tong otishni qichqirib
E'lon qilar xo'rozlar.
Qator-qator qaldirg'och –
Simdordagi dorbozlar.

Olov selin to'sguvchi
Soyabondur-sadalar.
Qaynagan sho'x qumg'onday
Vaqirlagan baqalar.

Yakkaxon xush xonanda –
Shirin ovoz bulbulxon.
Raqqosa ninachilar,
Doirachi Qizilishton.

Yashil qinga tiqilgan
Qilichday oq teraklar.
Saxiy govmish sigirlar
Sut berguvchi chelaklab.

Yelkasida meni xo'b
Sayr qildirgan eshakjon.
Chirildoqlar tunlari
Chirillatgan hushtak on.

Bari-bari esimda:
Qay birini aytayin.
Oyim ko'nsalar men ham
Eh, qishloqqa yashardim.

...Mendan so'rasang, rahmat,
Sog' yuribman ishqilib.
Beton katak xonada
O'tiribman siqilib.

Chiqqan bilan ko'chaga
Nimani ham ko'rardim –
Dud purkagan moshinlar,
Tekis asfalt yo'llarni.

Yozdim senga bu xatni
Qishloqni xo'b sog'inib.
Kutayapman besabr
Yana ta'til chog'ini.

Ur to'qmoq

O'rningdan tez tur, to'qmoq,
Qani ketdik yur, to'qmoq.
Ba'zi bir nodonlarni
Bitta-bitta ur, to'qmoq.

Manov juda ishyoqmas,
Na u yon-bu yon boqmas.
Yotaverar erinib,
Yoz, kuz, bahor, qish yoqmas.

Ana, qara, bunisi,
Naq telefon jinnisi.
Bir qaramas chaqirsa,
Oyisiyu buvisi.

Bu bola loqayd yurar
Go'yo doim o'y surar.
Dunyoni suv bossa ham
Beparvo qarab turar.

Bu qizcha sal arazchi,
Ham yoqmas soch tarashi.
Ana, yana kim bilan
Talashmoqda, qarachi?

Aytaversam, yana bor,
Vaqtni o'tkazmay bekor.
Hammasin jazolaymiz,
(Faqat sekin uraqol.)

Axir, ko'nglim bo'shroqda,
Bari bola pok, sodda.
Ular, endi, intilib,
Yursinlar faqat olg'a!
Sen kuzatib tur, to'qmoq

Do'lananing dardi

Deyishib: – ha bo'l, yana –
Yurishib mo'l yo'l, mana,
Yetib keldik qoshingga,
Cho'qqidagi do'lana.

– O'zing ushlab ko'r, ana,
Do'lana, chin do'lana –
Bir-biridan olguday
Sening uchun ko'rmana.

Yuzi yonib loladay
Quvna shodon bolalar.
Menchi, za'far chehrangga
Boqib hayron qolaman.

Atrofingda havo sof,
Boshgingda oftob.
Yuksakdasi, g'olibsan,
Poyingdaku tog'u tosh.

Tag'in nechun ma'yussan,
Yuzing zard – sarg'ayibsan,
Do'lanajon, do'lana:
– Men aytmay, sen so'rama.

Bu g'oliblik balandlik,
Bilsang, g'amlik, alamlik.
Garchi, yorib tog'-toshni,
Ko'tardim mag'rur boshni.

Kutaverib sarg'aydim
Bir yaqin do'st-qardoshni.
Bo'lsamda yuksakdaman,
Yakkaman, oh, yakkaman.



Сирожиддин
РАУФ

“Дўст-қадрдон ўтгуси...”

Ҳаёт мураккаб, инсон эса бус-бутун тилсимдан иборат. Шу боис уларнинг барча сиру асрорини, моҳиятини англаш осон эмас. Бинобарин, бирга ишлаган, озми-кўпми мулоқотда бўлган кишиларнинг ҳаммасини ҳам бирдай яқиндан биламан, дея олмаслигимиз ҳам шундан. Лекин шундай инсонлар бўладикки, биринчи кўрганингдаёқ кўнглинг ёришади. Эндигина танишган бўлсанг ҳам, худди минг йиллик қадрдонингдай ўзингга яқин оласан. Мен унча ҳам катта бўлмаган ҳаёт йўлимда кўплаб одамлар билан бирга ишладим. Уларнинг аксарияти билан туғишган оға-инилардек бўлиб кетган бўлсам, айримларини бугун ҳатто эслай олмасам ҳам керак. Яратганнинг инояти – Аъзам Қозихўжа билан “Шарқ юлдузи” журналида бор-йўғи икки йилча бирга ишладик. “Мўмин мўминга кўзгу” деган ҳадиси шарифнинг тасдиғини мен ана шу камтар, камсуқум инсонда кўрдим, ундан бир умрга татигулик ибрат намуналарини топдим, десам муболаға эмас.

Аъзам ака журналнинг адабий танқид бўлимини бошқарди. Назаримда унинг биринчи фазилати, ўз вазифасига сидқидил ҳалол муносабати эди. Шу инсон сиймосида одамзод учун чин маънода зийнат бўларли тўғрилиқни кўрдим. Журналга келган материалларни саралашда, таҳрир жараёнида, қолаверса, навбатдаги сонни режалаштиришда қатъий ва адолатли ёндашуви билан жамоанинг ҳурматини қозонди.

У кишининг иккинчи фазилати, адашмасам, ҳақиқий иймон-эътиқоди, дину диёнатиди намоён эди. Баъзи одамлардек бунини асло кўз-кўз қилмас, лекин юриштиришида, ўзаро муомала, фикр алмашувларда ана шу хусусият унинг ичу ташини нурлантириб турарди гўё. Шунинг учунми, биз қисқа вақт ичида ака-укадек дўстлашиб кетдик. Бир неча марта турли йиғинлар муносабати билан уйига ҳам таклиф қилди. Курсдошлари – таниқли адабиётшунос олим Нурбой Жабборов, қаршилик Бахтиёр ака, қибрайлик Миркамол ака, бухоролик Азамат акалар билан бир пиёла чой устида адабиёт ҳақида, барчамиз таълим олган мўътабар даргоҳ – университет ҳақида, олисда қолган талабалик йиллари ҳақида соатлаб суҳбатлашганмиз. Ана шу меҳмондорчиликлар асносида фарзандлар одоби,

Сирожиддин РАУФ – 1967 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини ва Тошкент давлат юридик институтини (ҳозирги ТошДЮУ) тамомлаган. “Йиғлаётган ой”, “Кўк гўмбаз”, “Сиз менга керакми”, “Ташир”, “Муаллақ чексизлик” каби шеърлар китоблар ҳамда болалар учун “Ғалати мусобақа” деб номланган тўпламнинг муаллифи.

уларнинг оталарига бўлган чексиз эҳтироми эътиборимни тортган ва табиийки, хонадон соҳибига нисбатан ҳурматим янада ошган.

Ҳамкасб акамиз ва дўстимизнинг учинчи фазилати теран илмида, чуқур мулоҳаза-ю ўткир мушоҳадасида, айти пайтда тафаккурининг ниҳоятда кенглигида эди. У адабиётни жуда назик ҳис этар, адабий жараённинг томирини ушлаб, беҳато ташҳис қўя биладиган зукко мунаққид сифатида ажралиб турарди. Ўзаро баҳсларда назм, наср, дараматургия соҳасидаги ютуқ ва камчиликлар ҳақида тўхталиб, миллий адабий тафаккуримизни орқага тортаётган жиҳатлар ҳусусида ҳам дангал фикр билдира оларди. У замонавий ва мумтоз ўзбек адабиёти билан бир қаторда, рус ва жаҳон адабиётидан ҳам яхшигина хабардор эдики, буни бир суҳбатлашган одам дарров ҳис этмаслиги мумкин эмас эди.

Аъзам Қозихўжа миллий адабиётимизнинг, айтганда, ўзбек адабий-эстетик тафаккурининг қуёши бўлган ҳазрат Алишер Навоий ижодининг чинакам муҳиби, етук билимдони эди. Улуғ мутафаккир асарлари ҳақида сўз юритиш асл моҳият ҳақида тафаккур қилиш экани унинг ҳар бир фикридан англаниб турарди. Рус, Европа ва жаҳон олимларининг буюк шоир асарлари тадқиқи борасидаги қарашларини чуқур таҳлил этар, айрим тадқиқотчилар улуғ бобокалонимиз “Ҳамса”си, лирик шеърлари, насрий асарлари моҳиятини теран ҳис эта олмаганликлари боис улкан уммон қарига шўнғий олмасдан фақат қирғоқ олдида сузиб юрган ғаввосдай тор мулоҳаза юритишларини алоҳида таъкидлар эди. Ўзи ҳам ҳазрат Алишер Навоий ижоди бўйича бир қанча мақолалар эълон қилди. Баъзи адабиётшунос олимларимиз билан буюк шоир ижоди юзасидан баҳс-мунозаралар ташкил этди. Баҳс қарда пайдо бўлади? Нима учун одамлар бир-бири билан мунозарага киришади? Назаримда, эски фикр билан янги фикр тўқнаш келган жойда баҳсу мунозарага эҳтиёж туғилади. Аъзам Қозихўжа янги фикрлайдиган ҳақиқий адабиётшунос сифатида кўпчиликнинг эътиборини, ҳурматини қозона олди.

Аъзам ака бадиий ижод билан ҳам анча жиддий шуғулланган. Бир қанча ҳикояларини ўқиганман. Менда муталаа жараёнида ижодкор сийратидagi иймон ва диёнат, илм ва маърифат унинг асарларига ҳам кўчгандек бир ажиб таасурот пайдо бўлганди. Яшаш тарзи билан ёзганлари бир-бирига уйғун келиши ижод кишили учун ноёб фазилатдир. Айти уйғунликни унинг битикларида кўрганман.

Афсуски, умр деганлари инсонга ҳеч қачон вафо қилмас экан. Аъзам аканинг вафоти ҳақидаги совуқ хабар дўсту қадрдонлар қалбларини пора қилди. Айти қамолот палласида, жуда кўп илмий, бадиий асарлар яратиши мумкин бўлган ёшда эди раҳматли. Лекин начора...

Аъзам ака ўша йили сўнгги нуқтаси қўйилган “Видо” достонининг хотима қисмини ўқишга улгурмади. Унга ҳар қуни ёки кун ора достоннинг янги бир парчасини ўқир ва албатта, ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб борарди. Мен учун у кишининг битикларимга муносабати қадрли эди. Ўша машъум айрилиқ кунлари қуйидаги ғазалсифат бир шеър қоғозга тушганди. Табиийки, ҳолис ва нуқтадон мунаққид достоннинг бу парчасини ҳам кўрмади.

Билмагайсан, даври давраи ўтгуси,
Ҳам вужуддан дарду дармон ўтгуси.

Тийғи ҳижрон жон-жонингни ўртабон,
Вах, руҳафзо жону жонон ўтгуси.

Чўл-биёбон, тоғу дашту баргрезон,
Гулга чўмган боғу бўстон ўтгуси.

Майдон ичра бир вафодор мард қани?
Чин вафодор марди майдон ўтгуси.

Мингта дўстинг бўлса ҳам кам, водариғ,
Гарчи битта – дўст-қадрдон ўтгуси.

Ломаконни билмайин аҳли башар
Айрилиқдан зору нолон ўтгуси.

Эй ажал, сен қасди жонсан музтариб,
Жидду жаҳдинг ҳар дам армон ўтгуси.

Одамзод қисматида неча йил ёзилган бўлса, шунча яшайди – бир кун кўп ҳам, кам ҳам эмас. Яратганнинг Ўзи уни раҳматига олган бўлсин! Барчамиз Оллоҳнинг бандаларимиз ва Ул зотнинг ҳузурига қайтгувчилармиз. Қисқа муддат бўлса-да, ана шундай иймонли, диёнатли, олижаноб инсон, билимдон тадқиқотчи, яхши дўст билан бирга ишлаганимдан мамнунман. Бугун жисман орамизда бўлмаса ҳам, Аъзам Қозихўжадан оз бўлса-да соз асарлар, тадқиқотлар, ажиб битиклар, хотирамизда эса яхши номи, кўнглимизда эзгу ёди қолди.



*Ўшоднинг кўнчилики
учун марҳаматлики эҳсони шундаки,
униги завқидан дохий санъаткор ҳам,
ғўр хаваскор ҳам бебаҳра қолмайди.*

Абдулла ОРИПОВ





Аъзам
ҚОЗИХЎЖА

“Жисм уйи чунким эрур фоний”

Алишер Навоий ғазали мазмунини шарҳлашдан олдин, ғазалдаги бадий нутқ ҳақида баъзи назарий муаммоларга тўхталиб ўтиш лозим. Лирик тур ва унинг жанрлари одатда монологик нутққа қурилади деб келинади. Диалогнинг янги қирраларини кашф этган адабиётшунос олим Михаил Бахтин ҳам очиқ ва ички мулоқотлар асосан насрий асарларга хослигини таъкидлаб, поэзия монологик нутққа бино қилинишини айтади.¹ Ўзининг материалистик дунёқарашидан келиб чиқиб, “Фақат Одам Атогина мулоқотдан четда”, деб ўйлаган ва қолган барча бани башар фарзандларини мулоқот доирасида фикрлаши, гапириши, бошқалар билан мулоқотга киришини кўра олган олим негадир назм дурларини ҳам бу мулоқот ҳудудига киритишни истамайди. Албатта, бундай фикрга келишига муайян сабаблар мавжуд. Улардан бири, поэзиядаги лирик ҳиссиёт субъективлик салтанатида чекланади, деган тўхтамга келинганидир. Шарқ мумтоз назмида эса аҳвол бутунлай ўзгача. Шайх Абдулқодир Жузжоний ўзининг “Далойил ул-иъжоз” номли китобида, назмдаги нутқ насрдаги нутқдан қолишмаслигини, ҳатто назмий нутқда имконият кўпроқ эканлигини айтган эди.² Шарқ ижодкори ўзининг ижодий таҳайюлини аксар ҳолларда назм орқали ифодалаган. Бундай ифода шакли “Балоғат илми” олимларининг фикрларига кўра, Куръон назмига бори б тақалади. Алишер Навоий айтади:

*Бўлмаса иъжоз мақомида назм,
Бўлмас эди Тенгиз каломиди назм.*

Араб тилида назм сўзининг маъноси, тартибга келтириш, наср эса сочилган маъносида келади. Сўзни тартибга келтириб, чиройли тарзда ифодалаш, фақат субъективлик салтанатида, субъектив ҳодиса сифатида рўй беради дейилса, бундай

1 М. Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. Слово в романе. – М.: “Худ. Лит”, 1975, стр. 88–112.

2 Алмактабатуш-шомила. Уълум ул-Қуръан. Далойил ул-иъжоз лишайхи Абдулқодир Жузжоний. Интернет материалларидан олинди.

Аъзам ҚОЗИХЎЖА – 1963 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Республика матбуотида илмий ва адабий-танқидий мақолалари чоп этилган.

фикр воқеликни, хусусан, шарқ бадиий тафаккурини тўғри акс эттирган деб бўлмайди. Шарқдаги бадиий тафаккур тарзи билан Бахтиннинг таниш эмаслиги, ҳозирда “Мумтоз поэтика” деб аталаётган “Балоғат илми”дан хабарсизлиги, бу мавзуда бирёқлама фикрлашга ва ўзи кашф этган диалог назариясидан поэзияни чиқариб ташлашга сабаб бўлган омиллардан бири, дейиш мумкин.

Юсуф Сакокийнинг “Мифтоҳ ул-улум”, Абдурахмон Қазвинийнинг “Талхис ул-мифтоҳ” асарларига шарҳ ёзган Саъдиддин Тафтазоний, ўзининг “Мухтасар ул-маъоний” китобида, Балоғат илмининг биринчи қисми ҳисобланмиш, “Илму маъоний” бобида, муктазои ҳол шарҳида, мутакаллим (сўзловчи) айтган ҳар қандай гапда ҳукм борлигини таъкидлаб, мухотаб (тингловчи) бу гапдаги ҳукмни тасдиқлайди ёки инкор этади. Ҳайратланади ёки тушунмайди. Мухотабнинг бундай муносабатига қараб иккинчи гап айтилади, дейди. Биринчи гап – ибтидоий ёки биринчи хабар, деб номланади. Иккинчи гап – таъкидловчи. Учинчи гап – инкорий, деб аталади. Мутакаллим лафзида бу ҳукмлар бир асар доирасида узлуксиз такрорланишда давом этади. Лекин мутакаллим ўзига-ўзи гапирмоқда деб эътибор қилинмайди. Мутакаллимнинг сўзи ҳамиша кимгадир – бировга қаратилганлиги билан бирга, ўша бировнинг муносабатини ҳам назардан қочирмайди. Таъкидлар, инкорлар шунинг учун керак. Биров муносабати биз кўриб турган матндан ташқарида, бадиий асар воқелигида ётади. Лекин мухотабнинг муносабати бир қарашда илганмайди. Айтилаётган калом, фақат мутакаллимнинг бир томонлама монологик нутқи деган таассурот уйғотади. Эътибор бериб қаралса, мавжуд муайян матнда мухотабнинг, яъни биров сўзларининг сояси ётади. Бундай ҳодисани Бахтин насрий асарларга, хусусан, романга хослайди. Бизнинг кузатишларимизча, Алишер Навоий ғазаллари ҳам ана шундай ички диалогик муносабатларга қурилган.

Бу ўринда, ғазал жанри, хусусан, Навоий ғазаллари ҳақида қисқача тўхталиш лозим.

Ғазал шарқ адабиётида минг йил давомида энг эътиборли жанр саналиб келди. Жонли сўз, жонли мулоқот ғазал воситасида бадиий сўзга айланди. Шунинг учун ҳам Шарқ адабиётида ғазал ёзмаган, ўзининг бадиий тафаккурини ғазал орқали ифодаламаган бирор шоирни топиш мушкул. Ғазаллар, асосан, беш байт билан ўн бир байт орасида, мухтасар шаклда, муайян вазн ва қофияда ёзилишига қарамасдан, ғазал воқелиги жуда кенг миқёсларни қамраб олади. Шарқ ижодкори бадиий ижоднинг гултожи ҳисобланган ғазалда ўзини тўлиқ намоён эта олган. Вазн, қофия, бадиий санъатлар ғазалнинг ташқи безаклари бўлиб, маълум маънода моҳиятга йўл очади. Лекин фақат вазн, қофия, бадиий санъатларни ўрганиш билан чекланилса, ғазал бизга ўз сиру асрорларини очмайди. Аждодлар минг йиллар давомида муайян қолипларга маҳлиё бўлиб яшамаганлиги аниқ. Улар ғазал кодларини жуда осонлик билан ечганлар. Тушунганлар, завқланганлар. Ҳаётда жонли сўзгина яшовчан ҳисобланади. Жонли сўз эса монологик қуруқ, бирёқлама нутқда эмас, жонли диалогда яшайди. Жонли мулоқот иплари жамият аъзосининг ҳар бирига, бу орқали эса катта замонга уланиб кетади. Сўзни ўта хассос тушуновчи Шарқ ижодкори мулоқот шакллари билмаган дейиш, соддаликдан бошқа нарса эмас. Абдурахмон Қазвинийнинг “Талхис ул-мифтоҳ” китобида, каломни муктазои зохирга (ташки диалог) чиқариш, муктазои ҳолга (ички диалог) тушуриш ҳолатлари ҳақида батафсил маълумот берилган ва Куръони Каримдан, ҳамда араб шеъриятдан баъзи мисоллар келтирилган. Муктазои ҳол тушунчасини биз ички диалогга тенглаштирдик. Аслида, муктазои ҳол анча кенг ҳодиса ҳисобланади. Ички диалог унинг бир қиррасини билдириши мумкин, холос. Ҳолат тақозоси

макомларни ҳам ўз ичига олган ҳолда макон ва замонни ҳам қамраб олади. Балоғат илмининг объекти саналган бу тушунчаларни Навоий жуда яхши билган. Шунинг учун ҳам ғазалларидан бирида бундай ёзади:

*Банд этибдур жадал аҳли ишин ашкол андоқ
Ким, не “Мифтоҳ” анга суд қилур, не “Талхис”.*

Навоий “Мифтоҳ” деганда, биз юкорида айтиб ўтган Абу Якуб Юсуф Сакокийнинг машҳур “Мифтоҳ ул-улум” асарини, “Талхис” деганда эса, “Мифтоҳ ул-улум”нинг учинчи қисми ҳисобланган “Балоғат илми”ни алоҳида ажратиб олиб шарҳлаган, баъзи ўринларда Сакокий билан баҳсга киришган Абдурахмон Қазвинийнинг “Талхис ул-мифтоҳ” номли китобини назарда тутати. Аслида, кенгроқ қарайдиган бўлсак, Навоий Шайх Абдулқодир Жузжонийнинг “Далойил ул-иъжоз”, “Асрор ул-балоға”, Замахшарийнинг “Асос ул-балоға” асарлари билан ҳамда булардан ташқари кўплаб ушбу мавзудаги китоблар билан ҳам таниш бўлганлиги табиий ҳол. Саъиддин Тафтазонийнинг “Мухтасар ул-маъони” ва “Мутоввал” номли “Мифтоҳ” ва “Талхис”га ёзган шарҳларининг ўзи бу соҳа ҳақида етарли маълумот беради. Аллома Саъиддин Тафтазоний ва унинг асарларини Навоий билмаслиги эса мумкин эмас. Демак, Навоий “Мифтоҳ” ва “Талхис”да келтирилган, бадиий нутқ ҳодисаси саналган муқтазои ҳол, муқтазои зоҳир, эътибори муносиблар ҳақида ва каломдаги энг юксак мақом — иъжоз мақоми тўғрисида аъло даражада билимга эга бўлган. Шунинг учун ҳам Навоий асарларида Балоғат илми атамаларини кўплаб топиш мумкин. Ана шундан келиб чиқиб, Алишер Навоийнинг қуйидаги ғазалини шарҳлашга ҳаракат қиламиз:

*Эй кўнгил ер кўк асосин асру бебунёд бил,
Ул кесакни сувда кўр, бу сафҳани барбод бил.*

Биринчи хабар хайратланарлилиги, кутилмаганлиги билан мухотабни ўзига жалб эта билмоғи керак. Бунда мақом қанчалик юксак бўлса, тингловчининг ақли шошади. Сўзлар қанчалик гўзал қилиб терилмасин, уларда тингловчи учун янги хабар топилмаса, чуқур мазмун баён этилмаса, мухотабда кутилган кизиқиш уйғотмайди. Шоир бадиий таҳайюли тақдим этаётган саккиз тарафи чексиз маконда, чексиз замон ва шу замоннинг жуда қисқа бир лаҳзасида бутун моҳият жилваланади. Тингловчи тийиқсиз саволлар гирдобида қолади. Бунда ғазал воқелигидаги бор деб эътибор қилинадиган мухотабни айнан тингловчи дейиш у қадар тўғри эмас. Шунинг учун, шоирнинг лирик қаҳрамони мулоқотга киришаётган мухотабни ғазал воқелигидаги биров деб олиш масалани анча ойдинлаштиради. Лирик қаҳрамон билан ғазал воқелигидаги биров ўртасидаги муқтазои ҳол даражаси қанча баланд бўлса, шунга мувофиқ мақом ҳам юксалади. Мақом қанчалик юксак бўлса, муқтазои ҳол ҳам шунга муносиб тарзда кечади. Бу ўринда мақом жуда юксак. Ҳеч иккиланмасдан иъжоз мақомида дейиш мумкин. Биринчи хабарда айтилган ҳукм, ғазал воқелигида бор деб эътибор қилинган бировда турли ҳолатларни вужудга келтириши эҳтимолдан ҳоли эмас. Биров айтилган гапни тушуниши ёки тушунмаслиги, хайратланиши ё хайратланмаслиги мумкин. Лирик қаҳрамоннинг бировга, яъни ғазал матнида кўринмайдиган, аслида ғазал воқелигида мавжуд бўлган иккинчи даражали қаҳрамонга қарата айтган гапи ўша бировда жим турмасликни тақозо этади. У қандайдир муносабат билдиради.

Бу муносабат қандай шаклда юз бергани ғазал матнида кўринмайди, лекин ғазал воқелигида бор деб эътибор қилинади. Бу муносабатга жавоб сифатида иккинчи жумла юзага келади. Бу ўринда, бир байт ичида кечувчи мулоқот ва байтлар орасида содир бўлувчи мулоқот ва бутун ғазал давомида юзага келувчи мулоқотлар ҳақида эслаб ўтиш жоиз. Баъзан мазмун тугаллиги эътибори билан бир байт ичида мулоқот юз бермаслиги ҳам мумкин. Лекин биз юқорида кўрган байтнинг биринчи мисрасининг ўзи бировда муайян савол туғдириб улгурган. Шунинг учун иккинчи мисра, маълум маънода, бировнинг саволига жавоб тарзида келади. “Ул кесакни сувда кўр, бул сафҳани барбод бил”. “Эй кўнгил” бу ўринда, фақат шоирнинг ўзига қилган нидоси деб олинса, у қадар тўғри эмас. Тасаввуфда қалб ҳақида гап кетар экан, нафсоний тушунчадан юксакда турувчи қалб тушунчаси, нафсини енгиб, кўнгил билан яшаётган кишига нисбатан ишлатилади. Ана шундан, “Эй кўнгил” дан мурод – “Эй кўнгил кишиси, деб эътибор қилинади. “Асру бебунёд”лик бировда савол туғдирар экан, айти пайтда, маълум хабардорлик ҳам пайдо этади. Навоий ғазалларидаги мутакаллимнинг, яъни лирик қахрамоннинг мақоми жуда юксак. Мухотабининг, яъни бировнинг ҳолат тақозоси ҳам шунга муносиб тарзда. Зеро, муктазои ҳол мутакаллимни баланд мақомда сўзлашга чорламоғи шарт. Биринчи мисра – ибтидоий хабар ғазал воқелигидаги бировда муайян туйғулар пайдо этар экан, ўз туйғулари ифодаси ўлароқ хабарга муносабат билдиради. Муносабат, аксар ҳолларда ибтидоий хабарга нисбатан тушунмаслик шаклида мавжуд деб эътибор қилинади. Тушунмаслик мутакаллимда ҳолат тақозосига қараб янги жумлани айтишга йўл очади. Бундай ифода шакллари араб тилида турли таъкид воситалари ёрдамида амалга оширилади. Ўзбек тилида эса таъкидлар кўпроқ жумладаги сўзлар ўрнини алмаштириш орқали юзага чиқади. Шунинг учун ғазалдаги, умуман, шеърдаги кўтаринкилик, куймалик, бу таъкидлар мавжудлигини, нутқнинг бировга қаратилганлигини сездирмайди. Ер-кўк асосининг аслида бебунёдлиги ғазал воқелигидаги бировда тушунмаслик пайдо этганини билган мутакаллим “Ул кесакни сувда кўр, бул сафҳани барбод бил”, деб таъкидловчи иккинчи хабарни айтади. Ер – замин мисоли бир сувга тушган кесакдек, кўк – осмон худди барбод бўлувчи, йўқлик сари кетувчи, йиртилиб-титилиб кетадиган бир саҳифа каби. Фано мақомида турган мутакаллимнинг бундай кутилмаган хабари ғазал воқелигидаги бировда яна муносабат пайдо этади. Бу муносабат энди тушунмаслик мақомида эмас, балки муктазои ҳолга қараб ўзгачароқ кечиши мумкин. Байт ўз-ўзича мукамал, ундан ҳеч нарсани олиб ҳам кўшиб ҳам бўлмайди. Фикр ҳам гўё тугагандек, лекин шарҳу ҳол энди бошланди. Биринчи байт, аксар ҳолларда Навоий ғазалларида тезис шаклида келади. Кейинги байтлар бу тезисни бирма-бир ечиб боради. Куруқ, жонсиз монологик нутқда бу тезис жавоблари ҳам бизнинг ҳисларимизга таъсир этмайдиган жонсиз бўлиб қолади. Ғазал воқелигида рўй бераётган жонли мулоқот эса тингловчига таъсир этади ва ғазалнинг яшовчанлигини таъминлайди. Жонли мулоқот, жонли сўзгина яшовчан. Жонли сўз, қалб мушоҳадасидан ўтказилиб, кейин воқеликка айланади. Сўз қалбдан – кўнгилдан чиқмаётган экан, жонсиз, маънисиз товушлар силсиласига тушиб йўқлик сари ғойиб бўлади. Шунинг учун ҳам кейинги:

*Жисм уйи чунким эрур фоний, тафовут йўқ ани,
Гар фано селобидин вайрону гар обод бил.*

Байтидаги “чунким” ғазал воқелигидаги бировнинг мулоқотга киришиб билдирган муносабатига таъкид ўлароқ мисрадан ўрин эгаллайди. Аслида, бу

ғазалдаги “бил” радифининг ўзи ғазал воқелигидаги мутакаллим ва мухотаб ўртасида мулоқот кечаётганини билдириб туради. Баъзи ғазалларда ибтидоий хабар, ибтидоий хабар бўлмай, аввал ўтган бир муносабатга жавоб тарзида бошланади. Масалан:

*Дема, не суд эрур ўлмоқ фано ҳаримиға хос,
Яна не суд керак ўзлугунгдин этса халос.*

Бу ўриндаги “Дема” сўзи, аввал дегувчи борлигини билдиради. Демак, ғазал воқелигида лирик қаҳрамон билан биров ўртасида суҳбат кечмоқда. Ғазал воқелигидаги бировнинг сўзидан соя бўлиб, “Дема” сўзи матнда бўй кўрсатмоқда. Бу ўринда “Дема” сўзи бировнинг сўзини айтишга ҳам имкон бермоқда. Ғазал воқелигида мавжуд ҳисобланган бировнинг жумласи савол тарзида эканлиги ҳам ушбу мисрада ўз аксини топган. Савол-жавоб эса мулоқот кечаётганига ёрқин далилдир.

Биз кузатаётган ғазалда ҳам мулоқотнинг шундай очиқ шакли байтлараро ўз аксини топган. “Эй кўнгил, ер-кўк асосин асру бебунёд бил, Ул кесакни сувда кўр, бу сафҳани барбод бил”, деб бошланувчи ғазал матлафининг ўзи ҳам муқаддам савол берувчи биров мавжудлигини тасдиқлайди. Мухбир ғазал воқелигида муқаддам ўтаётган хабардан нафақат хабардор, балки унга қўшимча равишда мухотаб учун янги хабарни айтмоқда. Ер-кўк асосини аслида бебунёдлигини билдириш билан кифояланмасдан, ерни кесакка, кўкни саҳифага қиёсламоқда. Яна “бил” буйруқ феъли билан ғазал воқелигида мавжуд ҳисобланган бировга таъкидлаб қўймоқда. Бунда муқтазои ҳол муқтазои зоҳирга чиқарилган. Муқтазои ҳол муқтазои зоҳирни ўз ичига олади, лекин муқтазои зоҳир муқтазои ҳолни қамраб ололмайди. Бошқача айтганда, ҳар қандай зоҳир тақозосида ҳол тақозоси мавжуд, балки зоҳир тақозоси ҳол тақозосининг ичида юз беради, бироқ ҳар қандай ҳол тақозоси зоҳирни тақозо этмайди. Шунинг учун, аксар ғазалларда муқтазои ҳолнинг муқтазои зоҳирга чиқарилмаганлиги ғазал воқелигида кечувчи ички мулоқотни кўришни қийинлаштиради. Ҳолат тақозоси эса каломни ҳиссиз, жонсиз, ўликлар дунёсига эмас, аксинча жонли мулоқотга киришувчи, қалби уйғоқ, тирик инсонларга қаратилмоғини шарт қилади. Ана шундан муқтазои ҳолда таъкидлар, инкорлар пайдо бўлади. Иккинчи байтда эса, биринчи байтда ташланган тезис шаклидаги фикр давом эттирилади. Айни пайтда, биринчи байтга қайтиш эҳтиёжини пайдо қилади. Ер-кўк асосининг аслида бебунёдлиги, яъни фалакда сузиб юриши ва уларнинг лаҳзада йўқликка юз тутиши мумкинлиги таҳайюлни коинотдан инсон сари етаклайди. Фано селобидан гоҳ вайрон, гоҳ обод бўлган жисм уйи ҳам “асру бебунёд” ер-кўк каби ўткинчи. Улар ўртасида, катта замонда олиб қараганда фарқ йўқ. Ўз-ўзидан, ғазал воқелигидаги бировда, айни пайтда, ўқувчида ҳам савол туғилади. Мутакаллим учун ана шу саволнинг туғилиши муҳим. Бу саволнинг муқтазои ҳолини, фақат шоиргина кўра олади ва ғазал воқелигидан бизга, яна қутилмаган янги хабарни беради:

*Тўрт унсур қайдидин то чиқмагайсен нафъ эмас,
Осмоний тўрт дафтарни тутайким ёд бил.*

Аввалги икки байтда етказилган хабар мухотабда қатор саволлар туғдиради ва бу саволлар қайсидир даражада мутакаллимда инкор этиш даражасига ўтиб боради. Аслида мухбир ўз хабари билан мухотабга бир фойда – нафъ етказиши

керак. Бу ўринда хабардан қандай нафъ борлигини сўрашни ҳолат тақозо этади. “то чиқмағайсен нафъ эмас” деган сўз, ана ўша саволнинг мавжудлигига далолат. Осмоний тўрт дафтар – Забур, Таврот, Инжил, Қуръон. Тўрт унсур ва тўрт дафтар бир-бирига муқояса қилинади. Тўрт унсур – ҳаво, сув, тупроқ, олов. Инсон жисми мана шу тўрт унсурдан вужудга келган. Рух эса азалий маконида, ал-мисокда Роббининг “Аласту би Роббикум!?” – Мен сизларнинг Роббингиз эмасманми!? – деган нидосига, “Ҳа, Роббимизсан!” дея жавоб берган. Сўнгра жисмга киритилган. Навоийда “Аласт жомин ичиб маст”, деган жумла келганда, шоир ўша ал-мисокдаги воқеага, мулоқотга ишора этади. Тасаввуф аҳли рухий сайру сулукка интилар экан, ана шу заминий тўрт унсур кишанларидан озод бўлиш истагида ёнади. Илоҳий тўрт китобни ёдлаб олган тақдирда ҳам инсон бу тўрт унсур қайдидин (кишанларидан) чиқиб кетмоғи душвор. Бу кишанлардан озодликка эришиш учун илоҳий китобни қуруқ ёдлаб олиш эмас, балки моҳиятига етиш, тушуниш, ҳислар оламида яшаш, илоҳий сирни англаш лозим. Илоҳий китобни ўқимаса, ёдламаса инсон қандай қилиб Ҳақни танийди!? Ҳақнинг сифатларини қаердан билиб олади? Табиийки, бундай савол, юқорида айтганимиздек, ғазал воқелигидаги бировда пайдо бўлади. Бировнинг саволи ниҳоят бу ерда келтирилади. Мана шу саволнинг мавжудлигининг ўзи, бутун ғазал воқелигида мутакаллим сўзларига жавоб берувчи ва савол берувчи биров борлигидан хабар беради.

*Эйки дебсен, Ҳақни не таърифувасф ила билай,
Васфдин мустағнию таърифдин озод бил.*

Байтни гўзал санъатлигидан чиқариб, мансурлаштирсак бундай кўриниш юзага келади: Ундай бўлса, Ҳақни таърифини ва васфини қаердан билиб оламан? Ахир, ўша тўрт осмоний китоб бизларга Яратганни танитмадими? Сифатларидан хабар бермадими? Нақлий далилларга суянмаса, инсон ўз ақли билан Ҳақни топтоғи душвор. Шундай экан, Ҳақни танитадиган таъриф сифатларсиз қандай қилиб Уни билиш мумкин?

Ғазал воқелигида мавжуд ҳисобланган бировнинг бундай инкор даражасидаги муносабати лирик қаҳрамоннинг юксак мақомдаги инкорий жавобини юзага чиқаради. “Васфдин мустағнию таърифдин озод бил”. Ҳақ – Яратгувчи шундай Зотки, У сифатга муҳтож эмас, сифатдан беҳожат. Ҳар хил таърифлардан озод. Бундай тасаввур, фақат сўфиёна қалбга хос. Сўфийлар сифатлару таърифларсиз Унинг Ўзига етишиш орзусида яшайдилар. Унинг жамолини кўришни бошқа ҳамма нарсадан устун қўядилар. Унинг зикри билан туну кун машғул бўладилар. Ётганда ҳам, турганда ҳам Унинг зикри билан нафас оладилар.

Табиийки, ғазал воқелигидаги бировда яна қатор саволлар туғилади: У ҳолда, Ҳақнинг сифатларини келтирувчи, Ла илаҳа илла Оллоҳ, деб таърифловчи малоиклар, Ҳақ йўлига кирган валийлар нега мудом васфу таъриф ҳақида сўйлайдилар? Нега эрта-ю кеч зикр билан машғуллар? Зикр ўзи нима?

*Тенгри зикриким, малоикка гизойи руҳ эрур,
Бу гизони Ҳақ йўлига кирган элга зод бил.*

яъни Малоикларнинг рухий озукаси, Ҳақ йўлига кирганларнинг зоди роҳиласи – сафар учун зарур саналган озиқ-овқат, анжомлари, энг керакли нарсаси, бу – Тангри зикри.

Кейинги байтнинг ҳарфи шарт маъносидаги сўз билан бошланиши, ғазал воқелигидаги бировда мўйаян диалогик муносабат пайдо этганига далолат қилиб турибди. Бу мулоқот қандай кечишини ижодкор шуурида ҳис этади ва тасаввурда жонлантиради. Ғазал воқелигидаги биров билан лирик қаҳрамонни баҳсга кириштиради.

*Гар ҳабибим қилса изҳори калом, эй пири дайр,
Исои Марямни ул дам гунги модарзод бил.*

Агар Ҳабибим гапирса, эй дайр пири, онадан туғилибоқ сўзлаган Исо ибн Марямни ўша дамда гапирмаган деб бил. “Ҳабибим” сўзини икки хил талқин қилиш мумкин. Биринчисига кўра, Ҳабибимдан мурод Яратгувчи Ҳақ. Оллоҳнинг ўзи гапирганда Исони ҳам туғма соқов деб бил. Иккинчисига келсак, Навоий асарларида “Ҳабибим” сўзини кўпинча Пайғамбар алайҳиссаломга нисбатан қўллайди. У ҳолда байтнинг мазмуни қуйидагича дейиш мумкин: Росулulloх соллalloху алайҳи ва саллам Умар розияллоху анху қўлида Тавротни кўриб қолганларида ғазабдан юзлари қизариб: “Оллоҳга қасамки, агар Мусо тирик бўлганида менга итоат қилишга буюрилган бўларди”, – дедилар. Яъни Пайғамбар алайҳиссалом олиб келган шариат ўзидан олдинги шариатларни бекор қилди. Муҳаммад алайҳиссалом гапирганларидан кейин, ҳукм айтганларидан сўнг ўтган пайғамбарларнинг сўзлари, шариатлари энди ўтмайди. Бундан ташқари, мўминнинг муҳаббати Оллоҳга ва Муҳаммад алайҳиссаломга хосланадики, бу муҳаббатсиз мўминнинг имони комилликка етмайди. Комил имон эса, ана шундай ишқ ва ошиқликни тақозо этади. Демак, байтда Ҳабиб ҳақида сўз кетган экан, ғазал воқелигида ишқ ва ошиқлик тўғрисида биров билан мулоқот кечади. Бу мулоқотнинг, қўйилган саволнинг жавоби ўлароқ кейинги байт дунёга келади.

*Мантиқи ишқ ичра ошиқни тасаввур айла навъ,
Фард бўлгонларни бу йўлда анга афрод бил.*

Ишқ мантиқи мантиқсизликка бино қилинади. У ҳар қандай мантиқни тан олмайди. Унинг ўз мантиқи мавжуд. Ошиқ бу мантиқсиз савдойиликлар ичра мантиқ топиб яшайди. Шайх Санъон ва муридлари ўртасида кечган мулоқотни эслаш бу жойда ўринли. Ҳар бири Жунайиду Боязиддай фард бўлган тўрт юз мурид ишқ йўлида Шайхни тушуна олмай афродга айландилар. Навоийнинг лирик қаҳрамони, аксар ҳолларда, ғазалларда қайсидир тасаввуф шайхларини эсга солади. Навоий пиру муршидлар маноқибларини бадий асарларида синтезлаштириб юборади. Мулоқот ишққа келиб тақалган экан, лирик қаҳрамоннинг етуклиги, хабардорлиги ғазал воқелигидаги бировга янада таъкидлашни тақозо этади. Ана шундан “тасаввур айла навъ”, “анга афрод бил” сўзлари тушунмаслик ҳолига тушган бировга нисбатан ўта таъкидлаш даражасида айтилади. Байтдаги ҳолат тақозоси, кейинги байтда ҳам таъкид ва шарҳни талаб қилади. Ғазал воқелигидаги биров талабига мувофиқ кейинги хабар юзага чиқади.

*Эл оёғига тушардин бошқа чиқмоқ расмини,
Май қуҳантиридин ушбу дайр аро иршод бил.*

Бу ўринда “бил” сўзининг араб тили қондасига кўра, амр, яъни буйруқ феъли эканлигини, “Балогат илми”да эса, иншо, деб аталишини айтиб ўтиш лозим. Иншо

хабар эмас, балки буйрук. Лекин Навоий буйрук феълени хабар таркибига усталик билан сингдириб юборади. Натижада, кутилмаган хабарлар силсиласини бизларга тақдим этади. Бу жонли сўз, жонли диалогда бўй кўрсатган мулоқотнинг шакли ғазал воқелигида савол қўйиш ва ғазал матнида жавоб бериш билан изоҳланади. Лирик қаҳрамон билан ижодкор ўртасида кўринмас иплар, боғлиқликлар мавжудки, уларни ажратиб олиш жуда қийин. Лекин “Насойим ул-муҳаббат” асари билан яқиндан танишиш бизларга шоир ижодхонасига киришга ҳаминкадар имкон беради. Ғазал воқелигидаги лирик қаҳрамон ва биров мулоқотларини тушунишимизга йўл очади. Юқоридаги байтга шарҳ ўлароқ, биров талабига таъкид мақомиди келган кейинги байт Навоийнинг шариат ҳаром қилган майга муносабатини яна бир бор кўрсатади. Навоий учун реал май ҳеч қачон мақсад эмас, балки мақсад учун восита. Айни пайтда, сулук аҳлининг сирни сақлаш йўлидаги ҳаракати, деб эътибор қилиниши тўғрироқ бўлади. Мавжуд воқеликдаги ходисани қандай бўлса, шундайлигича тасвишлаб қўя қолиш Навоий каби улкан ижодкорлар учун ҳеч қачон биринчи планда турмаган. Бу байт тасвиридаги қадимдан май тайёрланиш жараёни ва эл оёғига тушиб, тепаланиб, кейин бошга уриб, мастлик ҳолатини вужудга келтирувчи кўриниш, май ичишга иршод эмас. Иршод, ўзни хор тутиб, паст олиб зикр майини сипқоришгадир. Юқсалиш ҳамиша қуйидан бошланишига иршоддир. Табиийки, бундай мушоҳада, бундай мулоқот ғазал воқелигидаги бировда савол туғдирмаслиги мумкин эмас.

*Эй сулук аҳли, қачон мақсуд топқумдур десанг,
Мосив Оллоҳни фано кўрган кунинг мийёод бил.*

“Эйки дебсен”, “Эй пири дайр” ва нихоят “Эй сулук аҳли”. Ғазал тасвиридаги бу нидолар ғазал воқелиги нақадар кенг миқёсларни қамраб олишига яна бир далил. “Иршод” сўзи сулук аҳлида мақсад ҳақидаги саволни пайдо этади. Бундай саволни қўя билиш ва саволга жавоб, башарни ожиз қолдиради. “Тенгри зикри” билан тунларни тонгларга уловчилар – тунлари қойимлар, кунлари сойимлар зикр ва риёзатдан ҳориб, бир лаҳза тинганларида “Қачон?” деган саволга жавоб излайдилар. Бу ҳолни бошидан кечирган, фано мақомига етган пешқадамларгина “Мосив Оллоҳни фано кўрган кунинг мийод бил”, дея жавоб бера олади. Яъни Оллоҳдан бошқа нарсалар йўқлигини кўрган кунинг ўша мақсадга, ваъда қилинган кунга етиш, деб бил. Сулук аҳли Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқлигини таъкидлаб, зикрда давом этар экан, дунёвий нарсаларнинг ҳар бири: хотиралар, ўйлар, кечинмалар, танишлар, муҳаббат можаролари, амал, бойлик ва ҳоказолар, буларнинг ҳар бири илоҳлик даъво қила бошлайди. Шавқ ва ҳол кучлилигидан мурид буларнинг ҳаммасини йўқлик сари суриб ташлайди. Маълум муддат ўтгач, бу нарсалар ҳам мурид қалбида Оллоҳ зикрини тиловат қила бошлайди. Лекин бу дегани, барча нарсалар ягона вужуд, ваҳдат ул-вужуд, дегани эмас, сўфийда кечувчи бир ҳолат, деб эътибор қилиниши керак. Сўфийнинг ҳолида юз берувчи бу ҳолат ҳақида гапиришдан тасаввуф аҳли жуда эҳтиёт бўлган. Тарикат муршидлари эса бу ҳол ўткинчи эканлигини кўп таъкидлаганлар. Шунинг учун Навоий ғазалларидан бирида ёзади: “Сирри ваҳдат чун фано дайрида сифмас лафз аро, Невчун, оё, хонақаш ичра туганмас айтилиб?”

Ҳаёт билан ҳамнафас тарикат йўлларида инсонлар яшаганлар. Жонли ҳаёт кўчаларида эса ҳамиша савол ҳам, жавоб ҳам топилган. “Мосив Оллоҳ” тушунчаси ғазал воқелигидаги бировда “тавҳид” ва “сирр”, деган саволларни пайдо этади ва

ўша бировнинг муносабати ўлароқ, ўша муносабатдан соя бўлиб байтга кириб келади:

*Эйки дебсенким, билай тавҳид сирридин хабар,
Шаръидин неким тажовуз айлади, илҳод бил.*

Байтдаги иккинчи мисра ғазал воқелигидаги бировнинг саволига жавоб тариқасида вужудга келади. Шариатсиз осмонда учганлар, сув юзида юрганлар, билки шайтондир, деган сўфийлар шиори бу байтда ўз ифодасини топган. “Тавҳид сирри”ни ифодалашга инсон лафзи ожиз. Шунинг учун ҳам Навоий ўзга бир ғазалида: “Нуктаи тавҳидни билган қила олмас баён, Ким баён қилдим деса, билгинки, қилмайдур билиб”, дейди. Тавҳид сирини билишга интилиш эмас, балки таҳидга эътиқод қилиш, тавҳидга имон келтириш, тавҳидда яшаш керак. Ғазал воқелигидаги бировга таъкид ўлароқ айтилган иккинчи мисра, лирик қаҳрамони билан ҳамфикр шоирнинг тавҳид ҳақидаги тушунчасини ифодалайди. Шариатдан чиқмасдан, тариқатда яшаш, шариат ва тариқатни бир-биридан айро кўрмаслик, айнан Навоий мансуб бўлган нақшбандийлик тариқатининг йўли, аҳли сунна вал-жамоа эътиқоди, ҳанафийлик мазҳабидир.

Ниҳоят ғазалдаги сўнгги байт, ғазал воқелигидаги бировга ўта таъкид даражасида, шоир, лирик қаҳрамон ва ғазал воқелигидаги бировнинг муқтазои ҳолини, айна пайтда иъжоз мақомидаги ҳолат тақозосини зоҳирга чиқариш билан яқунланади.

*Дўст васлин топмагон дунёу уқбодин кечиб,
Уйбу дардинга Навоий ҳолин истишҳод бил.*

Бу байтнинг бошида “Эй”, деган нидо ҳарфи тушиб қолган ва бу тушириш муйаян тил ва шеър қоидаларига асосан амалга оширилган. Демак, байтнинг мазмуни куйидагича: эй дунёу уқбодан кечиб, дўст васлини топмаган, ўзингнинг бу дардинга Навоий ҳолини ҳам гувоҳ, деб бил. Навоий ҳам сенга ўхшаб, дунё ва уқбодан кечгану, лекин ҳали дўст васлини топгани йўқ. Насрий баён шеърнинг жонини суғуриб олади. Унинг миқёсларини, мақом ва даражаларини соддалаштириб, хатто, айтиш мумкинки, йўққа чиқаради. Шунинг учун ҳам шеър мазмунини қайта ҳикоя қилиб берувчи шарҳлар порлаб турган гўзалликка соя ташлайди, холос. Биринчи байтда, яъни ғазал матлаъида ташланган тезис шаклидаги тасвир мақтаъгача бирма-бир байтлараро қамровини кенгайтириб борар экан, мақтаъда ҳам тугалланмасдан очиқ ҳолда қолади. Яъни ғазал воқелигида мулоқот тўхтаб қолмайди. Ўн бир байтда ниҳоясига етган ғазал матни ғазал воқелигида башарни ожиз қолдириб, иъжоз мақомига кўтарилади ва чексизликка қараб йўл олади. Ғазалдаги лирик қаҳрамон, биров ва воқелик, ҳамда бу воқеликнинг қисқа бир лаҳзаси тасаввурдаги макон ва замон тушунчаларидан чиқиб, жуда катта замон ва маконни қамраб олади.

Қисмда бутун, лаҳзада замон акс этади. Материалдан ҳамиша юксакда турувчи Навоий даҳоси башарни ожиз қолдирувчи иъжоз мақомига нафақат бир-икки байтда, балки бутун ғазалда кўтарилади. Бундай иъжоз мақомига кўтарилиш эса ғазал воқелигида кечувчи жонли мулоқотга, жонли сўзга бино қилинади. Иъжоз мақомидаги сўз башарни ожиз қолдириш билан бирга энг жонли сўз ҳам ҳисобланади. Жонли сўз эса жонли мулоқотда пайдо бўлади.



Нилуфар
ЮЛДАШЕВА

Адабиётнинг таъсирчан кучи

“Шарқ юлдузи” журнаlining жорий йилда нашрдан чиққан дастлабки учта сонини мутолаа қилиб жуда катта таассурот олдим ва буларнинг ҳаммасини синовли кунлардаги сермахсул ижодий иш натижаси сифатида баҳоладим.

Журнал мундарижасидан жой олган ранг-баранг рухлар кетма-кетлигининг ўзиёқ таҳририят ўқувчини ўзига жалб қилишнинг қатор техникаларидан мукаммал фойдаланилганлигидан далолат беради. Бугунги кун ўқувчиси ҳақида гап кетар экан, уларнинг ўтган аср 60–70 йилларидаги китобхондан тубдан фарқ қилиши ҳеч кимга сир эмас. Демак, адабий нашрлар ва матбуот ходимлари мана шу тезкор, асосий вақтини тўғри тақсимлаб, оқилона фойдалана оладиган ўқувчи дунёқарашига ҳамоҳанг фаолият олиб борсагина, кўзланган мақсадга эришади. Таҳририят айна паллада ана шундай мақсад орқали ёшларини ҳар томонлама қизиқтириб, уларнинг таълим-тарбиясига хос тарзда, замонавий ранг-барангликка мос ёндашув билан асарларни чоп этмоқдаки, бу бизни фақат қувонтиради.

Журналдаги биринчи рух – “Барҳаёт сиймолар”да жадид адабиётининг мавлоноси Абдурауф Фитрат қаламига мансуб “Юрагимнинг энг қимматли армони” мавзусида “Ким дея сизни?”, “Қор”, “Миррих юлдузига”, “Ҳақ туйғуси”, “Ишқимнинг тарихи”, “Бир оз кул”, “Парча”, “Менинг кечам” каби шеърлар шодаси тақдим этилган. XX асрда тарихий шароит тақозоси билан вужудга келган жадид-маърифатпарварлик адабиёти ва унинг буюк намояндалари зиммасига тушган масъулиятни ўз асарлари билан адо этиб, мустамлака тузумга қажатқич зарба беришга чоғланган Чўлпон, Абдулла Қодирий сингари ўнлаб маърифатпарвар ижодкорлар орасида Фитратнинг баланд овози ажралиб турди. Фитрат ҳаёти ва ижодини ўрганиш умумтаълим мактабларида адабиёт дарслигининг 8-синф тавқим режасига киритилганлиги айна муддао бўлган. Бугунги ёшларимиз мана шундай мантиқий мушоҳадага чорловчи асарларни мутолаа қилишларига зарурат бор. Айниқса, ёзувчи Садриддин Айний таъбири билан айтганда, “...даврнинг очик фикрли ёшлари”ни, янги Ўзбекистон ёшларини тарбиялашда Ватанни севиш,

Нилуфар ЮЛДАШЕВА – 1968 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Адабиёт дарсларида ватанпарварлик тарбияси”, “Маҳорат дарслари”, “Ижодий тафаккур соҳибини тарбиялашнинг асосий педагогик-психологик омиллари” каби монографиялари ҳамда 100 дан ортиқ илмий, методик рисола, мақолалар муаллифи.

юрт қайғуси билан яшаш, янгича фикрлашга йўналтириш каби даъватлар инсон маънавиятига, адабиётга ошно қалблар учун қайроктош вазифасини ўтайди.

Журналнинг “Барҳаёт сиймолар” рукни остида берилган шеърий парчалар шоирнинг “Ўзбек ёш шоирлари” тўпламидан олинган шеърлар бўлиб, бу асар (1922 йил)да чоп этилган. Фитрат — кўпқиррали ва сермахсул ижодкор. Унинг оз ва соз лирикаси, кўпқиррали драматургияси, жанговар публицистикаси ва катта ҳажмдаги илмий тадқиқотлари дунё олимлари томонидан эътироф этилган. У ўз халқини ота-боболари каби улуғвор кашфиётлар қилиши, бирлашган, кучли, қудратли давлат тузиши ва дунёнинг илғор маданий мамлакатларига етиб олиши учун тинимсиз даъват қилди. Бутун ижодининг моҳияти халқнинг қалб кўзини очишга сафарбар қилинган шоир “...ҳар бир миллатнинг тараққиёти учун илм асосий сабабдир”, дейди.

Фитрат ижодида бир вақтнинг ўзида шоир, адиб, мунаққид, таржимон,

Журналнинг иккинчи сониди “Барҳаёт сиймолар” рукни остида Тўра Сулаймон асарларига мурожаат қилинган. “Зора субҳ еллари келтирса мужда” шоирнинг машҳур “Мажнунтол” шеъридан олинган мисралар шеърларга сарлавҳа рутбасига чиқарилганлиги бежиз эмас. Шоир ижодини кузатар эканмиз, сўзнинг ўз ўрнида ишлатилиши билан бирга ижодкор ўзи мансуб бўлган, туғилиб вояга етган ҳудудга хос бўлган лаҳжа, жонли нутқ имкониятларидан ҳам кенг фойдаланганини кўрамыз.

Дарҳақиқат, Тўра Сулаймон ижоди мактаб дастур ва дарсликларига киритилган. Ижодкор ҳаёти ва ижоди дастлаб умумтаълим мактабларининг 8-синфида ўрганилар экан, унинг “Илтижо”, “Армон”, “Тавалло”, “Гул бир ён, чаман бир ён” номли шеърлари ўқувчиларга тақдим этилган. “Шоир шеърларида поёнсиз даштларга хос кенглик, деҳқонча соддалик, бахшиёна оҳанг бор. Бу тизмаларни ўқиганда шеърий санъатлару адабий қонун-қоидаларни унутиб, сўзлардаги гўзалликдан ҳайратланасиз, туйғулардаги ҳароратдан кўнглингизга илиқлик югуради”, дейди шоир Ориф Толиб.

Ҳақиқатан ҳам, сўзлардаги ўйноқи оҳанг, бахшиёна, топиб айтилган сўз жилвасида содда руҳиятли инсон сиймоси, кўнгилга мўралаб турган донишманд файласуфни кўргандай бўламиз ва беихтиёр унга яқинликни ҳис қиламиз. Инчунун, шоир ижодида шевага хос сўз ва атамалар, лаҳжалар учраши ҳам Бахмал, Зомин томон қишлоқ, тоғли ҳудуд одамларининг оғзаки нутқини эслатади. Бу рух, ана шу кайфият шоирдан сўзга, сўзлар маржонидан ўқувчи руҳиятига кўчади. Биргина мисол. “Илтижо” шеърида шундай жумлалар бор: “Баҳор келса, бошланур боғда булбул хониши, Саъва, кумри нағмаси, суралай товланиши”. Биргина қушнинг номи ҳам киши эътиборини тартади, яъни кўпчиликка, айниқса, мактаб ўқувчисига нотаниш “суралай” қандай қуш экан? Манбаларда, жумладан, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да келтирилишича, бу ғозсимонлар туркуми, ўрдақлар кичик оиласига мансуб кўл қуши, шомруқ, яъни ёввойи ўрдақнинг бир туридир. Замонавий таълим тизими ўқитишнинг интеграциялашувига алоҳида урғу берар экан, адабиёт ва зоология фанларининг уйғунлашуви содир бўлади. Демак, ўқувчи адабиётни, сўзни, атамани, матнни тушуниши учун бошқа фанларни ҳам мукаммал ўрганиш зарурати туғилади.

Шу ўринда адабиётшунос олим Абдуғафур Расуловнинг 1990 йил “Ёш куч” журналининг 1-сонидида чоп этилган “Кашшофа нима? Қуралай-чи?” номли мақоласида кўтарилган долзарб мавзуга эътиборингизни қаратмоқчимиз. Олим мақолада “Ёшларимиз, ўсмирларимиз тили нақадар ночорлиги хусусида гапирмаса

ҳам бўлади. Ўрта мактабни тугатаётган йигит-қиз ҳайвон, дов-дарахт, ўт-ўлан, қушлардан нари борса 15—18 тасининг номини билади. Ваҳоланки, мутахассислар юзлаб ҳайвонлар номини, дарахтлар турини, сабзалар атамасини тутилмасдан қалаштириб ташлайдилар. Бизда чорвачилик терминлари, ранг атамалари ҳақида махсус илмий ишлар яратилган. Лекин улар тор доира кишилари орасидагина қолиб кетган. Илмий тадқиқот, аслида, халққа, кўпчиликка наф келтириши жоиз.

Табиатда мавжудотлар кўп, ўсимликлар мўл. Лекин ҳозирги кунда йўқ бўлиб кетган ҳайвон, ўсимлик турлари кўп. Қирилиб кетган ҳайвону ўсимликларнинг номи халқ тилида, дилида сақланган бўлса, уни қайта жонлантириш мумкин. Номки хотирадан ўчдими, тамом, мавжуд нарса изсиз йўқолди деяверинг”, дея қуйинади.

Шу ўринда адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққулнинг Тўра Сулаймон ҳақидаги фикрларидан иқтибос келтирамиз: “Шоирнинг ҳаётга қарашидаги ростлик, табиийлик доимо менга ёққан. Шеърларидаги соддалик жозибаси юпанчли. Баъзан тасвирда сакталик шундоқ кўзга ташланиб турса-да, ясамалик, сунъийлик йўқ.. Лекин шеърлари, китоблари орқали мен Тўра аканинг шахси, табиати, инсоний фазилатлари хусусида етарли даражада тасаввур ҳосил қилганман. Румий бобомиз: “Қандай бўлсанг, шундай кўрин, қандай кўринсанг шундоқ бўл!” деган ҳикматли бир фикрни айтганлар. Назаримда, Тўра Сулаймон худди шу “қоида”га амал қила олган, ҳаётда ҳам, ижодда ҳам имкон қадар шу талабдан чекинмай яшаб келаётган бахшитабиат бир шоирдир. Унинг бахшилиги — ҳақиқат ва яхшилик ахтаришда; ҳақиқат, адолат излаш тўхтаса, сўзнинг, шеърнинг ҳеч нимага арзимаслигини беҳато англашида. Оллоҳ унга оддий одамлар ишқи, дарди, орзу-ю армонлари билан тўлган бир юрак ато этган. Унинг Миртемирдай беназир бир шоирнинг этагини тутиб, ўзини ўтга-чўққа уравермаслигини ҳам тасодиф демаслик керак. Буларнинг бари ҳолислик, содиқлик, донишмандлик белгилари”.

Журналнинг учинчи сониди “Барҳаёт сиймолар” рукни остида Абдулла Алавий асарларидан намуналар берилган. Ижодкор ҳақидаги маълумотлар умумтаълим мактаблари дастур ва дарсликларида учрамайди. Адабиёт ихлосмандларига маълумдир, аммо таассуфки, ҳатто таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган ўқитувчилар билан олиб борилган суҳбат ва сўровларда келажагимиз тарбиячилари мазкур ижодкор ҳақида деярли маълумотга эга эмасликлари, баъзи ўринларда Абдулла Авлоний билан Абдулла Алавий битта шахс эканини исботлашга ҳаракат қиладиганлар ҳам борлиги бизни ранжитади.

Абдулла Алавий ўз замонасининг етук зиёлиларидан бири сифатида миллий педагогикамиз тарихида салмоқли из қолдирган. Ижодкор замондошлари фикрига кўра, араб, форс, турк тиллари қатори француз ва латин тилларини ҳам мукамал эгаллаган. Абдулла Алавий Самарқанд Педагогика академиясида хизмат қилган кезлари бу ерда фаолият юритган ўзбек олим ва ёзувчилари билан ижодий ҳамкорликда фаолият олиб борган. Абдулла Алавий ўзбек мумтоз адабиёти, адабиёт назарияси ва янги алифбо масалаларига бағишланган илмий-таҳлилий мақолалари билан бирга бадиий юксак шеърлар ҳам ёзиб қолдирган.

Абдулла Алавийнинг мақола ва шеърлари миқдор жиҳатидан кўп бўлмаса-да, сифат жиҳатидан салмоқлидир. Шоирнинг ватанпарварлик ва миллатсеварлик руҳи билан суғорилган лирик шеърлари ўтган асрнинг 30-йилларида ўзбек шеъриятига янгича шуқуҳ ва тароват олиб кирган.

Бугун жамиятимиз ҳаётида туб ўзгаришлар юз бераётган, миллий ўзликни англаш жараёнлари оммалашиб бораётган бир пайтда давр ҳаммамиздан ҳаётга зукко китобхонлик асосида ёндашувни талаб этади.

“Карвон” шеърида шундай сатрлар бор:

*Йироқ ўлкалардан, узоқ йўللардан,
Карвонлар келадир тинмай босиб йўл.
Қочиб шаҳарлардан, ўзиб чўللардан,
Кетамиз билмасдан надур ўнгу сўл.*

Шоир ижодидаги дунёга очиклик, карвон образи орқали ифодаланиши бежиз эмас. Ижодкор асар давомида янгиликларга юзланишга чоғланган халқ учун осон бўлмаслигига ишора қилар экан, карвон йўли таҳликали йўл эканлиги, тоғлар чиқиши, баъзида бўронлар, қуюнлар, кутилмаган ҳодисаларга тайёр туришга даъват этилиши бежиз эмас. Айнан, карвоннинг манзили узоқ эканлиги, эртанги ёруғ кунга, миллат келажагига, ойдин ҳаётга эришиш учун албатта, катта синовлар муқаррар эканлиги шоир тилидан айтилган.

Абдулла Алавий асарларининг бадий қийматини, адибнинг миллий бадий тафаккуримиз тадрижида тутган ўрнини белгилаш учун унинг поэтикасини тадқиқ этиш муҳим. Жадидчилар каби маърифатчилар ҳам адабиётда, аввало, ўқувчиларни тарбиялаш асосида ижтимоий ҳаётни ислоҳ қилиш воситасини кўрганлар. Шу боис ҳам маърифатчилик адабиётидаги қатор жиҳатлар жадид адабиётидаги тамойилларга ўхшаб кетади. Бадий адабиётга конкрет мақсадга эришиш воситаларидан бири сифатида қараганлари учун ҳам маърифатчиларнинг асарларида кўпинча қаҳрамонлар орасида очик ғоявий кураш кечади, қаҳрамонлар тилидан муайян ғоялар айтилади, қисқаси, ғоя асарнинг бирламчи унсурига, уни ифодалаш муаллифнинг бирламчи мақсадига айланади.

Шоирнинг ижодини кузатар эканмиз, маърифатпарвар жадид адабиётининг вакилларида Чўлпондан кейин шеърятимизда лиро-психологик таҳлилнинг янада теранлашишига сезиларли ҳисса қўшган ижодкор сифатида баҳолаймиз. Унинг қаламига мансуб “Йўловчи”, “Бу кеча”, “Арслонбобга”, “Денгизга” сингари ижод намуналарига хос поэтик тафаккур маданияти ўзбек шоирларининг кейинги авлоди, хусусан, Рауф Парфи ижодида сезиларли даражада давом эттирилди.

Юкоридаги айтмоқчи бўлган гапларимиз журналдаги битта рукн атрофида кечган фикрлардир. Мазкур тегишли саҳифалар ўқувчилар учун жуда қизиқарли ва мазмунли деб айтишга ҳақлимиз. Хусусан, муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев адабиётга бўлган эътибор ҳақида шундай дейдилар: “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, буюк маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни яратамиз”.



**Жамол
СИРОЖИДДИН**

Қуёш мисли самандар чир айланар фалакда

* * *

Маконлар ўзгарар, жойлар ўзгарар,
Не-не хароботга ободлик келар.
Кунлар гоҳ қисқарар, гоҳо узаяр,
Осмон гоҳи ёмғир, гоҳи қор элар.
Бағрим сендан ёлғиз тилакни тилар,
Фақат сен ўзгарма, ўзгарма жоним!

Сен бир шабнамсанки, қўл чўзмоқ увол,
Сен бир нозик гулсан, эҳ, узмоқ увол,
Қошингда ҳислардан сўз тузмоқ увол,
Сўзку – сўз, бу ҳақда ўй сурмоқ увол,
Дийдалар бахтисан, кўп кўрмоқ увол,
Фақат сен ўзгарма, ўзгарма жоним!

Билурман, неки бор ўзгарар тайин,
Кимдир лаҳза сайин, кимдир ой сайин,
Кечаги навниҳол, бугунчи қайин,
Майлига, жон бўлиб тандин чиқайин,
Майинсан, майин бўл, майин бўл, майин,
Фақат сен ўзгарма, ўзгарма жоним!

Шу ҳаё, шу иффат доим бор бўлсин,
Шу хуркак кўзларинг беғубор бўлсин,
Шу дид, шу фаросат сенга ёр бўлсин,
Майли, таним сен деб, хору зор бўлсин,
Кўриб руҳ поклансин, бахтиёр бўлсин,
Фақат сен ўзгарма, ўзгарма жоним!

Жамол СИРОЖИДДИН – (1955–2015). Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Ижодкорнинг “Бинафша бўй сочлигим”, “Танбур”, “Сиёб оқшомлари”, “Заҳҳок салтанатинда” каби китоблари нашр этилган.

Бинафша бўй сочлигим

Талпинар дил сен томон,
Бахтимга бўлгил омон.
Бинафша бўй сочлигим:
Сен яхшисан, мен ёмон.

Кучма мени чор девор –
Бамисоли ёр девор.
Учгим келар ёр томон,
Қўйгил, қўйивор девор.

Бунча олис манзил, эй,
Мунча эзилдинг дил, эй.
Бинафша бўй ёр сочин
Шамоллармас, ман силай.

Тугадику бардошим,
Эзилди ичу тошим.
Айни баҳор ёшимда
Қорга беланди бошим.

Аллангда мен товушингдан,
Товуш бўлган ёшингдан.
Интизорим, айланай,
Бинафшадай бошингдан.

Талпинар дил сен томон,
Бахтимга бўлгил омон.
Бинафша бўй сочлигим:
Сен яхшисан, мен ёмон.

Дўстга далда

Парво қилма маломатлар отсалар,
Ҳавас қилма, ағёрни ёр этсалар,
Неча номард дўст-ёрларин сотсалар,
Сен уларга қилаверма эътибор,
Бир мард бўлиб, авлодларга етиб бор.

Турли фурсат отли отга минади,
Умр карвон, манзилида тинади,
Бизда не бор авлодларга энади,
Кезиб неча баҳору ёз, ёмғир, қор,
Бир мард бўлиб, авлодларга етиб бор.

Йўлда учраб неча дахшат сахролар,
Қўркиб қолса неча йўлдош, ҳамроҳлар
Ва, ортингдан кулса авбош гумроҳлар,
Сен тўхтама,
Сен чекинма,
Сен зинҳор –
Бир мард бўлиб, авлодларга етиб бор.

* * *

Қўл узатсам етарму
Ето билмадим санга,
Олам аро маълум сирым
Бито билмадим санга.
Сим қафасда каклик янглиғ
Қўксим аро дил нотинч,
Андишанинг деворидан
Ўто билмадим санга.

Сихатмисан, бахтлимисан,
Бу дунёда бормисан.
Сен ҳам мендек андишанинг
Қўрғонига зормусан?
Деворлардан баланд ўсган
Муҳаббатим – дарахтим,
Ёр боғига ўтар бўлсам:
Нарвонмисан, дормисан?

Боғ ичра ёр хотиралар
Чўпчакларин боғларсан,
Нахот, барин кўйдирмокка,
Қул килмокка чоғларсан?
Майли, хаёл боғларингда
Янги гуллар очилсин,
Аммо, менинг хаёлимда,
Энди, кузга боғларсан.

Бир оҳ десам, сирғалиб,
Хазон бўлиб сочилар,
Қаён бокмай нигоҳимга
Ёр дийдоринг дуч келар?
Вужудимда ҳар хужайрам
Бижирлайди соғинчдан,
Ҳасратларим боғи аро
Мезон бўлиб соч илар.

Қўл узатсам етарму
Ето билмадим санга,
Олам аро маълум сирым
Бито билмадим санга.

Сим қафасда каклик янглиғ
Кўксим аро дил нотинч,
Андишанинг деворидан
Ўто билмадим санга.

Тилакларим

Яхшиларга – яхши кун, шому наҳор тилайман,
Яйдоқ чўлларга зангор, тилли баҳор тилайман,
Баланд тоғларга – ўрмон, каклик, олқор тилайман,
Эй танаси бемор дўст, сенга мадор тилайман,
Бешигингга товус – киз, ўғил – шунқор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Куёш мисли самандар чир айланар фалакда,
Боқиб замин ҳолингга, ойнинг жони ҳалакда,
Кўкми, қора бу осмон юлдузлари тилакда,
Ойу, офтобу юлдуз хавотири юракда,
Замин, сенга соф ёмғир ҳамда оқ қор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Маст бўлайлик қайтадан ҳандалакнинг бўйида,
Ё вафосиз ваъдага алданганнинг тўйида,
Ё ваъдаси ёлғоннинг ҳижронида, кўйида,
Сен ҳам унинг ўйида, мен ҳам шунинг ўйида,
Аё, сенга вафосиз, бахтни ночор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Шердорнинг пештоқида шердан кўркмайди ковул,
Оҳуки қўйворса шер этардику тановул,
Доно лаган кўтарган, тўйда нодон баковул.
Фикрату руҳиятдан тортиб борсанг ясовул.
Эй пулпараст, руҳингга кайфи ашъор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Чўлга – чўллик тилайман, кўлга – кўллик тилайман,
Сўқмоқларга – сўқмоқлик, йўлга – йўллик тилайман,
Оёқларга – оёқлик, қўлга – қўллик тилайман,
Хирмонжойларга ҳосил, мўлу кўллик тилайман,
Ҳар неки эзгулик бор, сенга такрор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Йўлда учраб неча дахшат сахролар,
Қўрқиб қолса неча йўлдош, ҳамроҳлар
Ва, ортингдан кулса авбош гумроҳлар,
Сен тўхтама,
Сен чекинма,
Сен зинҳор –
Бир мард бўлиб, авлодларга етиб бор.

* * *

Қўл узатсам етарму
Ето билмадим санга,
Олам аро маълум сирим
Бито билмадим санга.
Сим қафасда каклик янглиғ
Қўксим аро дил нотинч,
Андишанинг деворидан
Ўто билмадим санга.

Сихатмисан, бахтлимисан,
Бу дунёда бормисан.
Сен ҳам мендек андишанинг
Қўрғонига зормусан?
Деворлардан баланд ўсган
Муҳаббатим – дарахтим,
Ёр боғига ўтар бўлсам:
Нарвонмисан, дормисан?

Боғ ичра ёр хотиралар
Чўпчакларин боғларсан,
Наҳот, барин қўйдирмоққа,
Қул қилмоққа чоғларсан?
Майли, хаёл боғларингда
Янги гуллар очилсин,
Аммо, менинг хаёлимда,
Энди, кузга боғларсан.

Бир оҳ десам, сирғалиб,
Хазон бўлиб сочилар,
Қаён боқмай нигоҳимга
Ёр дийдоринг дуч келар?
Вужудимда ҳар хужайрам
Бижирлайди соғинчдан,
Ҳасратларим боғи аро
Мезон бўлиб соч илар.

Қўл узатсам етарму
Ето билмадим санга,
Олам аро маълум сирим
Бито билмадим санга.

Сим қафасда каклик янглиғ
Қўксим аро дил нотинч,
Андишанинг деворидан
Ўто билмадим санга.

Тилакларим

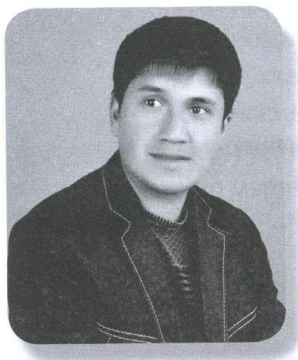
Яхшиларга – яхши кун, шому наҳор тилайман,
Яйдоқ чўлларга зангор, тилли баҳор тилайман,
Баланд тоғларга – ўрмон, каклик, олқор тилайман,
Эй танаси бемор дўст, сенга мадор тилайман,
Бешигингга товус – қиз, ўғил – шунқор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Қуёш мисли самандар чир айланар фалакда,
Боқиб замин ҳолинга, ойнинг жони ҳалакда,
Кўкми, қора бу осмон юлдузлари тилакда,
Ойу, офтобу юлдуз хавотири юракда,
Замин, сенга соф ёмғир ҳамда оқ қор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Маст бўлайлик қайтадан ҳандалакнинг бўйида,
Ё вафосиз ваъдага алданганнинг тўйида,
Ё ваъдаси ёлғоннинг ҳижронида, кўйида,
Сен ҳам унинг ўйида, мен ҳам шунинг ўйида,
Аё, сенга вафосиз, бахтни ночор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Шердорнинг пештокида шердан кўркмайди ковул,
Оҳуки кўйворса шер этардику тановул,
Доно лаган кўтарган, тўйда нодон баковул.
Фикрату руҳиятдан тортиб борсанг ясовул.
Эй пулпараст, руҳингга кайфи ашъор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.

Чўлга – чўллик тилайман, қўлга – қўллик тилайман,
Сўқмоқларга – сўқмоқлик, йўлга – йўллик тилайман,
Оёқларга – оёқлик, қўлга – қўллик тилайман,
Хирмонжойларга ҳосил, мўлу қўллик тилайман,
Ҳар неки эзгулик бор, сенга тақрор тилайман,
Сен дунёсан, дунёга сабру қарор тилайман.



Умримни сураатга олар лаҳзалар

Абдубанноб
МАНСУРОВ

...Хис этдим тинчлик нафасин

Юртим тупроғини ўпиб бир нафас,
Басавлат тоғлардек кўкрак кераман.
Ватан не деб сўранг мендан ашъормас,
Аввал, чап кўксимни тутиб бераман.

Қайноқ юрагидек тандири қайноқ,
Дастурхонда гуллар ширмой нонлари.
Хатто, пешонада терлари ҳам ок,
Хуснидан туғилган гул райҳонлари.

Халол меҳнатидан кўнгил хушлатиб,
Дехқон чаноклардан оппоқ бахт терар.
Юрагим қўлига қалам ушлатиб,
Ватан ҳисларимга исминг дарс берар.

Юрт иси тишлаган тишлоқларида.
Ўзлиги муҳаббат, томири бардош.
Осмонларни кучган қишлоқларида,
Паҳса деворларда гуллайди куёш.

Пиёламда меҳринг туради тўлиб,
Яшил ҳаловатинг ҳар битта япроқ.
Қалдирғочларингга хур Ватан бўлиб,
Дехқон кафтларида куйлайди тупроқ.

Ҳар лаҳза ҳис этдим тинчлик нафасин,
Юрагимга эркдан ҳаяжон тўлса.
Нечун тупроғини Ватан демасин,
Инсон шу тупроқдан яралган бўлса.

Абдубанноб МАНСУРОВ – 1992 йилда туғилган. Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети талабаси. Унинг “Кўнглим харитаси” шеърый тўплами нашр этилган.

Ҳайрат фариштаси

Кўнглимга онамнинг қароқларидан
Келади ҳаловат фаришталари.
Тўн тикиб кўкламнинг япроқларидан,
Баҳордай гуллайди дил ришталари.

Ёшларни юракка ичириб қўйиб,
Маҳзун киприкларла чаласиз олқиш.
Ҳали эллик баҳор йўқламай туриб,
Қордай сочингизга ёғиб қўйди қиш,

Кафтингизда дуо дилга ишқ тортиб,
Тутар ғуруримни тоғдан юксакроқ.
Далада қуёшни елкага ортиб,
Муҳаббат терасиз интиқ чанокроқ.

Кирсангиз қуёшдан аввалроқ боқиб,
Кўкламдайин гуллаб кетади чаман.
Ўтинмас, ҳасратни тандирга ёқиб,
Нондай дардларини ёпади онам.

Хона

Унсизгина очилар эшик,
Пойгакларни ўпади титроқ.
Ҳадикларни кучоқлаб олган
Деворларнинг ранглари оппоқ.

Сукунатга ғарқ бўлган хона,
Пардаларда турар хавотир.
Дақиқалар тўкилиб тушар,
Девордаги соатдан бир-бир.

*Ёш, истеъдодли ижодкор Абдубанноб Мансуров Марғилон шаҳридаги Жаҳон
отин Увайсий номидаги адабий тўғаракнинг кўп йиллик фаол аъзоларидан.*

Кўнглимга онамнинг қароқларидан
Келади илҳомнинг фаришталари.
Тўн тикиб кўкламнинг япроқларидан
Баҳордай гуллайди дил ришталари —

*дея, ижодкорнинг кўнгил кечинмаларини варақлар экансиз, ёшлик ва ҳаёт
ҳайратларига йўғрилган ташбеҳлардан завқ оласиз. Мақсадга эришиши йўлида
меҳнат қилишдан толмайдиган, истиқболга умид боғлаймиз.*

Исмоил Маҳмуд МАРҒИЛОНИЙ

Бу ерларни йўқламас висол,
Орзуларнинг ранглари унут.
Яна мунгли эртагин сўзлар –
Бурчакдаги туйғулар сукут.

Хира тортиб ёнади чирок,
Ёна-ёна мадори толган.
Кун висолин қўмсаган бир ҳис,
Ойналарга ёпишиб қолган.

Тақдирга тан берган орзулар,
Тирав турар қўксига титроқ.
Эшикларни боз очиб шу дам
Тонг келади қўйлаги оппоқ...

Бахт манзараси

Тоғлардек юксалдим бахтнинг бўйидан,
Юрагим терлаган тандирдай қайноқ.
Онамнинг соғинган кўнгил уйидан,
Кўнглимга кўнғироқ қилади қишлоқ.

Шодликлар қўксимни айлади идрок,
Туйғулар умримни овлаган овчи.
Соғинч бекатида соғинган титроқ,
Хаёллар йўловчи, руҳим ҳайдовчи.

Дилда гуллаб кетар ҳайратларим ок,
Боримни баҳорлар йўқлаган чоғлар.
Иккита кафтига тўлдириб тупроқ,
Руҳимни қуёшга тутқазар тоғлар.

Умримнинг бахт ҳоким йўлаklarини,
Армонлар тарк этиб улгурди базўр.
Тортиқ этиб тоза тилаklarини,
Тонглар руҳимдан сув ичганини кўр.

Энди, дардлар мени меники демас,
Қалбимга зўр шаҳардан кўрғон қурибман.
Сатрлар беаган вароқни эмас,
Кафтимда қишлоқни тутиб турибман.

Қишлоқ

Сочлари оқарган хаёллар кезар,
 Қишлоқнинг қишлоқий кўчаларида.
 Ой тикиб ўтирар самоларда зар,
 Юлдузлар порлаган кечаларида.

Оппоқ орзулардан поёндоз тўшаб,
 Қишлоқ этагани қиш кучиб олган.
 Қадим дийдорлар ҳам варракка ўхшаб,
 Терак шоҳларига илиниб қолган.

Оний лаҳзаларга бағрини очиб,
 Сукутсиз соатлар ураверар бонг.
 Бахтнинг учкунларин борлиққа сочиб,
 Эски деворлардан мўралайди тонг.

Хайратлар юракдан кетади ёниб,
 Хатто, армонларнинг ранглари оппоқ.
 Қахратонда оппоқ қорга айланиб.
 Кўнглим лабларидан ўпади қишлоқ!

Рухият ранги

Тонгнинг этагига – йўргакка ўраб,
 Куёшни гўдакдек кучоқлар осмон,
 Қоялар қалбимдан муҳаббат сўраб,
 Тупроқ кўкрагини керади омон.

Соатлар сураткаш, вақтлар сураткаш,
 Умримни суратга олар лаҳзалар,
 Кўнглим кўчасида ҳислар минг чалкаш,
 Тақдир тандирига замон ўт қалар.

Юрагимнинг кўклам қулбаларида,
 Туйғулар Ҳақ учун қилар ибодат.
 Мен учун дард ётса қалбим қаърида,
 Умидни туйғудан изламоқ одат.

Кафтимда тилакнинг сафлари тўла,
 Бахтимга шодликлар айтади ўлан.
 Асли, ерникиман ҳисларим ила
 Осмонни қучоқлаб турганим билан.

Бўйладим ташбехнинг сарҳадларини,
 Титроғим тонггида қон тўқди алам.
 Варокқа кўнглимнинг фарзандларини,
 Дунёга келтириб беради қалам.

Адабий ҳаёт

* * *

4 август. Марказий ҳарбий клиник госпиталида ёзувчи Тохир МАЛИКнинг “Алвидо болалик”, “Умидлар дашти” номли китобларининг тақдими ўтказилди.

* * *

4 август. Британиянинг "Hertfordshire Press" нашриёти томонидан Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси аъзоси, шоира Хосият Рустамованинг "Рангин кўзёшлар" деб номланган шеърий тўпламини инглиз ва ўзбек тилларида чоп этилди.

* * *

12 август. Куролли Кучлар тизимидаги ҳарбий қисмларнинг ҳарбий ва ноҳарбий хизматчилари ўртасида, атоқли адиблар номи билан аталадиган ижод мактаблари, Президент мактаблари, ихтисослаштирилган мактаблар ўқувчилари орасида бадиий ижод билан шуғулланаётган иқтидорли ёшларни аниқлаш, қўллаб-қувватлаш мақсадида ҳарбий қисмлар, турдош мактаблар, жойлардаги тўғараклараро “Сўз сеҳри” деб номланган ижодий беллашув бўлиб ўтди.

* * *

14 август. Шимолий-ғарбий ҳарбий округининг Нукус гарнизони Маънавият ва маърифат маркази томонидан ШФҲО тасарруфидаги ҳарбий қисм кутубхоначилари ўртасида ўтказилган “Энг яхши кутубхона” ва “Энг яхши кутубхоначи” кўрик танловининг округ босқичи якунланди.

* * *

19 август. Маъмура ЗОҲИДОВАнинг "Садоқат" ("LOYALTY") номли қиссаси инглиз тилида Америкадаги "Amazon Press ins" нашриёти томонидан нашр этилди. Китоб бир вақтнинг ўзида Буюк Британия, Япония, Италия, Испания, Германия, Франция, Канада давлатларидаги китобхонлар қўлига етиб борди.

* * *

20 август. Тожикистон Миллий кутубхонасида “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” китоби тақдими ўтказилди. Луғат беш жилддан иборат бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Давлат тилини ривожлантириш департаменти ташаббуси билан Ўзбекистон Фанлар академиясининг бир гуруҳ олимлари томонидан тайёрланган.

* * *

22 август. “Zoom” дастури орқали Республика ёш ижодкорлари ўртасида “Ўзбекистон мушоираси” шеърӣй кечаси онлайн тарзда ташкил этилди. Ғолиблар ҳамкор ташкилотларнинг сертификатлари, эсдалик совғалари ва китоблар билан тақдирланди.

* * *

26 август. Жанубий Кореянинг Ханкук чет тиллар университетида “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти томонидан тайёрланган 5 жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” китобининг тақдимоти бўлиб ўтди.

* * *

27 август. Ўзбекистон Республикаси Куролли Кучлари ташкил этилганлигининг 28 йиллиги ҳамда Ватан ҳимоячилари куни муносабати билан давлат мукофотлари билан тақдирланган, танловларда ғолиб бўлган ҳарбий хизматчилар, хизматни ўташ чоғида ҳалок бўлган ҳарбийлар образини яратишга оид эълон қилинган танловда шоир ва ёзувчилар, жумладан, ёш ижодкорлар, ижод билан шуғулланадиган ҳарбий хизматчилар иштирокини таъминлашга доир тарғибот ишлари амалга оширилди ва ўтказилган онлайн танловлар ғолиблари тақдирланди.

* * *

26 август. Марказий ҳарбий округга қарашли ҳарбий қисм ҳарбий хизматчилари иштирокида Мустақиллигимизнинг 29 йиллиги муносабати билан “Сен қудрат манбаи, саодат маскани, жонажон Ўзбекистон” шиори остида шеърӣят кечаси ташкил этилди. Тадбирда Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси аъзолари, ёш ижодкорлар иштирок этдилар.

МУНДАРИЖА	
БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР	
БОТУ. ...Сирли дунё кўнглидан бир дарак.	4
НАЗМ	
Хуршид ДАВРОН. Туманларни кучоклаган тонг.	62
Гўзал БЕГИМ. Бахт бағримга кирдинг ўксинмай.	67
Икром ОТАМУРОД. Оғиш. <i>Достон</i>	72
ҲУМОЮН. Фалакда юлдузлар жилоси сирли.	98
Алишер НАРЗУЛЛО. Имтиҳони этар давом.	102
Мансур ЖУМАЕВ.	
Мен ҳам дийдорингга муштокман хануз.	106
НАСР	
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД. Ўйин. <i>Роман</i>	8
Неъмат АРСЛОН. Тут. <i>Новелла-эссе</i>	79
Кўчкор НОРҚОБИЛ. <i>Бугуннинг ҳикоялари</i>	120
Ер аслида баланддадир.	124
Хамма нарсга қайтади.	129
Турсунмурод ЭРМАТОВ. <i>Икки ҳикоя</i> . Ёмғирда қолганлар.	132
Жиян.	
ТАҲЛИЛ	
Абдурасул ЭШОНБОБОВ.	
Тасаввуф ва ўзбек мумтоз адабиёти.	87
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Нодира ХОЛИҚОВА.	
Жадид шеъротида хотин-қизлар масаласи.	91
Адиба ДАВЛАТОВА.	
Абдулла Орипов лирикасида қадимги туркий сўзлар.	93
ТАДҚИҚОТ	
Насим ОЧИЛОВ.	
Тарихий шахслар образларининг эпик талкин.	111
САНЪАТШУНОСЛИК	
Сайёра САИДОВА. Олам рангга бурканганда.	118
МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ	
Бахриддин УМУРЗОҚОВ. Мутасаввуф олим.	136
ТЕРАН ТОМИРЛАР	
Қувончбой ЎРАЗМБЕТОВ. Яхшилик саройи мўъжизалари. ..	140
BOLALAR DUNYOSI	
Dilshod RAJAB. Yetib keldik qoshingga, cho‘qqidagi do‘lana. ...	147
“ШАРҚ ЮЛДУЗИ” ЖУРНАЛИНИНГ 90 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН	
Сирожиддин РАУФ. “Дўст-қадрдон ўтгуси...”	150
БИР ҒАЗАЛ ШАРҲИ	
Аъзам ҚОЗИХЎЖА. “Жисм уйи чунким эрур фоний”.....	153
МУТОЛАА	
Нилуфар ЮЛДАШЕВА. Адабиётнинг таъсирчан кучи.	162
УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ	
Жамол СИРОЖИДДИН.	
Қуёш мисли самандар чир айланар фалакда.	162
БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ	
Абдубанноб МАНСУРОВ.	
Умримни суратга олар лаҳзалар.	170
Адабий ҳаёт.	174

Шарқ юлдузи

2020

8-сон

Муассис:
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛА
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри
таҳририят ижодий жамоаси нукта
назаридан фарқланиши мумкин
Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган
нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек
адабиёти» ихтисослиги бўйича
рўйхатида киритилган.

* Журналга обуна даврий
нашрларни етказиб бериш
билан шуғулланувчи барча
ташкilotлар орқали амалга
оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:
100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шоҳкўча, Адиллар хиббони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:
231-23-65, 231-23-66, 231-23-68
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi@mail.ru
sharqyulduzi1931@mail.ru

Бошига рухсат этилди:
20.01.2021

Қоғоз бичими 70x108 1/16
Офсет босма усулида офсет қоғозида
босилди. Босма табоғи 11,0.
Шарти босма табоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.
Адади 1900 нусха.
Буюртма № 2

Эслатма: Журнал пандемия
шароитида танаффуслар билан
чоп этилганини эътиборга олиб,
маълумотлар аниқлигини текшириш
учун журналнинг босмаҳонага
топширилган санасига қаралсин.

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“PRINT REBEL” МЧЖ
матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:
Тошкент шаҳри, Олмазор тумани,
Урозбоев кўчаси, 35-уй
Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусаххихлар:
Дилфуза Маҳмудова
Моҳира Хусанова
Саҳифаловчи-дизайнер:
Шаҳриёр Ибрагимов
Copyright © «Шарқ юлдузи»

Унутилмас лаҳзалар



Жамол СИРОЖИДДИН ҳаётидан лавҳалар